

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ,
МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**БАНКІВСЬКА СИСТЕМА УКРАЇНИ:
СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК В УМОВАХ
ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ**

Монографія

За редакцією доктора економічних наук, професора

О.В. Дзюблюка

Тернопіль 2012

УДК 336.71
ББК

Автори:

О.В. Дзюблюк, Б.П. Адамик, Г.Р. Балянт, Ю.М. Галіцейська, Н.Д. Гандзола,
Г.М. Забчук, О.О. Іващук, Р.В. Левченко, О.Л. Малахова, З.К. Сороківська,
Т.С. Стубайло, Я.І. Чайковський, Л.М. Прийдун, В.Я. Рудан, Л.М. Сегеда,
Л.О. Матлага

Рецензенти:

- А.М. Мороз* – д.е.н., професор, завідуючий кафедрою банківської справи Київського національного економічного університету ім. Вадима Гетьмана
- С.К. Реверчук* – д.е.н., професор, завідуючий кафедрою банківського і страхового бізнесу Львівського національного університету ім. Івана Франка
- Б.Л. Луців* – д.е.н., професор, завідуючий кафедрою банківського менеджменту та обліку Тернопільського національного економічного університету

Банківська система України: становлення і розвиток в умовах глобалізації економічних процесів: Монографія / За ред. д.е.н., проф. О.В. Дзюблюка. – Тернопіль: «Вектор», 2012. – 462 с.

У монографії розглядаються основні проблеми розвитку банківської системи України в умовах глобалізації економічних процесів. Аналізуються базові теоретичні засади здійснення грошово-кредитної та валютної політики Національним банком України. Розглянуто зміст контрольно-наглядових функцій Національного банку України та їх вплив на діяльність комерційних банків, а також проаналізовано основні проблеми розвитку вітчизняного ринку банківських послуг та запропоновано шляхи удосконалення існуючих банківських продуктів і запровадження новітніх банківських послуг. Зосереджено увагу на проблемах управління фінансовою стійкістю банківської системи та запропоновано рекомендації щодо оптимізації функціонування вітчизняного банківського сектора в контексті глобалізаційних та євроінтеграційних процесів.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1 ГРОШОВО-КРЕДИТНА ТА ВАЛЮТНА ПОЛІТИКА, ЇХ РОЛЬ У СТАБІЛІЗАЦІЇ І РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ	8
1.1. Роль Національного банку України як регулятора макроекономічних процесів в умовах глобалізації світової економіки.....	9
1.2. Стратегія монетарної політики Національного банку України та її вплив на економічний розвиток.....	21
1.3. Грошово-кредитна політика в період кризових явищ на світових фінансових ринках.....	36
1.4. Дієвість інструментів грошово-кредитної політики в період кризових явищ в економіці України.....	60
1.5. Особливості реалізації валютної політики в Україні в умовах світової фінансової кризи.....	68
РОЗДІЛ 2 КОНТРОЛЬНО-НАГЛЯДОВІ ФУНКЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ДІЯЛЬНІСТЬ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ	81
2.1. Організація та удосконалення банківського нагляду Національним банком України.....	82
2.2. Міжнародний досвід регулювання діяльності банківських установ.....	95
2.3. Аналіз сучасних тенденцій у сфері банківського регулювання.....	110
2.4. Аналіз застосування принципів ефективного банківського нагляду в Україні.....	125
2.5. Оптимізація наглядово-контрольної роботи Національного банку України.....	131
РОЗДІЛ 3 УДОСКОНАЛЕННЯ ІСНУЮЧИХ БАНКІВСЬКИХ ПРОДУКТІВ ТА АКТИВІЗАЦІЯ ВПРОВАДЖЕННЯ НОВИХ ВИДІВ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ	143
3.1. Розвиток нових кредитних продуктів як необхідна умова підвищення дієвості кредитного впливу на реальний сектор економіки.....	144
3.2. Активізація банківського кредитування малого і середнього бізнесу в системі заходів із подолання фінансово-економічної кризи.....	157
3.3. Оптимізація діяльності банківських установ на роздрібному сегменті ринку банківських послуг.....	165
РОЗДІЛ 4 ОПТИМІЗАЦІЯ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВОЮ СТІЙКІСТЮ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОСИЛЕННЯ КОНКУРЕНТНИХ ПОЗИЦІЙ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ НА РИНКУ	186

4.1. Система управління фінансовою стійкістю банку та характеристика її елементів	187
4.2. Оптимізація управління активами і пасивами комерційного банку та підвищення їх якості.....	217
4.3. Система управління банківськими ризиками та їх вплив на фінансову стійкість комерційних банків.....	235
4.4. Стратегія управління ліквідністю та прибутковістю комерційних банків.....	245
4.5. Проблеми підвищення рівня капіталізації банків України в період ринкової трансформації економіки.....	253
РОЗДІЛ 5 СТРАТЕГІЯ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ У КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ТА ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ	267
5.1. Теоретико-методологічні аспекти процесів інтернаціоналізації і глобалізації та їх вплив на розвиток банківської системи.....	268
5.2. Удосконалення інструментів монетарного регулювання економіки України з урахуванням досвіду європейського центрального банку	276
5.3. Проблеми та напрями підвищення ефективності роботи банківської системи в умовах євроінтеграційних процесів	286
5.4. Забезпечення стабільності та стійкості національної банківської системи на шляху інтеграції у світовий фінансовий простір.....	298
5.5. Координація фіскальної та монетарної політики як необхідна умова розвитку економіки України в контексті євроінтеграційних процесів.....	315
ДОДАТКИ	348

ВСТУП

Важливою ознакою останніх десятиліть є поглиблення процесів політичної, економічної та культурної інтеграції між країнами світу, та як результат – посилення взаємозалежності й взаємовпливу їхніх економік, політичного та культурного життя. Україна, як і інші країни світу, зазнає впливу сучасних тенденцій глобалізації та змушена враховувати світові чинники в процесі розробки власної економічної стратегії, зокрема стратегії розвитку вітчизняної банківської системи. Банківська система України відіграє ключову роль в економічному розвитку держави, оскільки безпосередньо впливає на перебіг усіх господарських процесів. Від її ефективного функціонування залежать розподіл валового внутрішнього продукту і національного доходу, регулювання грошового обігу, кредитування суб'єктів господарювання і домашніх господарств, фінансування масштабних національних проектів та реалізація інших важливих економічних і соціальних функцій держави.

У сучасному світі розвиток будь-якої держави значною мірою залежить від її участі в міжнародних відносинах. Цей підхід є цілком зрозумілим, адже як свідчить світовий досвід, економіка жодної країни не спромоглася повноцінно функціонувати, ізолювавши себе від світової економічної системи. Дослідження показують, що лише взаємопроникнення окремих національних економік через механізми іноземних інвестицій, створення спільних підприємств або транснаціональних корпорацій і становлять основу явища, яке отримало назву глобалізації економіки. Проте найактивніше відбувається фінансова глобалізація, що проявляється у вільному переливанні фінансового капіталу між національними та міжнародними грошовими ринками. Саме тому сьогодні науковці, банкіри, політики все більше уваги приділяють такому явищу як фінансова глобалізація та проблемі визначення основних напрямків розвитку банківської системи України в умовах глобалізації економічних процесів.

Сучасні проблеми функціонування банківської системи негативно позначаються на можливостях розвитку національної економіки та реалізації стратегічних завдань щодо курсу України на євроінтеграцію. Відсутність належних кроків у бік реалізації комплексу заходів щодо ефективного розвитку банківської системи може призвести до труднощів для усієї вітчизняної економіки. Такі проблеми, як неефективність впливу держави як регулятора макроекономічних процесів на банківську систему, необхідність підвищення дієвості інструментів грошово-кредитної політики, оптимізація валютної політики у кризові періоди, необхідність посилення наглядово-контрольної роботи центрального банку, зниження платоспроможності банків, зростання проблемної заборгованості банків, повільне втілення більш жорстких стандартів кредитування, скорочення

обсягів банківських кредитів спрямованих на розвиток малого і середнього бізнесу, зниження рівня фінансової стійкості банків, низький рівень капіталізації, недостатня кваліфікація керівних кадрів і персоналу в банківських установах, надмірна концентрація ризиків, наявність спекулятивних операцій, зумовлюють зниження реальної вартості банківських активів та низьку ефективність функціонування усього банківського сектору, що негативно впливає на економіку країни загалом. Внаслідок цього у вітчизняній економіці, можуть виникнути такі негативні явища, як зниження сукупного попиту і пропозиції товарів і послуг, скорочення прибутків суб'єктів господарювання і реальних доходів населення, наростання інфляційних процесів і гальмування темпів економічного зростання.

Саме тому зазначені проблеми потребують глибокого та системного дослідження з метою розробки на його основі дієвих пропозицій щодо розвитку банківської системи України в умовах глобалізації економічних процесів. Необхідно зазначити, що нині широкий комплекс теоретичних та практичних проблем, які стосуються впливу глобалізаційних процесів на вітчизняну банківську систему, їх наслідків для забезпечення стабільності, фінансової стійкості та надійності українських банків, залишається здебільшого поза увагою науковців та є до кінця не вирішеним. Усе це зумовлює необхідність ґрунтовного наукового дослідження і формулювання практичних рекомендацій щодо розв'язання актуальних проблем функціонування банківської системи та обґрунтування відповідних концептуальних ідей у цілісній науковій праці.

Основною метою даної монографії є обґрунтування впливу держави як регулятора макроекономічних процесів на розвиток банківської системи, розробка рекомендацій щодо вдосконалення реалізації грошово-кредитної політики та підвищення дієвості її інструментів, визначення валютно-курскових орієнтирів політики центрального банку з урахуванням впливу глобалізаційних процесів, вироблення пропозицій щодо вдосконалення наглядово-контрольної роботи Національного банку України щодо банківських інститутів, оптимізація управління банківським сектором на макрорівні та мікрорівні з метою зниження ризиків та підвищення ефективності основних банківських операцій, удосконалення існуючих банківських продуктів та активізація впровадження нових видів фінансових послуг, розробка системи заходів, спрямованих на активізацію взаємодії вітчизняних банківських установ з суб'єктами малого та середнього бізнесу, обґрунтування основних напрямів зміцнення фінансової стійкості банківських установ в умовах глобалізації економічних процесів, а також розробка цілісної системи заходів, спрямованих на підвищення ефективності банківської системи із врахуванням євроінтеграційних напрямків розвитку економіки України.

Авторами окремих розділів монографії є: д.е.н., професор Дзюблюк О.В. (вступ, розділи 1.2, 1.3, 1.5, 3.2, 4.5, 5.2,); к.е.н., доцент Адамик Б.П. (розділи 1.1, 2.4, 2.5); к.е.н., доцент Балянт Г.Р. (розділ 2.3); к.е.н., доцент Галіцейська Ю.М. (розділ 4.2); к.е.н., доцент Гандзола Н.Д. (розділ 3.1); к.е.н., доцент Забчук Г.М. (розділ 3.1); к.е.н., доцент Іващук О.О. (розділ 2.2); к.е.н., доцент Левченко Р.В. (розділ 4.3, 4.4); к.е.н., доцент Малахова О.Л. (розділ 4.1); к.е.н., доцент Сороківська З.К. (розділ 3.3); к.е.н., доцент Стубайло Т.С. (розділ 5.1); к.е.н., доцент Чайковський Я.І. (розділ 2.1); викладач Прийдун Л.М. (розділ 5.3); викладач Рудан В.Я. (розділ 5.5); викладач Сегеда Л.М. (розділ 1.4); викладач Матлага Л.О. (розділ 5.4).

РОЗДІЛ 1

ГРОШОВО-КРЕДИТНА ТА ВАЛЮТНА ПОЛІТИКА, ЇХ РОЛЬ У СТАБІЛІЗАЦІЇ І РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

1.1. Роль Національного банку України як регулятора макроекономічних процесів в умовах глобалізації світової економіки

Сьогодення перед суспільством ставить багато питань щодо подальшого розвитку світогосподарських зв'язків і моделі економічного розвитку окремих країн. Процеси фінансової глобалізації, дисбаланси в світовій економіці, а також світова фінансова криза зумовили необхідність перегляду багатьох теоретичних концепцій регулювання економіки як окремих держав, так і світової економіки у цілому. При цьому акцентується увага на можливому зменшенні ефективності національного потенціалу держави, на підпорядкованості національної економічної політики впливу глобалізації, навіть якщо це суперечить волі чи інтересам громадян держави.

Національні держави, незважаючи на процеси глобалізації економіки, все ще володіють достатнім простором для маневру і проведення своєї економічної політики. Інституційні структури окремих країн, зокрема центральні банки, працюють свого роду як «фільтри» в процесі глобалізації, навіть попри намагання держав до тіснішого співробітництва та наднаціональної координації зусиль щодо подолання певних загроз.

Таким чином, для кожної країни, незалежно від ступеню розвитку, важливим є усвідомлення позитивних і негативних моментів глобалізації фінансових ринків, вироблення на цій основі ефективної макроекономічної політики з метою вирішення дилеми швидкої інтеграції у світовий економічний простір, і збереження економіки своєї країни від негативних наслідків фінансової глобалізації.

У контексті глобалізаційних процесів важливого значення набуває посилення регулятивної ролі держави, оскільки саме державні інституції, що виступають формами державної активності на внутрішньому ринку та міжнародних ринках грошей і капіталів, здатні протистояти викликам глобалізаційних процесів і мінімізувати для національної економіки загрози глобалізації. Применшувати роль держави та її основної інституції в сфері грошово-кредитного регулювання економіки, регулювання банківської та фінансової систем у цілому – центрального банку, за сучасного розвитку світової економіки є помилковим. Позаяк саме через створення чи удосконалення правової основи діяльності суб'єктів господарювання, через правове регулювання стабільності фінансової системи, забезпечення безперебійності та надійності роботи банківської системи, ефективного регулювання діяльності парабанківських установ – страхових й інвестиційних компаній, пенсійних фондів, розвитку фондового ринку держава може забезпечити ефективний розвиток національної економіки і протистояти кризовим явищам на фінансових ринках, а також забезпечити як стабільність ринків, так окремих їх учасників.

На рівні держави основними суб'єктами світових фінансових ринків є уряди країн і центральні банки, а також інвестори, позичальники та набувачі капіталів.

Значення глобалізації для урядів країн, особливо країн з ринками, що формуються, полягає в можливості виходу держави на світовий фінансовий ринок, розміщення державних боргових зобов'язань і залучення грошових коштів для здійснення державних витрат. При цьому національні фінансові інститути та ринки розвиваються відповідно до світових стандартів, покращується якість фінансового менеджменту. Проте суттєва інтеграція у глобалізовані фінансові ринки перетворює державу в звичайного учасника світового фінансового ринку, чії зобов'язання (зокрема, національна грошова одиниця країни та зовнішні державні запозичення) котируються на ринку на рівні із зобов'язаннями приватних компаній. При ефективній діяльності уряду і забезпеченні основних макроекономічних показників розвитку країни суттєво збільшується обсяг інвестицій в економіку держави, що і в подальшому сприяє розвитку національної економіки, стабільності національних грошей і можливості підвищувати соціальні стандарти нації. Хоча такі потоки іноземних інвестицій є нестабільними. У більшості випадків в країнах, ринки яких формуються, іноземні інвестиції носять здебільшого спекулятивний характер і спрямовуються переважно у фінансовий, а не реальний сектор економіки. Маючи можливість швидкого вилучення вкладених коштів, іноземні інвестори в період певних негараздів в економіці країни, при недовірі до політики уряду чи внаслідок кризових явищ на світових фінансових ринках змінюють напрям інвестицій і, таким чином, погіршують можливість розвитку держави та її інституцій в складний період, погіршують економічну безпеку держави в цілому.

Виходячи з того, що в Україні найбільш розвинутим сектором фінансової системи є банківська система, фондові ринки залишаються недостатньо розвиненими, а діяльність парабанківської системи характеризується низькою капіталізацією і перебуває на початкових етапах свого формування, ми поділяємо точку зору С.І. Юрія щодо розвитку фінансової системи України як банківсько-орієнтованої, на протигагу розвитку світової фінансової системи, яка "... дедалі більше стає окремим, розвинутим і незалежним сектором економіки" [85, с. 354].

Враховуючи вищесказане, необхідно наголосити, що в умовах розвитку кризових явищ на світових фінансових ринках, у період рецесії в економіці багатьох держав та спаду виробництва в більшості галузей народного господарства банківська система країни повинна відігравати чи не найважливіший стабілізаційний вплив щодо запобігання негативним явищам і процесам в економіці. Такий вплив повинен передбачати, з однієї сторони, безперебійність платежів суб'єктів господарювання та їх

впевненість щодо стабільної діяльності банків, а з іншої, – можливість доступу до кредитних ресурсів банківської системи.

Можна з впевненістю сказати, що практично у кожній країні світу органи державної влади суттєво втручаються у діяльність банківського сектору економіки. Виділяють два основні компоненти впливу держави на функціонування банківських установ. З однієї сторони, держава намагається забезпечити стабільність банківської системи та безпеку діяльності банків, що проявляється у створення державної системи гарантування вкладів громадян, підтримці ліквідності, безперебійності роботи банківської системи через належне виконання функції «кредитора останньої інстанції» центральним банком. З іншої, держава здійснює вплив як на окремі банки, так і на банківську систему у цілому через механізм пруденційного регулювання діяльності банків, встановлюючи вимоги щодо підтримки необхідного рівня банківського капіталу, показників ліквідності, максимальних розмірів ризиків у діяльності банку, а також надаючи органам банківського нагляду повноваження щодо застосування заходів впливу до банків, діяльність яких є надто ризиковою.

Таким чином, основний вплив держави на банківську систему здійснюється через центральний банк, який виступає головним органом державного регулювання макроекономічних процесів за допомогою грошово-кредитних методів. Діяльність центрального банку має вирішальний вплив на стабільність національної валюти, надійність банківських установ, дієвість платіжно-розрахункового механізму, активізацію ринкової кон'юнктури, вирівнювання платіжного балансу, що загалом визначає ефективність функціонування всієї економіки країни. Зазначені обставини обумовлюють актуальність дослідження проблем, пов'язаних із визначенням ролі центрального банку в економіці країни, сфер його функціонування, оскільки розвиток інституту основного регулятора та його місце в системі регулятивного впливу на перебіг основних макроекономічних процесів багато в чому визначає хід та напрямок економічного розвитку країни.

Центральному банку відведено важливу роль у регулюванні економіки. Таке його значення визначається статусом центрального банку як монопольного органу щодо постачання суспільства грошовими коштами. Незважаючи на те, що в останні десятиріччя значущість емісійної активності регулятора суттєво знизилась, виклики сьогодення, основою яких є нестабільність фінансових ринків і розвиток кризових явищ в світовій економіці, зумовлюють підвищення ролі емісійної функції центрального банку. Це пов'язано з тим, що у порівнянні з казначействами, діяльність яких обмежена рівнем дохідної частини бюджету і бюджетного дефіциту, центральні банки володіють більшим ступенем свободи, оскільки можуть випускати в обіг необхідну кількість

грошей. Це означає, що при виникненні кризових ситуацій вони у змозі надати дієву підтримку суб'єктам господарювання та уряду шляхом створення резервного фонду платіжних засобів для попередження їх банкрутств. У більшості країн надання такої підтримки суворо регламентоване законами про центральний банк і проводиться згідно з рішенням державних органів управління економікою. Наприклад, хоча більшість розвинених країн забороняє безпосереднє надання емісійних кредитів центрального банку уряду, а потреби останнього у додаткових коштах вирішуються через покриття дефіциту державного бюджету за рахунок внутрішніх чи зовнішніх державних запозичень, не виключено, що цінні папери уряду (при обігу на вторинному ринку) осідають в портфелі центрального банку і фактично призводять до «завуальованого» покриття дефіциту державного бюджету за рахунок емісійного каналу центральним банком.

Проте емісійна функція є далеко не основною, що визначає роль і значення центрального банку в сучасній економіці. Важливими сферами діяльності більшості центральних банків промислово розвинутих країн є: регулювання цінності національної валюти; проведення грошово-кредитної політики всередині країни; забезпечення кредитними ресурсами комерційних кредитних організацій (кредитор останньої інстанції для комерційних банків); підтримка курсу національної валюти на міжнародному фінансовому ринку; виконання фінансових доручень уряду.

Цей широкий діапазон функціональних повноважень центральних банків підтверджує важливість їх регулятивної діяльності та впливу в системі сучасної фінансової архітектури. У країнах з розвинутою ринковою економікою центральний банк є єдиним емісійним органом, що «наповнює» грошима та регулює найважливішу складову ефективного функціонування господарства країни – банківську систему. Проте банківська система не в змозі працювати ефективно без розвинутого фінансового ринку, оскільки вплив грошово-кредитної політики центрального банку передається економіці через механізми грошового, валютного та фондового ринків. Тому від ефективності функціонування фінансового ринку залежить дієвість грошово-кредитної політики центрального банку, ступінь його незалежності у прийнятті та реалізації своїх рішень.

Ми можемо стверджувати, що Національному банку вдалося створити стабільно функціонуючу сучасну банківську систему, незважаючи на те, що властиві НБУ функції та засоби їх досягнення обмежувалися певними причинами. В основному це було пов'язано зі труднощами у формуванні ринкового правового та інституційного середовища, нерозвиненістю ринкового механізму саморегуляції у період економічної та фінансової

нестабільності. В Україні у 1990-ті рр. нерозвиненість фінансового ринку визначала специфіку фінансування бюджетного дефіциту, методи регулювання пропозиції грошей та діяльності комерційних банків.

У період переходу економіки України до ринкових умов діяльності Національний банк функціонував в умовах, коли ще не сформувалась збалансована фінансова система, основними елементами якої є банківська система, фінансовий ринок, що включає фінансових посередників, пенсійні фонди, інвестиційні, страхові компанії при органічній взаємодії грошового ринку і ринку цінних паперів. У таких умовах можливим було лише часткове грошово-кредитне регулювання економіки і обмежене використання інструментів грошово-кредитної, валютної та фінансової політики для управління перехідною економікою.

Першочергову роль у подальшому розвитку банківської системи України та фінансової інфраструктури в таких умовах повинен виконувати Національний банк. Досвід розвинутих країн переконує, що достатньо незалежний центральний банк може і повинен відігравати провідну роль у формуванні міцної і стабільної банківської та фінансової систем.

Центральним банкам належить ключова роль у фінансовій та економічній політиці різних країн світу. Такою ж мірою це стосується й України. Тому вибір моделі побудови, ролі та місця Національного банку також має відбуватися з урахуванням світового досвіду. Тут особливу роль відіграє раціональне співвідношення економічних реформ, стратегії і тактики розвитку економіки та наявність приватних інтересів, що при цьому враховуються. Саме від вибору ступеня самостійності НБУ та можливостей його впливу на розвиток економічних процесів значно залежить соціально-економічне становище держави, її економічний і політичний суверенітет.

Важливість дискусії про роль та місце Національного банку України в системі органів влади актуалізувалася наприкінці 2008 року – в період розгортання світової фінансової кризи. Виникло багато запитань і проблем навколо діяльності НБУ, шляхи розв'язку яких знайти було доволі складно. Основні питання стосувалися вибору моделі поведінки Національного банку в період розгортання кризових явищ в економіці, зокрема щодо: належного виконання НБУ своєї основної функції – підтримки стабільності національних грошей (внутрішньої і зовнішньої), спрямування емісійних коштів на підтримку банківського сектору, поведінки регулятора на валютному ринку, чіткої позиції щодо діяльності проблемних банків, механізмів взаємодії з урядом в сфері запобігання кризовим явищам в банківському секторі та економіці держави загалом.

На протязі 2009 року ми спостерігали вкрай негативну ситуацію для фінансової системи держави – практично не було забезпечено

партнерських відносин між Національним банком України та урядом держави, внаслідок чого не було забезпечено не лише координацію грошово-кредитної і бюджетно-податкової політики, а й проявлялися в монетарному режимі риси суттєвого фіскального домінування. Основним проявом такого явища було законодавчо закріплене у статті 84 Закону України «Про державний бюджет на 2009 рік» [4] зобов'язання НБУ щодо обов'язкового викупу облігацій внутрішньої державної позики за їх номінальною вартістю упродовж трьох днів з дня надходження пропозиції від банків. Стаття 85 вищезгаданого Закону дозволяла уряду при недоотриманні доходів бюджету здійснювати державні запозичення понад гранично встановлені обсяги для забезпечення виконання видатків захищених статей державного бюджету. Такі положення Закону фактично обмежують незалежність НБУ в сфері грошово-кредитного регулювання економіки і допускають можливість прямого емісійного фінансування видатків державного бюджету. У 2010-2011 рр. ситуація суттєво в цьому питанні не покращилась, оскільки НБУ доволі часто «завуальовано» сприяє безпосередньому розміщенню державних цінних паперів на первинному ринку.

Таким чином, питання місця і ролі Національного банку України в системі органів держави, а також регулятивного центру, який скеровує банківську і кредитну систему, все ще виступає сьогодні важливим фактором формування і розвитку всієї грошово-кредитної політики в країні.

Вибір стратегії діяльності НБУ та пошук шляхів виходу з кризових умов в Україні дедалі більше привертають увагу до аналізу стану існуючої банківської системи, її впливу на процеси фінансово-грошової стабілізації. З одного боку, ми спостерігаємо прорахунки в рецептах монетаристів, які намагалися будь-якими засобами стабілізувати національну валюту, а вже потім братися за піднесення економіки. З іншого, нормальний економічний розвиток неможливий в умовах високої інфляції. Отже, стабільність грошово-кредитної сфери значною мірою визначається тим економічним середовищем, у якому вона функціонує. За цих умов теоретичні посилення на можливі швидкі темпи переходу української економіки до ринку, створення стабільної та ефективно банківської системи (яка виконує в широкому розумінні свої основні функції – платіжний кліринг і фінансове посередництво), видаються мало реальними в умовах, коли криза ліквідності у банківському секторі спричинила неможливість окремих банків вчасно погашати поточні зобов'язання. Економічна криза, зменшення доходів населення і суб'єктів господарювання, суттєва девальвація національних грошей утруднили погашення позичальниками в першу чергу валютних кредитів тощо. Ці явища є умовним фактором сучасного економічного стану в країні.

При цьому банківська система, незважаючи на поточні негаразди, залишається найбільш розвинутою частиною фінансового сектору економіки. На наш погляд, саме банківська система як основний фінансовий посередник на чолі з Національним банком є основним джерелом та розпорядником фінансового капіталу, необхідного як для здійснення ефективних реформ, так і для довгострокового розвитку економіки.

Недооцінка важливості стабільної та безперебійної діяльності банків у період кризових процесів у економіці може призвести до катастрофічних наслідків, позаяк банки приймають участь практично в усіх грошових потоках в економіці, характеризуються багатоманітністю інституційних та ділових стосунків з усіма суб'єктами економіки, включаючи населення. Тому забезпечення стійкості банківської системи повинно бути пріоритетом в комплексі антикризових заходів НБУ та уряду.

Питанням стійкості банківської системи держави та пошуку ефективних методів та механізмів її забезпечення присвячено значну кількість наукових праць. Водночас, незважаючи на значні здобутки в дослідженні проблем забезпечення стійкості банківської системи, не знайдено єдиного погляду в теорії і практиці щодо шляхів забезпечення стійкості банківської системи в умовах фінансово-економічної кризи. Власне це й визначає актуальність і практичну цінність дослідження дій Національного банку, факторів та чинників впливу на стійкість банківської системи в період фінансово-економічної кризи в Україні з метою мінімізації негативних наслідків кризи і забезпечення безперебійного та стабільного функціонування системи банківських установ загалом та окремих банків зокрема.

З метою виявлення можливостей покращення ситуації в банківській системі України та розробки ефективних заходів НБУ щодо мінімізації негативного впливу кризових явищ на банківський сектор України необхідно здійснити аналіз факторів та основних чинників впливу на банківську систему держави в період розгортання фінансово-економічної кризи.

На діяльність банків безпосередній вплив мають певні макроекономічні фактори, що визначають середовище функціонування банків. Саме це середовище спонукає банківські установи формувати цілі політики банку, визначати напрями його діяльності. При цьому виявлення сукупного впливу зазначених макроекономічних факторів на стан банківської системи дозволяє забезпечити не лише стабільність та надійність діяльності усіх банків України, але й вирішити комплекс основних макроекономічних завдань. Основними з яких в період фінансової кризи є створення бази для стабілізації економіки в цілому,

забезпечення безперебійності платежів, активізація кредитування банками економіки з метою досягнення економічного зростання.

Оскільки специфіка діяльності банків полягає у тому, що левову частину ресурсів (80-90%) банки формують не з власних, а із залучених і запозичених джерел, розподіляючи їх в основному для кредитування суб'єктів господарювання і населення (при цьому терміни залучених депозитів і наданих кредитів зазвичай не узгоджуються належним чином банками), забезпечення стійкості банківської системи можливе лише в умовах, коли в державі забезпечено наступні основні макроекономічні показники та дії:

- існує довіра суб'єктів господарювання та населення до діяльності банків і здійснюваних основних фінансових операцій в економіці;
- банки мають взаємну довіру один до одного і забезпечують безперебійне функціонування міжбанківського ринку (валютного, кредитного, депозитного тощо);
- рівень безробіття в економіці не має тенденції до стрімкого збільшення, що може відчутно вплинути на доходи, і, відповідно, платоспроможність громадян;
- відсутній негативний вплив руху цін на основні реальні активи в економіці, що зазвичай є об'єктами застави за кредитами банків (земля, нерухомість та ін.);
- в державі забезпечується цінова стабільність та стабільність валютного курсу національних грошей.

На наш погляд, без дотримання згаданих макроекономічних показників та дій в Україні забезпечити фінансову стійкість банківської системи може виявитися вкрай проблематичним. Для дотримання вищезгаданих показників необхідно не лише своєчасні та ефективні дії основного регулятора фінансових ринків – Національного банку України, але й виважена та скоординована діяльність різних гілок влади, в першу чергу виконавчої.

На наш погляд, в системі антикризових заходів уряду і НБУ важливим є забезпечення довіри серед суб'єктів господарювання та населення (і в жодному разі недопущення паніки) щодо можливості окремими банками не виконувати свої фінансові зобов'язання. Аналізуючи сучасну ситуацію в банківській системі України та антикризові заходи Національного банку, ми спостерігаємо ситуацію, коли дії НБУ не лише не збільшують довіру до банківської системи, але й посилюють паніку серед населення. Наприклад, неефективним і невчасним було запровадження НБУ мораторію на заборону з 13 жовтня 2008 року дострокового вилучення з банків вкладів фізичних осіб. До цього моменту проблеми з неповерненням вкладів та

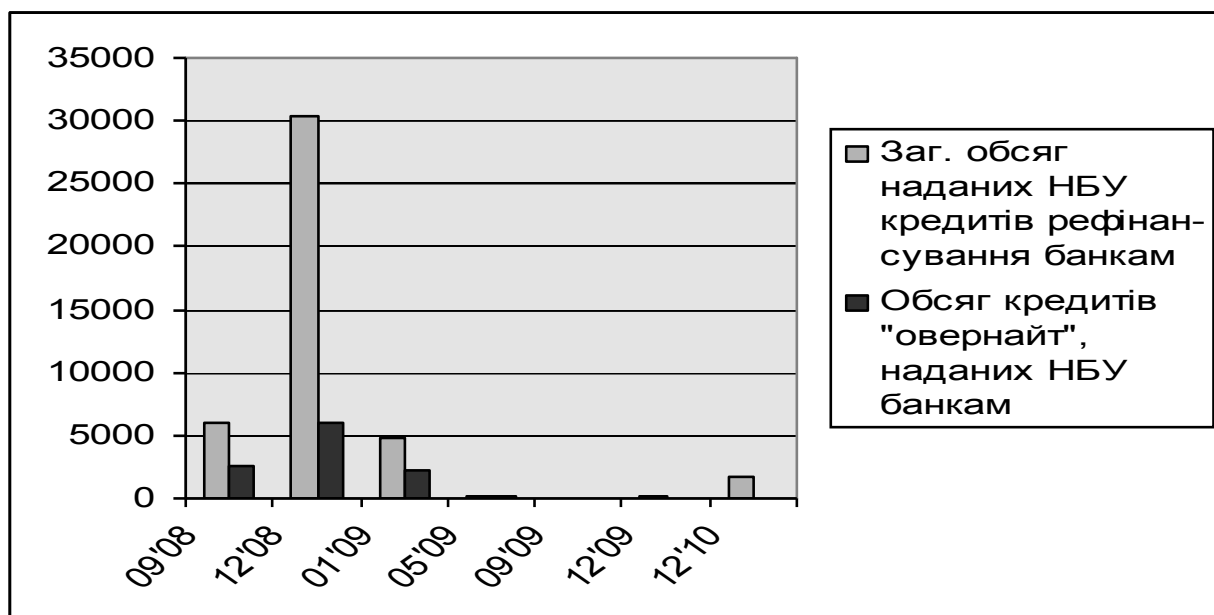

неплатоспроможністю були лише в «Промінвестбанку». Інші ж фінансові установи жодним чином не відчували проблем з поверненням вкладів громадян. Світова фінансова криза в цей період ще також не завдала відчутного «удару» щодо діяльності банків. Запровадивши ж таке «жорстке» обмеження, НБУ фактично спровокував паніку серед населення, поставивши під сумнів можливості банків України виконувати депозитні зобов'язання. На наш погляд, рішення щодо дострокового розривання депозитів прийнято було не вчасно і призвело до ще більшого відпливу депозитів з банківської системи України через суттєве збільшення недовіри суб'єктів господарювання і населення.

Не сприяла збільшенню довіри до банківської системи і, в першу чергу, до дій НБУ відсутність чіткої юридичної позиції Національного банку щодо мораторію на дострокове вилучення вкладів. У пункті 2.5 постанови Правління НБУ «Про додаткові заходи щодо діяльності банків» Національний банк зобов'язав комерційні банки виконувати свої зобов'язання за всіма типами договорів із залучення коштів у будь-якій валюті лише в разі настання строку завершення зобов'язань, незалежно від категорії контрагентів [7]. Розуміючи невідповідність даного пункту нормам Цивільного кодексу України, Національний банк «завуальовано» заборонив комерційним банкам (згідно постанови Правління НБУ «Про окремі питання діяльності банків») з 5 грудня 2008 року робити дострокове повернення депозитів, оскільки вони вкладені у довгострокові кредити та інші активи [8]. Такі дії регулятора не сприяли підвищенню довіри до діяльності банків і призвели до подальшого вилучення коштів з банківської системи.

Розуміючи важливість забезпечення безперебійної роботи діяльності банків, з метою збереження їх ліквідності Національний банк України у жовтні-грудні 2008 року здійснив масштабне рефінансування банків на загальну суму близько 100 млрд. грн. (рис. 1.1), хоча населення та підприємства за цей період вилучили з банківської системи держави коштів на загальну суму, що не перевищує 60 млрд. грн. Основною помилкою НБУ при рефінансуванні банків було те, що жодним чином регулятор не прослідковував цільового характеру використання коштів рефінансування, і банки, відповідно, основну частину коштів рефінансування спрямували на міжбанківський валютний ринок, створивши спекулятивний попит на іноземну валюту. Звичайно, згідно чинних нормативних документів НБУ не передбачено за жодним з кредитів рефінансування (окрім стабілізаційного кредиту) вимоги щодо цільового характеру використання кредиту. Проте, в умовах кризи, застосувавши такий жорсткий адміністративний інструмент як мораторій на дострокове погашення депозитів, нами вбачається дивним незастосування змін до політики рефінансування банків з точки зору

чіткого контролю за характером використання коштів. Тому механізм рефінансування банків для забезпечення стійкості банківської системи у IV кварталі 2008 року видається нам малоефективним.

Рис. 1.1. Обсяги кредитів рефінансування, надані Національним банком України упродовж жовтня 2008 – грудня 2010 рр. [142]

При здійсненні аналізу фінансової стійкості банків зокрема і банківської системи у цілому в січні 2009 року, певні сумніви викликає позиція регулятора щодо рефінансування. Якщо у грудні 2008 року було надано понад 30 млрд. грн. кредитів рефінансування банкам (див. рис. 1.1), то у січні 2009 року – лише 4,7 млрд. грн., з яких близько 3 млрд. грн. було надано 29 і 30 січня, а упродовж всього місяця – лише 1,6 млрд. грн. Фактично Національний банк в січні 2009 року повністю зупинив підтримку банківської системи держави. Наслідком цього стали затримки клієнтських платежів окремими фінансовими установами, неповернення банками «Надра» і «Укрпромбанк» депозитів, що спричинило паніку серед населення і спровокувало нову хвилю вилучення депозитів з банківської системи. Протягом червня Національним банком України було здійснено операцій з рефінансування банків на суму 1,75 млрд. грн., або 98,3% від загального обсягу за I півріччя (з початку року – 1,78 млрд. грн.). Довіра до банківської системи України в січні-лютому 2009 року була значно нижчою, ніж у жовтні-листопаді 2008 р. Такі різкі зміни в політиці рефінансування банків є яскравим прикладом неефективності антикризових дій уряду та НБУ та можуть призвести до суттєвих проблем щодо забезпечення фінансової стійкості банківської системи України.

Поведінка Національного банку в сфері рефінансування у січні 2009 року була наслідком протистояння НБУ з урядом з питань рефінансування

банків і розробки відповідного механізму, що встановлював би: чіткі критерії звернення банків за кредитами рефінансування; єдині правила надання кредитів рефінансування банкам із забезпеченням принципу рівного доступу до рефінансування усіх банків; контроль за цільовим характером використання банками кредитів рефінансування. Враховуючи зазначену ситуацію, позитивом слід вважати прийняття урядом і Національним банком спільної Постанови «Про порядок рефінансування банків у період фінансово-економічної кризи» від 29 січня 2009 року, що дозволило розблокувати можливість виконання НБУ функції «кредитора останньої інстанції» і забезпечити підтримку поточної ліквідності банківської системи в період кризи.

Про неефективність і низьку результативність свідчать і заходи Національного банку, спрямовані на регулювання валютного ринку, оскільки таких суттєвих коливань валютного курсу українська гривня ще не знала. Аналізуючи дії НБУ щодо регулювання валютного ринку в період кризи, можна дійти висновку, що з метою збалансування попиту і пропозиції на валютному ринку НБУ потрібно було вжити низку адміністративних заходів з метою забезпечення пропозиції іноземної валюти на міжбанківському ринку. Серед основних заходів потрібно було ще в жовтні 2008 року відновити обов'язковий продаж частини валютної виручки експортерів і зменшити термін повернення виручки в Україну з 180 до хоча б 60-90 днів, забезпечивши при цьому стабільність і прогнозованість валютного курсу гривні при помірній його девальвації.

Окремої уваги заслуговує аналіз проведення Національним банком України інтервенцій на міжбанківському валютному ринку, метою яких є підтримка стабільності обмінного курсу національної грошової одиниці, недопущення значних спекулятивних коливань курсу гривні. На наш погляд, дії НБУ на міжбанківському валютному ринку наприкінці 2008 року і в першій половині 2009 року були малоефективними. Проблема участі чи неучасті НБУ у торгах на міжбанківському валютному ринку посилюється тому, що міжбанківський валютний ринок в Україні фактично суттєво залежить від поведінки регулятора. Тому невчасні й невважені дії Національного банку можуть призвести до значних курсових коливань.

Ми вважаємо, що у період фінансової нестабільності відповідальність регулятора повинна посилюватися і саме він повинен відігравати роль «маркет-мейкера» ринку. При цьому дії Національного банку повинні бути спрямовані на досягнення балансу між попитом і пропозицією на валютному ринку з метою недопущення суттєвих коливань валютного курсу.

Якщо проаналізувати причини різких коливань обмінного курсу гривні, то зауважимо, що в їх основі лежить диспаритет між попитом і

пропозицією на валютному ринку. Такі різкі коливання характерні, наприклад, для періоду закупівлі іноземної валюти компанією «Нафтогаз України» для розрахунків за газ з ВАТ «Газпром». Якщо врахувати, що пропозиція іноземної валюти на міжбанківському валютному ринку, як правило, суттєвих коливань не має, то значне збільшення попиту на міжбанківському ринку призводить, зазвичай, до девальвації гривні. Для уникнення цього Національному банку доцільно напряму продавати іноземну валюту НАК «Нафтогаз Україна» за ринковим курсом, встановленим на міжбанківському валютному ринку попереднього дня, або оперативно врегульовувати дисбаланс між попитом і пропозицією на міжбанківському валютному ринку в такі періоди. Координація дій НБУ і уряду з цього приводу повинна бути чіткою.

Позитивним прикладом можливості здійснення таких дій регулятора можемо назвати купівлю Національним банком понад 4 млрд. доларів США, минаючи міжбанківський валютний ринок, при приватизації у жовтні 2005 року комбінату «Криворіжсталь» індійською компанією «Mittal Steel».

З метою покращення ситуації в банківській системі України, недопущення погіршення фінансового стану банків, відновлення довіри громадян та суб'єктів господарювання необхідно:

- відновити та удосконалити механізми рефінансування банків України, в основі яких закласти єдині правила надання кредитів рефінансування банкам із забезпеченням принципу рівного доступу до рефінансування усіх банків;
- запровадити належний контроль за цільовим характером використання банками кредитів рефінансування;
- встановити принцип підтримки середньострокової ліквідності банків, у яких виникають проблеми з наявністю ліквідного забезпечення за кредитами рефінансування НБУ, виключно на умовах викупу пакету акцій банку за теперішньою ринковою ціною;
- запровадити жорсткі санкції до банків, що здійснюють неповернення депозитів і затримку платежів клієнтів, а також унеможливити здійснення ними спекулятивних і ризикових операцій;
- прискорити процедуру зміни акціонерів банків, які мають проблеми з ліквідністю (банк «Надра», «Укрпромбанк» та ін.) або ініціювати процедура банкрутства неплатоспроможних банків;
- запровадити комплекс адміністративних заходів на валютному ринку, спрямованих на забезпечення пропозиції іноземної валюти і реалізації цієї валюти за ринковим курсом;

- оперативно інформувати суспільство про ситуацію в банківському секторі як щодо проблем у діяльності банків, так і щодо покращення фінансового стану окремих з них і банківської системи у цілому.

Зволікання Національного банку України щодо запровадження заходів, спрямованих на відновлення довіри суспільства до діяльності банків, може мати катастрофічні наслідки, оскільки банкрутство навіть одного-двох великих банків може призвести до кризи неплатежів у банківській системі України.

Узагальнюючи дослідження особливостей діяльності НБУ як центрального банку нашої держави слід зазначити, що сьогодні як ніколи Національному банку необхідно відновлювати довіру до своєї діяльності. На наш погляд, існує значний потенціал покращення ситуації у сфері грошово-кредитного регулювання, а також потенціал власне банківської системи для покращення ситуації в економіці держави. Однак згадані заходи виявляться обмеженими без належної співпраці між гілками влади і ефективного реформування інших сфер економіки: бюджетно-податкової, реального сектора тощо.

Уряд з року в рік не здійснює ті реформи, що мають привести до структурної перебудови промисловості та збільшення надходжень до бюджету. Маючи обмежені ресурси, він збільшує обсяг боргів і рано чи пізно постане перед проблемою: їх нічим сплачувати. Без перебудови бюджетного процесу кардинально змінити ситуацію в економіці неможливо.

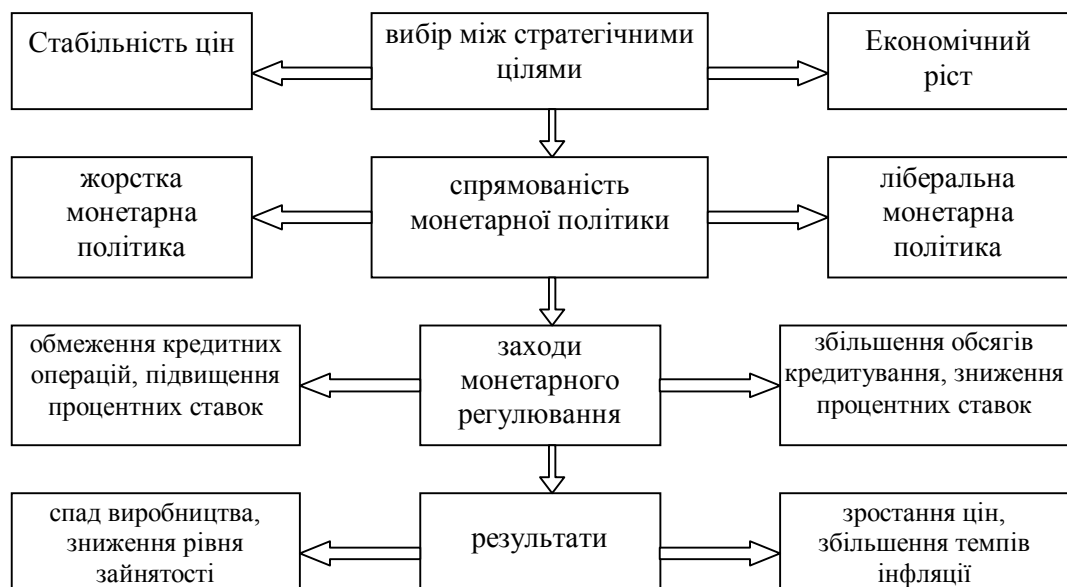
Лише швидке реформування економіки на основі виваженої загальнодержавної політики здатне привести до покращення стану справ у нашій державі загалом. При цьому основною умовою такого покращення є незмінність незалежного статусу Національного банку та курсу грошово-кредитного регулювання економіки, метою якого повинна бути стабільність цін в Україні як запорука довгострокового економічного зростання і покращення життєвого рівня населення.

1.2. Стратегія монетарної політики Національного банку України та її вплив на економічний розвиток у докризовий період

Монетарна політика в ринкових умовах є одним із найбільш важливих інструментів впливу держави на перебіг економічних процесів. У той час, коли адміністративні важелі регулювання господарства зводяться до мінімуму, саме монетарна політика виходить на перший план і має набувати вирішального значення у формуванні закономірностей економічного розвитку в перехідний період.

Вихідним моментом для обґрунтування оптимальної стратегії

монетарної політики є визначення її цілей, що зводиться до оцінки тієї ролі, яку має відігравати центральний банк в економіці. Такими стратегічними цілями, як відомо, є чотири: стабільний ріст економіки, низька інфляція, високий рівень зайнятості та рівновага платіжного балансу. Однак у зв'язку із тим, що в межах монетарної політики і тільки за допомогою її інструментів одночасне досягнення усіх стратегічних цілей виявляється неможливим центральному банку доводиться обирати оптимальну стратегію грошово-кредитного регулювання – зазвичай між забезпеченням стійких темпів економічного зростання і стабільністю цін (рис. 1.2).

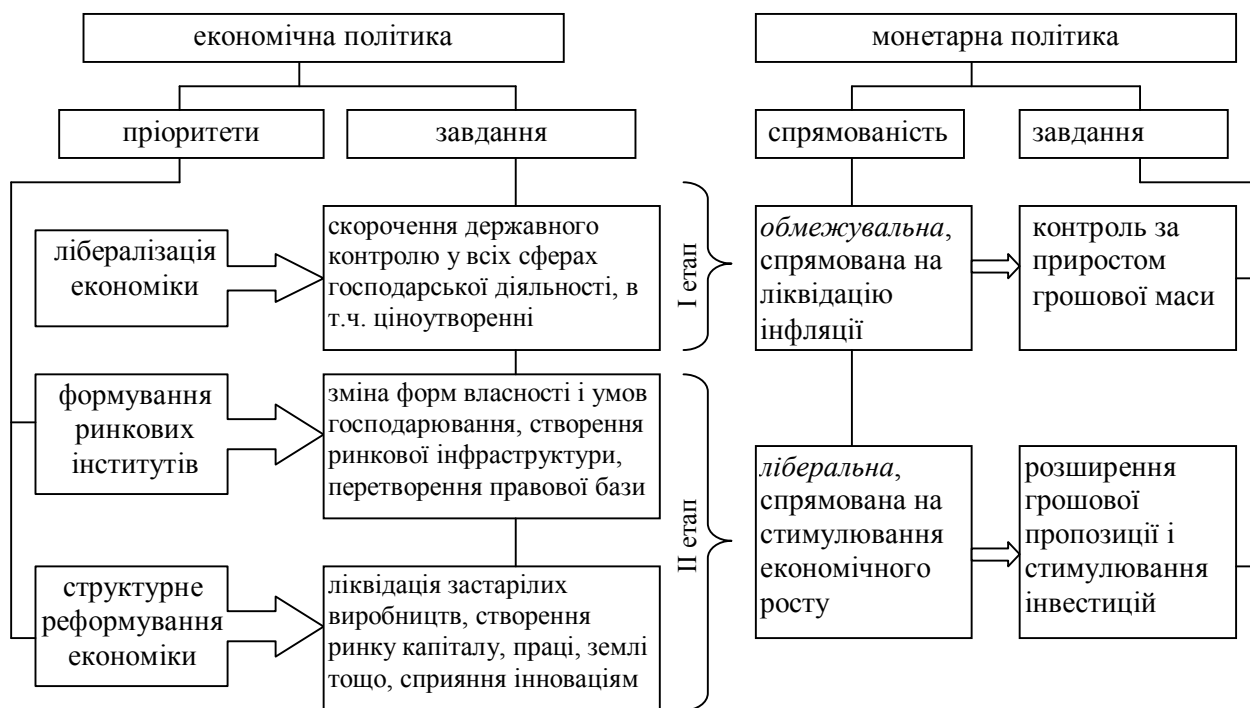

Рис. 1.2. Несумісність стратегічних цілей монетарної політики

Суперечливість окремих кінцевих цілей державного регулятивного впливу на економіку змушує центральний банк маневрувати у реалізації монетарної політики з огляду на стан господарської кон'юнктури і зміну фаз ділового циклу з тим, щоб власними заходами не сприяти посиленню тенденцій ні у “перегріві” економіки, ні у її спаді й відповідно не загострювати проблеми надмірної інфляції та зростання безробіття. І якщо в умовах розвинутих ринкових відносин ця стратегія залежить більшою мірою від фаз ділового циклу і господарської кон'юнктури, то в перехідній економіці все набагато складніше. Адже тут економічні агенти змушені діяти в особливих умовах, пов'язаних із слабкістю чи відсутністю базових ринкових інститутів.

За таких обставин реалізація монетарної політики має ґрунтуватись на обранні різних стратегічних цілей у різні етапи перехідного періоду, що відрізняються між собою в залежності від пріоритетів економічних реформ. Таких пріоритетів є загалом три: 1) лібералізація; 2) формування

ринкових інститутів; 3) структурна перебудова економіки (рис. 1.3).

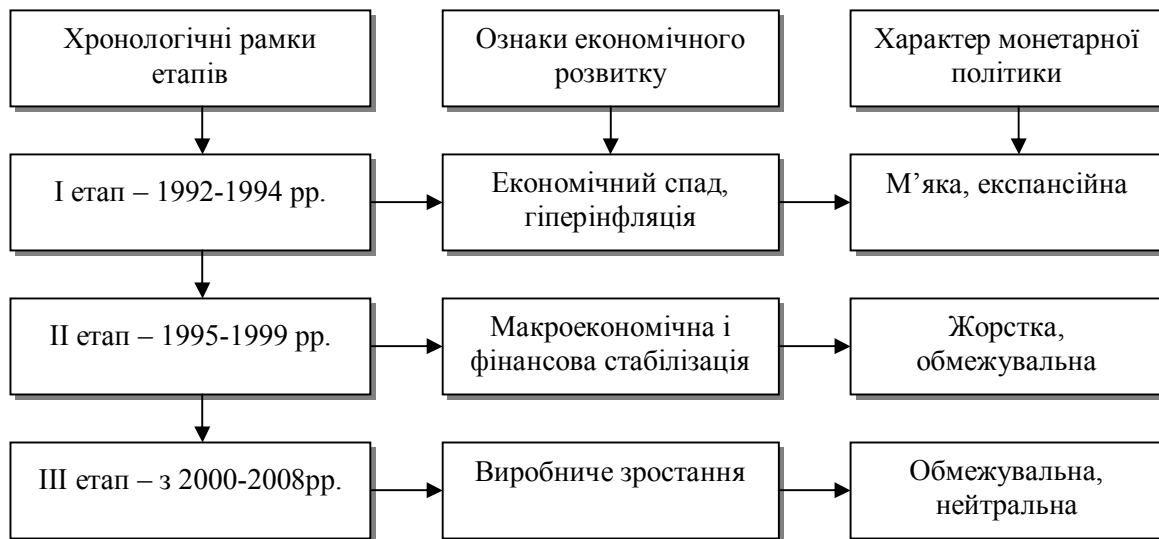

Рис. 1.3. Обрання пріоритетів монетарної політики в процесі ринкового реформування

Відповідно до цього на першому етапі монетарна політика має носити обмежувальний характер з тим, щоб приборкати інфляційні процеси, які розгортаються внаслідок лібералізації цін, так як без стабільної грошової одиниці економіка приречена на глибоку кризу. На другому етапі в міру реалізації необхідних інституційних та структурних перетворень монетарна політика має слугувати вже цілям економічного зростання і через лібералізацію кредитних відносин та зниження вартості капіталу стимулювати інвестиційні процеси. Адже якщо роль центрального банку обмежується лише забезпеченням стабільності національної грошової одиниці, то вона далеко не повною мірою розкриває його можливості, особливо як інституту, що виконує важливі соціально-економічні функції. Йдеться передусім про вирішення окрім проблем боротьби із інфляцією ще і стимулювання економічного зростання та високої зайнятості, що характеризує відтворювальну складову монетарної політики, яка проводиться центральним банком.

Однак в Україні процес реалізації монетарної політики від початку перехідного періоду набув діаметрально протилежного характеру з усіма негативними наслідками. Тут потрібно наголосити, що стратегічна спрямованість грошово-кредитного регулювання не є раз і назавжди визначеною у законодавчо-нормативних актах, а формується у вигляді

Основних засад грошово-кредитної політики, які приймаються на кожен наступний рік, проте часто не виконуються як заплановано. Оцінка вітчизняного досвіду реалізації грошово-кредитної політики дозволяє умовно поділити його на три основні етапи, які розрізняються між собою за ступенем жорсткості і цільовим спрямуванням монетарного регулювання (рис. 1.4).

Рис. 1.4. Етапи реалізації монетарної політики в Україні до розгортання світової фінансової кризи

Так, на першому етапі (1992-1994 рр.) було взято курс на стимулювання розвитку вітчизняного виробництва і підтримання соціальної сфери на рівні, що був встановлений ще за умов адміністративно-командної економіки. Іншими словами, за стратегічну мету грошово-кредитної політики одразу було взято стимулювання економічного росту без попередньої фінансової стабілізації й приборкання інфляції. Арсенал практичних заходів Національного банку України, що використовувався для досягнення зазначеної цілі, за своїм змістом був ще далеким від ринкового, позаяк включав пряме кредитування бюджетних витрат, централізований розподіл кредитних ресурсів, надання пільгових кредитів пріоритетним галузям та окремим державним підприємствам. Застосовувалась практика фінансування Національним банком дефіциту бюджету, яка за своєю суттю була прямим кредитуванням уряду. Результатом такої політики став економічний спад, зниження рівня інвестицій та обсягів товарообороту, а також знецінення національної валюти (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Економічний розвиток України на I етапі реалізації монетарної політики

ПОКАЗНИКИ	1992р.	1993р.	1994р.
Грошова маса в обігу, млн. грн.	25	482	3216
Темпи зростання грошової маси до попереднього періоду	11 р.	19 р.	7 р.
Індекс споживчих цін, %	2100	10256	501
Облікова ставка НБУ, %	80,0	240,0	252,0
Процентні ставки банків за кредитами в національній валюті, %	76,0	221,1	201,7
Кредитні вкладення банків в економіку, млн. грн.	27	406	1558
Інвестиції в основний капітал, % до попереднього року	63,1	89,6	77,5
ВВП у порівнянних цінах, % до попереднього року	90,1	85,8	77,1
Роздрібний товарооборот, % до попереднього року	82,0	65,0	86,4
Девальвація карбованця щодо долара США, %	-	-1870	-726

Джерело: Бюлетень НБУ. – 2007. – №7. – с. 60, 72, 78, 80, 84.

За таких умов реалізація в Україні на першому етапі перехідного періоду протягом 1992-1994 рр. ліберальної грошово-кредитної політики сприяла вливанню значних обсягів емісійних коштів в економіку, котрі, не маючи адекватного товарного забезпечення, руйнували цінові пропорції та призводили до гіперінфляції.

У результаті «втєчі від грошей», які швидко втрачали свою вартість, значні фінансові потоки спрямовувались на валютний ринок, що призводило до різкого зростання обмінного курсу іноземної валюти і знецінення національної. При цьому лібералізація цін не призвела до створення надійного підґрунтя для структурної перебудови економіки, позаяк доходи працівників у різних галузях економіки перевищували зростання продуктивності праці. А наявна у той період спіраль «зарплата – ціни» стала потужним генератором інфляційних процесів, адже головною причиною інфляції завжди є перевищення загальної суми усіх грошових доходів населення над створеною в процесі виробництва загальною сумою вартості товарної маси і платних послуг.

Експансіоністський характер грошово-кредитного регулювання набув конкретного вираження у зростанні кредитних вливань центрального банку в економіку через бюджет і державний сектор (хоча власне «кредитними» їх назвати важко, враховуючи фактичну безповоротність потоку ресурсів та низьку ефективність їхнього використання). Так, за 1992 рік обсяги кредитів, наданих Національним банком уряду, збільшилися у 34 рази, за 1993 рік – у 7 разів, а за 1994 рік – в 11 разів. Значні кредити було надано також вугледобувній галузі, агропромислового комплексу і на поповнення оборотних коштів підприємств.

Загалом кінцеві результати такої політики виявилися протилежними до очікуваних. Значне зростання обсягів грошової маси (за 1992 р. – в 11

разів, за 1993 р. – у 19 разів, за 1994 р. – у 7 разів) стимулювало різке зростання цін, індекс яких у відповідні періоди становив 2100%, 10256% і 501%. У кінцевому підсумку кредитна підтримка збиткових підприємств нарівні з надмірним державним споживанням об'єктивно виявили гальмівний вплив на можливості структурної перебудови економіки і розвитку виробництва. Натомість попри величезне зростання грошової маси в обігу в 1993 р. (1928%) наступного року було зафіксовано найбільший за всю новітню історію України виробничий спад – майже 23%.

Нарощування темпів гіперінфляції до рівня понад 50% на місяць стало одним із наслідків помилкового обрання пріоритетів серед стратегічних цілей грошово-кредитного регулювання через нерозуміння неможливості досягнення економічного зростання без забезпечення стабільності національної валюти. Із усвідомлення цієї істини й обрання в якості пріоритетної мети досягнення цінової стабілізації бере свій відлік вже по суті другий етап у реалізації монетарної політики.

На **другому етапі (1995-1999 рр.)** у якості стратегічної мети грошово-кредитного регулювання Національним банком України було взято курс на подолання гіперінфляції, що в кінцевому підсумку призвело до уповільнення темпів економічного спаду та обмеження руйнівних процесів знецінення національних грошей, що було необхідною умовою поступового нарощування інвестиційної активності як ключової засади стимулювання економічного росту (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Економічний розвиток України на II етапі реалізації монетарної політики

ПОКАЗНИКИ	1995р.	1996р.	1997р.	1998р.	1999р.
Грошова маса в обігу, млн. грн.	6930	9364	12541	15705	22070
Темпи зростання грошової маси до попереднього періоду, %	213	135	134	125	141
Індекс споживчих цін, %	282	140	110	120	119
Облікова ставка НБУ, %	110,0	40,0	35,0	60,0	45,0
Процентні ставки банків за кредитами в національній валюті, %	107,4	77,0	49,1	54,5	53,4
Кредитні вкладення банків в економіку, млн. грн.	4078	5452	7295	8873	11787
Інвестиції в основний капітал, % до попереднього року	71,5	78,0	91,2	106,1	100,4
ВВП у порівнянних цінах, % до попереднього року	87,8	90,0	97,0	98,1	99,8
Роздрібний товарооборот, % до попереднього року	86,1	94,9	100,2	93,4	92,9
Рівень монетизації, %	9,3	11,5	13,4	15,3	16,9
Девальвація гривні щодо долара США, %	-72	-5	-1	-80	-52

Джерело: Бюлетень НБУ.—2007. – №7. – с. 60, 72, 78, 80-81.

Для цього було вжито певних заходів щодо обмеження темпів зростання грошової маси, підвищення процентних ставок, встановлення «стелі» за кредитами, запровадження кредитних аукціонів. У цей період антиінфляційна спрямованість монетарної політики Національного банку України набула послідовного характеру й засновувалась на таких засадах, як:

- запровадження практики обов'язкового резервування для валютних депозитів, що є умовою зниження надлишкової ліквідності комерційних банків;
- встановлення порядку, згідно якого комерційні банки зобов'язані коригувати власні процентні ставки відповідно до змін облікової ставки НБУ, яка у свою чергу коригується до темпів зростання цін, що дозволило вивести процентні ставки банківської системи на позитивний рівень, стимулюючи заощадження;
- використання державних цінних паперів як інструмента фінансування дефіциту бюджету шляхом мобілізації тимчасово вільних коштів суб'єктів ринку;
- введення ломбардного кредитування комерційних банків під заставу облігацій внутрішньої державної позики;
- лібералізація і децентралізація валютного ринку, відновлення торгів на УМВБ та на міжбанківському валютному ринку, встановлення обмінного курсу під впливом попиту і пропозиції, проведення валютних інтервенцій для підтримання стабільного курсу карбованця;
- оптимізація структури кредитів, наданих Національним банком України, шляхом зниження частки прямих кредитів уряду на покриття дефіциту державного бюджету (з 77,2% у 1995 р. до 13,9% у 1996 р.) та відповідно збільшення рефінансування комерційних банків (з 8,5% у 1995 р. до 21,9% у 1996 р.).

Реалізація указаних обмежувальних заходів дозволила суттєво знизити темпи зростання грошової маси в обігу – якщо в 1994 р. грошова маса зросла у 7 разів, то в 1995 р. – вже у 2,1 рази, а в 1996 р. – лише в 1,3 рази. У результаті було досягнуто істотних позитивних зрушень і у динаміці інфляції, темпи якої набули стійкої тенденції до зниження як упродовж 1995 року, так і в 1996 році (див. табл. 1.2).

У 1996 році теми інфляції знизились у 4,5 рази порівняно з попереднім роком – із 181,6% до 39,7%. Стабілізація макроекономічної ситуації в Україні в 1996 році дозволила створити реальні передумови для проведення грошової реформи, яку було здійснено шляхом зміни масштабу цін і запровадження національної валюти – гривні – замість тимчасової грошової одиниці – українського карбованця.

І у наступні два роки Національним банком було продовжено

реалізацію монетарної політики, орієнтованої на макроекономічну стабілізацію. При цьому відповідні заходи грошово-кредитного регулювання у розвиток наведених вище включали:

- забезпечення кількісного контролю за динамікою грошової маси шляхом встановлення межі її приросту;
- відмову від прямого кредитування дефіциту державного бюджету;
- збільшення частки кредитної емісії, спрямованої на рефінансування комерційних банків;
- дотримання позитивного рівня облікової ставки НБУ щодо темпів зростання цін.

Указані заходи сприяли подальшому зниженню темпів інфляції – з 40% у 1996 р. до 10% у 1997 р. І навіть в умовах фінансової кризи 1998 р. оперативність Національного банку у застосуванні певних рестрикційних методів грошово-кредитної політики (підвищення норм обов'язкового резервування і облікової ставки, регулятивні заходи на валютному ринку, спрямовані на зниження попиту, рекомендації з обмеження кредитних операцій) не дозволила інфляційним процесам вийти з під контроль, внаслідок чого річні темпи інфляції і в 1998 р. і в 1999 р. склали 20%, що загалом може засвідчувати певне підвищення дієвості грошово-кредитних важелів регулювання економіки порівняно із попереднім періодом.

На **третьому етапі (2000-2008 рр.)** спостерігається перехід української економіки починаючи із 2000-2001 рр. у фазу зростання, що також можна до деякої міри вважати результатом певної лібералізації монетарної політики Національного банку України. Її заходи, зокрема, передбачали: зниження і встановлення диференційованих норм мінімальних обов'язкових резервів, зниження облікової ставки, збільшення обсягів рефінансування тощо. Як наслідок, обсяг кредитних вкладень в економіку комерційних банків України зріс із 19,5 млрд. грн. у 2000 р. до 245 млрд. грн. у 2006 р., тобто практично у 12 разів.

У результаті цього, істотно збільшився коефіцієнт монетизації економіки, який упродовж 2007-2010 рр. складав близько 50%. Фактично йдеться про процес ремонетизації національного господарства, що у поєднанні із відповідними структурними змінами у реальному секторі, підвищенням продуктивності праці, залучення інвестицій та за умови ефективного функціонування банківської системи істотно сприяє зростанню реального ВВП. Цьому процесу також сприяло поступове відновлення ролі капіталомістких галузей (металургія, машинобудування) у структурі економічного зростання, що зумовлювало більший попит на кредити з відповідним збільшенням потреби в платіжних засобах для обслуговування обороту ВВП.

Зростання коефіцієнта монетизації свідчить про те, що національна валюта поступово посилює свої позиції з точки зору виконання нею класичних грошових функцій – в якості міри вартості, засобу платежу та засобу нагромадження. Однак при цьому потрібно пам'ятати, що лише за умови незначних інфляційних очікувань перевищення темпів зростання грошової маси над темпами росту цін сприятиме подальшому стійкому зростанню економіки. Якщо ж інфляційні процеси вийдуть з під контролю (приміром, через політичну нестабільність, ріст цін на імпортовані товари тощо), то існуюча «грошова навеса» може самим руйнівним чином позначитися на стані грошового обігу в країні і підірвати довіру до національних грошей.

Крім того, достатньо негативним моментом продовжує залишатися значна частка готівки у структурі грошової маси (близько 28-30% у 2009-2011 рр.), що спричинено дією кількох головних факторів: по-перше, недостатній рівень розвитку системи масових безготівкових розрахунків; по-друге, низький рівень довіри до банківської системи як надійного фінансового посередника і прагнення суб'єктів ринку здійснювати грошові платежі поза банками; по-третє, значна питома вага тіньового сектора у структурі економіки, грошовий оборот якого відбувається поза банківською системою.

Значна частка готівки у структурі грошової маси послаблює дію інструментів грошово-кредитної політики і ускладнює контроль за агрегатами грошової маси, унаслідок чого монетарна політика втрачає свою ефективність. Тому поліпшення структури грошової маси має бути одним із пріоритетів діяльності Національного банку України.

Разом із тим, потрібно розуміти, що за умов стабілізації темпів інфляції подальше проведення жорсткої монетарної політики може стати фактором гальмування економічного росту. Дана проблема постає з особливою гостротою з огляду на недостатню дієвість основних трьох класичних ринкових інструментів грошово-кредитного регулювання економіки: політики обов'язкових резервів, операцій на відкритому ринку та політики облікової ставки. Це виявляється у наступному.

Перше. Політика обов'язкових резервів уже сягнула граничних меж ефективності використання, що пов'язано із порівняно низькими нормами резервування, які не справляють стимулюючий чи дестимулюючий вплив на кредитну активність банківських установ, а також із наявністю у них значних обсягів вторинних резервів, що істотно підвищує ліквідність банків та робить їх спроможними практично не реагувати на будь-які зміни резервної політики НБУ. Відтак зміна величини резервних коштів банків практично не впливає а ні на динаміку готівкової маси в обігу, а ні на кредитну активність банків.

Друге. Активне провадження операцій на відкритому ринку є

неможливим з огляду на порівняно незначні масштаби ринку державних запозичень, що є наслідком фінансової кризи 1998 і 2008 рр. та не дозволяє Національному банку України широко використовувати купівлю-продаж державних цінних паперів саме як інструмент управління ліквідністю комерційних банків. Масштаби здійснюваних НБУ операцій із розміщення державних цінних паперів на відкритому ринку не йдуть ні в яке порівняння навіть із обсягами міжбанківського кредитування. А між тим у розвинутих економіках це чи не найголовніший інструмент монетарного регулювання центрального банку.

Третє. Що ж стосується *політики облікової ставки*, то її дієвість є вкрай незначною, що визначається двома наступними обставинами:

По-перше, негативний стосовно темпів інфляції рівень. Так, наприклад за результатами першої половини 2006 року, коли інфляційна динаміка не викликала занепокоєння, облікова ставка у червні була знижена з 9,5 до 8,5% як сигнал про послаблення монетарної політики. Однак за результатами 10 місяців, коли темпи інфляції в жовтні сягнули 8,7%, її із незрозумілих причин не переглянули, а відтак за рік вийшов негативний результат (і це попри те, що сам Національний банк України у своєму положенні про процентну політику визначає необхідність її позитивного стосовно темпів інфляції рівня). Така ж ситуація спостерігалася і у наступних 2008-2011 рр.

По-друге, незначні обсяги кредитування комерційних банків з боку Національного банку України, а облікова ставка є по суті ціною таких кредитів. Достатньо зазначити лише той факт, що частка кредитів, наданих банкам, у загальній структурі активів балансу Національного банку становить всього 1%. Тому облікова ставка виступає нині радше лише індикатором намірів НБУ, а не реальним інструментом впливу на грошовий ринок.

У той же час якщо розглядати ту ж саму структуру активів балансу Національного банку України, то неважко помітити, що понад 80% його вкладень становлять міжнародні резерви. Це свідчить про той факт, що нині головним і найбільш дієвим інструментом монетарної політики залишаються операції НБУ на внутрішньому валютному ринку, котрі через механізм інтервенцій забезпечують вплив на динаміку обмінного курсу національної валюти.

Вже сьогодні фактично усі готівкові гроші є забезпечені офіційними золотовалютними резервами Національного банку України.

Величина офіційних золотовалютних резервів НБУ в гривневому еквіваленті нині вже на 15% більша за величину грошової бази та у 1,5 рази перевищує загальний обсяг готівки, що перебуває в обігу. У результаті на сьогодні ми маємо ситуацію, коли розширення грошової пропозиції відбувається передусім за рахунок зростання міжнародних

резервних активів Національного банку, а не внутрішніх активів (наприклад, кредитів комерційним банкам). По суті це є платою за режим фіксованого валютного курсу, що проводиться нині де факто як основа монетарної політики, хоча де юра Національним банком України проголошено режим плаваючого валютного курсу.

Те, що саме валютно-курсова політика сьогодні залишається головним інструментом реалізації монетарної політики Національного банку є цілком природно, адже структура української економіки нині є такою, що сукупний зовнішньоекономічний оборот перевищує обсяги ВВП країни. За таких обставин особливо гостро постає проблема правильного вибору найбільш оптимального цільового орієнтира монетарної політики, що передбачає дії центрального банку із таргетування одного із трьох основних макроекономічних параметрів: грошової маси, рівня інфляції або валютного курсу. Це означає можливість використання одного із трьох основних режимів монетарної політики:

1) *Монетарне таргетування*, що спрямовано на підтримання заздалегідь визначеного рівня грошової маси в обігу з метою забезпечення стабільного попиту на гроші з боку суспільства.

2) *Валютне таргетування*, що передбачає підтримку стабільності обмінного курсу національної валюти відносно певної іноземної валюти або кошика валют.

3) *Інфляційне таргетування*, що означає обрання певного рівня інфляції, який необхідно утримувати за допомогою засобів монетарної політики.

Кожен із трьох режимів монетарної політики має як свої переваги, так і свої недоліки (табл. 1.3).

Однак за низького рівня дієвості основних інструментів монетарної політики, про що йшлося вище, доволі передчасними видаються заклики провідних науковців та й самого Національного банку України щодо необхідності переходу до режиму інфляційного таргетування. Як зазначалося в «Основних засадах грошово-кредитної політики на 2007 рік», у перспективі Національний банк орієнтується на необхідність поступового переходу до монетарного режиму, що базується на цінній стабільності, тобто на інфляційне таргетування (до речі така необхідність проголошується Національним банком мало не щороку). Проте цілком очевидно, що на сьогодні для такого переходу ще немає об'єктивних передумов. За визначенням самого НБУ, остаточному переходу до використання інфляційного орієнтира як головної цілі грошово-кредитної політики має передувати певний перехідний період, що передбачає створення низки макроекономічних, фінансових та інституційних умов, серед яких макроекономічна та фінансова

збалансованість, поступовий перехід до режиму вільного плавання обмінного курсу, достатній розвиток ринку цінних паперів, трансмісійних механізмів, комунікації центрального банку із суб'єктами господарювання і населенням.

Таблиця 1.3

Порівняльна характеристика режимів монетарної політики

Режим монетарної політики	Переваги	Недоліки
1. Монетарне таргетування	<ul style="list-style-type: none"> - високий рівень координації монетарної і макроекономічної політики; - можливість швидкого реагування з боку центрального банку. 	<ul style="list-style-type: none"> - невизначеність майбутньої динаміки цін; - недостатня інформативність для суспільства; - неможливість контролю грошової маси при високій частці готівки; - недовіра у разі значних коливань попиту на гроші.
2. Валютне таргетування	<ul style="list-style-type: none"> - високий рівень інформативності для суспільства (валютний курс як «номінальний якор», за яким легко спостерігати); - низькі інфляційні очікування; - довіра суб'єктів господарювання до макроекономічних показників. 	<ul style="list-style-type: none"> - залежність монетарної політики від зовнішньоекономічних факторів; - можливість притоку короткострокового спекулятивного капіталу; - ризики дестабілізації фінансової системи унаслідок світових валютних криз.
3. Інфляційне таргетування	<ul style="list-style-type: none"> - забезпечення гнучкої валютно-курсової політики; - довіра з боку населення до політики центрального банку; - створення умов для збалансованого розвитку усіх секторів і галузей економіки. 	<ul style="list-style-type: none"> - вплив на динаміку інфляції факторів, які не контролюються центральним банком; - послаблення гнучкості монетарної політики; - обмеження можливостей стимулювання економічного росту і зниження безробіття.

Насправді, перехід до політики таргетування інфляції на сьогодні є практично неможливим із-за значної ролі регульованих цін, котрі перебувають за межами впливу Національного банку України у формуванні індексу споживчих цін, у зв'язку із чим планові показники інфляції, як правило, не виконуються.

Виходячи із викладеного вище, можна дійти висновку, що Національний банк нині не може і не повинен відмовлятися від політики керованого плавання валютного курсу враховуючи ряд причин:

- може істотно зміцнити гривня, що негативно позначиться на стані вітчизняної промисловості;
- різка відмова від керованого плавання може зумовити зміну привабливості активів, номінованих в іноземній валюті;
- коливання обмінного курсу негативно позначаться на динаміці внутрішніх цін через вплив імпортованої інфляції.

Тому на даному етапі суспільного розвитку Національний банк України не може відмовитися від валютного таргетування власне як режиму монетарної політики. Попри усі недоліки фіксованих валютних курсів вони залишаються одним із засадничих елементів світової валютної системи. Незрозуміло, наприклад, чому попри заклики до лібералізації валютних режимів в інших країнах у самому Євросоюзі однією із умов участі в євросоні є підтримання фіксованого курсу національної валюти відносно євро у граничних межах відхилень $\pm 15\%$.

Виключно монетарні засоби боротьби із інфляцією негативно позначаються і на економічному зростанні. Якщо при загальному збільшенні цін зростає випуск продукції, то не зовсім зрозуміло, який саме рівень інфляції в Україні слід вважати оптимальним. З точки зору центрального банку, для сучасного стану економіки України адекватним є рівень інфляції в «однознаковому» вимірі. Це дає можливість поєднувати вирішення завдань підтримання динамічного розвитку і структурної перебудови економіки з підвищенням життєвого рівня і добробуту населення. Проте сам же Національний банк визнає, що основними чинниками інфляційних процесів і їх високої волатильності залишаються немонетарні фактори, які перебувають поза впливом заходів грошово-кредитної політики і належать до компетенції уряду. З іншого боку, якщо під ціновою стабільністю, на яку пропонують орієнтуватися при запровадженні режиму інфляційного таргетування, розуміти приріст споживчих цін в межах однозначного числа, то доведеться констатувати, що в Україні протягом останніх кількох років вже мала місце цінова стабільність (якщо слідувати даним офіційної статистики про коливання інфляції біля 10%). Однак саме динаміка цін на споживчому ринку, а також тарифів на послуги за цей період свідчить про зворотне.

Відтак, будь-які спроби прив'язати монетарну політику до цінової стабільності за нинішньої структури економіки приречені на невдачу, а Національному банку доведеться лише жорстко обмежити грошову пропозицію, наслідком чого передусім буде скорочення виробництва та економічна стагнація.

З іншого боку, саме довгостроковий економічний ріст на основі успішно проведених структурних реформ, як це показує світовий досвід, у перспективі стає обмежувальним фактором для цінової динаміки. Це

пов'язано із тим, що чим вища ефективність виробництва, тим більша частка приросту грошової маси спрямовується не на інфляційне зростання, а на інвестиційне забезпечення росту продуктивності праці. А обмежувальна монетарна політика не може цьому сприяти, позаяк негативно позначається на інвестиційній активності і робить неможливим підвищення економічної ефективності. У країнах єврозони, зокрема, де обмежувальна монетарна політика Європейського центрального банку була спрямована на дотримання чітких меж інфляції – на рівні 2% – це негативно позначилось на економічному зростанні – в середньому 1,9% за останні п'ять років. Тоді як у США, де ФРС не обмежує себе жорсткими зобов'язаннями із підтримання стабільності цін, темпи економічного зростання за цей період в середньому були в 1,5 рази вищі за країни єврозони – 3% при середньорічній ціновій динаміці 3,6%. При цьому рівень безробіття у США становив 5%, тоді як в країнах єврозони – понад 8%.

Таким чином, в якості основних характерних рис реалізації монетарної політики на сучасному етапі, які б визначали рівень її оптимальності для національної економіки, можна вважати наступні:

1. Ефективність монетарної політики пов'язана не лише із динамікою цін, а й обсягами виробництва, рівнем зайнятості, курсової стабільності. Головне, щоб динаміка цін утримувалась на рівні, який би стимулював стійке економічне зростання. Відтак діючий режим монетарної політики поки що міняти зарано.

2. Потрібно наголосити, що саме успішна валютно-курсова політика НБУ як найбільш ефективна складова монетарної політики сприяла активному насиченню економіки грошима й забезпечила підвищення рівня монетизації до 50%, тоді як в середині 90-х років він перебував у межах 10%.

3. Ефективна монетарна політика дозволила у докризовий період накопичити значні обсяги золотовалютних резервів – до понад 35 млрд. дол., що стало суттєвим фактором забезпечення макроекономічної стабільності і дозволяло НБУ долати ажіотажний попит на валютному ринку.

4. Підтримання стабільного курсу національної валюти є життєво необхідним для країни, економіка якої є настільки залежною від зовнішньоекономічної кон'юнктури.

Разом з тим, якщо розглядати результати реалізації грошово-кредитної політики в Україні у плані досягнення її кінцевих стратегічних цілей протягом усього перехідного періоду, то слід звернути увагу на обмежені можливості впливу грошово-кредитного регулювання на перебіг відтворювального процесу та стан реального сектору господарства країни. Це пов'язано передусім із відсутністю або недостатністю базових,

структурних реформ у реальному секторі, виявом чого є нездатність основної маси підприємств працювати в умовах гнучкої системи цін, пристосовуватися до умов конкурентного середовища та змін ринкової кон'юнктури. Свідченням цього є кризові явища на ринку енергоносіїв на початку 2005 р. і в системі газопостачання на початку 2006 і 2009 рр., коли підприємства із застарілими енергозатратними технологіями виявили нездатність працювати в умовах жорстких викликів ринкових механізмів ціноутворення. За таких умов реальний сектор досить слабо реагує на передавальні імпульси монетарної політики, навіть якщо вона проводиться за класичними ринковими принципами.

Цілком очевидно, що основою для остаточного подолання кризових явищ в економіці має бути реалізація ряду заходів, спрямованих передусім на забезпечення кардинальних змін у структурі господарства, а саме:

- пріоритетний розвиток малого і середнього бізнесу;
- закриття неефективно працюючих підприємств через механізм санації і банкрутства;
- зниження енергоємності виробництва;
- підтримання конкурентного середовища на внутрішньому ринку;
- проведення реформи фінансової системи з метою зниження податкового тиску на суб'єктів підприємницької діяльності;
- розвиток фондового ринку;
- визнання пріоритетними для розвитку (і розподілу ресурсів держави) лише тих секторів економіки, які мають реальні можливості отримання конкурентних переваг на світовому ринку.

Отже має бути здійснений цілий комплекс заходів, спрямованих на підвищення ефективності усієї економічної системи. А за їхньої відсутності прив'язка монетарної політики НБУ виключно до цінової стабільності, як єдиного головного показника ефективності, лише посилить структурні дисбаланси, позаяк штучна нестача грошової пропозиції суттєво обмежує економічне зростання. При цьому купівельна спроможність грошей буде нівелюватися зростанням цін, провокованим дефіцитом інвестицій і товарної пропозиції.

Таким чином, формування ефективної стратегії грошово-кредитного регулювання відіграє виключно важливу роль у всій сукупності здійснюваних перетворень, позаяк монетарна політика, визначаючи особливості функціонування грошової сфери економіки, активно впливає на діяльність усіх суб'єктів ринку у всіх галузях і секторах господарства. Однак лише в тому разі, якщо структурне реформування економіки досягне успіху, буде створено належні умови для реалізації потенціалу грошово-кредитного регулювання щодо його впливу на реальний сектор, причому не лише у плані підтримання цінової стабільності, а й

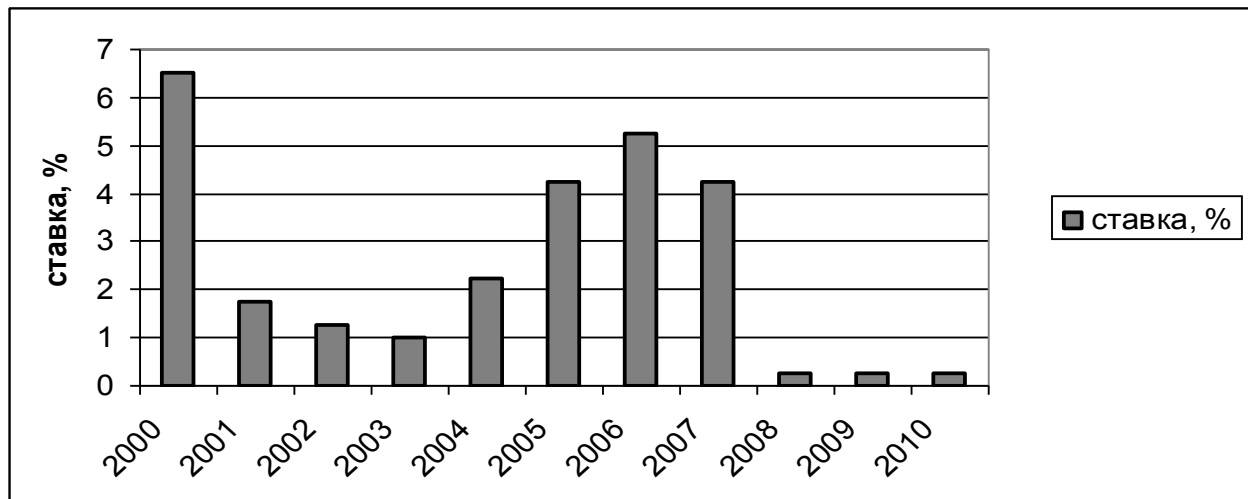
стимулювання виробництва. Сучасна стратегія монетарної політики Національного банку України попри збереження своєї гнучкості має бути спрямована на підтримання валютно-курсової стабільності як основи ефективної організації грошового обігу в країні. А задля досягнення реального зростання виробництва й, відповідно, мінімізації рівня безробіття необхідно нарівні із структурними реформами здійснювати поступові заходи щодо лібералізації кредитних взаємин центрального банку із комерційними банками з метою полегшення доступу господарюючим суб'єктам до кредитних ресурсів, а відтак і стимулювання економічного росту. Це могло б стати одним із факторів подолання кризових явищ й успішного завершення ринкових трансформаційних процесів у суспільстві.

1.3. Грошово-кредитна політика центрального банку в умовах розгортання кризових явищ на світових фінансових ринках

Однією із ключових подій історії першого десятиліття XXI століття стане, на жаль, світова фінансова криза, котра охопила своїм впливом усі аспекти економічного життя суспільства більшості країн. Нинішній розвиток ситуації на міжнародних фінансових ринках попри усі попередні кризові явища засвідчив неготовність державного механізму регулятивного впливу на економіку до ефективної протидії тим негативним процесам, які через фінансовий сектор вводять у депресивний стан усе світове господарство. При цьому дана неготовність виявилась не лише у країнах, які розвиваються чи перебувають у стані переходу до ринкових відносин і в яких відсутні або не налагоджені ще належним чином ефективні засоби і методи реалізації державної економічної політики, але і в розвинутих країнах, у яких величезний досвід організації ринкових відносин і їхнього регулювання. Оцінка природи походження і особливостей розвитку світової фінансової кризи дає підстави вважати грошово-кредитну політику центрального банку одним із головних, хоча і далеко не єдиним, важелем регулятивного механізму, який має бути активізований для ефективної протидії і подолання наслідків кризових явищ.

Світова фінансова криза виявилась одним із негативних результатів розвитку міжнародної фінансової системи в період глобалізації. Безпосередньою передумовою її виникнення стало погіршення ситуації на ринку іпотечного кредитування США в середині 2007 року. Проте реальні причини кризових явищ з'явилися ще за декілька років до цього. Після подій 11 вересня 2001 року в якості головної мети грошово-кредитної політики Федеральної резервної системи США було обрано запобігання

рецесії американської економіки, задля чого взято курс на послідовне зниження облікової ставки, яка у 2003 році сягнула найнижчого за останнє півстоліття рівня – 1%, порівняно, скажімо, із 6,5% ще у 2000 р. (рис. 1.5). Унаслідок надмірно експансивної політики центрального банку Сполучених Штатів значно збільшилась пропозиція кредитних ресурсів на грошовому ринку, тобто з'явився надлишок ліквідності.

Рис. 1.5. Динаміка ставки рефінансування ФРС США у 2000-2010 рр.

Банки та інші фінансові інститути, скориставшись слушною нагодою, розпочали активно інвестувати ці кошти, проте не в реальний сектор, а насамперед через іпотечні кредити у ринок нерухомості, ціни на яку мали найбільші тенденції до зростання, що підігрівалось також і спекулятивними настроями учасників ринку (коли придбання нерухомості здійснювалось лише з метою її подальшого перепродажу). При цьому в своєму прагненні до максимізації прибутку кредитні установи не приділяли належної уваги оцінці кредитоспроможності потенційних позичальників, вимоги до здатності яких виконувати свої зобов'язання за отриманими позичками були суттєво занижені, адже банки почали широко застосовувати кредитування житла без першого внеску і без підтверджуючих документів про доходи позичальників. І якщо у 2001 р. обсяг таких позичок був відносно невеликий – 190 млрд. дол., що становило 8,6% загального обсягу іпотечних кредитів, то у 2005 р. ця сума складала уже 625 млрд. дол., або 20% величини іпотечних кредитів.

Отже йдеться саме про кредити, що надавались таким позичальникам, фінансовий стан яких не дозволяв очікувати добросовісного виконання ними своїх зобов'язань. Натомість управління ризиками за такими кредитами здійснювалось шляхом їх продажу фінансовим установам, сферою спеціалізації яких був випуск похідних цінних паперів – іпотечних облігацій, які завдяки невиправдано високим оцінкам провідних

рейтингових агентств (аж до рівня AAA) вважались достатньо надійними і купувались багатьма інвестиційними та пенсійними фондами, банками у різних країнах світу. Саме так ризик іпотечного кредитування у США був поширений на решту країн, що і визначило глобальний характер майбутньої кризи. Однак насправді такий перерозподіл кредитного ризику зовсім не означав його зниження. Якщо похідні фінансові інструменти і можуть знизити ризики окремо взятого учасника ринку, то в рамках усєї фінансової системи ці ризики лише нагромаджуються.

Утім, масована кредитна експансія американських банків замість стимулювання економічного зростання спровокувала перегрів ринку і нарощування інфляційних процесів, задля боротьби із якими Федеральною резервною системою було прийнято рішення про поступове підвищення облікової ставки, яку в 2006 році збільшено до 5,25%. А так як більшість іпотечних кредитів були видані із плаваючими процентними ставками, розмір яких серед інших факторів залежав також і від величини ставки ФРС, то це зумовило автоматичне зростання обсягу платежів за виданими кредитами, здійснювати які позичальники вже не могли. Крім того, на ринку внаслідок його насичення через бум іпотечного кредитування і надлишок пропозиції розпочалось зниження цін на нерухомість (за 2007 р. – на 50%), що також зумовило масові неплатежі за кредитами.

У свою чергу, падіння цін на ринку нерухомості обмежило можливості домогосподарств із використання житла в якості застави за кредитами, що скоротило обсяги коштів, які направляються на кінцеве споживання. А так як витрати на кінцеве споживання складають у США до 70% ВВП країни, то це зумовило зниження темпів його зростання. Збільшення ж кількості неплатежів за іпотечними кредитами призвело до погіршення фінансового стану банків та інших кредитних установ, які надавали ці кредити, а також до падіння рейтингів цінних паперів, що ними випускалися, і вартості цих паперів. Це призвело до знецінення активів широкого кола учасників ринку, які інвестували ресурси в іпотечні облігації і, як наслідок, до різкого збільшення попиту на ліквідність з їхнього боку, а відтак і до зростання процентних ставок на грошовому ринку. У результаті криза, що почалася лише як іпотечна, переросла в іншу фазу – в кризу ліквідності. Адже зростання ризику за цінними паперами, забезпеченими іпотекою, призвело до зниження попиту на них. На фондовому ринку їх перестали купувати і банки понесли багатомільярдні збитки – з липня 2007 р. по серпень 2008 р. обсяги втрат міжнародної фінансової системи оцінювались у 800 млрд. дол., а до кінця 2008 р. було списано вже більше 1 трлн. дол. проблемних активів.

З метою послаблення впливу кризи на кредитну систему монетарна влада США змушена була піти на зниження облікової ставки, незважаючи

на ризики прискорення інфляційних процесів. Те саме зробили і інші провідні центральні банки світу. З метою поліпшення ситуації в кредитній сфері було здійснено прямі вливання у банківські системи за допомогою різних інструментів (через аукціони РЕПО, «дисконтне вікно» та надання валютних свопів). Однак пом'якшення грошово-кредитної політики не принесло очікуваних результатів і, незважаючи на здійснені центральними банками США та інших розвинутих країн крупні вливання у фінансовий сектор, ситуацію це не поліпшило, а грошові ринки на таку масову інтервенцію не прореагували – ставки міжбанківського кредитування залишались набагато вищі, аніж того хотіла б монетарна влада. Унаслідок цього багато банківських установ не змогли залучити нові кредити у той момент, коли потрібно було здійснювати погашення попередніх. Зрозуміло, що зростання вартості запозичень (у тому числі і через «кризу довіри» на ринку) зумовило величезні збитки і стагнацію не лише світового фінансового сектора, але і «охолодження» усієї міжнародної економіки, адже реальний сектор не може нормально функціонувати без залучення банківських кредитів.

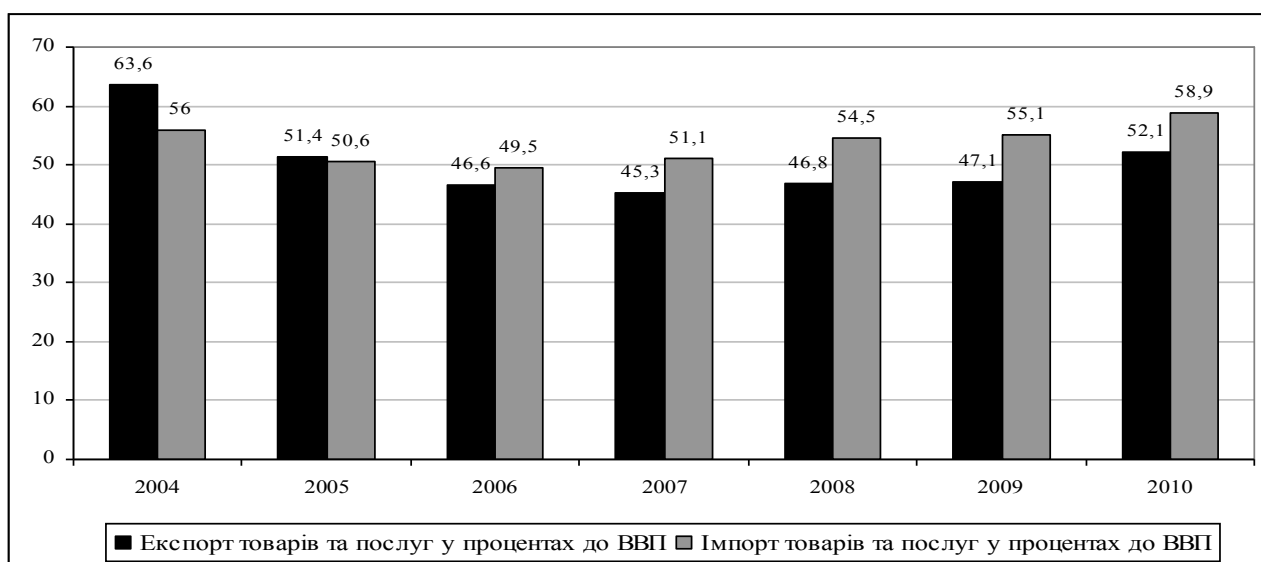
Таким чином, кризові явища, розпочавшись на іпотечному ринку США, набули спершу характеру загальної фінансової кризи, а врешті і кризи усієї міжнародної економіки. Наслідками світової фінансової кризи стала серія банкрутств провідних банків світу та поширення впливу кризових явищ на реальний сектор господарства, різке падіння попиту і обвал цін на світових сировинних і товарних ринках і, врешті, рецесія практично усіх національних економік.

Вплив світової фінансової кризи на економіку України виявився не одразу. Цьому сприяли два фактори: по-перше, вітчизняний фінансовий сектор використовував у своїх операціях відносно прості продукти, не пов'язані із складним структуруванням і перерозподілом ризику через похідні цінні папери, невиконання зобов'язань за якими виявилось детонатором кризових явищ у розвинутих країнах; по-друге, в Україну все ще продовжували надходити значні потоки капіталу із зовнішніх ринків, що є закономірним результатом відкритості національної економіки в умовах посилення глобалізаційних процесів.

Утім, глобалізація нарівні із позитивними ефектами для світового господарства, пов'язаними з розширенням можливостей зовнішнього фінансування національних економік, містить у собі також значну небезпеку дестабілізації, котра загрожує передусім країнам із недостатнім рівнем формування ринкових відносин. Характерними особливостями цих країн є те, що вони: а) вкрай залежні від зовнішнього фінансування; б) мають порівняно невеликі обсяги валютних резервів; в) не володіють значним досвідом макроекономічного регулювання. Попри це економічна політика усе більшого числа таких країн, до яких належить і Україна, за

останні роки орієнтувалася на вільне переміщення капіталу, до чого спонукав світовий інтеграційний процес та інтенсивне формування міжнародних фінансових ринків.

Саме зростаюча залежність України від міжнародної економіки і світової фінансової системи стала ключовою причиною поширення кризових явищ на національне господарство загалом і його фінансовий сектор зокрема. Адже зовнішньоекономічний оборот країни, співставний за розмірами із величиною ВВП (рис. 1.6), скажімо, у 2008 році становив 101,3% від останнього (сума експорту та імпорту товарів і послуг).

Рис. 1.6. Співвідношення експорту та імпорту із ВВП України у 2004-2010 рр.

А це об'єктивно спричиняє дію ряду передавальних каналів, якими світова фінансова криза поширюється і на національне господарство. Такими каналами, зокрема, є наступні.

По-перше, *експортний канал*, який полягає у тому, що спад світової економіки із переходом її у стан рецесії зумовлює зниження попиту з боку головних торговельних партнерів України на її продукцію, передусім металургійної і хімічної промисловості, що, в свою чергу, спричиняє загальний спад орієнтованого на експорт виробництва та суміжних із ним галузей. Так, якщо поставки продукції металургії забезпечували протягом перших трьох кварталів 2008 року половину приросту всього експорту, то в IV кварталі вартість цих поставок порівняно із відповідним кварталом 2007 р. знизилась на 21,1%, що було зумовлено падінням зовнішнього попиту на дану продукцію та різким зниженням цін на неї. На початку 2009 р. негативні наслідки світової фінансової кризи ще більше позначились на динаміці експорту головних галузей економіки (табл. 1.4). Проте експорт товарів у червні 2011 року збільшився на 7,5% – до 6,2

млрд. дол. США, а його річні темпи зростання прискорились порівняно з попереднім місяцем на 5.6 процентного пункту – до 141,8%.

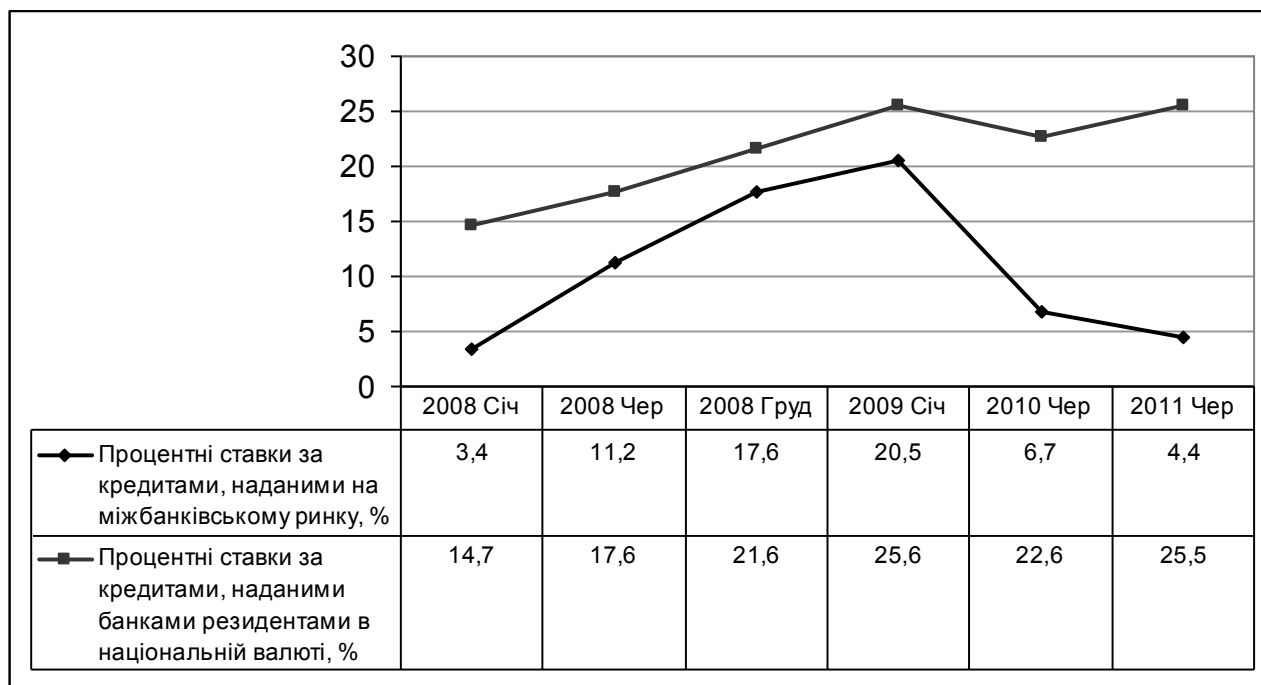
Таблиця 1.4

Темпи скорочення експорту у січні 2009 р.*

Види експортних поставок	до січня 2008 року	до грудня 2008 року
Металургійної продукції	- 44.7%	-31.3%
продукції хімічної промисловості	- 52.3%	-33.9%
машинобудівної продукції	-37.9%	-59.9%

*Примітка: Розраховано за даними НБУ [142]

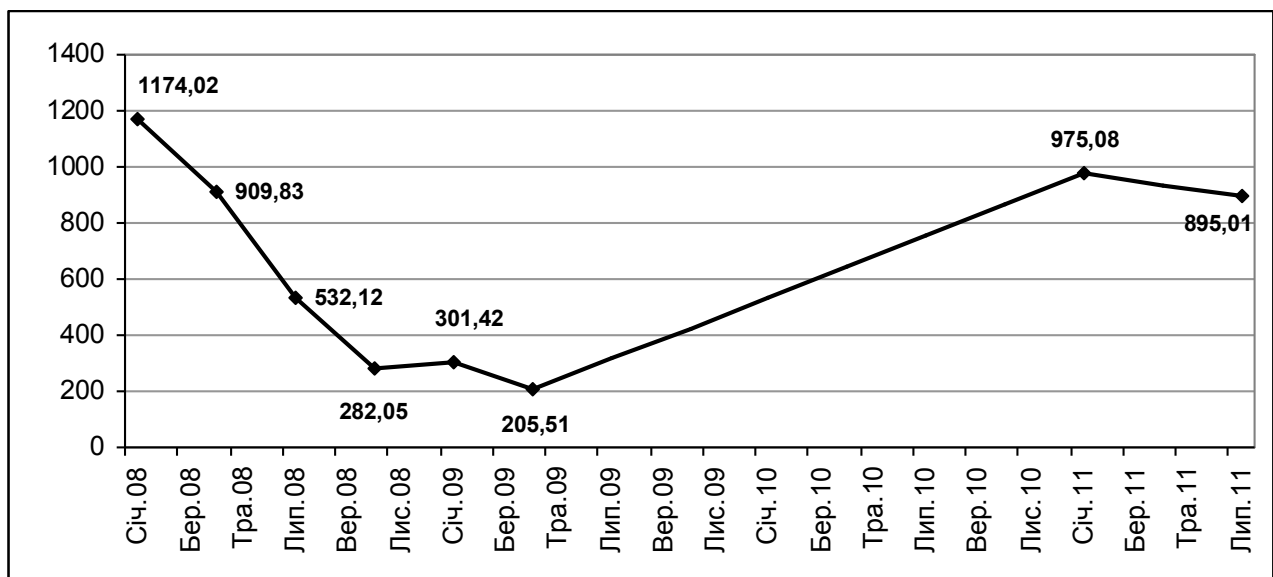
По-друге, *кредитний канал*, котрий визначає обмеження доступу до залучення грошових коштів на світових фінансових ринках, що зумовлює ріст процентних ставок за міжбанківськими кредитами, а відтак і підвищення ставок позичкового процента для вітчизняних позичальників (рис. 1.7). Крім того, даний канал визначає скорочення ресурсної бази комерційних банків, неповернення уже виданих кредитів та кризу ліквідності всієї банківської системи.

Рис. 1.7. Динаміка процентних ставок комерційних банків України у 2008-2011 рр.

По-третє, *інвестиційний канал*, який зумовлює відтік коштів іноземних інвесторів в силу невизначеності перспектив національної економіки і забезпечення дохідності та безпеки розміщення капіталів як у реальному, так і у фінансовому секторі, що спричиняє, в свою чергу,

зростання попиту на іноземну валюту, а відтак і девальваційний тиск на національну грошову одиницю. Негативна дія цього каналу пов'язана із надзвичайно високим рівнем залежності національної економіки від короткострокових зовнішніх запозичень, спекулятивний характер яких спроможний досить швидко дестабілізувати внутрішній фінансовий ринок країни загалом та фондовий ринок зокрема. Так, за 2008 р. індекс ПФТС знизився на 74,33% – із 1174,02 до 301,42 пункту (рис. 1.8), при чому найбільшого зниження зазнали акції саме металургійної та хімічної галузей. У 2010 році індекс ПФТС становив 975,08 пункту.

Рис. 1.8. Динаміка індексу ПФТС у 2008-2011 рр.

По-четверте, *інфляційний канал*, який пов'язаний із наростанням інфляційних процесів, значний вплив на які, окрім внутрішніх факторів усередині країни, мають і світові тенденції підвищення темпів інфляції, котрі позначаються і на цінах товарних груп, що імпортуються на внутрішній ринок (сировина, енергоносії, продовольчі товари), а також девальвація національної валюти, яка збільшує ціну імпортованих товарів – передусім ліків і продуктів харчування – та породжує подальші інфляційні очікування.

По-п'яте, *імпортний канал*, оскільки значні обсяги негативного сальдо рахунку поточних операцій платіжного балансу зумовлені саме перевищенням імпорту товарів і послуг над їхнім експортом, що визначає загрозу фінансової дестабілізації національного господарства, пов'язаної із обмеженими обсягами міжнародних валютних резервів та девальвацією національної грошової одиниці. Так, за перші 9 місяців 2008 року негативне сальдо поточного рахунку сягнуло 8,2 млрд. дол. (5,7% ВВП), тоді як за відповідний період 2007 р. воно становило 2 млрд. дол. або 2%

від ВВП, тобто збільшилось у 4,1 рази. До кінця 2008 року негативне сальдо поточного рахунку зросло уже до 11,9 млрд. дол. або 6,7% від ВВП. Імпорт товарів у червні 2011 р. скоротився порівняно з травнем на 1,3% (з урахуванням сезонного фактора на 1.7%) – до 6,7 млрд. дол. США. Річні темпи приросту уповільнилися порівняно з травнем 2011 р. на 9,5 процентного пункту – до 43,3% переважно внаслідок уповільнення зростання неенергетичного імпорту.

По-шосте, *інформаційний канал*, пов'язаний із психологічним ефектом впливу негативних новин із світових фінансових ринків на економічних агентів всередині країни, позаяк повідомлення про погіршення кон'юнктури міжнародної економіки об'єктивно сприймаються банками, підприємствами та населенням як ознака майбутніх аналогічних змін на вітчизняному ринку. Крім того, потік тенденційних повідомлень у засобах масової інформації про зниження кредитних рейтингів країни та загрозу дефолту об'єктивно породжує ажіотажні настрої в суспільстві, сприяючи відтоку вкладів та підриваючи довіру до банківської системи.

Однак цілком очевидно, що розвиткові кризових явищ в економіці України значною мірою сприяли не лише указані канали передачі нестабільності на світових фінансових ринках, але і внутрішні фактори, пов'язані із певними структурними диспропорціями національного господарства, котрі загалом і визначили його «вразливість» як до зовнішніх викликів, так і до несприятливого розвитку подій усередині країни. Серед таких факторів слід насамперед відзначити наступні.

1. *Зростання обсягів зовнішнього боргу країни.* Валовий зовнішній борг України тільки в січні-вересні 2008 року, тобто безпосередньо перед початком кризи зріс на 27,5% або на 22,8 млрд. дол., і станом на 1 жовтня 2008 року становив 105,4 млрд. дол. (56,4% до ВВП). При цьому зростання відбувалось не так державного боргу, як корпоративного (табл. 1.5). Зокрема, лише зовнішній борг банків зріс за 9 місяців 2008 р. на 11,1 млрд. дол. – до 42,1 млрд. дол. (майже 40% від усієї зовнішньої заборгованості країни), а величина корпоративного боргу інших секторів зросла за цей період на 12,5 млрд. дол. – до 49 млрд. дол. (46,5% від всього зовнішнього боргу). Валовий зовнішній борг України на початок 2011 р. зріс у порівнянні з 2010 роком на 17,5 млрд. дол. і становив 120,4 млрд. дол. При цьому значна частина зовнішнього боргу має короткостроковий характер (від 30% у банків до 39% у корпоративного сектора), який навряд чи буде рефінансований за умов обмеженого доступу на зовнішні фінансові ринки.

Таблиця 1.5

**Динаміка зовнішнього боргу України за
секторами економіки у 2004-2011 рр.**

(млн. дол. США)

	1.01.04	1.01.05	1.01.06	1.01.07	1.01.08	1.01.09	1.01.10	1.01.11
Сектор державного управління	8929	11204	12214	12894	14673	11959	17806	24982
Органи грошово-кредитного регулювання	1919	1690	1254	880	462	4725	6210	7509
Банки	1746	2662	6112	14089	30971	39471	30861	28119
Інші сектори	10803	14532	19205	24706	33478	41255	43441	50843
Прямі інвестиції: міжфірмовий борг	414	559	834	1943	3079	4249	5078	5893
Валовий зовнішній борг	23811	30647	39619	54512	82663	101659	103396	117346

*Джерело: Національний банк України: www.bank.gov.ua/Balance/debt.htm

2. *Переважає темпів росту споживчого кредитування над іншими видами кредитів.* Йдеться передусім про перевищення темпів зростання обсягів споживчого кредитування над темпами зростання кредитування реального сектора (табл. 1.6), адже споживче кредитування упродовж останніх років росло темпами до 2 разів на рік. За таких обставин по суті усі зовнішні запозичення банків йшли насамперед на кредитування споживчих витрат (в основному на придбання імпортової побутової техніки і автомобілів), а також на іпотечне кредитування. Таким чином, залучаючи зовнішні запозичення, комерційні банки за рахунок цих же коштів кредитували зарубіжних виробників, продукція яких завозилась по імпорту.

Таблиця 1.6

Динаміка кредитних вкладень комерційних банків України у розрізі окремих секторів економіки у 2005-2010 рр.*

	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Кредити, надані реальному сектору, млн. грн.	106078	160503	260476	443665	462215	500961
Кредити, надані домашнім господарствам усього, млн. грн.	35659	82010	160386	280490	241249	209538
Споживчі кредити домашнім господарствам, млн. грн.	-	58453	115032	186088	137113	122942
Кредити на придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості домашнім господарствам, млн. грн.	-	20412	40778	88352	98792	81953
Інші кредити домашнім господарствам, млн. грн.	-	3145	4577	6050	5343	4643

*Джерело: Бюлетень Національного банку України. – 2012. – №3. – с. 104, 120.

3. Використання валютного курсу в якості головного макроекономічного індикатора. Орієнтація більшості суб'єктів ринку на обмінний курс гривні до долара США як головний показник макроекономічної стабільності має своїми негативними наслідками панічні настрої і спекулятивні атаки при найменшому відхиленні курсу від попереднього рівня, що зумовлює відтік депозитів та ажіотаж на валютному ринку. При цьому високі темпи інфляції й девальвації національної валюти виявляють самий негативний вплив на спроможність суб'єктів ринку виплачувати свої боргові зобов'язання. У результаті істотно знижується якість активів комерційних банків. Адже ситуація в банківському секторі ускладнюється ще й тим, що майже 60% загальної величини кредитного портфеля банків складають кредити в іноземній валюті, які не забезпечені адекватними доходами позичальників, тобто доходами у тій валюті, в якій було отримано банківський кредит (табл. 1.7).

Таблиця 1.7

**Динаміка кредитів, наданих банками України резидентам
у 2005-2010 рр.***

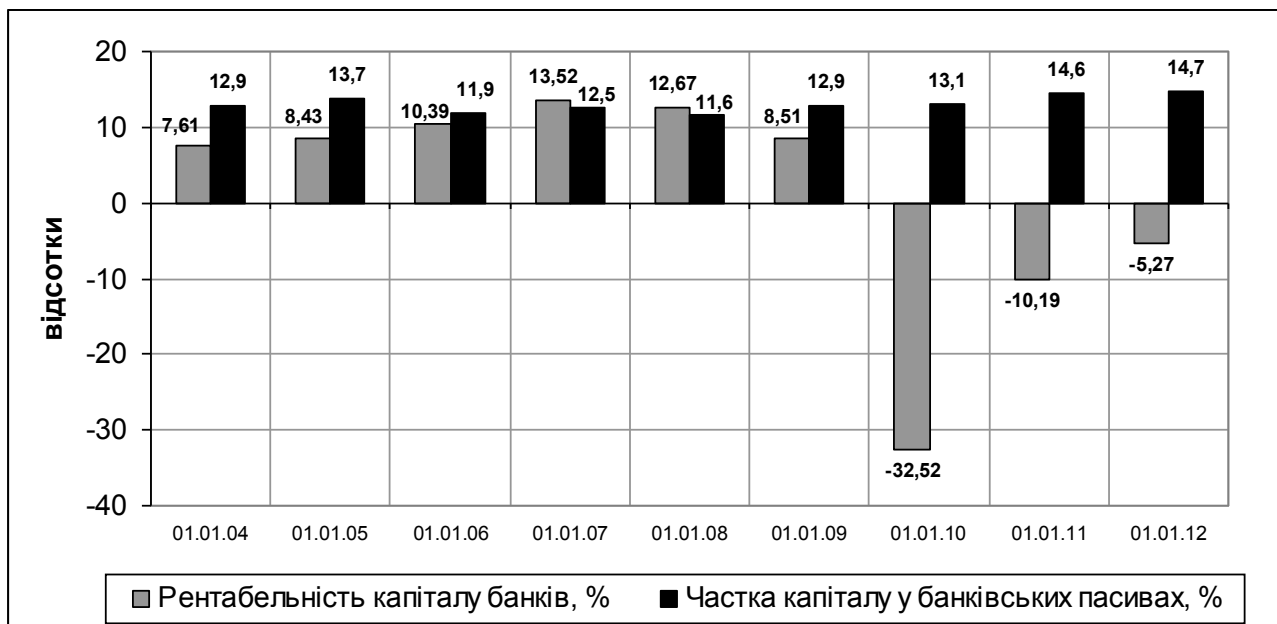
	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Усього кредитів, наданих банками	143423	245230	426867	734022	723295	732823
Кредити, надані в національній валюті	81279	123787	213802	300220	355521	395504
У % до підсумку	56,7	50,5	50,1	40,9	49,1	53,9
Кредити, надані в іноземній валюті	62144	121443	213065	433801	367774	337319
У % до підсумку	43,3	49,5	49,9	59,1	50,8	46,1

*Джерело: Бюлетень Національного банку України. – 2012. – №3. – с.105.

4. *Дестабілізація банківської системи країни.* Це пов'язано із особливостями функціонування вітчизняного банківського сектора і кумулятивним ефектом дії ряду негативних чинників, які нагромаджувались упродовж тривалого періоду часу і вплив яких посилювався в період загострення кризових явищ на світових фінансових ринках. Серед даних чинників слід відзначити наступні:

а) *порівняно низький рівень капіталізації банків*, що не забезпечує належним чином їхню фінансову стабільність. Розгляд тенденцій останніх років вказує на поступове зниження частки власного капіталу у структурі пасивів комерційних банків із майже 17% у 2002 р. до 13% на початок 2009 р., що відображає ризиковану політику банківських установ не лише із залучення ресурсів, а й провадження кредитних операцій, адже при цьому сама рентабельність капіталу не зменшувалась аж до останнього

року, а навпаки мала послідовну тенденцію до зростання. Проте на початок 2011 р. частка власного капіталу у структурі пасивів комерційних банків зросла у порівнянні з попереднім роком (станом на 01.01.2010р. – 13,1%) і становила 14,6% (рис. 1.9);

Рис. 1.9. Частка власного капіталу у банківських пасивах та рентабельність капіталу українських банків

б) високий рівень залежності ресурсної бази від зовнішніх запозичень (табл. 1.8), що також є істотним фактором загрози фінансової стійкості банків з огляду на обмеження зовнішнього фінансування їх діяльності та ускладнення умов доступу на міжнародні ринки позичкових капіталів.

Таблиця 1.8

Динаміка зобов'язань банків України перед нерезидентами у 2005-2011 рр.*

(млн. грн.)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Зобов'язання банків за депозитами нерезидентів усього	6349	8350	16347	45123	40614	25928	33218
Зобов'язання банків за депозитами нерезидентів у національній валюті	3040	2982	3217	2236	1457	5803	13410
Зобов'язання банків за депозитами нерезидентів в іноземній валюті	3309	5368	13130	42887	39157	20125	19808
Зобов'язання перед нерезидентами у національній валюті	3202	3974	8027	4857	71735	83302	90007
Зобов'язання перед нерезидентами в іноземній валюті	23278	60796	136465	278964	225667	191159	177127

*Джерело: Бюлетень Національного банку України. – 2012. – №3. – с. 78, 98.

Як видно із наведених у таблиці 1.8 даних, тільки за 2008 р.

зобов'язання банків за депозитами нерезидентів в іноземній валюті збільшилися більш як у 3 рази – із 13,1 до 42,9 млрд. грн., а загальна величина інвалютних зобов'язань, що, окрім депозитів, включає ще і цінні папери, кредити, похідні фінансові інструменти та іншу кредиторську заборгованість, – у 2 рази – із 136 до 279 млрд. грн. Зобов'язання банків у 2011 р. становили 900,0 млрд. грн., що на 67,1 млрд. грн. більше у порівнянні з 2010 р.;

в) *низька якість банківських активів*, що визначається зростанням проблемної заборгованості у структурі кредитного портфеля. Величина прострочених і сумнівних до погашення кредитів за 2010 р. зросла, за даними Національного банку України, із 69,9 млрд. грн. до 84,8 млрд. грн. тобто на 80%;

г) *значна частка іноземного капіталу у структурі капіталу банківської системи України*. На початок розгортання кризових явищ в Україні вона складала 40,6%. А це може становити за умов кризових явищ серйозну загрозу для фінансової стійкості вітчизняних банків у разі виникнення проблем у діяльності зарубіжних банківських корпорацій – їхніх власників, адже останні не обов'язково мають виконувати зобов'язання своїх дочірніх структур перед клієнтами.

Водночас, аналізуючи зазначені фактори, потрібно вказати, що попри їхню дію протягом достатньо тривалого періоду часу, а не появою із загостренням кризових явищ лише у жовтні 2008 року, навряд чи можна однозначно погодитись із припущеннями про наявність можливостей у монетарної влади щодо попередження фінансової кризи і звинуваченнями у їх невикористанні при реалізації державної економічної політики. Адже тривалий вплив цих факторів на економіку країни і фінансовий сектор сам по собі не спричинив деструктивної поведінки економічних агентів, а лише сприяв розгортанню кризових явищ, привнесених ззовні та посилених надмірною відкритістю вітчизняної економіки, слабкістю банківської системи та залежністю реального і фінансового секторів національного господарства від зовнішніх запозичень. Справді, ослаблений організм більш схильний до інфекції, проте було б неправильно стверджувати, що він породжує саму інфекцію. Одна річ, коли криза української економіки визначалася трансформаційним спадом (до 50% ВВП) у всіх секторах господарства на початку 1990-х рр., зумовленим внутрішніми особливостями переходу до ринкових відносин, реформуванням інститутів власності та системи ціноутворення, і зовсім інша – коли кризові явища у 1998 р. і 2008 р. зумовлені радше відкритістю вітчизняної економіки для зовнішніх ринків, нераціональна політика запозичень на яких значною мірою привнесла ті проблемні явища, якими супроводжується ринкова організація господарювання в розвинутих країнах.

Насправді ж спрогнозувати із достатнім ступенем вірогідності настання кризових явищ, а тим більше уникнути їх наслідків, досить складно. Якщо б це було не так, то тоді навряд чи можна було спостерігати цілий ряд масштабних кризових процесів (включаючи і дефолти) за останні 15 років, які мали місце у Мексиці (1994 р.), Таїланді та інших країнах Південно-Східної Азії (1997 р.), Росії (1998 р.), Аргентині (2001 р.). Навіть у США як форпості ринкових відносин навряд чи хтось усвідомлював до останнього моменту всю сукупність ризиків і масштаби реальних загроз для економіки. Водночас, якщо вести мову про пом'якшення наслідків фінансової кризи і пошук шляхів виходу із рецесії, то державна економічна політика загалом і грошово-кредитне регулювання зокрема має стати головним інструментом для реалізації відповідних завдань, позаяк саме банківська система слугує не лише головним рушієм економічного розвитку, а й свого роду трансмісійним каналом передачі нестабільності в реальний сектор.

Вплив світової фінансової кризи на реальний сектор економіки у всьому світі почав найбільш активно виявлятися у вересні 2008 р., коли скорочення обсягів банківського кредитування найбільш відчутно позначилося на тих галузях, котрі більшою мірою залежать від поточних запозичень коштів для формування оборотного капіталу – будівництво і машинобудування (особливо автомобільна промисловість). А обмеження кінцевого споживання у США та скорочення імпорту в цю країну на додаток до фінансових механізмів стало активним засобом поширення рецесії на решту світу. Зміна у поведінці суб'єктів ринку за таких умов пов'язана із їхнім прагненням за будь-яких обставин врятувати свої активи, а не забезпечувати максимізацію їхньої дохідності шляхом здійснення різного роду інвестицій. На практиці це має наступні наслідки:

- у розвинутих країнах економічні агенти намагаються зберегти свої активи, перетворюючи їх на ліквідну форму (наприклад, золото) або переказуючи із ринків, що розвиваються, у більш надійні країни (саме цим пояснюється зростання ціни на золото та ріст курсу долара США у зв'язку із збільшенням попиту на цінні папери американського уряду в усьому світі);

- у країнах, що розвиваються, та країнах із перехідними економіками більш поширеним наслідком є масоване вилучення коштів із банківських депозитів у зв'язку із недовірою до кредитних установ і цінних паперів та конвертування їх на іноземну валюту на внутрішньому валютному ринку, що має своїм результатом девальвацію національної валюти.

Негативні результати такої поведінки учасників ринку безпосередньо позначаються на функціонуванні банківського сектора економіки, втрата яким власного капіталу і ресурсної бази має природнім наслідком різке

скорочення (якщо не повне припинення) кредитування реального сектора. Загальним же результатом обмеження банківського кредитування є падіння обсягів виробництва, зниження біржових індексів та скорочення інвестицій в реальний сектор господарства.

Для реального сектора економіки України спад виробництва визначається одночасною дією сукупності таких характерних факторів як: а) відсутність достатніх внутрішніх джерел для розвитку; б) неможливість отримання кредитів у банку; в) скорочення зовнішніх ринків збуту; г) заморожування власних ресурсів у запасах готової продукції; д) обмеження внутрішнього попиту через згортання кредитування споживачів і необхідність погашення попередньої заборгованості.

Зрозуміло, що якщо упродовж тривалого періоду часу приріст ВВП України безпосередньо був пов'язаний передусім із сприятливою зовнішньоекономічною кон'юнктурою, то така структура економіки і джерел її зростання за негативного розвитку подій на зовнішніх ринках автоматично означає появу серйозних проблем для всього реального сектора національного господарства. Крім того, в разі подальшого обмеження доступу до світових фінансових ринків і джерел кредитування можливості погашення зовнішніх зобов'язань можуть бути пов'язані лише з істотним скороченням внутрішнього споживання і підвищенням норми внутрішнього нагромадження.

Однією із найбільш гострих проблем взаємодії банківської системи України із реальним сектором економіки може стати істотне зростання загального обсягу простроченої заборгованості за кредитами банків, багатьом із яких це загрожуватиме різким погіршенням фінансового стану, неплатоспроможністю та навіть банкрутством. А це, вочевидь, вимагатиме від комерційних банків таких заходів: 1) перегляд в бік підвищення оцінки рівня ризиків і вимог до потенційних позичальників; 2) встановлення ще вищих процентних ставок за кредитами; 3) збільшення різних видів комісій; 4) посилення вимог щодо забезпеченості позичок; 5) збільшення обсягів резервування на відшкодування можливих втрат за кредитними операціями. Унаслідок цього банки змушені будуть усе більшу частку своїх активів розміщати в найменш ризиковані вкладення, а відтак скорочувати власний кредитний портфель, що на практиці іще більше погіршить можливості подолання виробничого спаду і виходу реального сектора із кризи.

Зрозуміло, що за таких обставин головним напрямом макроекономічного регулювання має стати стимулювання розширення внутрішнього ринку, тобто переорієнтація економічного розвитку за рахунок передусім експортного потенціалу на внутрішні ресурси, незалежні від мінливості кон'юнктури зовнішніх ринків, а завданням грошово-кредитного регулювання має стати полегшення функціонування

банківської системи задля оптимізації її взаємодії із реальним сектором економіки.

Очевидно, що напрями макроекономічної стабілізації у подоланні наслідків світової фінансової кризи мають охоплювати як міжнародний, так і національний рівень регулювання. На *міжнародному рівні* йдеться передусім про наступні заходи.

По-перше, адаптація світової валютної системи до сучасних економічних реалій з метою пристосування діяльності міжнародних фінансових і валютно-кредитних організацій до нового співвідношення сил у світовій економіці з тим, щоб вони володіли більшим обсягом грошових ресурсів (у тому числі і за рахунок нових індустріальних країн шляхом надання їм більших повноважень в управлінні) та могли більш ефективно реагувати на майбутні виклики.

По-друге, забезпечення суворого контролю з боку національних регуляторів в особі центральних банків та інших державних органів за діяльністю усіх інститутів кредитної системи (а не тільки банків), підвищення рівня їх прозорості та підзвітності з метою недопущення надмірної ризикованості їхніх операцій, а також запровадження обмежень на ринку деривативів, масштаби якого уже багаторазово перевищують світовий ВВП.

По-третє, посилення міжнародного співробітництва між національними регулятивними органами з тим, щоб їхня політика не призводила до негативних наслідків для інших країн, тобто обмеження так званого «фінансового протекціонізму» у міжнародних економічних відносинах.

Сукупність таких заходів могла б теоретично призвести до формування певного нового формату світової валютної системи, у якій наріжним каменем мало б бути завдання із посилення моніторингу поточних ризиків і нагляду за діяльністю кредитних інститутів, а також контроль за ситуацією на міжнародних фінансових і валютних ринках задля обмеження спекулятивного впливу і недопущення надмірної волатильності обмінних курсів національних валют, хоча, звісно це не має означати повернення до надмірно жорстких рамок Бреттон-Вудської валютної системи.

Національний рівень регулювання економіки визначає завдання із обмеження впливу кризових явищ на світових фінансових ринках на вітчизняну економіку і фінансовий сектор, що пов'язано передусім із реалізацією відповідних заходів структурної, фінансової і грошово-кредитної політики держави.

Структурна політика має бути спрямована на зміни у господарстві, які потребують посиленої уваги і активізації регулятивного впливу з боку держави за такими напрямами як: а) розвиток інноваційних галузей (таких

як сучасні комунікації і біотехнології), що утворює систему заходів, спрямованих на збільшення ролі виробництв із високим ступенем переробки, які, в свою чергу, мають бути основою зниження частки експортно-імпортних операцій у структурі ВВП країни; б) підвищення ефективності функціонування таких важливих галузей як металургія і хімічна промисловість, перед якими постає завдання зростання рентабельності виробництва шляхом запровадження нових енергозберігаючих технологій, що можливо лише у більш віддаленій перспективі і що загрожує поточною втратою ринків збуту – як зовнішніх, так і внутрішніх; в) поліпшення умов підприємницької діяльності шляхом зниження рівня врегульованості відкриття і ведення бізнесу, а також забезпечення прозорості приватизації на конкурентних засадах вільного доступу учасників; г) вжиття заходів щодо обмеження темпів зростання заробітної плати у тому разі, якщо вони не підкріплені відповідними темпами росту продуктивності праці.

Фінансова політика держави має передбачати: по-перше, максимально можливе скорочення величини бюджетного дефіциту як одного із головних чинників провокування інфляційних процесів; по-друге, встановлення такого режиму оподаткування, який би стимулював внутрішній попит, зберігаючи при цьому збалансованість у бюджетній сфері при обмеженні непродуктивних витрат; по-третє, стимулювання витрат на реалізацію масштабних будівельних проектів, транспортної інфраструктури та інтенсифікацію агропромислового виробництва.

Утім, потрібно розуміти, що реальні можливості реалізації заходів структурної і фінансової політики держави є вкрай обмеженими, що визначається дією наступних факторів. По-перше, в умовах значних обсягів дефіциту державного бюджету і обмеження доступу до зовнішнього запозичення коштів реалізація відповідних структурних проектів із реформування економіки може супроводжуватись активізацією емісійного потенціалу із усіма його негативними наслідками та посиленням загрози гіперінфляції в країні. По-друге, спроби стимулювання реального сектора і надання допомоги бізнесу шляхом скорочення податків і збільшення бюджетних витрат вочевидь матимуть своїм наслідком також передусім нарощування інфляційних процесів. По-третє, зростання доходів населення і соціальних витрат з бюджету, не підкріплене відповідним зростанням продуктивності праці та скороченням неефективних витрат, пов'язаних зі споживанням матеріальних, у тому числі енергетичних ресурсів, об'єктивно отримає своїм наслідком формування інфляційної навіси у динаміці грошової маси. Таким чином, у разі відсутності реальних джерел фінансування, які об'єктивно можуть з'явитися лише із активізацією зовнішнього інвестування коштів, результативність заходів із реалізації стратегічних завдань структурної і

фінансової політики безпосередньо пов'язана із ризиками розгортання високої інфляції в економіці з усіма негативними наслідками подальшого спаду в реальному секторі.

Тому очевидно, що на сучасному етапі попри важливість зазначених заходів головна увага має бути приділена оптимізації грошово-кредитної політики як головного чинника макроекономічної стабілізації, що визначається важливою роллю банківської системи у функціонуванні економіки.

Спрямованість грошово-кредитної політики в період кризових явищ на світових фінансових ринках має визначатися головним завданням із підтримання стабільності грошової системи і банківського сектора країни як ключового механізму взаємодії усіх економічних агентів і забезпечення нормальної життєдіяльності національного господарства через рух грошових коштів між суб'єктами ринку. Уся складність нинішньої кризи пов'язана саме із тим, що вона є передусім фінансовою, тобто розпочалась із труднощів у банківському секторі, а не класичною кризою перевиробництва чи біржовою кризою. Те центральне місце в економіці, яке належить банківській системі, визначає її тісні взаємозв'язки та взаємодію із усіма, без виключення, секторами – фінансовим, корпоративним, домашніх господарств, зумовлюючи певні труднощі, а почасти і дестабілізацію усього процесу формування і використання їхніх фінансових ресурсів. А тому криза є саме фінансовою і напрямки її подолання нарівні із усіма важливими структурними заходами держави мають засновуватись передусім на ефективних інструментах монетарної політики. Адже власне сам початок фінансової кризи в Україні, її «б'ікфордів шнур» (попри ті фундаментальні причини і передумови, які були розглянуті вище) можна пов'язати із функціонуванням банківської системи, а точніше одного крупного комерційного банку, рейдерські атаки на котрий восени 2008 року власне і спричинили ажіотаж серед клієнтів і масовий відтік депозитів, прикладу чого наслідували вкладники багатьох інших комерційних банків країни. А недовіра до банківської системи, масоване вилучення коштів і спрямування їх за відсутності реальних альтернатив для інвестування на внутрішній валютний ринок, в свою чергу, спричинили знецінення національної грошової одиниці стосовно іноземної валюти унаслідок ажіотажного підвищення попиту на останню. За таких обставин можна без перебільшення стверджувати, що довіра до національних грошей, а відтак і до всієї банківської системи має бути основою основ стратегії економічного розвитку та грошово-кредитного регулювання. Тому власне спрямованість монетарної політики має визначатися сукупністю певних послідовних кроків у двох тісно взаємопов'язаних між собою напрямках, що принаймні створили б можливість наблизитись до стабілізації як національної валюти, так і

банківського сектора.

Перший напрям – стабілізація національної валюти. Він визначається завданням із зменшення загроз як для внутрішньої вартості грошової одиниці унаслідок наростання інфляційних процесів, так і зовнішньої ціни національних грошей, вираженням чого слугує обмінний курс. При цьому особливо важлива роль належить саме валютному курсу як головному тактичному орієнтиру і номінальному якорю монетарної політики, що слугує не лише індикатором кон'юнктури валютного ринку, а й важливим сигналом для усіх господарюючих суб'єктів та фізичних осіб, визначаючи інфляційні очікування та цінову динаміку. Серед заходів, котрі могли б сприяти реалізації цього завдання, можна відзначити наступні.

По-перше, задля стабілізації національної валюти і повернення довіри до неї з боку суб'єктів ринку доцільно було б запровадити на певний період дію валютного коридору як такого режиму курсоутворення, який би надавав чіткий сигнал усім економічним агентам про тверді наміри центрального банку обмежити діапазон коливання обмінного курсу. Із цією метою Національному банку України і в подальшому необхідно здійснювати активний вихід на міжбанківський валютний ринок і шляхом проведення інтервенцій забезпечувати погашення ажіотажного попиту на іноземну валюту та стабілізувати обмінний курс гривні, заявивши чітку позицію про незмінність головного тактичного орієнтиру монетарної політики, спрямованої на підтримання валютного курсу на стабільному рівні. Головним завданням такого заходу є передусім оголошення для широкого загалу публічної позиції НБУ про твердий намір дотримуватись відповідного орієнтиру як сигналу про стабілізацію для усіх суб'єктів ринку. І якщо б вдалося принаймні упродовж одного кварталу суттєво обмежити коливання курсу національної грошової одиниці відносно іноземної валюти, то це б сприяло поверненню довіри до банківської системи, припиненню відтоку вкладів із банківських установ та, врешті, обмеженню девальваційного тиску на гривню на внутрішньому валютному ринку.

Разом із тим, провадження активної девізної політики центрального банку без реалізації завдань із зміни кон'юнктури валютного ринку на основі зрушень у попиті і пропозиції неможлива, що зумовлює потребу в наступному, другому, комплексі заходів.

По-друге, задля недопущення швидкого вичерпання офіційних золотовалютних резервів центрального банку через активні валютні інтервенції необхідно вжити певних обмежувальних заходів щодо збільшення пропозиції іноземної валюти на внутрішньому валютному ринку і скорочення попиту на неї. Для реалізації цього завдання необхідно: а) забезпечити відновлення норми із обов'язкового продажу від 50% до 100% валютної виручки експортерами на внутрішньому

валютному ринку за офіційним обмінним курсом НБУ, що має сприяти збільшенню пропозиції валюти на ринку, а також поповненню міжнародних резервів Національного банку України для ефективного провадження ним девізної політики; б) обмежити терміни повернення валютної виручки експортерами строком до 30-60 днів в залежності від конкретних умов зовнішньоекономічної діяльності та укладених контрактів з метою стабілізації динаміки сальдо платіжного балансу і недопущення осідання цієї виручки за кордоном як необхідної умови врівноваження попиту і пропозиції на валютному ринку України; в) вжити адекватних заходів на законодавчому рівні щодо розблокування приватизаційних процесів і стимулювання надходження іноземного капіталу у вигляді довгострокових інвестицій у реальний сектор господарства з метою досягнення стійкої позитивної динаміки сальдо за рахунком операцій з капіталом і фінансових операцій платіжного балансу України; г) запровадити тимчасове скорочення сум, які можна для фізичних осіб вивозити за межі України без письмового декларування митному органу; д) у якості тимчасового заходу поновити умови доступу комерційних банків до купівлі іноземної валюти на внутрішньому валютному ринку за наявності зовнішньоторгових контрактів їх клієнтів на оплату поставлених товарів, виконаних робіт, наданих послуг.

Збільшення пропозиції іноземної валюти і скорочення попиту на неї на валютному ринку повинно мати кінцевою метою максимальне обмеження сфер використання валютних коштів усередині країни і концентрацію їх передусім у зовнішньоекономічній діяльності, із чого випливає необхідність реалізації наступної, третьої групи, заходів із дедоларизації господарських відносин.

По-третє, необхідно вжити активних заходів щодо зниження рівня доларизації вітчизняної економіки, адже потрібно розуміти, що підірив довіри до національної грошової одиниці, а відтак і банківської системи, зумовлений передусім виконанням грошових функцій на території нашої країни іноземною валютою – долларом США (частково євро). І до тих пір, поки усі основні функції грошей – міри вартості, засобу обігу і платежу та засобу нагромадження – не почнуть виконуватись виключно національною валютою, загроза дестабілізації вітчизняної економіки і банківської системи при будь-яких найменших змінах у розвитку світового господарства і панічних чи спекулятивних настроях економічних агентів всередині країни буде зберігатися на достатньо серйозному рівні. Так, якщо йдеться про міру вартості, зрозуміло, що ніякі внутрішні ціни на товари, роботи чи послуги ні за яких обставин не повинні обліковуватися в іноземній валюті (чи в так званих «умовних одиницях»). Це ж стосується і окремих нормативних вимог Національного банку України, адже якщо його Інструкцією про порядок регулювання

діяльності банків в Україні¹ мінімальний розмір регулятивного капіталу визначався у євро, то це в апріорі засвідчувало недостатню роль національних грошей як міри вартості. Тому міра вартості, якщо не йдеться про міжнародні резервні активи, зарубіжні авуари і ціни за зовнішньоторговими контрактами, має бути лише одна і виражатися вона має у гривнях.

Стосовно функції засобу нагромадження, то вочевидь має бути взято курс на поступове обмеження можливостей банків залучати депозити в іноземній валюті, адже якщо усі розрахунки і платежі на території країни проводяться виключно із використанням національної грошової одиниці, то це визначає можливості економічних агентів здійснювати нагромадження саме в національних грошах. Потреби ж із реалізації зовнішньоекономічної діяльності і міжнародних відносин мають забезпечуватися придбанням валюти на внутрішньому валютному ринку, а не нагромадженням валютних коштів у банках. Адже цілком очевидно, що якщо банківські установи акумулюють валютні ресурси, то вони мають їх розмістити у тих чи інших валютних активах – передусім кредитах. І, як показує вітчизняна практика, надання комерційними банками валютних кредитів позичальникам, що не отримують доходи в іноземній валюті, призводить до того, що ризики курсових коливань автоматично трансформуються у кредитні ризики із усіма негативними наслідками непогашення таких позичок та підриву фінансової стійкості банків. Потрібно відзначити, що певні кроки у даному напрямку Національним банком України уже було здійснено шляхом підвищення норми обов'язкових резервів за депозитами в іноземній валюті із 3 до 4% за строковими депозитами та із 5 до 7% – за депозитами до запитання², а також шляхом встановлення підвищених вимог щодо коефіцієнтів резервування за кредитними операціями в іноземній валюті³. Однак такі заходи потрібно вважати лише першими кроками на шляху до більш дієвого обмеження сфер використання іноземної валюти у даній грошовій функції.

Що стосується функції засобу обігу і платежу, то діючі правила Національного банку і законодавчо-нормативна база цілком чітко встановлює обмеження на використання іноземної валюти на території країни⁴, а статтею 3 Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» передбачено, що гривня як грошова одиниця України (національна валюта) є єдиним законним платіжним засобом, приймається усіма фізичними і юридичними особами без будь-яких обмежень на всій

¹ Постанова Правління НБУ №368 від 28 серпня 2001 року.

² Постанова Правління НБУ №422 від 22 грудня 2008 року.

³ Постанова Правління НБУ №406 від 1 грудня 2008 року.

⁴ Постанова Правління НБУ №200 від 30 травня 2007 року.

території України для проведення переказів. Принципова позиція щодо виключення будь-якої можливості здійснення розрахунків між резидентами на території країни не у національній валюті має слугувати чітким відображенням курсу Національного банку на послідовне витіснення іноземної валюти із каналів внутрішнього грошового обігу. Наслідком цього має бути досягнення такої ідеальної ситуації, коли динаміка обмінного курсу національної валюти є предметом зацікавленості передусім для суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, а для широкого кола суб'єктів ринку набагато більший інтерес становитимуть зміни індексу споживчих цін, тобто темпи інфляції, темпи економічного зростання та рівень безробіття.

Зрозуміло, що усунути іноземну валюту із внутрішнього грошового обігу, а також позбавитись від домінування валютного фактора у прийнятті рішень суб'єктами ринку можливо лише на основі дії об'єктивних економічних процесів, пов'язаних із підвищенням довіри до національних грошей, що, власне, і можна було в деякій мірі спостерігати практично до осені 2008 року. Проте, ані держава, ані банківська система країни самі не мають пропонувати альтернативних варіантів використання активів у вигляді валютних депозитів, а тим більше надавати можливості практично безперешкодно отримувати валютні кредити. Банки мають надавати кредити передусім в національній валюті, а в разі виникнення потреби у їхніх клієнтів в інвалютних коштах – виконувати відповідні заявки на їх придбання на внутрішньому валютному ринку.

Цілком очевидно, що тільки за тих умов, коли обмінний курс гривні щодо іноземної валюти не матиме домінуючого характеру в якості головного макроекономічного індикатора і показника стабільності, можна буде поступово відмовитись від прив'язки монетарної політики до валютного курсу як головного тактичного орієнтира і перейти до таргетування інфляції, як це і передбачалось неодноразово в Основних засадах грошово-кредитної політики Національного банку України на кілька останніх років. Проте до тих пір, поки не буде вжито активних заходів із зниження рівня доларизації національного господарства, а динаміка інфляційних процесів не отримає вагоміше значення за валютний курс в якості фактора довіри до національної грошової одиниці, потрібно і надалі усіма можливими засобами обмежувати рівень волатильності обмінного курсу гривні до долара США як необхідної умови реалізації нею усіх класичних функцій грошей і забезпечення стабільності внутрішнього грошового обігу та досягнення позитивної динаміки економічного зростання.

Другий напрям – стабілізація банківської системи. Він пов'язаний із об'єктивною потребою формування необхідних засад підтримання фінансової стійкості банківських установ та їх достатньої ліквідності як

ключової умови ефективного здійснення ними своїх базових функцій фінансового посередництва, виконання зобов'язань перед вкладниками і кредиторами, а також забезпечення безперебійності платежів і розрахунків між суб'єктами ринку як принципової умови нормального функціонування всієї економіки. У числі основних заходів, які могли б сприяти виконанню даного завдання можна відзначити наступні.

1. *Гарантування збереження вкладів у банківських установах.* Важливим інституційним заходом стабілізації роботи банківської системи може стати підвищення рівня захисту банківських вкладів (наприклад, аж до 100% депозитів населення). У даному разі йдеться про принципову зміну пріоритетів – від заборони на дострокове вилучення депозитів до гарантування з боку НБУ повернення усіх коштів вкладників, що може бути забезпечено за рахунок кредитів рефінансування і матиме важливий психологічний ефект, позаяк відновлення довіри до банків і впевненості їхніх клієнтів у можливості будь-коли забрати свої гроші справлятиме позитивний вплив на динаміку ресурсної бази, оскільки відтік коштів із банків сам по собі не визначає їх більш продуктивного використання в інших активах. Адже окрім «утримування вдома» або вкладення в іноземну валюту, що зумовлює ще більші втрати у зв'язку із зростаючим курсом і спричиняє ще більший девальваційний тиск на гривню, інших варіантів розміщення вилучених з банків депозитів у їх власників немає. Таким чином, 100%-не гарантування вкладів з боку держави може стати одним із вагомих факторів на користь прийняття рішення економічними агентами про повернення своїх коштів у банки.

2. *Контроль за цільовим використанням кредитів рефінансування.* Серйозною проблемою для банківської системи може стати спрямування кредитів рефінансування НБУ не за призначенням. Йдеться про можливість банків використання отриманих коштів з метою валютних спекуляцій на міжбанківському валютному ринку, а також задля виведення валюти за кордон. Очевидно, що у даному разі потрібно посилити індивідуальний контроль з боку Національного банку за роботою керівних органів тих банків, що отримали відповідні кредити шляхом призначення спеціального представника центробанку, який би виконував наглядові функції за цільовим використанням коштів. За таких умов може бути розглянуто можливість видачі в окремих випадках кредитів рефінансування без застави як більш оперативний інструмент монетарної політики. Щоправда, потрібно враховувати наявність певних ризиків порушення макроекономічної стабільності у зв'язку із посиленням інфляції внаслідок збільшення Національним банком рефінансування комерційних банків, в тому числі і для гарантування вкладів, хоча помірні інфляція в нинішніх умовах є меншою проблемою для економіки порівняно із підривом ліквідності усієї банківської системи, а відновлення

довіри до банків і повернення депозитів спроможне у подальшому нівелювати початковий негативний ефект від збільшення масштабів рефінансування (на відміну від гіперінфляційних загроз реалізації структурних і бюджетних заходів без пошуку реальних, а не емісійних джерел їх фінансування, про що йшлося вище).

3. *Обмеження боргового тиску на позичальників.* Процентна політика Національного банку України при організації кредитування комерційних банків може бути спрямована на заохочення останніх до проведення реструктуризації заборгованості і зменшення боргового навантаження на позичальників шляхом поступового зниження процентних ставок. Зменшення боргового тиску на позичальників спроможне відновити довіру до банківської системи в цілому, позаяк кредитна підтримка банків з боку Національного банку є вагомим фактором забезпечення їхньої ліквідності у тому разі, коли кредити не погашаються вчасно, а зобов'язання за депозитами потрібно виконувати. Також позитивним кроком у цьому напрямку можна розцінювати рішення Національного банку продавати позичальникам валюту за «спеціальним» курсом задля погашення заборгованості за валютними кредитами і недопущення подальшого погіршення якості кредитних портфелів банків, хоча в перспективі потрібно, щоб в країні існував один валютний курс, стабільність якого гарантувалася б центробанком, а валютні кредити були б заборонені у рамках реалізації стратегії дедоларизації економіки.

4. *Надання гарантій за міжбанківськими кредитами.* З метою активізації міжбанківського кредитування як важливого фактора забезпечення належного рівня ліквідності і фінансової стабільності усієї банківської системи слід розглянути можливість надання центробанком гарантій щодо відшкодування частини імовірних збитків банків від кредитування інших банківських установ – учасників грошового ринку. Насамперед йдеться про державні та системуотворюючі банки, які можуть отримати від НБУ відповідні гарантії відшкодування можливих збитків, однак не просто так, бо самі, в свою чергу, вони мають взяти на себе певні зобов'язання щодо обсягів і ціни кредитних ресурсів, котрі можуть бути розміщені цими банками на міжбанківському ринку. Такий захід міг би певним чином зменшити емісійний вплив кредитів рефінансування на економіку і грошовий ринок, позаяк кредитування здійснювалось би не центробанком, а самими комерційними банками, однак під гарантії НБУ.

5. *Формування системи моніторингу за появою ознак нестабільності.* Незважаючи на те, що форми прояву кризових явищ можуть постійно змінюватись, центральному банку потрібно сформувати таку систему моніторингу ринків, за допомогою якої можна було б ретельно відстежувати деякі загальні ознаки ускладнень, що насуваються: а) надлишкова ліквідність на фінансовому ринку; б) надмірний притік

короткострокового капіталу у певні сектори економіки; в) швидке розширення сфери кредитування, тобто надмірна кредитна експансія банків; г) швидкий ріст цін на певні види активів (наприклад, нерухомість). Хоча практично неможливо точно передбачити, у якому секторі економіки вірогідне настання кризових явищ, відповідальність за пом'якшення і зниження таких ризиків має лежати на економічній політиці держави, включаючи і грошово-кредитну політику Національного банку України.

6. *Рекапіталізація банків.* У якості одного із альтернативних до кредитів рефінансування напрямів підтримання платоспроможності і фінансової стійкості комерційних банків може розглядатися процедура їх рекапіталізації, яка передбачає участь держави у придбанні корпоративних прав банків (акцій), що може бути здійснено за рахунок коштів стабілізаційного фонду, випуску державних цінних паперів, а також коштів міжнародних фінансових організацій. І хоча поки питання про участь держави у капіталі банківських установ розглядається лише стосовно тих, де запроваджено тимчасову адміністрацію, у перспективі слід проаналізувати можливість такої участі у капіталі системоутворюючих банків, котрі найбільшою мірою впливають на стабільність усього банківського сектора та від стійкості яких значною мірою залежить макроекономічна стабільність в країні. У зв'язку із цим участь держави в управлінні такими банками і прийнятті рішень із пріоритетів кредитної політики може стати вагомим засобом реалізації антикризових заходів на доповнення до традиційних інструментів грошово-кредитного регулювання НБУ.

7. *Поліпшення управління ризиками.* Регулятивний механізм як з боку Національного банку України, так і з боку самих комерційних банків має бути спрямовано на удосконалення банківськими установами політики управління ризиками – передусім кредитним і ліквідності. Задля цього мають бути оптимізовані бізнес-процеси всередині самих банків, структура мережі їх відділень, механізми своєчасного і всебічного оцінювання ризиків та створення необхідних резервів, що пов'язано із ускладненням процедури розгляду заявок на отримання кредиту, розширенням системи показників для оцінювання фінансової стійкості одержувача позички, його доходів, кредитної історії, репутації і ліквідності пропонуваної застави, а також переглянуто порядок внутрішнього контролю за наданням кредитів різним категоріям позичальників.

Таким чином, розглянуті заходи грошово-кредитної політики щодо обмеження девальваційного тиску на обмінний курс національної валюти, підтримання його стійкості та забезпечення стабільного функціонування банківської системи і підвищення довіри до неї можна вважати двома

необхідними найважливішими передумовами фінансової і макроекономічної стабілізації та відновлення умов нормального економічного розвитку України в умовах світової фінансової кризи. Фінансовий сектор економіки має розглядатися як єдиний об'єкт регулювання з боку державної влади, що потребує тісної координації дій Національного банку із іншими регуляторами фінансового ринку. Однак, попри це, саме інструменти грошово-кредитної політики, як економічної, так і адміністративної, мають забезпечувати найбільш вагомий вплив на ситуацію з огляду на роль центрального банку як справжнього кредитора останньої інстанції, від правильності дій якого буде залежати розвиток не лише банківської системи, а й усієї економіки.

1.4. Дієвість інструментів грошово-кредитної політики в період кризових явищ в економіці України

На сучасному етапі розвитку економіки України не втрачають актуальності питання розбудови ринкових відносин та формування належного конкурентного середовища, що дозволило б прискорити процеси інтеграції у світове фінансово-економічне середовище. Зазначені обставини актуалізують роль державного регулятивного впливу на різні сектори економічних відносин, який в умовах перехідної економіки спричиняє вирішальний вплив на темпи та тенденції економічного розвитку. Одним з найпотужніших каналів зазначеного впливу є регулювання грошово-кредитної сфери, в зв'язку з чим важливою залишається проблема ефективності грошово-кредитної політики та дієвості її інструментарію.

У сфері грошово-кредитних відносин в Україні та у вітчизняній банківській системі на сьогоднішній день все ще залишається багато проблем, вирішення яких суттєво може прискорити ринкове реформування економіки, що зумовлює зв'язок даної проблеми із важливими практичними завданнями, пов'язаними із вдосконаленням механізму реалізації монетарної політики Національного банку України та підвищенням ефективності її інструментів із поступовим зміщенням акцентів на ринкові важелі впливу.

В Україні в умовах трансформації економіки Національний банк поступово освоює методи регулювання грошового ринку, що притаманні ринковій економіці. НБУ здійснює грошово-кредитну політику за допомогою інструментів, які закріплені законодавством [1], при чому набір цих інструментів є досить широким, що дозволяє як скорочувати, так і поповнювати ліквідність банківської системи.

Застосування різноманітних інструментів регулювання грошової

сфери зумовлює необхідність визначення дієвості кожного з них та їх сукупності. Загалом вибір складу інструментів монетарної політики, які використовує центральний банк змінюється в залежності від умов розвитку економіки, стану платіжного балансу, фінансових ринків, обсягу золотовалютних резервів та від конкретних цілей, які перед собою ставить центральний банк на даному етапі. За ним обов'язково залишається можливість змінювати величину інструменту, контролювати та передбачати вплив кожного з інструментів на величини грошового сектора відповідним чином.

Як відомо, головною метою грошово-кредитної політики Національного банку України є забезпечення стабільності грошової одиниці України як монетарної передумови збалансованого соціально-економічного розвитку. В той же час, основним призначенням грошово-кредитних інструментів, які використовує НБУ є регулювання грошової маси, шляхом її розширення чи стерилізації. Впливаючи на окремі сегменти грошово-кредитних відносин та на діяльність ринкових суб'єктів (в першу чергу комерційних банків), центральний банк комбінує застосування адміністративних та економічних важелів впливу, в залежності від ефективності того чи іншого інструменту на певному етапі розвитку грошово-кредитної системи.

Серед *адміністративних інструментів* найбільш поширеними є наступні:

- механізм готівкової емісії. Грошова маса може регулюватися Національним банком за допомогою готівкової емісії. Інформація про її здійснення формує економічні очікування переважно домашніх господарств і варто зауважити, що ці очікування часто бувають негативними;

- встановлення “стелі” кредиту, який центральний банк використовує для обмеження через певні параметри приросту кредитних вкладень банківських установ та уряду;

- пряме регулювання позичкових операцій банків, визначення маржі, межі вартості кредитних ресурсів, що виділяються згідно з пріоритетами макроекономічної політики для фінансування окремих галузей економіки;

- обмеження споживчого кредиту;
- обмеження на відкриття філій та відділень;
- селективна політика.

Отже, адміністративні (прямі) інструменти через директиви та інструкції безпосередньо впливають на діяльність кредитних установ, а їх застосування є доцільним у тому випадку, якщо ринкові методи регулювання не приносять бажаних результатів у той чи інший проміжок часу.

Слід зазначити, що адміністративні інструменти займають певне місце у практиці центральних банків розвинутих країн, а також отримали широке застосування у країнах, що розвиваються. Однак зазначені канали впливу не дають можливості достатньо ефективно контролювати та регулювати динаміку грошово-кредитних показників, оскільки така динаміка безпосередньо залежить від багатьох чинників, серед яких: коливання зовнішньоекономічної кон'юнктури, динаміка реального сектору економіки, економічні очікування суб'єктів ринку, характер фінансово-бюджетної політики тощо. Тому для підвищення ефективності грошово-кредитного регулювання необхідно підвищувати активний вплив на банківську систему через застосування ринкових важелів.

Отже, розвиток ринкових відносин, лібералізація фінансових ринків та міжнародна економічна інтеграція вимагають від центрального банку більш інтенсивно застосовувати *ринкові* (або непрямі) інструменти впливу на грошову пропозицію шляхом формування певних умов на грошовому ринку та ринку капіталів. Реалізація грошово-кредитної політики через активне використання ринкових інструментів дозволяє глибше та ефективніше впливати на зміну стану грошово-кредитної сфери, в тому числі на рівень процентних ставок міжбанківського ринку. До ринкових інструментів відносяться наступні.

Політика облікової ставки є надзвичайно потужним засобом грошово-кредитного регулювання, адже величина облікової ставки фактично є ціною кредитів рефінансування центрального банку. Рівень облікової ставки безпосередньо впливає на попит на емісійні кошти, а головним завданням політики облікової ставки є регулювання грошової маси в обігу та забезпечення через рефінансування стабільного функціонування комерційних банків.

Потрібно також звернути увагу, що в умовах змінної зовнішньоекономічної кон'юнктури і високої волатильності (мінливості) транскордонних потоків капіталу економіка дуже чутлива до змін іноземних процентних ставок. Тому необхідно, щоб при проведенні облікової політики центральний банк враховував різницю між процентними ставками всередині країни та за її межами. Таким чином, дисконтна політика повинна згладжувати дисбаланс між процентними ставками за активами, номінованими в національній та іноземній валюті. Це повинно попередити додатковий притік чи відтік капіталу при різних тенденціях у платіжному балансі та утримувати вартість кредитних ресурсів на доступному для реального сектора рівні.

При зростанні ж вільної ліквідності в результаті значного притоку іноземної валюти облікова політика центрального банку повинна бути направлена на припинення надмірного притоку короткострокового капіталу з-за кордону і одночасно сприяти стерилізації надлишкової

ліквідності. В умовах суттєвого зниження рівня ліквідності та наданні центральним банком грошових коштів кредитним установам необхідно буде підтримувати процентну ставку на рівні, який би і сприяв запобіганню відтоку капіталів і не перешкоджав кредитуванню реального сектора.

У більшості країн світу проценти за операціями центрального банку створюють своєрідний “коридор” процентних ставок: верхньою межею коридору є ставка за кредитами “овернайт”, нижньою – проценти за короткотерміновими депозитами. Встановлюючи “коридор”, центральні банки можуть безпосередньо впливати на рівень та структуру ринкових процентних ставок. Коридор, як правило, визначає межі коливань ставок міжбанківського кредитного ринку, чим стабілізує їх динаміку.

До супутніх економічних факторів слід віднести інфляцію. Центральний банк при визначенні розміру облікової ставки постійно повинен враховувати (перевищувати) рівень інфляції, інакше це негативно позначиться на ресурсній базі банку і матиме місце затримка повернення наданих позик через інфляційні очікування, що вкрай негативно впливатиме на економіку в цілому. Зміна ставки рефінансування виконує роль сигналу для всього грошового ринку, даючи його учасникам інформацію щодо оцінки центральним банком рівня інфляції, що склалася та перспектив її розвитку, чим і безпосередньо впливає на інфляційні очікування господарських суб'єктів. Тому в своїй процентній політиці кредитні установи орієнтуються на рівень ставки рефінансування.

Важливо підкреслити, що зміна облікової ставки залежить від типу монетарної політики, що реалізується в даний період (політика експансії чи рестрикції), динаміки ВВП. Впливати на облікову ставку може також рівень безробіття, адже для подолання високого рівня безробіття центральний банк знижує розмір облікової ставки, відповідно стають доступнішими кредити рефінансування, що дає можливість економічним агентам брати кредити для виробничого зростання [74, с. 41].

Національний банк України уже протягом 8 років практично весь час знижує розмір облікової ставки [76, с. 25], проте ставки комерційних банків у такій самій пропорції не знижуються. Очевидно, що вітчизняні банки видають кредити за рахунок коштів, залучених ними від економічних агентів, а оскільки комерційні банки у своїх портфелях мають досить значні кредитні вкладення, то кошти держави та центрального банку більш-менш суттєвого впливу на сукупний баланс банківської системи не мають. Отже, самотійно облікову ставку та ставку рефінансування, встановлену НБУ, сприймати як повноцінно діючий механізм трансмісії не можна, оскільки обсяг кредитів, які комерційні банки одержують від центрального банку складає незначну частку.

Першим сигналом, який свідчить про зміну ситуації, стала криза ліквідності наприкінці листопада – на початку грудня 2003 року та під час президентських виборів 2004 року, коли вітчизняні банки відчули залежність від грошово-кредитної політики НБУ та від рефінансування центрального банку безпосередньо і різко. Вочевидь, слід очікувати підвищення чутливості банківської системи до грошово-кредитної політики Національного банку. Відповідно зросте інтерес банків до транспарентності діяльності центрального банку країни. Про це свідчить ситуація в банківському секторі в кризовий період (у 4 кварталі 2008 року), а також наприкінці 2011 року, оскільки в листопаді-грудні 2011 р. комерційні банки значно залежали від кредитів рефінансування НБУ.

Політика мінімальних обов'язкових резервів (регулювання норми банківських резервів) виступає інструментом непрямого впливу довгострокової грошово-кредитної політики, що спрямована на досягнення цілей із управління сукупною грошовою масою та пропозицією грошей комерційними банками при одночасному регулюванні рівня ліквідності банківської системи [100, с. 62].

Рівень обов'язкових резервів є важливою компонентою грошового мультиплікатора, який зв'язує резерви центрального банку і грошову масу. Тому контроль над резервами став потужним засобом протидії інфляційному тиску. Якщо збільшувати норму обов'язкового резервування, то це спричинить зменшення грошового мультиплікатора, відповідно зміниться пропозиція грошей та протидія очікуваній інфляції. Необхідно зазначити, що комерційні банки дуже чутливо реагують на зміну резервних вимог, а слідом за банками – реальний сектор, фінансування для якого стає менш доступним. Резервування частини коштів, залучених банками, спрямоване на обмеження їхньої можливості збільшувати грошову пропозицію [63, с. 2].

Вже у перші роки свого функціонування, коли ринок державних цінних паперів тільки формувався, процентні ставки Національного банку у зв'язку з інфляцією були від'ємними і не могли мати регулятивного впливу, а редисконтні операції центральний банк не міг здійснювати (вексельний обіг і досі недостатньо розвинутий в Україні), Національному банку доводилось робити основний акцент у грошово-кредитному регулюванні на політику резервних вимог.

Однак варто наголосити, що незважаючи на важливість резервних вимог як інструменту монетарної політики, у країнах з розвинутою економікою обов'язкові резерви постійно зменшуються, а іноді й доходять до нуля. Такі тенденції пояснюються низкою чинників:

- у реальній практиці центральні банки, проводячи свою грошово-кредитну політику, більше уваги приділяють контролю за короткостроковими процентними ставками, а не контролю за резервами;

- обов'язкові резерви сприймаються як додаткове оподаткування комерційних банків, що знижує їх конкурентоспроможність відносно інших фінансових-кредитних інститутів;

- значний часовий лаг між зміною норми резервування та ефектом від її застосування.

Слід зауважити, що сьогодні у деяких країнах грошово-кредитна політика успішно проводиться взагалі без обов'язкового резервування (наприклад: Канада, Нова Зеландія, Бельгія, Данія). Незначна норма обов'язкового резервування в Англії не пов'язана з монетарною політикою, а застосовується з метою забезпечення доходу для Банку Англії. В умовах поступової відміни від обов'язкового резервування основною проблемою для центральних банків є управління мінливістю процентних ставок, яка дедалі частіше вирішується за допомогою операцій на відкритому ринку.

Політика відкритого ринку (операції на відкритому ринку) являє собою доволі гнучкий грошово-кредитний інструмент, що проявляється в продажі чи купівлі центральним банком цінних паперів на відкритому ринку у комерційних банків, фірм чи населення з метою впливу на ресурсну базу комерційних банків. Купуючи чи продаючи державні цінні папери, центральний банк може здійснювати вплив на обсяг грошової маси. Внаслідок купівлі центральним банком цінних паперів у комерційних банків збільшується ресурсна база, що дозволяє збільшити обсяг кредитних операцій, стимулюючи тим самим пожвавлення господарської кон'юнктури через інвестування коштів в економіку. Внаслідок продажу – зменшується власний портфель центрального банку і списуються відповідні суми коштів з резервних або кореспондентських рахунків комерційних банків, що купують ці папери, скорочується обсяг ресурсів банків, призначених для кредитування економіки, що, в свою чергу, послаблює рівень ділової активності й обмежує динаміку грошової маси.

Важливою особливістю операцій центрального банку на відкритому ринку є швидка реакція на короткотермінові тенденції ринку, що дозволяє стабілізувати стан грошового обігу й економіки в цілому. Здійснення операцій на відкритому ринку дає можливість вирішити ряд проблем монетарної політики, а саме:

- беземісійне фінансування державних витрат, а звідси – управління на цій основі державним боргом;

- надання суб'єктам ринкової економіки високонадійних та високоліквідних інструментів для тимчасового розміщення власних фінансових ресурсів;

- надання можливості центральному банку впливати економічними засобами не лише на попит і пропозицію грошей, а й на співвідношення їх структурних агрегатів – готівкових та безготівкових коштів;

- визначення засобами ринкового механізму реальної вартості державного боргу, а значить – і цінних паперів, що його обслуговують. Визначена ринком ставка процента за цінними паперами є орієнтиром ринкового процента для інших (приватних та корпоративних) інструментів фінансового та грошового ринку.

Оскільки операції на відкритому ринку, як уже зазначалось, здійснюються на вторинному ринку, в зв'язку з чим дії центрального банку повинні якимось чином стимулювати зацікавленість економічних агентів до здійснення даних операцій, які відповідають напрямам грошово-кредитної політики на даному етапі. Зрозуміло, що певне нав'язування чи примус тут неможливі, так як це ринковий інструмент монетарної політики, який повинен базуватись на вільному виборі, а свобода економічних агентів у прийнятті рішень значною мірою залежить від матеріальної зацікавленості у дохідності облігацій. Відтак, для ефективного застосування даного важеля монетарної політики дохідність цінних паперів не повинна бути нижчою за дохідність інших активів комерційних банків.

Стосовно вітчизняної практики, на жаль, потрібно констатувати, що на сьогодні в Україні за практичної відсутності розвинутого ринку цінних паперів (як держаних, так і корпоративних) Національний банк України управляє грошово-кредитним ринком майже не застосовуючи даний інструмент. Світовий досвід свідчить, що перехід до ефективного використання операцій на відкритому ринку здійснюється в дві стадії. На першій – через слабкий чи взагалі відсутній вторинний ринок – центральний банк обмежений проведенням операцій на первинному ринку. Ці операції особливо корисні, коли сприяють розвитку активного і конкурентного вторинного ринку. На другій стадії спостерігається інтенсивний розвиток вторинного ринку, що є вирішальним для подальшого здійснення операцій на відкритому ринку. Центральний банк може стимулювати цей розвиток шляхом створення адекватної законодавчої бази, а також швидкої, надійної і безпечної системи розрахунків. Конструювання надійної та прозорої архітектури ринку буде сприяти зростанню участі в такого роду операціях.

Потрібно також зазначити, що завдяки високій надійності на ринках, що розвиваються найбільш поширеними є операції з державними цінними паперами, в той час як в розвинених країнах в операціях на відкритому ринку, окрім державних, активно використовуються і цінні папери приватного сектору, що на певній стадії розвитку може бути впроваджено й у вітчизняну практику. На користь вторинного ринку важливо також

підкреслити, що у випадку, якщо операції проводяться саме на ньому, то це дозволяє звести до мінімуму “зіткнення” між монетарною політикою і управлінням державним боргом.

Поряд із недостатнім розвитком окремих інструментів, серед найбільш помітних проблем, пов’язаних з монетарною політикою в Україні слід звернути увагу, зокрема, на те, що механізм прийняття Національним банком рішень щодо стратегії та тактики грошово-кредитної політики залишається для економічних агентів недоступним, що, в свою чергу, обумовлює недостатню її прозорість для суспільства і створює передумови для непрофесійних коментарів окремих політиків чи економістів. Крім цього, однією з нагальних проблем залишається також невисока якість макроекономічних прогнозів, на основі яких визначаються основні цільові монетарні орієнтири (зокрема попиту на гроші). Адже відомо, що будь-яка система управління започатковується прогнозними оцінками, а оскільки інфляційні ризики в нашій економіці все ще залишаються значними, потрібно особливу увагу звернути на ефективність та достовірність прогнозування ключових макроекономічних параметрів з метою побудови оптимальної моделі монетарної політики із врахуванням потреб соціально-економічного розвитку держави та узгодженням з іншими елементами загальноекономічної політики держави.

Отже, підсумовуючи вищесказане, можна зробити висновок, що грошово-кредитна політика була і залишається визначальним напрямом державного економічного регулювання, що обумовлює необхідність її модернізації для сприяння активізації економічного розвитку України та забезпечення максимального рівня фінансової стабільності держави. Особливої актуальності вона набуває із врахуванням того, що за відсутності стабілізаційної політики існуючий інфляційний потенціал, який нині вдається стерилізувати, може досягти надмірної величини і перевищити критичну масу, а це неодмінно призведе до інфляційного сплеску і неминучої дестабілізації виробництва. У зв’язку з цим необхідним є обґрунтування та розробка принципів реалізації монетарної політики із врахуванням сучасного стану фінансово-економічних відносин, а також формування стратегії грошово-кредитної політики НБУ у контексті загальноекономічної політики держави, а також і її такої важливої складової, якою є валютна політика.

1.5. Особливості реалізації валютної політики в Україні в умовах світової фінансової кризи

Одним із невід'ємних елементів подолання кризових явищ в економіці, спричинених дією загальносвітових деструктивних процесів на фінансових ринках, слід вважати реалізацію ефективної валютної політики, спрямованої на підтримання стабільності у тій сфері, котра в умовах надзвичайно високого рівня відкритості національного господарства України є важливою не лише для зовнішньоекономічної діяльності, а й для всіх без винятку суб'єктів економічних відносин. Такою сферою є, безумовно, валютна. Саме на реалізацію адекватних заходів валютного регулювання в умовах економічного спаду і фінансової нестабільності мають бути спрямовані зусилля державних інститутів, відповідальних за реалізацію відповідної економічної політики і передусім – валютної політики центрального банку країни. Адже від того, на скільки ефективними виявляться дії щодо забезпечення стабільності національної валюти, значною мірою залежать перспективи подальшого економічного розвитку і можливості подолання фінансової кризи.

Процес реалізації валютної політики Національного банку України починаючи з останнього кварталу 2008 р. відображає особливості валютного регулювання в період кризових явищ на світових ринках і розгортання фінансової кризи в Україні. Попри те, що на початках кризою були охоплені лише ринки банківських послуг і передусім іпотечного кредитування в розвинутих країнах, упродовж 2007-2008 рр. вони поширили свою дію на практично усі сектори світової економіки. В цих умовах, враховуючи ті масштаби інтеграції вітчизняного господарства у зовнішньоекономічну діяльність (відношення зовнішньоторговельного обороту до ВВП у 2008 р. – 102,1%⁵), стало очевидно, що кризові явища і процеси неминуче позначаться на розвитку економіки нашої країни – і в першу чергу її банківського сектора та грошової системи. А з урахування ще і внутрішніх диспропорцій економічного розвитку, виявом чого стали низькі обсяги інвестицій, переважання споживчого кредитування над виробничим, слабкість ресурсної бази банків і її залежність від зовнішніх запозичень, значні масштаби доларизації економіки, то питання безпосереднього прояву дестабілізації внутрішнього валютного ринку і руйнівного впливу кризи на вартість національної грошової одиниці стало лише питанням часу.

У результаті поєднання дії ряду внутрішніх і зовнішніх факторів впливу на економічний розвиток України в умовах світової фінансової кризи виявились такі проблемні аспекти, які по суті зруйнували досягнуту за попереднє десятиліття макроекономічну і фінансову стабільність в

---

⁵ Платіжний баланс і зовнішній борг України 2008 рік. – с.4.

державі та стали ознаками недовіри суб'єктів ринку до тієї економічної політики, яка проводилась державними інститутами і яка мала б забезпечувати пом'якшення негативних наслідків надмірної відкритості вітчизняного господарства та його нераціональної структури. Серед основних таких факторів, дія яких із початком кризи у 2008 р. виявила свої негативні ефекти, можна відзначити:

- обмеження доступу до ринків позичкового капіталу для суб'єктів фінансового та нефінансового секторів вітчизняної економіки із-за банківської кризи в розвинутих країнах ще з 2007 р.;

- зниження інтересу інвесторів до внутрішнього ринку та вплив іноземних капіталів за кордон;

- збільшення потреб вітчизняних підприємств і банків в іноземній валюті для виконання зовнішніх боргових зобов'язань, в т.ч. і платежів за енергоносії;

- наростання девальваційних очікувань та ажіотажного попиту на готівкову валюту на внутрішньому валютному ринку;

- зниження надійності банківських інститутів, відтік коштів з депозитів і вкладення їх в іноземну валюту як альтернативний напрям інвестицій;

- збільшення спекулятивних коливань обмінного курсу гривні на міжбанківському ринку;

- зведення платіжного балансу з від'ємним сальдо 3,2 млрд. дол.⁶ (вперше з 1999 р.), хоча позитивне сальдо торговельного балансу почало скорочуватися ще починаючи з 2005 р. і в 2006 р. стало негативним (-1,617 млрд. дол.). У червні 2011 року сальдо зведеного платіжного балансу набуло також від'ємного значення (376 млн. дол. США). З дефіцитом було зведено як поточний рахунок, так і рахунок операцій з капіталом та фінансових операцій. За підсумками II кварталу платіжний баланс було зведено з профіцитом 0,7 млрд. дол. США, що на 0,4 млрд. дол. США менше, ніж у I кварталі та на 4,4 млрд. дол. США менше, ніж у відповідному періоді 2010 року;

- зниження пропозиції іноземної валюти на внутрішньому валютному ринку внаслідок зменшення надходжень від експортної виручки (від'ємне сальдо поточного рахунку 12,9 млрд. дол. США у 2008 р. порівняно із 5,3 млрд. дол. у 2007 р.);

- збільшення валового зовнішнього боргу до 103,2 млрд. дол. наприкінці 2008 р. (56,7% ВВП)⁷, у структурі якого близько третини становив короткостроковий капітал, виведення якого додатково сприяло девальваційному тиску на гривню.

---

⁶ Там само. – с.10.

⁷ Там само. – с.4.

Наслідком указаних процесів стали підрив довіри до банківської системи, зниження рівня кредитної активності, згортання інвестиційних процесів та значна девальвація гривні. Офіційний обмінний курс гривні до долара США знизився тільки у жовтні-грудні 2008 р. на 58,4%. І це попри те, що за досить тривалий попередній період упродовж 2000-2008 рр. курс гривні відносно долара США утримувався на відносно стабільному рівні (5,44 – 5,33 грн. за дол.) і навіть мав тенденцію до ревальвації (у 2005 р. – до 5,05 грн. за 1 дол.; у 2008 – 4,85 грн. за дол.), що було пов'язано із наявністю активного сальдо платіжного балансу та значними зовнішніми запозиченнями, унаслідок чого пропозиція іноземної валюти на внутрішньому ринку перевищувала попит, а Національний банк України для того, щоб утримувати гривню від надмірного подорожчання здійснював купівлю іноземної валюти на внутрішньому валютному ринку. Це дозволило йому підтримувати додатні валютні інтервенції, загальний обсяг яких за січень-серпень 2008 р. становив 6,6 млрд. дол. США⁸. Однак вже починаючи з вересня 2008 р. з огляду на зазначені вище причини пропозиція іноземної валюти суттєво скоротилася і стала значно меншою за попит – так, що в цілому за 2008 рік зниження офіційного курсу гривні до долара США становило 52,7%. Із початку 2011 року відбулося зниження курсу гривні до долара США: офіційного – на 0,13%, міжбанківського – на 0,24%, готівкового – на 0,08%. Сальдо валютних інтервенцій Національного банку України у I півріччі було додатним і становило 0,2 млрд. дол. США (в еквіваленті). У II кварталі зниження курсу гривні до долара США становило: офіційного – 0,15%, міжбанківського – 0,14%, готівкового – 0,26%. Сальдо валютних інтервенцій було від'ємним і становило 0,3 млрд. дол. США.

Природно, що за таких обставин спрямованість валютної політики Національного банку України мала визначатися завданням із обмеження девальваційного тиску на гривню, стабілізації кон'юнктури валютного ринку і діяльності вітчизняної банківської системи. При цьому серед основних заходів валютної політики Національного банку України у цей період можна відзначити наступні:

- по-перше, проведення активних валютних інтервенцій на валютному ринку із продажу долара США. Так, якщо станом на 1.09.2008 р. обсяг офіційних резервів НБУ становив 38047 млн. дол. США, то на 1.01.2009 р. – 31543 млн. дол., а на 1.09.2009 р. – лише 28871 млн. дол.⁹ (тільки у IV кварталі 2008 р. Національним банком було продано 10,3 млрд. дол. США¹⁰). Крім того, з метою підвищення прозорості валютних інтервенцій Національного банку України з грудня 2008 року

⁸ Бюлетень Національного банку України. – 2009. – №3. – с.47.

⁹ Бюлетень Національного банку України. – 2009. – №10. – с.79.

¹⁰ Річний звіт Національного банку України за 2008 рік. – с. 54.

започатковано проведення валютних аукціонів;

- по-друге, надання значних обсягів кредитів рефінансування на подолання кризи ліквідності банківської системи (зокрема, з 1 вересня 2008 р. до 1 січня 2009 р. вимоги Національного банку за кредитами, наданими банкам, зросли з 6023 млн. грн. до 61132 млн. грн., тобто більш як у 10 разів, а станом на 1 вересня 2009 р. становили вже 87204 млн. грн.¹¹). Тільки у жовтні-листопаді 2008 р. Національний банк надав кредитів рефінансування на загальну суму 74,7 млрд. грн., а в грудні – 30,7 млрд. грн.;

- по-третє, встановлення обов'язкового п'ятиденного строку розміщення на окремому аналітичному рахунку балансового рахунку банку коштів клієнтів, призначених для проведення купівлі іноземної валюти з метою повернення за межі України іноземних інвестицій (доходів від них), що мало сприяти посиленню з боку банків контролю за такими операціями;

- по-четверте, введення заборони на проведення суб'єктами міжбанківського валютного ринку України операцій в іноземній валюті з похідними фінансовими інструментами, базовим активом яких є валютні цінності, курси валют, процентні ставки та індекси;

- по-п'яте, пом'якшення вимог до формування банками обов'язкових резервів за коштами в національній валюті, норматив обов'язкового резервування за якими було знижено до нуля, і одночасне підвищення нормативу обов'язкового резервування для банків за строковими коштами в іноземній валюті до 4%, а за коштами в іноземній валюті на вимогу – до 7%;

- по-шосте, встановлення нового порядку функціонування міжбанківського валютного ринку України, яким введено заборону на здійснення банками спекулятивних операцій з іноземною валютою між собою і дозвіл комерційним банкам виходити на валютний ринок лише з нетто-продажем чи нетто-купівлею національної валюти, що мало сприяти обмеженню попиту на іноземну валюту;

- по-сьоме, обмеження обсягів купівлі іноземної валюти з метою повернення портфельних іноземних інвестицій (доходів від них) сумою, що не може перевищувати ринкову вартість цінних паперів відповідно до звіту про оцінку їх ринкової вартості для унеможливлення штучного виведення капіталу за межі України під виглядом повернення інвестицій;

- по-восьме, обмеження сум переказів іноземної валюти за межі України фізичними особами, а також сум купівлі іноземної валюти на міжбанківському валютному ринку України за дорученням фізичних осіб – резидентів і нерезидентів з метою переказу за межі України за

---

¹¹ Бюлетень Національного банку України. – 2009. – №10. – с. 57-61.

поточними валютними неторговельними операціями;

- по-дев'яте, заборона купівлі іноземної валюти під оплату імпорту товарів без ввезення в Україну, а також заборона банкам здійснювати купівлю іноземної валюти на власні потреби без наявності зобов'язань та для їх дострокового виконання;

- по-десяте, запровадження з лютого 2009 р. цільових валютних аукціонів для продажу іноземної валюти (за курсом НБУ нижче ринкового) банкам для задоволення потреб їхніх клієнтів – фізичних осіб щодо погашення ними своєї заборгованості за валютними кредитами.

Також Національний банк України у листопаді 2008 р. вніс зміни до порядку курсоутворення, згідно з якими офіційний курс гривні до долара США мав визначатися на рівні курсу, установленого на міжбанківському валютному ринку України за результатами функціонування системи підтвердження угод на цьому ринку, що склався за попередній робочий день. Щоправда у квітні 2009р. цей порядок було дещо змінено і офіційний курс гривні до долара вже мав встановлюватися за курсом, який визначається, як середньозважений курс продавців і покупців на міжбанківському валютному ринку України, що склався за попередній робочий день, з можливим відхиленням $\pm 2\%$. Дані рішення свідчили про подальші намагання центрального банку наблизити офіційний курс національної валюти до ринкового.

Однак за обставин подальшого спаду в експортно-орієнтованих виробництвах і значного дефіциту платіжного балансу продовжував мати місце значний попит на іноземну валюту, що перевищував її пропозицію на внутрішньому валютному ринку, а відтак спричиняв суттєвий девальваційний тиск на національну грошову одиницю. У цих умовах уряд звернувся по допомогу до МВФ, який в якості умови надання стабілізаційного кредиту у розмірі 16,4 млрд. дол., висунув вимоги щодо введення в Україні гнучкого курсоутворення та обмеження втручання Національного банку у формування динаміки курсу шляхом проведення інтервенцій. Утім, зменшення участі НБУ в операціях на валютному ринку призвели лише до посилення спекулятивних атак на курс гривні, а кошти надані Національним банком через механізми рефінансування для підтримання ліквідності комерційних банків, спрямовувалися передусім на придбання іноземної валюти, ще більше посилюючи девальвацію гривні. Крім того, потрібно розуміти, що виконання вимог із переходу до режиму гнучкого курсоутворення, що стало підставою для фактичного самоусунення центрального банку з валютного ринку, можна було робити лише за певних макроекономічних умов, а саме: збалансованих доходів і витрат бюджету, високого рівня стійкості банківської системи, низької інфляції, незначної частки зовнішньоторговельного обороту у структурі ВВП. В іншому разі «ринкове курсоутворення» перетворюється по суті на

неконтрольоване падіння курсу національної валюти, що підігривається панікою серед суб'єктів ринку і спекулятивними атаками на гривню, як це мало місце наприкінці 2008 року.

Тому зазначені вище заходи валютної політики власне і не давали належного ефекту та не зумовлювали припинення подальшого знецінення гривні та істотне зниження дефіциту іноземної валюти, спричиненого негативними очікуваннями суб'єктів ринку та зменшенням валютних надходжень в країну. А відтак стабілізація обмінного курсу була пов'язана лише із періодичною участю Національного банку на валютному ринку щодо продажу іноземної валюти з офіційних резервів.

І справді, від'ємне сальдо інтервенцій Національного банку України за 9 місяців 2009 р. становило 9491,5 млн. доларів США. А на готівковому сегменті валютного ринку обсяг перевищення попиту над пропозицією становив у I кварталі 2009 р. – 2,6 млрд. дол. США, у II кварталі – 0,6 млрд. дол. США, а у III кварталі – 2,5 млрд. дол. США. Зрозуміло, що операції з продажу іноземної валюти Національним банком України призводять лише до зменшення міжнародних резервів без будь-яких гарантій щодо наявності стійких тенденцій із стабілізації обмінного курсу національної валюти. І суттєвою проблемою тут слід вважати непрозорість і невизначеність таких операцій для суб'єктів валютного ринку, які не розуміють подальших намірів центрального банку, а відтак не можуть сформулювати позитивні очікування на динаміку обмінного курсу гривні у перспективі.

Цілком очевидно, що для вирішення цієї проблеми Національний банк України в процесі реалізації валютної політики мав би сформулювати чіткі і абсолютно зрозумілі для всіх економічних агентів курсові орієнтири, позаяк в іншому разі практично неможливим стає ефективне ведення зовнішньоекономічної діяльності. Адже невизначеність перспектив зміни обмінного курсу гривні буде і надалі виступати фактором високого рівня валютних ризиків для суб'єктів господарювання, створюючи умови для підвищеного попиту на іноземну валюту та сприяючи відтоку коштів із банківського сектора. Крім того, значні курсові коливання можуть спричинити не лише спад у зовнішньоекономічному секторі, який поширюватиметься через ефект мультиплікації на інші галузі господарства, а й зумовлювати розгортання інфляційних процесів із-за бажання виробників товарів і послуг перекласти валютні ризики на кінцевого споживача, здійснюючи це через підвищення цін.

Реалізація даного завдання має лежати у площині здійснення Національним банком України комплексу заходів, які у сукупності дозволили б підтримувати курсову стабільність без завдання шкоди підтриманню належного рівня ліквідності і фінансової стійкості

банківської системи та без суттєвих обмежень щодо здійснення нею кредитних вкладень у реальний сектор господарства, позаяк без кредитів у виробничу діяльність підприємств неможливо здолати економічний спад. У цій ситуації оптимальним напрямом валютної політики могло б стати формування відповідних курсових орієнтирів у вигляді не жорсткої фіксації обмінного курсу гривні, як це мало місце упродовж 2000-2008 рр., а у вигляді коридору, що обмежував би граничні коливання курсу певними рамками, надаючи водночас сигнал учасникам ринку про цей «номінальний якор» монетарного регулювання центрального банку і його бажання та готовність утримувати стабільність на валютному ринку у визначених межах за будь-яких обставин.

Потрібно розуміти, що без чітко визначеного центральним банком валютного коридору навіть попри досягнення за рахунок інтервенцій короткострокової стабільності на валютному ринку, позитивного результату щодо забезпечення довгострокової стабілізації досягнуто не буде, і, крім того, цей процес будуть супроводжувати ряд негативних моментів. Серед них можна відзначити наступні.

По-перше, для більшості економічних агентів рівень невизначеності щодо перспектив валютного курсу залишатиметься досить високим, адже незрозуміло, чи виходитиме у той чи інший період на ринок з інтервенціями Національний банк України. А відтак високими залишатимуться валютні ризики для середньо- і довгострокових вкладень у гривневі активи, що аж ніяк не сприятиме зростанню інвестицій у реальний сектор.

По-друге, відсутність стійких зрушень у напрямі досягнення позитивного сальдо платіжного балансу і надалі чинитиме девальваційний тиск на обмінний курс гривні, а тому подальша девальвація національної грошової одиниці буде створювати умови для спекулятивних вкладень в іноземну валюту, позаяк саме такі операції приносять значно більш високу норму прибутку, аніж інвестиції в реальний сектор господарства.

По-третє, невпевненість інвесторів у стабільності обмінного курсу національної валюти і постійна загроза її подальшої девальвації може спонукати їх до продажу гривневих активів у вигляді цінних паперів, вкладень у кредитних установах та до переведення коштів в активи, номіновані в іноземній валюті. Тим самим створюватимуться умови для зниження курсової вартості цінних паперів вітчизняних емітентів, загострення проблеми обслуговування внутрішнього державного боргу, а також забезпечення фінансової стійкості вітчизняної банківської системи.

По-четверте, відмова від чітких орієнтирів щодо забезпечення стабільності обмінного курсу гривні в якості «номінального якоря» монетарної політики ускладнить її антиінфляційну спрямованість, позаяк цінова політика більшості виробників товарів і послуг на внутрішньому

ринку орієнтована на курс гривні щодо долара США, визначаючи відповідну цінову динаміку. Поясненням цьому є як об'єктивні причини (ціни на енергоносії, сировину, комплектуючі та інші імпорتنі товари), так і суб'єктивні, пов'язані із порівняно тривалим використанням Національним банком України саме обмінного курсу (а не темпів інфляції) як головного макроекономічного орієнтира для грошово-кредитної політики.

Зазначені вище обставини обґрунтовують, чому, власне, потрібно чітко визначати валютно-курсові орієнтири політики центрального банку. Очевидно, що сукупність тих завдань, які спрямовані на валютно-курсову стабілізацію у вигляді запровадження валютного коридору, не може бути просто проголошена декларативно – як намір, а має передбачати реалізацію сукупності тих заходів валютної політики, які б обмежували діапазон коливань обмінного курсу відповідними границями вказаного коридору. Дані заходи мають передбачати передусім скорочення попиту на іноземну валюту та збільшення її пропозиції на внутрішньому валютному ринку країни. Йдеться, зокрема, про сукупність таких заходів як:

- запровадження обов'язкового продажу валютної виручки експортерами на внутрішньому валютному ринку через уповноважені банки;
- заборона на видачу кредитів в іноземній валюті позичальникам банків, що не займаються зовнішньоекономічною діяльністю, а відтак не мають відповідних надходжень коштів у вигляді доходів, номінованих в іноземній валюті;
- запровадження додаткових обмежень на вивезення капіталів з країни для резидентів – суб'єктів господарської діяльності;
- обмеження можливостей банків збільшувати процентні ставки за депозитами в іноземній валюті й подальше підвищення норм обов'язкових резервів за такими депозитами;
- жорсткий контроль за дотриманням заборони на використання іноземної валюти (в т. ч. і так званих «умовних одиниць») для номінування цін на товари, роботи і послуги, а також сум господарських контрактів, окрім тих, що пов'язані із зовнішньоекономічною діяльністю;
- запровадження обмежень на можливості запозичення коштів на зовнішніх ринках капіталів суб'єктами господарської діяльності, а також зведення до мінімуму практики надання державних гарантій за зовнішніми кредитами, залученими підприємствами;
- посилення заходів валютного контролю за зовнішньоекономічною діяльністю суб'єктів ринку в частині своєчасного і в повному обсязі повернення валютної виручки задля зарахування її на спеціальні

розподільчі рахунки з метою подальшого продажу на внутрішньому валютному ринку;

- запровадження тимчасових обмежень на величину відкритої валютної позиції для небанківських інститутів фінансового ринку та суб'єктів господарювання нефінансового сектора з тим, щоб виконання зобов'язань за зовнішніми запозиченнями не стало фактором дестабілізації кон'юнктури внутрішнього валютного ринку.

Разом із тим, розглядаючи заходи, необхідні для макроекономічної стабілізації, потрібно відзначити, що досягнення стабільності обмінного курсу гривні лише за допомогою валютної політики Національного банку України не може бути забезпечене виключно розглянутими вище адміністративно-обмежувальними інструментами валютного регулювання і валютного контролю. А відтак життєво необхідним є підтримання їх іншими заходами державної економічної політики, спрямованої на: а) досягнення позитивного сальдо платіжного балансу; б) оптимізацію фінансової політики в частині здійснення бюджетних витрат і запозичень на внутрішньому і зовнішньому ринках; в) активну реалізацію інвестиційної політики, спрямованої на оновлення основних фондів, модернізацію виробництва, запровадження енергозберігаючих технологій; г) проведення структурної політики, пов'язаної із стимулюванням збільшення частки продукції з високим ступенем переробки у структурі ВВП країни.

Серед зазначених заходів ліквідація дефіциту платіжного балансу видається одним із найважливіших напрямів макроекономічного регулювання саме в період фінансової кризи, позаяк його наявність вважають головною причиною стрімкої девальвації гривні. При цьому вільний механізм курсоутворення, тобто виключно на ринкових засадах, вважається головним напрямом ліквідації цього дефіциту. Йдеться про те, що подорожчання імпорту і здешевлення експорту внаслідок девальвації гривні дозволяє вже на новому значенні обмінного курсу (нижчому за попередній) досягти рівноваги при здійсненні зовнішньоекономічних операцій. Утім, як показує практика, рівноважний стан у зовнішніх відносинах і валютних потоках між країнами не завжди може бути досягнуто лише за рахунок знецінення національної валюти. Це пов'язано із наступними міркуваннями.

По-перше, дефіцит платіжного балансу України в частині балансу товарів і послуг нагромаджувався упродовж декількох останніх років за умов стабільності обмінного курсу (починаючи з III кварталу 2005 р.¹², коли сума імпорту перевищила суму експорту товарів і послуг – вперше з 1998 року), а різка девальвація гривні розпочалася лише у жовтні 2008 р. І

---

¹² Платіжний баланс і зовнішній борг України I квартал 2007 року. – с.9.

головні причини цього якраз і полягають у невпевненості економічних агентів – як суб'єктів господарювання, так і фізичних осіб – у здатності і бажанні центрального банку вживати жорстких заходів із підтримання гривні. А це породило паніку й ажіотаж на внутрішньому валютному ринку, спричинений виведенням капіталу, відмовами у подальшому зовнішньому фінансуванні, а також намаганнями підприємств і населення здійснити широкомасштабну конвертацію гривневих активів на валютні. Адже якби центральний банк ще за перших найменших ознак нестабільності на валютному ринку одразу вийшов з інтервенціями та заявив про чітку позицію із готовності підтримувати стабільність обмінного курсу, одночасно вживаючи заходів із посилення валютного контролю й обмеження попиту на іноземну валюту, то такої дестабілізації ситуації, яка мала місце у жовтні – грудні 2008 р. можна було б уникнути.

По-друге, вже упродовж 2009 р., незважаючи на значну девальвацію гривні, у динаміці зовнішньоекономічних операцій не спостерігається чітко виражених різнонаправлених тенденцій щодо скорочення імпорту і збільшення експорту. Насправді на початку 2009 року скорочуються усі напрями зовнішньоекономічної діяльності. Так, у I кварталі 2009 р. експорт товарів становив лише 8,5 млрд. дол. США, що на 39,2% нижче, ніж у відповідному кварталі 2008 р. та на 37,7% нижче, ніж у попередньому кварталі¹³. Імпорт товарів у I кварталі 2009 р. становив 9,6 млрд. дол. США, що на 48,3% менше, ніж у відповідному періоді 2008 р. і на 44,5% менше, ніж у IV кварталі 2008 р.¹⁴. Ті ж самі тенденції зберігалися і в II кварталі 2009 р., експорт товарів у якому становив 9,2 млрд. дол. США, що вдвічі менше, ніж у відповідному кварталі 2008 р. (на 51,5%)¹⁵. Імпорт товарів у цей період становив 10,1 млрд. дол. США, що на 56,2% менше, ніж у відповідному кварталі 2008 року¹⁶. Експорт товарів у червні 2011 року збільшився на 7,5% – до 6,2 млрд. дол. США, а його річні темпи зростання прискорились порівняно з попереднім місяцем на 5,6 процентного пункту – до 141,8%. Серед товарних груп найбільший внесок у зростання вартісних обсягів експорту порівняно з відповідним періодом минулого року забезпечили чорні метали та мінеральні продукти, річний приріст яких становив відповідно 31,7 та 70,4%. Імпорт товарів у 2011 році скоротився до 6,7 млрд. дол. США, переважно внаслідок уповільнення зростання неенергетичного імпорту.

Отже девальвація гривні, яка б теоретично мала підвищити цінову конкурентоспроможність національних виробників на зовнішніх ринках, виходячи із того, що вільне плавання обмінного курсу є автоматичним

¹³ Платіжний баланс і зовнішній борг України I квартал 2009 року. – с.4.

¹⁴ Там само. – с.5.

¹⁵ Платіжний баланс і зовнішній борг України II квартал 2009 р. – с.4.

¹⁶ Там само. – с. 5.

механізмом регулювання платіжного балансу, суттєвого результату не дала. І це не може бути просто пояснено стагнацією світових товарних ринків, адже, як уже зрозуміло, світова фінансова криза не збігається у часі з вітчизняною щодо періоду входження у стан рецесії, а відтак і щодо виходу із неї. Природно, що наявність певної інерції у русі валютних потоків за зовнішньоекономічними операціями об'єктивно призводить до того, що ефект від девальвації не відразу позначається на сальдо платіжного балансу, а може навіть виявитись протилежним до очікуваного. Це пов'язано із тим, що експортерам потрібен час для того, щоб збільшити обсяги виробництва, а імпортерам – час, щоб скоротити кількість нових контрактів. Для того ж, щоб девальвація справляла більш дієвий ефект на динаміку експортного виробництва і стан платіжного балансу, то зазвичай потрібно, щоб темпи знецінення національної валюти перевищували темпи росту внутрішніх цін, а це мало б руйнівні наслідки для стабільності грошового обігу в країні і споживчого ринку. Крім того, чим вищий рівень інтеграції національної економіки у світове господарство і чим вища ступінь участі країни у міжнародному розподілі праці, тим менша еластичність обсягів імпорту у відповідь на зміну валютно-курсової динаміки, позаяк зростає частка тих товарів, ввезення яких із-за кордону є об'єктивно необхідним (так як вони не виробляються всередині країни через міжнародний розподіл праці).

Однак, що насправді є результатом девальвації, так це те, що вона у значних масштабах завжди й усюди має своїми наслідками:

- зниження внутрішньої цінової стабільності;
- обмеження стимулів для іноземних інвестицій;
- зниження сукупного попиту із-за падіння доходів населення у валютному вираженні;
- зростання вартості обслуговування зовнішнього боргу;
- ріст цін на імпортоване обладнання, що не сприяє модернізації виробництва;
- підрив довіри до валютної політики центрального банку як всередині країни, так і за кордоном.

Очевидно, що якщо б Національним банком України було одразу вжито ряд обмежувальних заходів як адміністративного характеру щодо зниження попиту на внутрішньому валютному ринку і недопущення спекуляцій, так і економічного характеру щодо виходу на ринок із валютними інтервенціями задля зниження обсягів грошової маси і стабілізації кон'юнктури внутрішнього валютного ринку, а також проведення рестрикційної грошово-кредитної політики з метою обмеження сукупного попиту (в тому числі і на імпортні товари), то тоді,

ймовірно, вдалось би порівняно швидко досягти забезпечення стабільності рівня обмінного курсу національної валюти.

Нині ж цілком очевидно, що саме припинення втечі капіталу з країни (а відтак забезпечення активного сальдо за рахунком операцій з капіталом і фінансових операцій) є головною запорукою врівноваження платіжного балансу в цілому до того часу, доки обсяги експорту товарів і послуг не відновляться на близькому до рівня докризового періоду (забезпечуючи активне сальдо за рахунком поточних операцій). А для цього інвесторам потрібні чіткі і прозорі умови діяльності на внутрішньому валютному ринку та прогнозована, передбачувана валютна політика Національного банку України, що визначатиме стабільність обмінного курсу гривні принаймні на середньострокову перспективу. Адже саму девальвацію національної валюти зумовлюють за нинішніх умов не так об'єктивні економічні фактори, як її постійні очікування суб'єктами ринку. Саме девальваційні очікування сприяють зростанню додаткового тиску на обмінний курс національної валюти, оскільки міжнародні інвестори хочуть вивести свої капітали за кордон з метою уникнення значних втрат. У результаті очікування девальвації можуть лише сприяти загостренню валютної кризи і подальшому падінню обмінного курсу. Що ж до забезпечення довгострокової стабільності валютного курсу і досягнення рівноваги платіжного балансу, то це пов'язано уже із завданнями технічного переоснащення і певних структурних зрушень в господарстві, спрямованих на підвищення якості і рівня конкурентоспроможності національної продукції на зовнішніх ринках.

Отже завдання валютної політики із забезпечення стабільності обмінного курсу національної валюти і відновлення довіри до неї має бути невід'ємною складовою процесу реалізації державної економічної політики, яка в сучасних умовах повинна бути спрямована не на відновлення попередньої моделі економічного зростання, що забезпечувала розширення внутрішнього попиту за рахунок імпорتنих поставок, а на принципово інших позиціях. Йдеться про забезпечення росту виробництва за рахунок зростання продуктивності праці і скорочення виробничих витрат при зростанні інвестицій в основний капітал. А необхідною умовою таких інвестицій є високий рівень довіри власників коштів до національної валюти, яка і слугує базою для вартісного вираження усіх об'єктів інвестування та отримання прибутку. А відтак Національному банку необхідно чітко визначити цільові орієнтири валютного курсу на найближчу перспективу з тим, щоб мінімізувати девальваційні очікування та повернути довіру інвесторів.

Таким чином, підсумовуючи вищевикладене, слід зазначити, що необхідною умовою ефективної реалізації валютної політики Національного банку України є дотримання орієнтирів, спрямованих на

забезпечення курсової стабільності національної грошової одиниці в якості необхідного сигналу для всіх учасників ринку з боку регулятора про його готовність і можливість обмежувати курсові коливання і тим самим мінімізувати пов'язані із ними ризики та знизити девальваційні очікування. А це, в свою чергу, має сприяти поліпшенню інвестиційного клімату в країні, створенню умов для макроекономічної стабілізації та послідовного подолання наслідків кризових явищ у всіх секторах господарства.

РОЗДІЛ 2
КОНТРОЛЬНО-НАГЛЯДОВІ ФУНКЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ
УКРАЇНИ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ДІЯЛЬНІСТЬ КОМЕРЦІЙНИХ
БАНКІВ

2.1. Організація та удосконалення банківського нагляду Національним банком України

Головною метою кожної країни є забезпечення сталого економічного зростання. У 2007 році почалася світова фінансова криза, яка виникла спочатку на ринку іпотечного кредитування та в подальшому поширилася на весь фінансовий ринок США та за їх межі. Для успішного подолання світової фінансової кризи необхідне ефективне функціонування банківської системи. Стабільність розвитку банківської системи значно впливає як на економіку, так і на соціальну сферу країни. Тому ключовим завданням будь-якої суверенної держави є забезпечення стабільності розвитку економіки, у тому числі її найважливішої ланки – банківської системи.

У Посланні Президента України “Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002-2011 роки” від 30.04.2002 р. сказано, що серед завдань, які виходять на передній план у наступному десятиріччі, – зміцнення банківської системи, подолання розриву між комерційними банками і реальною економікою, залучення банків до реалізації нової економічної стратегії. Це потребує посилення ролі Національного банку України і відчутно підвищує вимоги до нього. Уряд і Національний банк України повинні забезпечити реалізацію Комплексної програми реформування вітчизняної банківської системи згідно із стандартами ЄС. Основна увага має зосереджуватися на забезпеченні стійкості та надійності банківської системи, посиленні її концентрації, активному залученні в банківську сферу іноземного капіталу, у т. ч. країн – членів ЄС, значному розширенні механізмів довгострокового кредитування та інструментарію банківських послуг. Необхідна достатня і надійна правова база діяльності банківських інституцій, посилення конкуренції між ними, удосконалення механізмів банківського нагляду [149].

Вирішення вищевказаних завдань можливо лише за умови організації в Україні ефективного банківського нагляду, що і визначає актуальність даної теми дослідження.

В Указі Президента України “Про заходи щодо зміцнення банківської системи України та підвищення її ролі у процесах економічних перетворень” від 14 липня 2000 року № 891/2000 передбачено створення відокремленої від Національного банку України системи нагляду за діяльністю банків в Україні, а також органу з питань реструктуризації боргових зобов’язань за угодами, укладеними комерційними банками, що визнані неплатоспроможними [173].

В економічній літературі немає єдиної думки щодо визначення понять банківського регулювання та банківського нагляду.

Зокрема, В. І. Міщенко та інші автори підручника “Банківський нагляд” під регулюванням банківської діяльності розуміють насамперед створення відповідної правової бази, тобто розробку та ухвалення законів, що регламентують діяльність банків, а також ухвалення відповідними установами, уповноваженими державою, положень, що регламентують функціонування банків, у вигляді нормативних актів, інструкцій, директив. Законодавчі і нормативні положення визначають такі межі поведінки банків, які сприяють надійному та ефективному функціонуванню банківської системи [19, с. 48]. Банківський нагляд визначається ж як “моніторинг процесів, що мають місце у банківській сфері на різних стадіях функціонування банків, а саме: створення нових банків та їх установ, діяльності банків, реорганізації та ліквідації банків”. Для цього орган нагляду має повноваження застосувати до банків примусові та непримусові заходи впливу [19, с. 48].

О. Любунь та інші визначають банківське регулювання як систему заходів, за допомогою яких центральний банк забезпечує стабільне, безпечне функціонування банків та запобігає дестабілізуючим процесам у банківському секторі. Основною метою банківського нагляду вважається своєчасне реагування на порушення та негативні тенденції у діяльності комерційних банків з метою їх нормалізації, укріплення фінансового стану, підтримки стабільності та надійності як кожного банку зокрема, так і банківської системи у цілому [112, с. 208-209].

О. Орлюк підтримує законодавчо визначене поняття банківського нагляду, та визнає, що терміни “банківське регулювання” та “банківський нагляд” належать до (різних) взаємодоповнюючих видів діяльності [136, с. 148-152]. Подає банківське регулювання як одну із форм державного управління, що становить собою систему заходів, за допомогою яких держава через центральний банк (або інший уповноважений орган) забезпечує стабільне та безпечне функціонування банків, а також попереджає дестабілізуючі процеси в банківському секторі [136, с. 151-152].

О. Хаб'юк розуміє під банківським регулюванням формування та застосування державою заходів впливу на банківську сферу для досягнення державних цілей [177, с. 25]. Складовою цього поняття вважається поняття банківського нагляду, яке визначається як повноваження органу банківського нагляду щодо контролю банківської діяльності (моніторинг і застосування заходів впливу) в межах наданих законодавством, та його нормотворчу діяльність [177, с. 28-29].

Згідно зі статтею 1 Закону України “Про Національний банк України” банківське регулювання є однією із функцій Національного банку України, яке полягає у створенні системи норм, що регулюють діяльність банків, визначають загальні принципи банківської діяльності, порядок

здійснення банківського нагляду, відповідальність за порушення банківського законодавства [1].

Статтею 61 України “Про Національний банк України” встановлено, що Національний банк України здійснює державне регулювання діяльності банків як безпосередньо, так і через створений ним орган банківського нагляду [1].

Стаття 66 Закону України “Про банки і банківську діяльність” визначає форми регулювання банківської діяльності [2].

Так, державне регулювання діяльності банків здійснюється Національним банком України у таких формах [1]:

1. Адміністративне регулювання:

- 1) реєстрація банків і ліцензування їх діяльності;
- 2) встановлення вимог та обмежень щодо діяльності банків;
- 3) застосування санкцій адміністративного чи фінансового характеру;
- 4) нагляд за діяльністю банків;
- 5) надання рекомендацій щодо діяльності банків.

2. Індикативне регулювання:

- 1) встановлення обов’язкових економічних нормативів;
- 2) визначення норм обов’язкових резервів для банків;
- 3) встановлення норм відрахувань до резервів на покриття ризиків від активних банківських операцій;
- 4) визначення процентної політики;
- 5) рефінансування банків;
- 6) кореспондентських відносин;
- 7) управління золотовалютними резервами, включаючи валютні інтервенції;
- 8) операцій з цінними паперами на відкритому ринку;
- 9) імпорту та експорту капіталу.

Однією з основних передумов стабільного економічного розвитку є ефективний нагляд за діяльністю банків. Завдання органу банківського нагляду полягає у гарантуванні безпеки і надійного функціонування банків.

В. В. Коваленко зазначає, що ефективний банківський нагляд ґрунтується на законодавчій та методологічній базі банківського нагляду. Діяльність служби банківського нагляду дає позитивні результати лише тоді, коли вона закріплена міцним законодавством і чіткими правилами регулювання банківської діяльності [95, с. 13].

Національний банк України здійснює регулювання та банківський нагляд відповідно до положень Конституції України, Закону України “Про банки і банківську діяльність” [2], Закону України “Про Національний банк України” [1], інших законодавчих актів України та нормативно-правових актів Національного банку України.

Як відмічається у підручнику “Центральний банк і грошово-кредитна політика” за редакцією А. М. Мороза: “У широкому розумінні слова банківський нагляд є системою, якою користується уряд з метою гарантування стабільності фінансового сектору національної економіки, його безпеки і здоров’я” [183, с. 319].

У статті 1 Закону України “Про Національний банк України” зазначено: “Банківський нагляд – система контролю та активних впорядкованих дій Національного банку України, спрямованих на забезпечення дотримання банками та іншими особами, стосовно яких Національний банк України здійснює наглядову діяльність законодавства України і встановлених нормативів, з метою забезпечення стабільності банківської системи та захисту інтересів вкладників та кредиторів банку” [1].

Закон України “Про банки і банківську діяльність»” у статті 67 визначає мету, організацію, підстави та обсяг банківського нагляду. Зокрема метою банківського нагляду є стабільність банківської системи та захист інтересів вкладників і кредиторів банку щодо безпеки зберігання коштів клієнтів на банківських рахунках [2].

Схоже визначення мети банківського нагляду дає стаття 55 Закону України “Про Національний банк України” – безпека та фінансова стабільність банківської системи, захист інтересів вкладників і кредиторів [1].

Вкладники і кредитори не володіють інформацією для визначення ступеня надійності банку. Втрата довіри вкладників до окремо взятого банку може потягнути за собою недовіру до банківської системи в цілому.

Базельський Комітет з питань банківського нагляду розробив Основні принципи ефективного банківського нагляду, які включають 25 принципів, необхідних для того, щоб система нагляду була ефективною [140, с. 3-7]. Зокрема, 1) цілі, незалежність, повноваження, прозорість та співробітництво; 2) дозволені види діяльності; 3) критерії ліцензування; 4) передача часток істотної участі; 5) основні придбання; 6) достатність капіталу; 7) процес управління ризиками; 8) кредитний ризик; 9) проблемні активи і резерви для відшкодування можливих втрат; 10) обмеження на великі сумарні обсяги наданих кредитів (максимальний розмір ризику); 11) кредитування споріднених осіб; 12) ризик країни та ризик переказу; 13) ринковий ризик; 14) ризик ліквідності; 15) операційний ризик; 16) процентний ризик у банківській книзі; 17) внутрішній контроль і аудит; 18) фінансові зловживання; 19) підхід до наглядової діяльності; 20) методи нагляду; 21) наглядова звітність; 22) бухгалтерський облік та розкриття інформації; 23) повноваження органів нагляду щодо застосування виправних дій; 24) консолідований

нагляд; 25) відносини між наглядовими органами країни походження та країни перебування.

У Принципі 23 зазначено: “Органи нагляду повинні мати у своєму розпорядженні адекватні наглядові заходи для застосування своєчасних виправних дій. Ці заходи передбачають можливість, там де це потрібно, відкликати банківську ліцензію або надати рекомендації щодо її відкликання” [140, с. 6].

У разі порушення Закону України “Про банки і банківську діяльність” чи нормативно-правових актів Національного банку України, що спричинило значну втрату активів або доходів, і настанні ознак неплатоспроможності банку Національний банк України має право відкликати ліцензію та ініціювати процедуру ліквідації банку згідно з положеннями цього Закону [2].

За станом на 01.10.2011 року в Україні 177 банків мають ліцензію Національного банку України на здійснення банківських операцій. 20 банків знаходяться у стадії ліквідації. Протягом 2010 року 6 банків виключено з Державного реєстру банків [142].

До 2011 року була певна децентралізація: два центри і два стандарти нагляду – Київське територіальне управління Національного банку України працювало з 107 банками. Тому у 2011 році Національний банк України змінив організаційну структуру служби банківського нагляду. Зміни відбулись в формі реорганізації. Створено два нових департаменти: інспектування банків і безвиїзного банківського нагляду. Основна мета змін – централізація функцій нагляду. Зміни, що відбулися, покликані, у першу чергу, сформулювати єдині наглядові вимоги для всіх українських банків, поза залежністю від їхнього територіального розміщення.

У зарубіжній літературі відзначається значення банківського нагляду, як для забезпечення інтересів клієнтів, так і для роботи самих банків. Так, колишній виконавчий директор Центрального банку Нідерландів та одночасно колишній голова Базельського комітету банківського нагляду Х. І. Мюллер визначав цілі банківського нагляду як [127, с. 48]:

- захист вкладників від непрофесійного керування й шахрайства;
- захист клієнтів банків від системного ризику;
- захист страхових або власних фондів держави від втрат (ця ціль характерна для тих країн, які мають систему страхування депозитів або здійснюють інші заходи щодо захисту вкладників);
- забезпечення довіри населення до фінансово-кредитної системи в цілому й зокрема до банків.

Необхідно зазначити, що функція банківського нагляду покладається переважно на центральний банк відповідної країни. Поряд з цим у деяких країнах цю функцію виконують інші органи. Зокрема, у США, Німеччині,

Франції, Японії та деяких інших країнах центральний банк здійснює банківський нагляд разом з іншими державними органами. В окремих країнах міністерство фінансів намагається контролювати всі важливі аспекти фінансової системи. Іншим варіантом є незалежне агентство, що здійснює банківський нагляд та відповідальне перед президентом країни або парламентом [16, с. 82-87].

Як справедливо відмічає О. П. Орлюк, організація банківського нагляду в рамках центрального банку має переваги в тому випадку, якщо банківський нагляд позбавлений політичного тиску; інформація, що отримується в процесі контролю, надається особам, що управляють грошовою політикою; інспекція має адекватні кошти, зокрема через прямі бюджетні асигнування. Тоді контрольна функція центрального банку виконується з більшою обережністю, тому що пов'язана також і з функцією грошово-кредитного регулювання, ніж якщо інспекція буде відокремлена в автономне утворення, що діє в межах, чітко визначених законодавством. Якщо проаналізувати загальну практику діяльності органів банківського нагляду та його місце в системі органів управління, то можна дійти такого висновку [135, с. 153-154].

Враховуючи світовий досвід, дослідники виділяють наступні принципи банківського нагляду [23, с. 14]:

1) універсальність та обов'язковість. Його значення полягає в тому, що під нагляд повинні підпадати всі без винятку кредитні організації на території країни;

2) законодавче закріплення за центральним банком (і/або іншими організаціями) наглядових функцій з наданням йому права видавати відповідні нормативні акти, обов'язкові для всіх банків (кредитних організацій);

3) єдність вимог органів нагляду. До всіх кредитних організацій, що здійснюють однакові операції, повинні пред'являтися однакові вимоги. Там, де вимоги можуть бути диференційованими, повинні використовуватися ясні та стабільні правила диференціації;

4) обов'язковість виконання законних вимог органів нагляду. Наглядовий орган повинен мати право примусу до виконання своїх законних вимог;

5) єдність кількісного і якісного контролю. Необхідно відслідковувати не тільки формальне дотримання кредитними організаціями тих або інших правил, нормативів, вимог, вказівок, але і якісних (економічних і фінансових характеристик їхнього розвитку, що вимагає дієвого моніторингу (контроль за динамікою показників ефективності роботи конкретних кредитних організацій) і не менш якісної індивідуальної аналітичної роботи;

6) поєднання превентивного (попереджувального) і наступного контролю. Превентивний контроль слід розуміти і як попередній (ще на стадії створення банку), і як профілактичний (далекоглядний), що попереджає появу й нагромадження в діяльності функціонуючих банків негативних явищ і тенденцій. При цьому треба ясно розуміти й те, що якщо нагляд виявляє важливі проблеми на ранній стадії їхнього розвитку, то підставою для застосування до відповідного банку заходів впливу слід визнати саму ризикову діяльність, а не тільки те, що фактично відбулося порушення тих формальних співвідношень структури балансу, які в остаточному підсумку й відбиті в обов'язкових нормативах. До цього повинні бути готові працівники наглядових органів і банків;

7) поєднання дистанційного (документарного) і “контактного” (перевірки на місцях) способів нагляду;

8) професіоналізм контролю. Щоб ефективно вести нагляд, потрібно чітко розуміти характер бізнесу банків, вільно орієнтуватися в його тенденціях і на цій основі аналізувати проведені банком операції. У наш час, коли багато банків здійснюють свої операції в складі фінансових холдингів, представникам нагляду необхідно знати операції небанківських фінансових інститутів для того, щоб уявляти повну картину діяльності холдингів;

9) адекватність контролю. Невеликі банки з малою кількістю операцій об'єктивно потребують тільки технологічного нагляду, тоді як великі і середні мають потребу в поглибленому аналізі;

10) конструктивний характер нагляду. Головне завдання наглядових органів – допомагати підтримувати працездатність банку, якомога раніше виявляти причини можливих труднощів і вчасно сприяти їхньому подоланню. Центральний банк не повинен виступати в ролі наглядача;

11) консолідований характер контролю. Контроль за банком повинен вестися на основі обліку операцій всіх його підрозділів (філій, відділень), а також дочірніх і залежних організацій;

12) поєднання державного, незалежного аудиторського (зовнішнього), громадського (з боку громадських об'єднань самих банків) і внутрішнього контролю;

13) достовірність даних і повна відповідальність за їхню якість та конфіденційність;

14) відкритість для широкої громадськості.

При здійсненні банківського нагляду Національний банк України може користуватися послугами інших установ за окремими угодами [1].

Будь-яка банківська установа в тій чи іншій країні, як правило, перебуває під наглядом спеціалізованих установ або служб. За ступенем доступу до інформації про фінансовий стан банку їх можна ранжувати так [65, с. 57]:

1. Служба внутрішнього аудиту банку (вона має найбільший доступ до внутрішньої інформації про фінансовий стан банківської установи).
2. Служба виїзного інспектування центрального банку.
3. Зовнішні незалежні аудитори.
4. Рейтингові агентства.
5. Служба безвиїзного інспектування (моніторингу) центрального банку.
6. Засоби масової інформації.

Отже, нагляд за банками як суспільно-економічне явище є багаторівневою системою. Завдяки цьому окремі прорахунки, допущені на одному її рівні, можуть бути компенсовані та нівельовані на інших. Інакше кажучи, служби банківського нагляду мають принципову можливість узагальнювати й адекватно оцінювати інформацію, одержувану з різноманітних джерел, і робити на її основі єдину – об'єктивну оцінку фінансового стану банку [65, с. 57].

Відповідно до статті 67 Закону України “Про банки і банківську діяльність” Національний банк України здійснює банківський нагляд у формі інспекційних перевірок та безвиїзного нагляду [2].

Безвиїзний нагляд – це дистанційний моніторинг діяльності окремих банків і банківської системи в цілому, який проводиться з метою мінімізації можливих негативних наслідків, зокрема банківських ризиків. Безвиїзний нагляд дає змогу наглядовим органам приймати рішення про застосування до банків певних заходів коригування. До загострення ситуації або до проведення інспекційної перевірки на місці. Він ґрунтується на аналізі фінансової звітності, яку банківські установи регулярно подають до Національного банку України. Це дає змогу постійно контролювати фінансовий стан та стежити за дотриманням банківськими установами економічних нормативів [156, с. 39].

Значний досвід і досконалі технології збору, обробки та аналізу банківської інформації має Національний банк України.

Так, відповідно до статті 6 Закону України “Про Національний банк України” та з метою підвищення надійності банків, зміцнення довіри до банків та банківської системи, зменшення ризиків, що виникають при обслуговуванні клієнтів, Національним банком України створено за участю банків єдину інформаційну систему обліку позичальників (боржників), які мають прострочену заборгованість за кредитами, наданими банками (далі – ЄІС “Реєстр позичальників”).

До ЄІС “Реєстр позичальників” підключаються банки, що уклали договір з Національним банком України про надання інформаційно-довідкових послуг через цю систему. Після підключення банк регулярно надає інформацію про своїх ненадійних клієнтів і несе повну відповідальність згідно з чинним законодавством за достовірність наданої

інформації. Кількість запитів на формування звітів для банку протягом робочого дня не обмежується. Для забезпечення конфіденційності всі файли інформаційного обміну обробляються електронними засобами захисту інформації, розробленими в Національному банку України.

З метою підвищення ефективності функціонування ЄІС “Реєстр позичальників” банк-учасник може надавати своїм філіям, обласним дирекціям дозвіл на користування інформаційно-довідковими послугами реєстру.

Національний банк України регламентує і забезпечує функціонування ЄІС “Реєстр позичальників”, гарантує її надійність і безпеку, організовує підключення банків до системи відповідно до чинного законодавства, вносить зміни у порядок функціонування системи, забезпечує зберігання інформації в базі даних.

Інформація, що зберігається в ЄІС “Реєстр позичальників”, становить банківську таємницю. Національний банк України та банки - учасники системи не мають права використовувати цю інформацію не за цільовим призначенням, розголошувати, надавати іншим юридичним чи фізичним особам, крім особи, про яку зібрана інформація.

Банки-учасники активно користуються інформаційно-довідковими послугами ЄІС “Реєстр позичальників”. За станом на 01.10.2011 року уклали договори з Національним банком України про участь в ЄІС “Реєстр позичальників” 173 банки, у тому числі 17 банків, що знаходяться у стані ліквідації [142].

Перед наглядовими органами, зокрема перед Національним банком України, ще більші можливості щодо визначення реального фінансового стану банківської установи в цілому відкривають інспекційні перевірки. Інспекційна перевірка банку – форма здійснення банківського нагляду уповноваженими Національним банком України особами безпосередньо у банку [2]. Національному банку України надано право рішуче діяти при виявленні проблем і недоліків у діяльності банківських установ, застосовуючи відповідні заходи, у тому числі примусового характеру [156, с. 39].

У статті 71 Закону України “Про банки і банківську діяльність”, що регулює порядок проведення інспекційних перевірок на місцях, містяться норми, які визначають мету та порядок проведення таких перевірок. Зокрема, перевірки здійснюються з метою визначення рівня безпеки і стабільності операцій банку, достовірності звітності банку і дотримання банком законодавства України про банки і банківську діяльність, а також нормативно-правових актів в Національного банку України [2].

Оптимальним варіантом є координація зусиль безвійзного нагляду та інспектування банків.

Наглядова діяльність здійснюється не хаотично, час від часу, а є впорядкованою та спланованою. Так, згідно зі статтею 71 Закону України “Про банки і банківську діяльність” перевірка банків здійснюється відповідно до плану, затвердженого Національним банком України. Планова перевірка здійснюється не частіше одного разу на рік. Про проведення планової перевірки Національний банк України зобов’язаний повідомити банк не пізніше, ніж за 10 днів до його початку [2].

Банки зобов’язані забезпечити уповноваженим Національним банком України особам умови для проведення інспекційної перевірки та вільний доступ у робочий час до всіх приміщень банку.

Керівники та працівники банку зобов’язані безоплатно надавати уповноваженим Національним банком України особам інформацію, документи та письмові пояснення з питань діяльності банку, а в разі виявлення порушень законодавства України про банки і банківську діяльність, у тому числі нормативно-правових актів Національного банку України, також копії документів у порядку, встановленому Національним банком України.

Національний банк України може прийняти рішення про проведення позапланової перевірки банку при наявності обґрунтованих підстав. Таке рішення має бути підписане Головою Національного банку України або уповноваженою ним особою [2].

У вітчизняній науці панує поділ нагляду (контролю) за банками на вступний, попередній та поточний. Згідно з цією класифікацією вступний нагляд здійснюється з метою чіткого і повного визначення вимог для отримання банківської ліцензії. Це передбачає перевірку обсягів та джерел капіталу, кваліфікаційних та професійних якостей відповідального менеджменту, бізнес-плану банку на наступний період часу. Проведення попереднього (пруденційного) нагляду має на меті забезпечити дотримання банками вимог пруденційного ведення справ за рахунок заборони або обмеження видів діяльності, наприклад, за допомогою формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків. До цього виду нагляду належить також безвиїзний нагляд, який полягає в перевірці та аналізі наданої банками звітності, зокрема, розрахунку економічних нормативів. Поточний нагляд є рівнозначним інспектуванню банків та їхніх установ, в рамках якого перевіряється надана банками звітність, та аналізується позиція банку, зокрема, за допомогою методики CAMELS. Поточний нагляд також охоплює застосування санкцій та заходів щодо організаційного зміцнення фінансового оздоровлення окремих банків [177, с. 27-28].

Окремого висвітлення потребує питання банківського нагляду на основі оцінки ризиків.

Постановою Правління Національного банку України від 15 березня 2004 року № 104 затверджено Методичні вказівки з інспектування банків “Система оцінки ризиків”. Ці Методичні вказівки визначають методи, які Національний банк України використовує для оцінки ризиків у банках. Нагляд на основі оцінки ризиків – це внутрішній процес Національного банку України, який обраний для забезпечення більшої послідовності й ефективності інспектувань та інших видів наглядової діяльності [65, с. 1].

Позиція Національного банку України щодо нагляду за всіма банками зосереджується на ризику. Банки з підвищеним ризиком або сфери діяльності із підвищеними параметрами ризику потребують більшої уваги з боку служби банківського нагляду. Застосовуючи цей загальний підхід до всіх установ, Національний банк України визнає різні рівні складності ризику на який наражаються банки. Національний банк України має на меті забезпечення якісного нагляду, спрямованого на визначення суттєвих існуючих або потенційних проблем в окремих банках або в банківській системі в цілому, а також на забезпечення належного усунення таких проблем.

Банки, здійснюючи банківські операції з метою одержання прибутку, наражаються на ризики. Деякі ризики є невід’ємною частиною банківської діяльності.

У контексті нагляду на основі оцінки ризиків Національний банк України визначає банківський ризик за його впливом на капітал і надходження. Ризик – це ймовірність того, що події, очікувані або неочікувані, можуть мати негативний вплив на капітал та/або надходження банку [115, с. 3].

З метою здійснення банківського нагляду Національний банк України у Методичних вказівках виділив дев’ять категорій ризику, а саме [115, с. 6]:

- 1) кредитний ризик;
- 2) ризик ліквідності;
- 3) ризик зміни процентної ставки;
- 4) ринковий ризик;
- 5) валютний ризик;
- 6) операційно-технологічний ризик;
- 7) ризик репутації;
- 8) юридичний ризик;
- 9) стратегічний ризик.

Такий розподіл ризиків здійснено для цілей банківського нагляду з урахуванням класифікацій ризиків, які ідентифікуються Базельським комітетом з банківського нагляду [175, с. 25].

Національний банк України визначив систему для оцінки кожної категорії ризику. Система оцінки ризиків надає можливість в послідовний

спосіб вимірювати ризики і визначати, яких наглядних процедур необхідно вжити.

Для шести категорій ризику – кредитного ризику, ризику ліквідності, ризику зміни процентної ставки, ринкового ризику, валютного ризику та операційно-технологічного ризику – наглядовці оцінюють [115, с.6]:

1) кількість ризику, тобто рівень або обсяг ризику, на який наражається банк, характеризується як незначна, помірна або значна;

2) якість управління ризиком, тобто наскільки добре здійснюється виявлення, вимірювання, контроль і моніторинг ризиків; характеризується як висока, така, що потребує вдосконалення, або низька;

3) сукупний ризик, тобто узагальнений висновок, який відображає рівень занепокоєння органів нагляду, зважаючи як на кількість ризику, так і на якість управління ризиком, з урахуванням відносного значення кожного з цих аспектів. Сукупний ризик оцінюється як високий, помірний або низький за кожною з дев'яти категорій ризику;

4) напрям ризику, тобто ймовірна зміна сукупного рівня ризику протягом наступних 12 місяців. Характеризується як такий, що зростає, стабільний або такий, що зменшується.

Решта ризиків – стратегічний ризик, ризик репутації та юридичний ризик – оцінюють сукупний ризик і напрям ризику [115, с. 6].

Постановою Правління Національного банку України від 02 серпня 2004 року № 361 схвалено Методичні рекомендації щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України [116].

Методичні рекомендації створено з метою визначення Національним банком України того, яким чином банки України мають підійти до організації та функціонування систем управління ризиками (ризик-менеджменту) для забезпечення їх комплексності та надійності.

Методичні рекомендації розроблено на підставі Законів України “Про банки і банківську діяльність”, “Про Національний банк України”, а також з урахуванням провідних міжнародних документів, які регламентують принципи корпоративного управління та ризик-менеджменту в банках. Це дасть змогу уникнути непродуманих рішень і помилок, а також ефективніше використовувати ресурси банку. Відповідальність за врахування рекомендацій покладається на органи управління банків – спостережну раду та правління.

Чітке дотримання Методичних рекомендацій має на меті забезпечення здійснення банками операцій у межах допустимих параметрів ризиків та у такий спосіб, який забезпечить захист інтересів вкладників, кредиторів і власників банків. Методичні рекомендації можуть бути використані будь-якими банками, із будь-яким профілем (величиною) ризиків у їх повсякденній роботі [116, с. 1].

Національний банк України рекомендує банкам зважати на ці Методичні рекомендації у разі прийняття банком свідомого рішення щодо збільшення параметрів ризику – розширення діяльності, орієнтації на роботу з особливими продуктами та послугами, групами контрагентів тощо, а також якщо банк у результаті будь-яких подій опиняється в ситуації, яка характеризується високим профілем ризиків.

Наведена в цих Методичних рекомендаціях класифікація ризиків фактично подібна до класифікації ризиків відображає підхід Національного банку України до ідентифікації ризиків банків.

Вищезазначена класифікація узгоджується з класифікацією ризиків за Методичними вказівками з інспектування банків “Система оцінки ризиків”, що дає змогу банкам мати чіткі та прозорі орієнтири щодо побудови системи управління ризиками в банках, а також внутрішнього і зовнішнього аналізу ефективності її роботи [116, с. 29].

Зазначена класифікація не є вичерпною і кожний банк може доповнити її відповідно до власного бачення ризиків, з якими він працює або планує працювати. У цьому разі банк має розробити власну нормативну базу щодо управління визначеними категоріями ризиків, у тому числі з урахуванням кращої світової та вітчизняної практики, зокрема Базельського комітету з банківського нагляду, а також Принципів корпоративного управління. Під час розроблення власної класифікації ризиків банк має врахувати також класифікацію ризиків, що визначена Національним банком України, та у разі потреби розширити перелік ризиків з метою удосконалення практики управління ними.

Методичні рекомендації складаються з таких розділів [116]:

Розділ I. Загальні положення.

Розділ II. Загальні концепції ризик-менеджменту в банках.

Розділ III. Організаційне та функціональне забезпечення ризик-менеджменту в банках.

Таким чином, Національний банк України схвалив постанови щодо створення відповідних засад, які орієнтують діяльність банків в Україні на досягнення більшої ефективності ризик-менеджменту, а службу банківського нагляду – на нагляд на основі оцінки ризиків [175, с. 26].

На основі проведеного дослідження можна зробити наступні висновки організації та розвитку удосконалення банківського нагляду в сучасних умовах подолання фінансової та економічної кризи:

1. Створення умов для ефективною та стабільною роботи всіх конкуруючих одна з одною банківських установ і разом з ними господарюючих суб’єктів є метою регулювання банківської діяльності.

2. Банківське регулювання є однією з форм державного управління. Це система заходів, за допомогою яких держава через центральний банк (або інший уповноважений орган) забезпечує стабільне та безпечне

функціонування банків, попереджає дестабілізаційні процеси в банківському секторі.

3. Функцію банківського регулювання та нагляду в нашій країні покладено на Національний банк України.

4. Під банківський наглядом слід розуміти систематичну перевірку Національним банком України додержання банками, іншими фінансово-кредитними установами банківського законодавства, економічних нормативів, вимог та обмежень з метою забезпечення стабільності банківської системи та захисту інтересів вкладників і кредиторів.

5. В Україні запроваджена змішана форма банківського нагляду, яка передбачає зосередження функцій нагляду в рамках Національного банку України у тісній взаємодії з органами внутрішнього та зовнішнього аудиту.

6. До системи нагляду за діяльністю банківських установ входить декілька основних напрямків, зокрема: державний нагляд, що здійснюється Національним банком України; внутрішній банківській контроль (внутрішній аудит), що проводиться відповідною службою банківської установи; зовнішній аудит – проводиться незалежними недержавними аудиторськими компаніями.

7. Основним напрямом здійснення банківського нагляду в Україні є державний нагляд, який здійснює Національним банком України.

8. Базельським комітетом з питань банківського нагляду розроблено і затверджено Основні принципи ефективного банківського нагляду, які покликані стати орієнтирами для наглядових органів усіх країн світу.

9. Як і в країнах Європейського Союзу, в Україні здійснення банківського нагляду відбувається із застосуванням дистанційного контролю та інспектуванням на місцях.

10. Невід’ємна складова розвинутої економіки – державне регулювання банківських ризиків, зокрема системного. На сьогодні в рамках попередження повторних кризових явищ є актуальним використання моніторингу усіх видів ризиків, притаманних банківській діяльності, з метою зведення їх до мінімуму.

2.2. Міжнародний досвід регулювання діяльності банківських установ

В сучасних умовах одним із важливих питань, які доводиться вирішувати законодавчим та виконавчим структурам державної влади України є вдосконалення державного регулювання діяльності банківських установ, оскільки стабільність грошової одиниці, надійність банківських установ, дієвість платіжно-розрахункового механізму визначають

ефективність функціонування економіки загалом, та банківської системи зокрема.

Як показує аналіз стану економіки, в Україні відсутні довгострокові програми розвитку банківської системи, недостатньо застосовуються регулюючі механізми. Тому, для регулювання діяльності банківських установ Національному банку України необхідно розглянути та використовувати досвід розвинутих країн світу, оскільки діяльність банків із кожним роком все активніше виходить за межі окремо взятої країни і набуває глобального характеру. З метою створення та підтримання єдиних правил ведення бізнесу для всіх учасників світового ринку виникає потреба уніфікації національних норм, положень і нормативних актів. Адже слабка банківська система або фінансова нестабільність однієї країни може негативно впливати на фінансовий стан інших держав.

Слід зазначити, що у різних країнах склалися власні підходи до здійснення контролю за діяльністю банків, адже побудова системи банківського регулювання та нагляду визначається особливостями історичного та економічного розвитку тієї чи іншої країни, традиціями і значною мірою характером банківської системи. Під впливом глобалізаційних чинників відбувається поєднання міжнародних та національних особливостей банківського регулювання та нагляду.

Розглядаючи світовий досвід організації регулювання та нагляду за діяльністю банківських установ, слід зазначити, що у Великобританії відсутнє антимонопольне законодавство та жорсткий контроль за діяльністю банківських установ, завдяки чому було досягнуто високого рівня концентрації банківського капіталу, утворилися великі банківські об'єднання з розгалуженою мережею філій як всередині країни, так і за кордоном, які сконцентрували значну частину ресурсів, операцій, безготівкового грошового обігу. Концентрація банківської системи зумовила зосередження функцій банківського регулювання та нагляду в єдиній установі – Банку Англії. В 1998 р. у Великобританії було створено спеціальну організацію на яку покладено обов'язки здійснювати нагляд за діяльністю всіх посередників фінансового ринку, тобто банків, страхових та інвестиційних компаній, будівельних товариств тощо.

Інша ситуація склалась у США, де формуванню децентралізованої та роздрібненої банківської системи, та збереженню великої кількості дрібних банків сприяло обмеження концентрації капіталу і підтримання конкуренції на фінансовому ринку через установлення територіальних обмежень на відкриття банками філій. У відповідності до структури банківської системи у США створено систему банківського регулювання та нагляду, до якої належать Федеральна резервна система, Служба контролера грошового обігу (при Міністерстві фінансів), Федеральна

корпорація страхування депозитів і банківські департаменти в урядах штатів.

Для запобігання кризовим ситуаціям у США здійснюються два типи регулювання. Законодавчо обмежуються операції, для яких властивий підвищений ризик і зниження ліквідності (встановлення граничного розміру кредиту одному позичальнику). Другий традиційний принцип американського банківського законодавства – обмеження концентрації капіталу та підтримка конкурентних взаємин і суперництва на грошовому ринку шляхом встановлення територіальних обмежень на відкриття банками відділень (як у межах одного штату, так і між штатами), контролю ФРС за створенням холдингових компаній, регулювання різними органами нагляду банківських злиттів тощо [5, с. 10].

Функції регулювання банківської діяльності у межах Європейського Союзу розподіляються між парламентом, урядом і власне органом нагляду. Парламент ЄС розробляє загальні законодавчі акти, тобто приймає кодекс про банківську діяльність, а уряд видає додаткові нормативні акти, які стосуються всіх секторів економіки.

Основні вимоги ЄС до банківської діяльності викладено у Першій та Другій банківських координаційних директивах, які встановлюють межі законів, положень та адміністративних заходів, які регулюють діяльність суб'єктів фінансово-кредитних ринків та дозволяють банкам виконувати різноманітні види фінансових послуг на території держав-учасниць [15; 16].

Також у Європейському праві існують спеціальні Директиви вузької дії, а саме: Директива, яка визначає вимоги до власного капіталу кредитних установ; Директива, яка встановлює ефективний коефіцієнт платоспроможності кредитних установ; Директива, яка передбачає нагляд та контроль за великими ризиками кредитних установ; Друга консолідована директива з нагляду, де сформульовано принципи нагляду за діяльністю кредитних установ на консолідованій основі; Директива гарантування вкладів, що визначає умови захисту інвесторів та вкладників [16].

Згідно з Директивою індексу платоспроможності кредитних установ ЄС прийняв загальну законодавчу структуру щодо оцінки ризиків [18]. Встановлення відповідного співвідношення, за допомогою якого оцінюються активи і позабалансові статті з урахуванням величини кредитного ризику, відіграє важливу роль у нагляді за діяльністю кредитних установ. У Директиві визначено принципи та правила нагляду за діяльністю кредитних установ на консолідованому рівні, пояснено та уточнено методи належного банківського нагляду з метою реалізації інтересів та захисту прав клієнтів.

Розглядаючи різні моделі побудови системи регулювання та нагляду за діяльністю банків, однозначних висновків щодо надання переваг тій чи іншій моделі зробити не можливо, оскільки кожна з них має свої переваги і недоліки. Кожна країна обирає ту модель, яка буде ефективною, дієвою і відповідатиме структурі фінансової системи та особливостям національної банківської системи. На міжнародному рівні регулювання банківської діяльності не ставить за мету звести організаційні моделі структур в єдину систему. Найважливішим є те, щоб регулятивно-наглядові органи різних країн керувалися в своїй діяльності одними й тими ж принципами і стандартами, а також мали всі необхідні повноваження для ефективного виконання поставлених перед ними завдань. Обов'язковою умовою є закріплення цих повноважень на законодавчому рівні.

Одним із перших проявів тенденції до глобалізації стало створення міжнародних банківських груп та їх спроби досягти так званого «регулятивного арбітражу», тобто скористатися відмінностями практики регулювання банківської діяльності у різних країнах світу задля зменшення необхідної норми власного капіталу.

Основними розробниками міжнародних стандартів з регулювання секторів фінансових послуг є кілька міжнародних організацій: Базельський комітет із банківського нагляду, Рада з міжнародних стандартів фінансової звітності (IASB), Міжнародна організація комісій із цінних паперів (IOSCO), Група з розроблення фінансових заходів боротьби з відмивання грошей (FATF), Форум фінансової стабільності (FSF) [22, с. 136], які мають різні місії в процесі регулювання фінансового сектору.

Базельський комітет із банківського нагляду було створено у 1974 р. при Банку міжнародних розрахунків (Bank for International Settlements, BIS) у місті Базель, Швейцарія. Саме від назви міста комітет і отримав свою іншу назву – Базельський комітет (Basel Committee on Banking Supervision); зараз ця назва широкоживана та використовується на рівні з офіційною. Даний комітет розробляє перелік стандартів, вказівок та рекомендацій щодо здійснення банківського нагляду, з метою керування ними наглядовими органами. Основною метою Базельського комітету з питань банківського нагляду є зміцнення фінансової стабільності, використовуючи ефективний інструментарій, тобто встановлення вимог та стандартів, які висуваються до банків та стандартів, які сприяють ефективному розвитку банківської діяльності.

Першим вагомим кроком на шляху до міжнародної гармонізації банківського регулювання стало прийняте у 1988 р. «Міжнародне наближення розрахунку капіталу та стандартів капіталу» (International Convergence of Capital Measurement and Capital Standards), відоме також як «Угода про капітал» (Capital Accord), або Базельська угода (Basel

Accord) [26] або “Базель I”. Суть угоди Базель I полягала в тому, що традиційну міру достатності капіталу – відношення капіталу до активів – було замінено на досконалішу – відношення капіталу до активів з урахуванням ризику. Різні категорії активів залежно від ступеня їх ризикованості множилися на вагові коефіцієнти (0 %, 10 %, 20 %, 50 % або 100 %). Правила розрахунку капіталу і саме значення нормативу достатності (на рівні 8 %) відображали компроміс учасників угоди, початковою метою якої було обмеження кредитної експансії мало капіталізованих японських і французьких банків.

Прийняття “Угоди про капітал” стало переломним етапом розвитку банківського нагляду у світі, оскільки органи банківського регулювання отримали у своє розпорядження перший стандарт міжнародного рівня, на який можна було орієнтуватись. Ця угода спочатку мала спрямування на міжнародні банки та була обов’язковою для дотримання лише для країн-членів Базельського комітету. Однак відносна простота й доступність запропонованих методик і підходів сприяла її поширенню у світовій практиці і до 2004 р. “Угода про капітал” повністю або частково була запроваджена майже у 130 країнах світу, в тому числі і в Україні, причому стосовно всіх банків – об’єктів нагляду незалежно від рівня їх міжнародної активності.

Подальша практика показала, що й ця угода мала окремі недоліки. По-перше, у редакції з урахуванням Поправки 1996 р. угодою передбачалося, що капіталом повинні перекриватися лише дві широкі категорії банківських ризиків – кредитний і ринковий. Перший із них – кредитний – є традиційним ризиком, без якого неможливо уявити діяльність жодного банку. Згідно з угодою окремо розглядався кредитний ризик за балансовими та позабалансовими операціями банку. Другий ризик – ринковий – відносно новий для банківського бізнесу, а його врахування за розрахунку адекватності капіталу вказує на істотну загрозу, яку спричиняють для банків сучасні ринки з їх швидкими темпами зміни кон’юнктури. Крім того, категорія ринкового ризику виявилася досить широкою і включала чотири окремі компоненти: відсотковий, пайовий, валютний і товарний ризику.

Водночас, цілком очевидно, що насправді банківських ризиків набагато більше і охоплюють вони не лише сферу кредитних чи ринкових відносин. Тому жоден банк, який дотримувався вимог щодо адекватності капіталу з огляду на врахування двох категорій ризиків, не мав гарантії повного захисту від інших банківських ризиків. Свідченням тому стали гучні скандали, пов’язані з банкрутством кількох світових банків, зокрема Barings Bank у 1995 р. та Allied Irish Bank у 2002 р. Таким чином, першим недоліком “Угоди про капітал” був вузький діапазон ризиків, які бралися до уваги під час оцінювання достатності капіталу.

По-друге, проста й універсальна методика визначення еквівалента зважених за ризиком активів має істотний недолік – фактичне нехтування специфікою роботи окремих банків, передусім у сфері управління ризиками. В “Угоді про капітал” намагалися оцінити кількість ризику, не беручи до уваги якість систем і процесів управління ними. Тому банки просто втрачали стимул до поліпшення своїх систем ризик-менеджменту, адже якими б ідеальними вони не були, проста формула зважування за ступенем ризику нівелювала результат щодо його кількості, а відтак і щодо необхідної величини капіталу [27].

По-третє, в “Угоді про капітал” увага зосереджувалася лише на розрахунку регулятивного капіталу та еквівалента зважених за ризиком активів, однак не приділялася увага тому, як цю важливу інформацію повідомити органам нагляду та іншим зацікавленим особам, зокрема клієнтам банку. Відтак, ще одним недоліком стала ілюзія, що дотримання адекватності капіталу на рівні 8 % є гарантією стабільної роботи банку.

Необхідність усунення цих істотних недоліків і спонукала Базельський комітет з банківського нагляду розпочати роботу над новою редакцією угоди. Метою нової угоди стало забезпечення одноманітності методик оцінювання достатності капіталу, вживаних у різних країнах, і встановлення мінімальної величини капіталу банку. Ці вимоги спрямовано на підвищення ефективності нагляду на основі контролю та управління ризиками. У червні 1999 р. Базельський комітет запропонував для обговорення нову угоду з достатності капіталу [28], яку було спрямовано на внесення значних змін у роботу фінансових установ усіх країн Європи та посилення впливу на діяльність центральних банків, які є невід’ємною частиною світової банківської сфери. Після майже п’ятирічного обговорення у червні 2004 р. Базельський комітет з банківського нагляду прийняв переглянуту концептуальну основу “Угоди про капітал”, а у листопаді 2005 р. оприлюднив виправлену та доповнену версію угоди, яка отримала назву “Базель II” [29]. Разом з нею було представлено виправлену та доповнену версію “Поправки на врахування ринкових ризиків”.

Основні відмінності угоди “Базель II” порівняно з попередньою угодою про капітал полягають у формуванні нових підходів до: оцінювання кредитних ризиків, що передбачає наявність у банків власних рейтингових систем, які уможливають класифікацію клієнтів за ступенем надійності; прозорості діяльності банку через уточнення обсягу інформації, яку банки мають надавати наглядовим органам та ринку; оцінювання кредитного, ринкового та операційного ризиків, що дають змогу підвищити чутливість банку до ризиків, пропонуючи альтернативні методи оцінювання ризиків та надаючи право банкам і наглядовим

органам обирати прийнятний метод залежно від рівня розвитку банківської діяльності та інфраструктури фінансового ринку.

Нова угода містить положення про вдосконалення методики оцінювання та управління кредитними ризиками, а також щодо розвитку нагляду на основі ризиків, якості системи ризик-менеджменту, стану ринкової дисципліни в банках. Нові методики визначення величини активів, зважених за ступенем ризику, дають змогу покращити якість оцінювання ризиків, що проводиться банками, і в такий спосіб підвищити інформативність коефіцієнтів капіталу, отриманих у результаті розрахунків.

“Базель II” доповнює “Угоди про капітал” попередню редакцію, тому є черговою поправкою до угоди, аніж новим самостійним документом. Тому він не містить ні порядку розрахунку регулятивного капіталу, ні вказівок щодо мінімально необхідного значення адекватності капіталу – ці вимоги лишаються незмінними з попередніх версій документа.

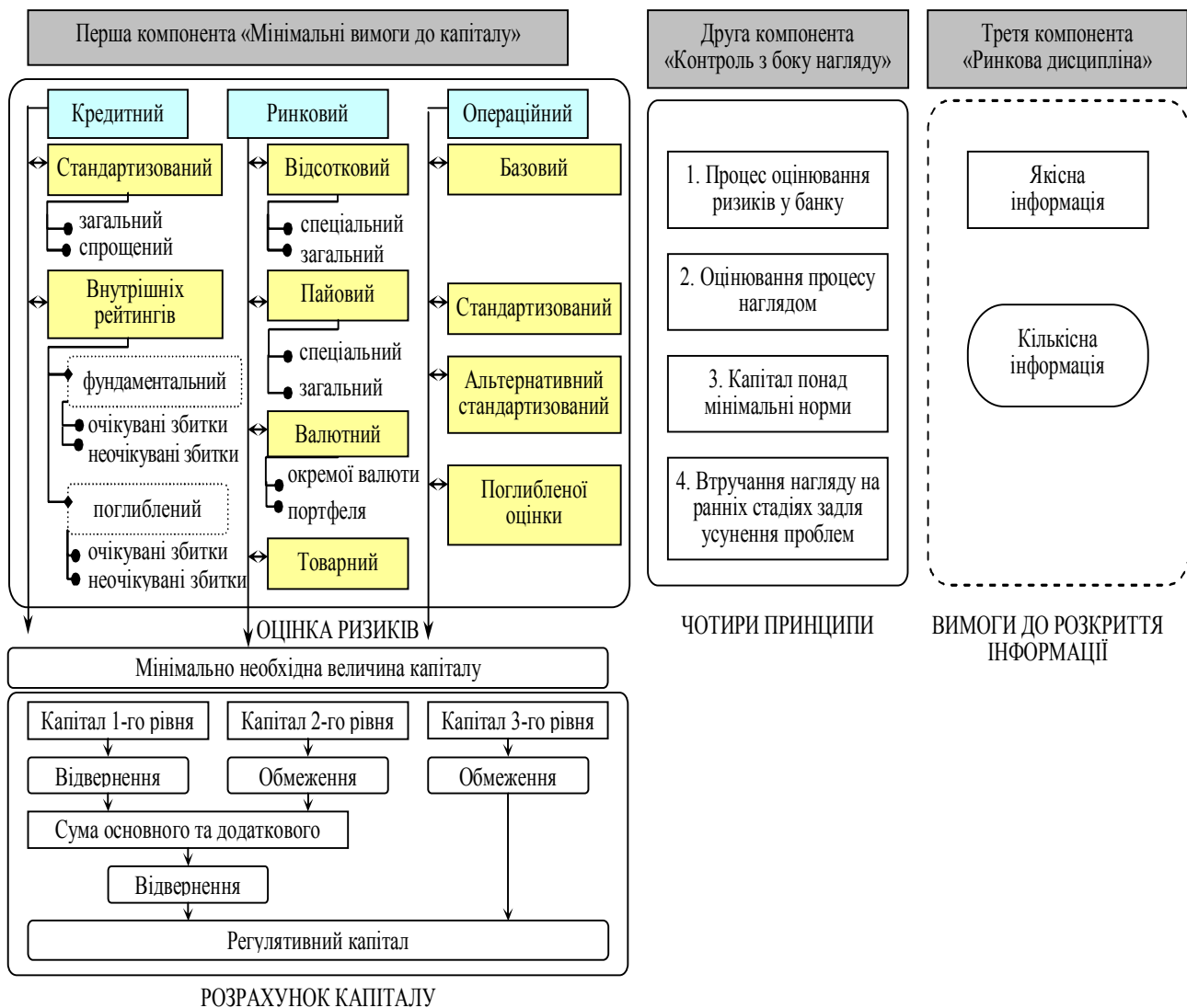
Угода “Базель II” складається із трьох компонентів (так звані “стовпи” або “опори”): мінімальні вимоги до величини власного капіталу, процедура наглядового аналізу і ринкова дисципліна (розкриття інформації перед громадськістю) та передбачає три рівні регулювання достатності капіталу [13].

Дані опори взаємодоповнюють одна одну і не можуть розглядатись порізно (рис. 2.1).

Перша компонента “Мінімальні вимоги до капіталу” містить методику розрахунку мінімально необхідної величини капіталу для трьох ризиків: кредитного, ринкового та операційного [31]. Згідно даної опори банку надається вибір методу оцінювання ризиків, тобто наявність декількох альтернативних варіантів.

Методика розрахунку самого регулятивного капіталу залишається практично незмінною з першої угоди про капітал. Єдиний виняток зроблено для випадку, коли кредитний ризик розраховується методом внутрішніх рейтингів. У цьому разі загальні резерви не вважаються компонентою додаткового капіталу. Незмінним із першої угоди залишилося й числове значення адекватності капіталу банку – 8%.

Друга компонента угоди “Контроль з боку нагляду” передбачає, що наглядові органи вважають, що капіталу, який виділяється банками, недостатньо, вони вимагають від кредитних інститутів збільшити його розмір [31]. Відповідно до даної опори орган банківського нагляду ретельно контролює порядок та результати розрахунку адекватності капіталу кожного банку. Друга компонента базується на чотирьох принципах, які регламентують обов’язки і повноваження, з одного боку, банків, а з другого — органів регулювання щодо оцінювання адекватності капіталу.

Рис. 2.1. Три компоненти/стовпи Базеля II [13]

1. Банки повинні мати процедуру оцінювання достатності загального обсягу капіталу відносно своєї структури ризиків, а також стратегію підтримання обсягів капіталу.

2. Наглядові органи повинні проводити огляд та аналіз внутрішнього оцінювання достатності капіталу банків, їх стратегій, а також їх спроможність проводити моніторинг та забезпечувати виконання ними нормативних коефіцієнтів капіталу.

3. Органи нагляду повинні вживати відповідних заходів впливу, якщо їх не задовольняють результати аналізу та оцінювання, а також мати повноваження вимагати від банків підтримання капіталу на рівні, вищому за мінімальний.

4. Органи нагляду повинні бути готовими втручатися на ранній стадії зниження обсягу капіталу нижче мінімального рівня, адекватного прийнятим банком ризикам, та вимагати вжиття термінових заходів, якщо

капітал не підтримується на відповідному рівні або його не відновлено до норми [31].

Остання компонента Базель II “Ринкова дисципліна” передбачає, що в банку має бути сформована загальна методологія управління ризиками, а для кожного ризику (кредитного, ринкового, операційного, відсоткового та ін.) банк повинен розробити окрему методику його оцінювання та управління [31]. Здійснюючи управління ризиками дана методологія повинна містити стратегію та процедури; висвітлювати структуру та організацію управління ризиком; обґрунтовувати обсяги і способи інформування та системи вимірювання; визначати методику хеджування та пом’якшення ризику.

Світова фінансова криза 2007-2009 рр., яка вплинула на національні економіки майже всіх країн світу не залишила поза увагою економістів міжнародних організацій, які прийняли відповідні рішення щодо удосконалення регулювання банківської діяльності.

Першими регуляторну функцію у світі фінансів за результатами економічної кризи стали запроваджувати американці – 21 червня 2010 року в США був прийнятий закон Додда-Франка, який посилював роль нагляду, обмежував ризикові операції банків і дозволяв державі ліквідувати проблемні компанії.

В Європі Базельський комітет з банківського нагляду прийняв 12 вересня 2010 року глобальну реформу світового банківського сектору, яка одержала назву “Базель-III”. Систему заходів “Базель III” спрямовані на: покращення здатності банківського сектору до потрясінь, пов’язаних з фінансовими і економічними потрясіннями, незалежно від джерела; покращення управління ризиками; зміцнення прозорості банків і розкриття інформації. Процес реформування системи включає два підходи: *microprudential* – регулювання, які сприятимуть підвищенню стійкості окремих банківських установ в періоди нестабільності; *macroprudential* – регулювання ризиків, які можуть накопичуватися в банківському секторі, а також проциклічне посилення цих ризиків з плином часу [134].

Реформування банківського нагляду та регулювання відповідно до Базеля III має проводитись в напрямках: реформа капіталу, що в свою чергу включає: якість капіталізації, охоплення всіх ризиків, контролювання рівня фінансового важеля; новий порядок щодо ліквідності; системний ризик і взаємозв’язаність.

Планується, що мінімальні вимоги до достатності капіталу банків будуть поступово посилюватися протягом десяти років. “Базель III” підвищує мінімальний рівень достатності звичайного акціонерного капіталу з 2% до 4,5%. Банки повинні виконувати цю вимогу з 1 січня 2015 р. Крім того, у випадку глобальних криз банки повинні будуть

створити спеціальний буферний резервний капітал в розмірі 2,5% від обсягу акціонерного капіталу. Таким чином, вимоги до достатності звичайного акціонерного капіталу банків зростуть до 7%. Кредитним організаціям доведеться до початку 2015 р. підвищити з 4% до 6% коефіцієнт основного капіталу першого рівня, що представляє собою найбільш високоякісний власний капітал банку. Введення нових норм на вимогу до структури активів і капіталу банків почнеться з січня 2013 року і повністю завершиться до січня 2015 року. При цьому, з січня 2016 до січня 2019 банки повинні створити буферний резервний капітал [20].

Основним наміром регуляторів є боротьба за допомогою буферів із банківськими ризиками, а саме: створювати більш жорсткі умови до капіталу у період економічної стабільності та так званих кредитних бумів, що повинно б попередити “надування і лопання кредитних бульбашок”, та пом’якшені умови в складні економічні періоди.

Однак, на думку аналітиків, окремі країни можуть запровадити більш високі вимоги до капіталізації банків, аніж того вимагає Базель III. Наприклад, Швейцарія і США при обговоренні нових стандартів пропонували більш жорсткий підхід, тоді як у Франції та Німеччині настояли на пом’якшенні вимог. Однак такий перехід до нових вимог є досить проблемним для європейських банків. В Німеччині підраховали, що десяткам найбільших банків необхідно буде залучити додаткового капіталу на суму більш ніж 140 млрд. доларів США. Однак із найбільшими труднощами стикнуться саме регіональні банки.

Основними позитивними моментами від запровадження нових норм регулювання Базеля III вважаємо формування більш стійкої та стабільної банківської системи у довгостроковому періоді, зниження ймовірності банкрутств, покращення здатності банків протистояти системним економічним кризам. Негативним аспектом даних нововведень є подорожчання кредитів, уповільнення темпів росту світової економіки і банківського сектору.

Перехід до правил банківського капіталу, закріплених в угоді “Базель III”, підвищує ризики для кредитних рейтингів європейських банків. На думку віце-президента агентства Moody’s з кредитної політики “Базель III” є позитивним кроком, але таким, який може нести в собі неминучий перехідний ризик і здатність якого до підтримки кредитоспроможності і, отже, рейтингів європейської банківської системи серйозно обмежена [32].

Банки у всьому світі в 2012 р. чекає складне завдання: знайти 354 млрд. євро, щоб збільшити частку власного капіталу. Збільшення власного капіталу є однією з вимог правил “Базель III”, яку банкам необхідно виконати вже до середини наступного року. Дослідження VCG було проведено на основі даних 145 банків з Європи, США і Азіатсько-

Тихоокеанського регіону, чії активи в цілому становлять близько 70% усіх банківських активів цих регіонів.

Найбільше нестачу капіталу відчувають європейські банки. Їм не вистачає 221 млрд. євро, щоб досягти мінімального показника співвідношення капіталу Tier 1 до 7%. І це при тому, що з початку фінансової кризи вони вже збільшили капітал на 73 млрд. євро. Американським банкам трохи легше: вони більш чутливі до тиску з боку ринків капіталів, ніж з боку регуляторів.

Щоб збільшити власний капітал, всім банкам необхідний високий прибуток. Але ось уже четвертий рік поспіль додана економічна вартість банків є негативною. Минулого року вона склала в цілому мінус 164 млрд. євро, і за підсумками 2011 р. ситуація не показала кращих результатів.

Для України наслідки запровадження нових вимог Базель III неоднозначні, оскільки на даний момент банківський сектор України адаптований і приведений у відповідність до вимог стандартів Базель I. Імплементация стандартів Базель II – це лише виняток із правил, адже ці вимоги впровадили у свою діяльність в першу чергу банки за участю іноземного капіталу. Нині Національний банк України не буде приводити свою нормативну базу до нових світових стандартів, оскільки про це говорити завчасно, однак матиме місце підвищення вимог до розміру капіталу банків. Свідченням цього є затвердження постанови №273 в липні 2010 року НБУ, згідно з якою банки зобов'язані сформувати регулятивний капітал в розмірі не менше 120 млн. грн. до 1 січня 2012 року. Вважаємо, що така ситуація може призвести до зміни кількості банківських установ на ринку банківських послуг в Україні, спостерігатимуться процеси концентрації капіталу шляхом злиття та поглинання.

Водночас вважаємо за доцільне відмітити, що впровадження базельських стандартів у довгостроковій перспективі є необхідним для стабілізації банківської системи, українського фінансового ринку, а також важливою і невід'ємною часткою у напрямі міжнародної інтеграції України у світовий економічний простір.

Наступною впливовою міжнародною організацією щодо регулювання секторів фінансових послуг є Рада з міжнародних стандартів фінансової звітності (International Accounting Standard Board) – IASB), створена у травні 2000 року. правонаступниця заснованого у 1973 році Комітету з Міжнародних стандартів бухгалтерського обліку (КМСБ), який за роки свого існування видав 41 міжнародний стандарт бухгалтерського обліку (сьогодні діючими з них є 32). До складу IASB входять представники більш ніж 100 країн. 1 квітня 2001 року – IASB взяв на себе відповідальність за встановлення і розробку бухгалтерських стандартів,

які були визначені як International Financial Reporting Standards – IFRS (Міжнародні Стандарти Фінансової Звітності) [10].

Відповідно до нового Статуту РМСБО у своїй діяльності має такі цілі:

1) розроблення в інтересах громадськості єдиної системи високоякісних, зрозумілих і глобальних стандартів бухгалтерського обліку, що мають обов'язкову силу, відповідно до яких у фінансовій звітності повинна розкриватися якісна, прозора і порівнянна інформація для того, щоб учасники фондових ринків та інші користувачі могли приймати обґрунтовані економічні рішення;

2) поширення і забезпечення суворого дотримання цих стандартів;

3) забезпечення максимального зближення (конвергенції) національних стандартів бухгалтерського обліку з міжнародними стандартами виходячи з найбільш оптимального розв'язання питань бухгалтерського обліку і звітності.

Нові цілі РМСБО більше, ніж раніше, орієнтовані на забезпечення практичного застосування міжнародних стандартів і їхню конвергенцію з національними системами обліку. Стандарти в основному визначають методи оцінки і підходи до подання інформації у фінансовій звітності. Тому після реорганізації в 2001 р. РМСБО перейменувала стандарти з Міжнародних стандартів бухгалтерського обліку (International Accounting Standards - IAS) на Міжнародні стандарти фінансової звітності – МСФЗ (International Financial Reporting Standards – IFRS).

Наближення української системи обліку до МСФЗ розпочалося в 1998 році з прийняттям урядом Програми реформування системи бухобліку із застосуванням МСБО (рішення від 29.10.1998 р. № 1706). В 1999 році було прийнято Закон “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні”, в статті першій якого міститься наступне положення: “Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку – нормативно-правовий акт, затверджений Міністерством фінансів України, який визначає принципи та методи ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності, що не суперечать міжнародним стандартам”. В 2007 році Кабінетом міністрів було затверджено стратегію застосування МСФЗ (розпорядження от 24.10.07 № 911-р). Одним з головних напрямів було визначено “законодавче регулювання порядку застосування міжнародних стандартів, зокрема з 2010 року обов'язкове складення фінансової звітності та консолідованої фінансової звітності згідно з міжнародними стандартами підприємствами-емітентами, цінні папери яких перебувають у лістингу організаторів торгівлі на фондовому ринку, банками і страховиками, за власним рішенням іншими емітентами цінних паперів і фінансовими установами” [19].

Позитивними сторонами застосування МСФЗ як для суб'єктів господарювання, які складають фінансову звітність, так і для зовнішніх користувачів є:

- можливість отримання необхідної інформації для прийняття управлінських рішень;
- забезпечення порівнянності звітності з іншими організаціями, незалежно від того, резидентом якої країни вони є і на якій території здійснюють господарську діяльність;
- можливість залучення іноземних інвестицій і позик, а також виходу на зарубіжні ринки;
- престижність, забезпечення більшої довіри з боку потенційних партнерів;
- у багатьох випадках велика надійність інформації;
- прозорість інформації, що забезпечується шляхом дотримання правил її складання, а також численними поясненнями до звітності.

Отже, переваги складання фінансової звітності за міжнародними стандартами дійсно є і вони незаперечні для більшості користувачів фінансової звітності. МСФЗ можна розцінювати як інструмент глобалізації економіки і світових господарських зв'язків. Принципи, закладені в порядок формування звітності згідно МСФЗ, роблять її адекватнішою і здатною відобразити істинний майновий стан організації. У зв'язку з цим цінність МСФЗ важлива не тільки для іноземних, але й для національних інвесторів також.

Впливовою та авторитетною міжнародною організацією, яка координує діяльність світового ринку капіталів і поєднує комісії з цінних паперів більш, ніж 120 країн світу є Міжнародна організація комісій по цінним паперам (IOSCO), яка створена в 1974 році як Міжамериканська асоціація Комісій з цінних паперів. Ця організація, членами якої стали регулятивні органи фондових ринків країн-учасниць, на початку 90-х років виконувала в основному функції інформаційно-координуючого центру. Штаб-квартира IOSCO знаходиться у Монреалі. Метою створення даної міжнародної організації було:

- об'єднання державних органів країн світу для забезпечення кращого регулювання ринків цінних паперів;
- обмін досвідом у відповідних галузях економіки для сприяння розвитку внутрішніх ринків;
- об'єднання зусиль, спрямованих на визначення стандартів щодо ефективності здійснення міжнародних операцій з цінними паперами;
- взаємодопомога у забезпеченні інтеграції ринків цінних паперів;
- введення стандартів з ефективного правозастосування проти зловживань на фондовому ринку.

26 вересня 1996 року Державну комісію з цінних паперів та фондового ринку України було прийнято до зазначеної організації в якості постійного члена. Велика практична користь для ДКЦПФР від членства в IOSCO полягає, головним чином, у безпосередньому доступі до бази даних цієї організації, у можливості працювати з нормативними документами, що регулюють ринок цінних паперів у різних країнах світу, у можливості знайомитись зі світовим досвідом у цій галузі та отримувати консультативну допомогу від найбільш компетентних спеціалістів IOSCO.

Для захисту міжнародної фінансової системи від ризиків відмивання коштів і фінансування тероризму та з метою підвищення рівня додержання стандартів по боротьбі з ними, було створено групу з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням коштів та фінансуванням тероризму FATF (Financial Action Task Force). Метою даної групи є розробка та поліпшення політики як на національному, так і на міжнародному рівнях з метою протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму. FATF має право застосовувати певні “заходи впливу”, що можуть виражатися у направленні попереджень окремій країні, внесенні країни до “чорного списку” (списку країн, що не співпрацюють з FATF з питань боротьби з відмиванням коштів), аж до застосування рекомендацій щодо обмеження співробітництва з країнами-порушниками. Наслідком застосування таких санкцій можуть бути обмеження та зупинення розрахунків, блокування коштів на кореспондентських рахунках банків та рахунках підприємств, закриття цих рахунків. В Україні з метою адаптації економіки до світових стандартів було створено Раду з питань дослідження методів та тенденцій у відмиванні доходів, одержаних злочинним шляхом і фінансування тероризму. Основними завданнями Ради є сприяння забезпеченню координації дій органів влади у сфері запобігання та протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом; проведення аналізу актів законодавства у даній сфері та підготовки відповідних пропозицій щодо вдосконалення національного законодавства.

З метою вчасного попередження та усунення чинників фінансової нестабільності у 1999 р. країнами “Великої сімки” було створено Форум фінансової стабільності (Financial Stability Forum, FSF). З 2009 р. на Лондонському саміті була створена «Велика двадцятка» [30]. Метою даного форуму є сприяння міжнародній фінансовій стабільності через інформаційний обмін та міжнародне партнерство у сфері фінансового контролю та нагляду. На регулярній основі форум об'єднав національні органи влади, відповідальні за фінансову стабільність, у міжнародні фінансові центри; міжнародні фінансові інститути, міжнародні угруповання за секторами та комітети експертів центральних банків. Так, у листопаді 2010 р. в Сеулі відбувся саміт лідерів країн “Великої

двадцятки” (G20). За підсумками Саміту прийнято низку програмних документів, зокрема, Декларацію та додатки до неї: “Сеульський консенсус у галузі розвитку для економічного зростання”, План дій у галузі розвитку, Антикорупційний план [14]. Аналіз цих документів засвідчує, що розгортання світової фінансово-економічної кризи вдалося зупинити, проте значні глобальні ризики і загрози залишаються у багатьох сферах.

У разі покращення інвестиційного клімату, Україна має шанс збільшити обсяги іноземних інвестицій, насамперед з економічно розвинених країн. При цьому, особливу увагу варто приділити контролю за рухом капіталів, оскільки потужні припливи та відпливи іноземного капіталу (особливо спекулятивного характеру) здатні суттєво розбалансувати валютний ринок України та похитнути стабільність національної валюти. Україна, також отримує можливість активізувати свою участь у програмах фінансової допомоги, яка надається країнам, що розвиваються, та країнам з низьким рівнем доходу для проведення реформ, а також посилити свою присутність у МВФ та активізувати співпрацю з іншими міжнародними фінансовими організаціями після їх реформування.

Покращення інвестиційного клімату, підвищення рівня прозорості та передбачуваності економічної політики України, зниження рівня корупції надає їй додаткові конкурентні переваги порівняно з іншими країнами, що розвиваються, та країнами з низьким рівнем доходу у боротьбі за інвестиційний капітал економічно розвинених країн та розширення торгівельних зв'язків.

Таким чином, з метою підвищення рівня фінансової стійкості банківської системи основними напрямками державного регулювання і нагляду за діяльністю банківських установ є наступні: 1) впорядкування банківського законодавства, доповнення його необхідними законодавчо-нормативними актами, особливо в контексті нової Базельської угоди щодо нормативів достатності капіталу, ризиків, що приймають банки; щодо питань внутрішнього аудиту та внутрішнього контролю; щодо підвищення вимог до професійної здатності та ділової репутації керівництва банку; щодо визначення поняття “фінансова стійкість” та фінансово стійкого банку; 2) вдосконалення пруденційного нагляду за станом банківської системи і за діяльністю великих “системних установ” шляхом підвищення рівня координації регулюючих заходів із важелями монетарної, фіскальної, структурної політик; 3) перегляд принципів регулювання присутності іноземного капіталу в банках України для спрямування коштів іноземних інвесторів в пріоритетні сфери економіки України; 4) підвищення прозорості банківської діяльності (розвиток кредитних бюро, рейтингових агенцій).

2.3. Аналіз сучасних тенденцій у сфері банківського регулювання

Надійність і стабільність функціонування банківських установ забезпечується безперервним всеосяжним регулятивним процесом. Успіх якого визначається здатністю регулятивних органів стежити за зміною ситуації у фінансовому секторі та вчасно застосовувати адекватні заходи з підтримки банків у складних ситуаціях.

Вивчення існуючих підходів до організації банківського нагляду показало, що основними тенденціями вдосконалення механізму регулювання діяльності банків на сучасному етапі розвитку світової фінансової системи є:

- ускладнення інституційних форм організації нагляду за діяльністю банків і небанківських фінансових посередників;
- поступовий перехід від формального до змістовного нагляду, що, в свою чергу, передбачає розвиток методів консолідованого і ризик-орієнтованого банківського нагляду, посилення макропруденційної складової наглядового процесу.

Необхідність зазначених змін методів нагляду обумовлена швидким розвитком фінансового сектору світової економіки, ускладненням її інституційної структури, стрімким ростом фінансових інновацій в другій половині XX століття. В результаті розвитку цих процесів суттєво зросли, видозмінились ризики, пов'язані з діяльністю банків і небанківських фінансових інститутів, підвищилась вразливість фінансового сектору до макропруденційних шоків.

До кінця 1990-х років основними інструментами підтримання стабільності фінансової системи були:

- створення загальноекономічних умов ефективного функціонування банків за рахунок проведення відповідної грошово-кредитної, валютної і загальноекономічної політики;
- рефінансування банків для згладжування поточних коливань ліквідності;
- встановлення і забезпечення дотримання нормативів економічної діяльності банків, включаючи вимоги щодо величини ризиків і їх обмеження;
- оздоровлення, реорганізація або ліквідація економічно недієздатних банків;
- створення механізмів захисту інтересів кредиторів і вкладників банків.

Застосування вказаних механізмів дозволяло в цілому достатньо ефективно здійснювати забезпечення стійкості фінансового стану банків, локалізувати виникаючі проблеми, не допускаючи порушення фінансової стабільності.

Однак, досвід регіональних фінансових криз 1990-х початку 2000-х років, ускладнення світової фінансової архітектури, впровадження фінансових новацій, посилення тенденцій щодо створення фінансових конгломератів, діяльність яких охоплює як ринок банківських послуг, так і ринки страхування та цінних паперів, засвідчили необхідність вдосконалення підходів до організації банківського нагляду.

Додатковий інтерес до даної проблеми викликала остання фінансова криза, яка виявила неефективність регулювання і нагляду за фінансовим сектором, його невідповідність сучасним вимогам та засвідчила їх недосконалість, довела необхідність удосконалення форм і методів регулювання й нагляду за суб'єктами фінансової сфери.

Сучасний стан банківських систем багатьох країн світу свідчить про їх нездатність протистояти негативним зовнішнім і внутрішнім впливам, мобільно пристосовуватися до мінливих ринкових умов та своєчасно виявляти потенційні ризики. Відтак виникає необхідність аналізу дієвості й ефективності банківського регулювання і нагляду, адже саме їм відведена головна роль у забезпеченні стійкого функціонування банків та виконання ними важливих суспільних функцій.

У світовій практиці існують різні моделі інституційної побудови системи банківського регулювання та нагляду. Проте, важливим є забезпечення регулятивно-наглядових органів всіма необхідними повноваженнями для ефективного виконання ними завдань. Основними повноваженнями органів регулювання та нагляду є такі:

- регулювання доступу до банківської системи, що передбачає можливість визначати певні вимоги й умови, які є обов'язковими для отримання ліцензії на право банківської діяльності, а також здійснювати нагляд за дотриманням цих вимог та умов;
- забезпечення такого регулювання діяльності банків, яке, з одного боку, не обмежує їхньої самостійності в підтримці фінансової стабільності, а з іншого – передбачає певні вимоги до банків (щодо адекватності капіталу, ліквідності, дотримання нормативів, які регламентують банківські ризики);
- проведення інспекційних перевірок в банках та регулярне отримання від них звітності;
- застосування заходів примусового впливу щодо проблемних банків;
- виявлення та контролювання неплатоспроможних банків, призначення тимчасової адміністрації в такі установи, призупинення їхньої діяльності, забезпечення реорганізації та ліквідації банків.

Ефективність наглядових повноважень тісно пов'язана з організацією регулювання банківської діяльності, зміна умов якої стимулює пошук

нових організаційних рішень, спрямованих на збільшення дієвості й оптимізацію наглядових процедур. Інституційна побудова системи банківського регулювання та нагляду визначається особливостями історичного та економічного розвитку тієї чи іншої країни, традиціями і значною мірою характером банківської системи. При цьому кожна країна враховує певні чинники, різноманітність яких надає кожному конкретному рішенню національну специфіку. У зв'язку з цим у світовій практиці існують різні підходи до інституційної побудови системи державного регулювання фінансової сфери в цілому та банківської зокрема. Залежно від особливостей функціонування національного фінансового сектору умовно виділяють три основні моделі наглядових систем: за секторами (секторну), за завданнями та модель єдиного нагляду.

Відповідно до секторної моделі функції наглядових органів розподілені за окремими секторами фінансового ринку – банківським, страховим і фондовим. Така модель є базовою, адже становлення нагляду за фінансовою сферою в багатьох країнах починалося саме з неї. Так, сегменти фінансового ринку з'являлися незалежно один від одного і розвивалися неоднаковими темпами на основі різного законодавства та використовуючи власні інструменти й методи. Секторна модель дає змогу регулювати окремі сегменти фінансового ринку з врахуванням специфіки їх діяльності. Разом з тим, за такої моделі не завжди можна досягти узгодженості в діяльності регулятивних органів щодо одновекторної політики у фінансовій сфері. На сьогодні цю модель нагляду зберігають такі країни як Греція, Іспанія, Італія, Португалія, Франція (в поєднанні з моделлю за завданнями)) та Україна.

Модель за завданнями передбачає розподіл обов'язків наглядових органів на основі завдань і функцій нагляду: на пруденційний нагляд за діяльністю фінансових посередників та на регулювання бізнесу у фінансовій сфері. Це – так звана модель двох вершин. На сьогодні вона використовується лише в чотирьох європейських країнах: Нідерландах та частково у Франції, Італії, Португалії. Цю модель розглядають як перехідну від секторної до моделі єдиного нагляду.

Згідно з моделлю єдиного нагляду, єдиний спеціалізований наглядовий орган (мегарегулятор) виконує регулятивно-наглядові функції стосовно різних фінансових посередників грошового ринку. Єдиною функцією центрального банку при цьому залишається проведення монетарної політики для забезпечення цінової стабільності. Однею з перших таких орган створила Швеція у 1991 р.

На сьогодні не існує єдиної моделі фінансового мегарегулятора як з позиції концентрації наглядових функцій щодо різних фінансових посередників грошового ринку, так і з погляду інституційної структури. В

деяких країнах (Чехія, Словаччина, Сінгапур, Ірландія) ці функції виконує центральний банк, а в окремих країнах (Естонія, Латвія, Мальта, Угорщина, Великобританія, Німеччина, Китай) єдиний наглядовий орган відокремлено від центрального банку і він є незалежним спеціалізованим наглядовим органом.

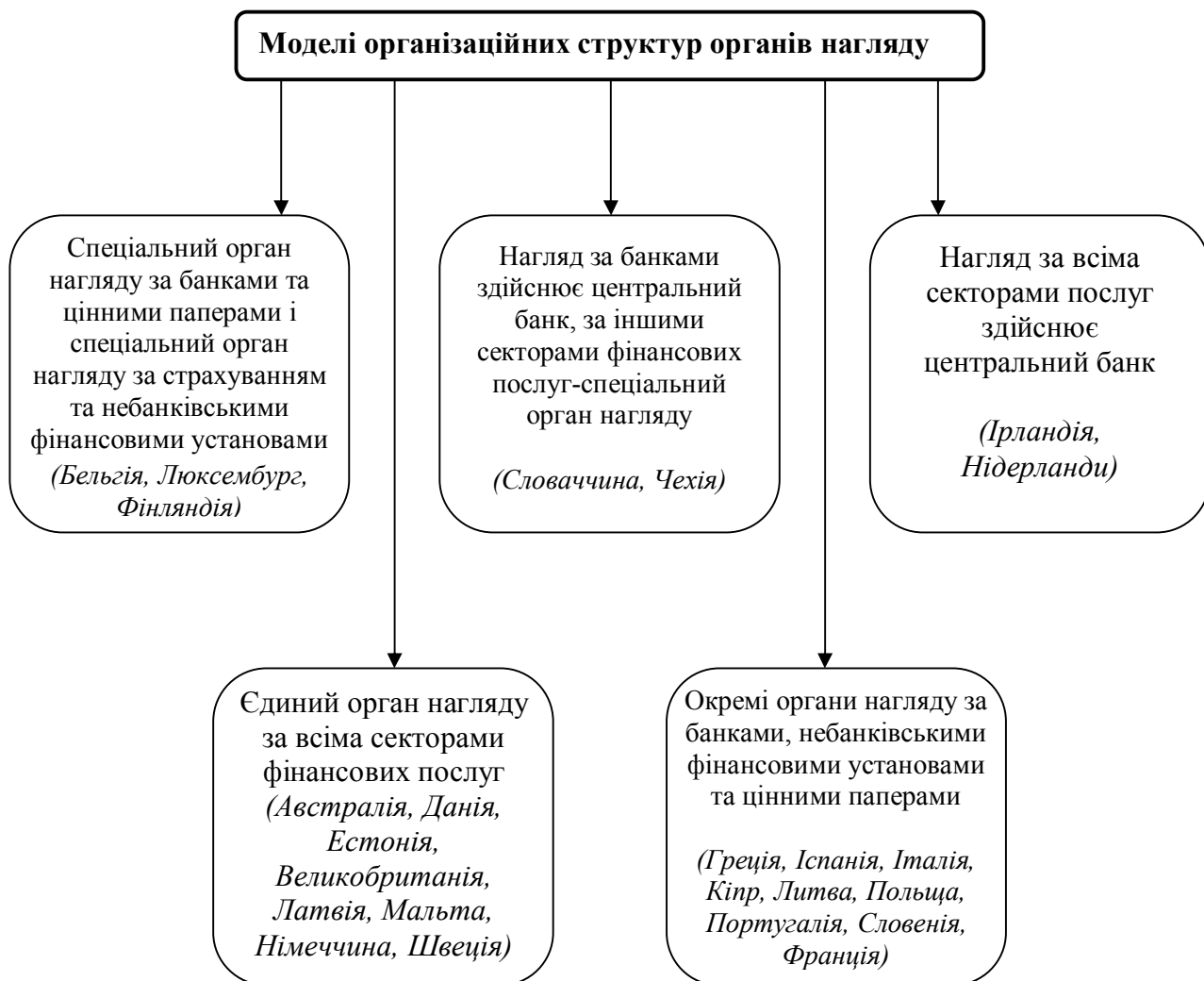
Структурні зміни, які спостерігаються на фінансових ринках, спричинили виникнення небезпеки, оскільки проблеми в одному секторі можуть послабити інший чи фінансову систему держави в цілому. Все це потребує посилення взаємозв'язку між регуляторами різних сфер фінансових послуг з метою отримання комплексного, а не фрагментарного бачення проблем і перспектив розвитку фінансової системи. Зокрема, протягом останніх десяти років посилюються тенденції відходу від секторної моделі нагляду до моделі єдиного наглядового органу. Тому з кінця 90-х рр. минулого століття від секторної моделі відмовилися 13 європейських країн. Зокрема, в Німеччині з 2002 р. почала діяти нова система нагляду за фінансовими посередниками. Згідно із законом про нагляд за сектором фінансових послуг органи банківського, страхового і біржового нагляду були об'єднані в нове Федеральне відомство фінансового нагляду. У Великобританії в 1997 р. створено новий регулятивно-наглядовий орган – Управління з фінансових послуг з повноваженнями нагляду за діяльністю всіх фінансових посередників грошового ринку – банків, страхових та інвестиційних компаній, будівельних товариств тощо. В тих країнах, де не створено мегарегулятора, значно розширено повноваження центральних банків у здійсненні наглядової діяльності, зміцнено структури, що відповідають за координацію взаємодії між наглядовими органами.

Сучасні моделі організаційних структур, що забезпечують нагляд та регулювання за різними секторами фінансових послуг наведено на рис. 2.2.

Показовими є зміни, які відбулися в інституційній структурі та механізмах регулювання й нагляду за фінансовим сектором в багатьох країнах світу. Вони полягають, з одного боку, посиленні тенденцій відходу від секторної моделі нагляду та концентрації діяльності наглядових органів, унаслідок чого у складі органів банківського нагляду кількість центральних банків і департаментів уряду скоротилася, а самостійних наглядових органів – зросла; з другого боку – розширенні наглядових функцій і повноважень центральних банків, що пов'язано з їх ключовою роллю в забезпеченні фінансової стабільності.

Зазначені зміни структури наглядових органів обумовлені низкою чинників, головними серед яких є такі:

1) посилення координації зусиль та уніфікації відповідальності наглядових органів;

Рис. 2.2. Схема моделей організаційних структур наглядових органів

2) інституційне, технологічне, технічне, правове й функціональне ускладнення бізнесу у фінансовій сфері;

3) підвищення взаємозв'язку окремих складових фінансового сектору;

4) поява конгломератів, що об'єднують різні ринки фінансових послуг.

Основною причиною створення мегарегуляторів послужили економічні зміни на фінансових ринках, які потребували адекватної відповіді від органів влади і були спрямовані на забезпечення стабільності фінансових систем. Нові структури фінансового нагляду дозволяють повною мірою досягти синергетичного ефекту. В результаті злиття всіх раніше існуючих наглядових структур в єдиний орган було узагальнено також знання і досвід фахівців, що особливо важливо у зв'язку з конвергенцією фінансових продуктів універсальних фінансових концернів. Відпала необхідність координації дій між різними відомствами, що раніше призводило до втрати часу.

Деякі країни пострадянського простору на сьогодні також мають досвід створення єдиного наглядового органу. Зокрема, з 1 січня 2004 року в республіці Казахстан за станом фінансового сектору країни здійснює нагляд мегарегулятор – Агентство з регулювання і нагляду фінансового ринку та фінансових організацій. Серед ключових причин створення цього органу були такі як:

- необхідність попередити можливий арбітраж. За умов жорсткішого банківського нагляду і недостатнього нагляду за страховим ринком, учаснику фінансового ринку простіше було акумулювати грошові кошти через створення страхової компанії. Цьому сприяли такі умови як можливість не розкривати про себе інформацію, не нести відповідальність тощо. Завдання єдиного регулятора полягало у забезпеченні єдиних підходів і стандартів для всіх сегментів фінансового ринку;

- неможливість розвивати окремі сектори фінансового ринку. Так, пенсійні фонди та страхові компанії можуть акумулювати «довгі» гроші, необхідні для кредитування інвестиційних проектів чи надання іпотечних кредитів. Регулятор наділений функціями розвитку: він визначає основні напрямки розвитку ринків і повинен мотивувати їх до нього.

Мегарегулятори створені в Грузії (2008 р.), Киргизії (2005 р.), Естонії (2002 р.), Латвії (2001 р.). Загалом, за окремими оцінками не менше 35% суверенних держав притримуються моделі інтегрованого нагляду.

Проте не припиняються дискусії щодо доцільності існування спеціалізованих наглядових органів чи мегарегуляторів на національних фінансових ринках, які б виявляли прогалини і невідповідності в регуляторній та наглядовій практиці, несприятливі ситуації та вразливі місця у фінансовому секторі (стосовно банківської системи, страхового і фондового ринків), а також щодо ролі центрального банку в системі банківського регулювання та нагляду.

Розглянемо аргументи, що висловлюються на користь створення єдиного фінансового мегарегулятора.

По-перше, фінансові сектори багатьох розвинутих країн еволюціонують у напрямку універсалізації. Вони урізноманітнюють свої продукти й послуги, пропонуючи єдиний пакет, що містить кредити, цінні папери, страхові поліси, проводять сек'юритизації тощо. Чим різноманітнішими є фінансові продукти й послуги, тим складніше здійснювати їх класифікацію, оцінку і контроль використання. Відтак, діяльність спеціалізованих органів нагляду може бути ускладненою.

По-друге, складнішою стає структура фінансового сектору. Фінансові посередники, що працюють на розвинених фінансових ринках, об'єднуються в конгломерати, холдинги, що значно ускладнює нагляд. У такій ситуації спеціалізовані органи нагляду не в змозі оцінити сукупні

ризиків конгломерату. Єдиний мегарегулятор має можливість здійснювати нагляд за фінансовими конгломератами на консолідованій основі.

По-третє, усувається дублювання певних функцій та повноважень, об'єднуються інформаційні технології та системи, створюються єдині бази даних і реєстрів. Тобто, відбувається зменшення витрат (економія масштабу).

По-четверте, забезпечується комплексний та повний контроль за набором фінансових послуг у кожному конкретному випадку та створення інституту на єдиних методологічних і методичних засадах (перевірок, звітності тощо).

По-п'яте, відбувається ефективне забезпечення захисту прав усіх учасників ринку фінансових послуг.

Оцінюючи ефективність здійснення мегарегулятором контролю за діяльністю кредитних організацій, професійних учасників фондового ринку, страхових компаній, виявлено, що в основі здійснення його діяльності має лежати функціональний принцип. Останній враховує вид конкретної функції або операції (залучення грошових коштів, кредитування вкладення в цінні папери, управління портфелем цінних паперів та ін.). Це є особливо важливим в умовах поєднання банками та іншими кредитними організаціями традиційних і нетрадиційних функцій і операцій. Так, банки, крім основних функцій із залучення коштів на вклади, кредитування та обслуговування рахунків своїх клієнтів паралельно здійснюють брокерську діяльність, а також створюють власні страхові компанії, тоді як небанківські фінансово-кредитні інститути надають окремі види кредиту.

Таким чином, універсальна наглядова інстанція має широкі повноваження і комплексно охоплює фінансовий ринок у цілому, що дозволяє їй ефективніше виконувати свої функції для забезпечення стабільності фінансового ринку. Це дає можливість також уникати негативного впливу на конкурентне середовище, який виникає в умовах різного регулювання з боку розрізнених наглядових інстанцій. Одноманітна наглядова практика виробляє єдині правила для однакових ризиків і таким чином гарантує рівні конкурентні умови для всіх учасників фінансового ринку. Крім того, наявність єдиного контрольно-наглядового органу спрощує діяльність іноземних фінансових інститутів, які пропонують різні продукти. Адже вони матимуть справу лише з одним державним органом. Існування єдиного центрального наглядового органу спрощує і робить ефективнішою співпрацю із зарубіжними органами фінансового нагляду.

Разом з тим, діяльність мегарегулятора може не враховувати специфіку роботи різних видів фінансових посередників. Існують й інші

негативні моменти, які необхідно брати до уваги, здійснюючи вибір форми організації фінансового нагляду:

1. Наявність альтернативних схем взаємодії між наглядовими органами без здійснення дорогих реформ.

2. Відсутність впевненості, що при слабкому нагляді, який здійснюється окремими наглядовими органами, їх злиття здатне підвищити ефективність нагляду.

3. Небезпека втручання в поточну діяльність фінансових інститутів.

Крім того, поки що відсутні практичні докази, що інтегроване регулювання є більш ефективним під час фінансово-економічної кризи, ніж спеціалізоване. Про ефективність роботи мегарегулятора можна буде робити висновки через десятки років, коли буде зібрано достатньо фактів.

Зважаючи на загальноєвропейські та світові тенденції об'єднання наглядових органів за діяльністю фінансового сектору, з'ясуємо доцільність подібної реорганізації Україні. Згідно з положеннями Закону "Про фінансові послуги та державне регулювання фінансових ринків" в Україні діє секторна модель нагляду. Уповноваженими органами, що здійснюють державне регулювання ринку фінансових послуг, визнано:

1. Національний банк України – щодо ринку банківських послуг.

2. Державну комісію з цінних паперів і фондового ринку (ДКЦПФР) – щодо ринків цінних паперів та похідних цінних паперів.

3. Державну комісію з регулювання ринків фінансових послуг України – щодо інших ринків фінансових послуг.

4. Антимонопольний комітет України та інші державні органи – в межах повноважень, визначених законом.

Відповідний розподіл сфери впливу сьогодні базується лише на специфіці створення і спеціалізації фінансових інститутів.

Згідно із Законом України "Про банки і банківську діяльність", а також із Законом "Про Національний банк України" функції банківського регулювання та нагляду здійснює НБУ. Що стосується регулятивної функції, то її виконують різні департаменти центрального апарату НБУ з урахуванням їхнього функціонального призначення.

Так, діяльність комерційних банків на валютному ринку регулює департамент валютного регулювання. Департамент готівково-грошового обігу регламентує порядок роботи банків із готівкою у національній валюті. Департамент бухгалтерського обліку та розрахунків визначає порядок бухгалтерського обліку і звітності в банках тощо.

Щодо системи банківського нагляду, то вона функціонує як єдиний механізм у складі центрального апарату та регіональних управлінь НБУ в межах Дирекції з банківського регулювання та нагляду. До її структури входять:

- департамент методології банківського регулювання та нагляду;

- департамент реєстрації та ліцензування банків;
- департамент банківського регулювання та нагляду;
- департамент припинення діяльності банків;
- департамент із питань запобігання використанню банківської системи для легалізації кримінальних доходів і фінансування тероризму.

Крім того, сьогодні в Україні діє Комісія з питань нагляду і регулювання діяльності банків, до якої входять:

- департамент реєстрації та ліцензування банків;
- департамент безвізного нагляду;
- департамент інспектування банків;
- департамент із питань роботи з проблемними банками;
- управління координації з питань банківського нагляду.

Система банківського нагляду на рівні регіонального управління НБУ також представлена Комісією з питань нагляду і регулювання діяльності банків і відповідних структурних підрозділів.

До спроб провести координування дій усіх наглядових органів за діяльністю кредитно-банківського сектору (НБУ, Державної комісії з цінних паперів і фондового ринку, Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг) слід віднести створення Комітету з питань аудиту банків згідно з Наказом НБУ від 13.06.2007р. № 80 “Про затвердження складу Комітету з питань аудиту банків НБУ та держкомісії, Дирекції з банківського нагляду та регулювання НБУ, Державної комісії з цінних паперів і фондового ринку, Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг”.

Загалом в Україні внаслідок невисокого рівня розвитку і взаємного проникнення фінансових ринків, ключові чинники, які вимагали б об'єднання функцій нагляду за цими ринками, відсутні. Крім того, існує ще низка попередніх умов, яким повинна відповідати ефективна регулююча структура. Основними серед яких є: конкретні цілі, незалежність і підзвітність регулятора, достатність його ресурсів для ефективного виконання регулюючих функцій, гармонійне законодавче середовище і достатні повноваження для застосування санкцій. Важливе значення має кількісна оцінка ефективності регулювання за витратами, а також її якісна оцінка з точки зору досягнення цілей регулювання. Якщо такі умови відсутні, то необхідно зосередити зусилля на їх формування, перш ніж розвивати більш складні форми регулювання фінансового сектору.

Відтак, за всіх переваг, які зазвичай пов'язують із об'єднанням наглядових органів у зарубіжних країнах, перспектива злиття повноважень нагляду в Україні є досить складною і проблематичною. Очевидно, що має бути досягнута висока ступінь зрілості вітчизняного

фінансового ринку, повинні функціонувати великі та диверсифіковані фінансові інститути і групи, існування яких дозволить підняти питання про перехід до моделі єдиного наглядового органу. В Україні, де працюють невеликі фінансові інститути з низьким рівнем капіталізації, створення мегарегулятора є передчасним. Фінансові продукти і діяльність українських фінансових установ мають спрощену структуру. Фактично не існує хоча б однієї групи або фінансового конгломерату, які б займали домінуючі позиції в декількох секторах ринку і являли собою універсальний бізнес. Відтак, для формування мегарегулятора в Україні немає економічної бази.

Ще одним важливим аргументом проти виокремлення банківського нагляду є те, що центральний банк, застосовуючи власні інструменти монетарної політики, впливає на номінальні доходи, інфляцію та фінансові потоки, які проходять саме через банківську систему. Розуміння та врахування того, як банківська система реагує на різні зміни, зокрема, процентних ставок або резервних вимог через власні зміни у кредитуванні, є визначальним при проведенні ефективної монетарної політики з позиції досягнення макроекономічних цілей. Як свідчить світовий досвід, інформація, яку надають незалежні регулятори не відповідає в повній мірі потребам центрального банку в контексті прийняття рішень щодо монетарної політики. На думку окремих вчених, у країнах з високим рівнем розвитку, чиї банківські системи більш розвинуті та стабільні, вище зазначена проблема є імпліцитною, а в країнах, де банківські системи є менш стійкими, до яких належить й Україна, оперативна і достовірна інформація з мікрорівня є визначальною для прийняття відповідних рішень на макрорівні [143, с. 11]. Крім того, мегарегулятори здебільшого починають акцентувати увагу на власній діяльності, спрямованій на захист споживачів, і продукувати відповідну інформацію, а персонал поступово надає перевагу юридичним аспектам справи, а не економічним. Зрештою через зазначену неадекватну інформацію центральний банк може втратити систему індикаторів, необхідних для випереджувальних дій на макрорівні.

Одним із ключових аргументів на користь вище зазначеної тези, є те, що центральний банк є кредитором в останній інстанції для всіх банків другого рівня і комерційні банки, в яких виникають проблеми з ліквідністю, звертаються саме до нього за допомогою. Для усунення зазначених проблем того чи іншого банку необхідна повна інформація як на макро-, так і на мікрорівні. Очевидно, що розподіл функцій та відповідних даних між двома центрами впливу ускладнить обмін інформацією і знизить оперативність у прийнятті рішень, особливо у кризовий період. Адже дії стосовно підтримки банків в умовах кризи потребують оперативного, практично щоденного моніторингу та

прийняття рішень, що навряд чи буде можливим у разі існування двох центрів. Так, у Великобританії після створення фінансового мегарегулятора – Управління фінансових послуг, яке об'єднало 11 структур, наглядові повноваження Банку Англії зазнали суттєвого послаблення. Взаємодія між Управлінням фінансових послуг, Банком Англії і Міністерством фінансів забезпечується постійно діючим Комітетом з фінансової стабільності. Разом з тим Банком Англії було прийнято рішення про збільшення кількості співробітників, які будуть займатися моніторингом ризикових операцій банків, що свідчить про його намагання відновити певні наглядові функції.

Ще одна проблема може бути пов'язана із забезпеченням ефективності функціонування платіжної системи. На сьогодні НБУ підтримує сучасну систему платежів. Може виникнути проблема, пов'язана із спроможністю Національного банку відповідати за платіжну систему, не маючи при цьому прямого доступу до інформації на мікрорівні від окремих банків. Ймовірно, що знизиться ефективність платіжної системи, якщо НБУ лише посилатиметься на відповідну інформацію із наглядового джерела. Обмін даними між ними може бути ускладненим і неефективним.

Крім того, існує ще низка умов, яким повинна відповідати ефективна регулююча структура. Серед них: незалежність і підзвітність регулятора, достатність ресурсів для ефективного виконання регулятивних функцій, гармонійне законодавче середовище. В цьому контексті Національний банк України має найкращі можливості для здійснення ефективного регулювання банківської діяльності. Зокрема, він наділений незалежним статусом; володіє необхідними ресурсами; має розгалужену мережу територіальних установ, за допомогою якої встановлює оперативний контакт з банками; має у своєму розпорядженні монетарні інструменти, необхідні для запобігання системним кризам в банківському секторі.

Головною передумовою для здійснення ефективного банківського нагляду є чітке визначення меж відповідальності, повноважень і цілей наглядового органу, який, у свою чергу повинен бути незалежним і юридично захищеним. Відповідно до “Основних принципів ефективного банківського нагляду” банківський нагляд може бути ефективним лише тоді, коли він здійснюється:

- у відповідному макроекономічному середовищі;
- у режимі виваженої і стійкої макроекономічної політики;
- при добре розвинутій інфраструктурі;
- за ефективною ринковою дисципліною;

- за наявності процедур для ефективного розв'язання проблем, що виникають, і механізму, здатного забезпечити належний рівень системного захисту банків [205].

Одним із основних чинників, що підвищують ефективність регуляторного органу є його незалежність. Загалом незалежність центрального банку визначається як закріплена законодавчо його інституціональна спроможність провадити монетарну політику з метою досягнення визначених цілей та виконання інших функцій (головним чином стосовно фінансової стабільності) незалежно від директив або будь-яких інших форм втручання з боку політиків, уряду чи інших груп за інтересами [143, с. 9]. Ключовою складовою незалежності центрального банку і, відповідно, ефективності виконання ним своїх функцій, є політична незалежність. Про це переконливо свідчать наслідки політичного втручання в регулювання фінансового сектору під час фінансових криз останнього десятиліття у Східній Азії, Росії, Латинській Америці. Політичний тиск не тільки послаблював фінансове регулювання в цілому, а й ускладнював ухвалення органами регулювання та нагляду різного роду стабілізаційних заходів. Це стало на заваді роботи фінансового сектору напередодні кризи, затримувало визнання глибини кризи, ускладнювало її оцінку, уповільнювало необхідне втручання і призвело до збільшення витрат на врегулювання кризи.

Отже, у світовій практиці існують різні моделі інституціональної побудови системи банківського регулювання та нагляду, проте для всіх їх дуже важливо, щоб регулятивно-наглядові органи мали всі необхідні повноваження для ефективного виконання поставлених перед ними завдань. Крім того, ці повноваження мають бути передбачені на законодавчому рівні.

До основних повноважень регулятивно-наглядових органів належать такі:

- регулювати доступ до банківської системи. Це означає, по-перше, можливість визначати певні вимоги й умови, що є обов'язковими для отримання ліцензії на право здійснювати банківську діяльність, і, по-друге, здійснювати нагляд за дотриманням цих вимог та умов;

- забезпечувати розумне регулювання діяльністю банків, тобто таке, яке, з одного боку, не обмежує їхньої самостійності в підтримуванні фінансової стабільності, а з іншого – передбачає певні вимоги до банків, наприклад стосовно адекватності капіталу, ліквідності, дотримання нормативів, що регламентують банківські ризики;

- регулярно отримувати від банків звітність і проводити інспекційні перевірки в банках;

- застосовувати заходи примусового впливу щодо проблемних банків, зокрема забороняти оголошення і виплату дивідендів, накладати штрафи тощо;
- брати неплатоспроможні банки під контроль, призначати тимчасову адміністрацію в такі банки, призупиняти їхню діяльність, організовувати реорганізацію та ліквідацію банків.

На нашу думку, централізація нагляду за всіма сегментами фінансового ринку – завдання на перспективу. На сьогодні актуальною є необхідність синхронізації правил регулювання цих сегментів, які поки розділені. Ліквідувати цю розбіжність, розробити єдині стандарти регулювання, навчитися спільно виявляти і усувати системні загрози на фінансовому ринку – ось у чому полягає завдання на сьогодні. Його вирішення дозволить досягти не лише консолідуючого, а й стабілізуючого ефекту.

Існують різні способи досягнення необхідного рівня обміну інформацією, координації дій в умовах функціонування декількох регуляторів фінансового ринку. Серед найбільш поширених, як свідчить досвід низки країн, можна виділити взаємне представництво керівників регулюючих відомств у колективних органах управління один одного. Ще одна форма – створення координаційного комітету, до якого би входили представники всіх регулюючих органів. В залежності від повноважень такий комітет (рада) може функціонувати в режимі форуму для розширення співробітництва і обміну інформацією між всіма регулюючими органами, або діяти в якості органу, який приймає рішення, включаючи розробку регулятивної політики. Створення зазначеного комітету має стати першим кроком в процесі уніфікації регулюючих інстанцій. Його створення не потребує радикального оновлення законодавства і змін режиму управління.

Не можна стверджувати, що та чи інша модель організаційної структури органів нагляду за фінансовим сектором є кращою чи оптимальнішою. Кожна країна повинна вибрати ту з них, яка буде ефективною, дієвою і відповідатиме архітектурі фінансової системи саме цієї країни. Аналіз світового досвіду побудови системи регулювання фінансово-банківського сектору та загальні закони еволюції кредитних систем свідчать, що побудова регулюючих органів не за функціональним принципом, а за принципом суб'єктів регулювання характерна для нерозвинених фінансових ринків. Це сприяє гармонійному розвитку його окремих секторів, оскільки в кожному секторі ринку діє свій регулятор. На стадії сталого економічного зростання, універсалізації кредитної системи на перший план виходить доцільність створення єдиного органу, який має повноваження з нормативно-правового регулювання, контролю та нагляду щодо різних сегментів фінансового ринку.

Таким чином, наявні проблеми у фінансовому секторі України на даному етапі доцільно вирішувати не шляхом створення нових структур, а за рахунок удосконалення існуючих інституційних і технічних процедур в рамках Національного банку України.

За сучасних умов, на наш погляд, доцільно залишити регулятивно-наглядову функцію саме за Національним банком України. Тобто, зберегти традиційний підхід, коли центральний банк виконує дві головні функції: забезпечує цінову стабільність у довгостроковому періоді через інструменти й механізми монетарної політики і здійснює функцію пруденційного нагляду та регулювання діяльності банківської системи, але з поступовим поширенням цієї функції на всі фінансові інституції. В перспективі пропонується провести модернізацію регулювання, яка б дозволила підвищити якість інституту регулювання. Так, основна увага регулятора спрямовувалась на платоспроможність і стійкість окремих банків. Криза висунула необхідність системного регулювання фінансової сфери в цілому. Системний підхід полягає у належному регулюванні ринків і операцій, які відображають взаємозв'язок між банками, а також між банками й іншими суб'єктами фінансової системи. Тобто центральному банку необхідно змістити стратегічний акцент до макропруденційного нагляду, доповнюючи діючий мікропруденційний нагляд.

Концепція макропруденційного нагляду розроблена в міжнародному середовищі банківських регуляторів під егідою Банку міжнародних розрахунків у 2000-2006 роках. Кінцева мета зазначеного нагляду повинна полягати в зниженні витрат, пов'язаних з подоланням фінансової нестабільності, спричиненої банківськими кризами, а також зумовленими безпосередньо неадекватним банківським регулюванням і наглядом.

Відповідно до макропруденційного нагляду особлива увага відводиться системоутворюючим інститутам і взаємозв'язкам у фінансовому секторі. У листопаді 2009 року Банк міжнародних розрахунків спільно з МВФ і РФС оприлюднив «Керівництво з оцінки системної значущості фінансових інститутів, ринків та інструментів». Згідно з цим документом пропонується визначати системоутворюючі банки за 41 первинним і вторинним індикатором. Основними серед яких є: критерії розміру банків (активи, частка ринку, структура балансу), управління ризиками (позиції щодо різних інструментів, диспаритети активів і зобов'язань), ринкові взаємозв'язки (офшорні операції, зарубіжні дочірні структури).

На даний час для всіх банків пруденційні норми однакові. Разом з тим системоутворюючі банки мають свої особливості. Їх позиції (як за активами, так і за зобов'язаннями) на міжбанківському ринку такі, що невиконання зобов'язань призводить до суттєвого погіршення

фінансового стану багатьох контрагентів. Основними їхніми контрагентами є інші банки, які також є центрами перерозподілу ліквідності, що значно збільшує ризик системної кризи. У разі появи проблем з будь-яким великим банком регулятор повинен завчасно знати якими каналами і через яких контрагентів криза почне поширюватися.

Ймовірно, великим банкам пред'являтимуться особливі пруденційні норми, що відрізняються від тих, які застосовуються стосовно решти банків. Підвищені пруденційні вимоги до системоутворюючих банків повинні охопити обов'язкові економічні показники: нормативи капіталу; нормативи миттєвої і поточної ліквідності банку; максимальний розмір ризику на одного позичальника або на групу пов'язаних позичальників, максимальний обсяг великих кредитних ризиків, в тому числі в частині кореспондентських відносин і міжбанківських операцій.

Крім того, регулятор особливу увагу має приділяти показникам якості активів і ринковим ризикам.

Загалом серед глобальних регуляторів (МВФ, Базельський комітет, провідні центральні банки) склався певний консенсус щодо принципів фінансової реформи. Основними серед яких визначено наступні:

- розширення регулювання, забезпечення охоплення ним всіх системно значущих фінансових інститутів;
- доповнення чинного нагляду, який зосереджений на індивідуальних інструментах й інститутах елементами макропруденційного регулювання;
- посилення пруденційних вимог до власного капіталу й ліквідності банків;
- налагодження особливого режиму для розв'язання проблем великих фінансових конгломератів, що працюють у різних юрисдикціях.

На думку багатьох експертів, розвинутим країнам навряд чи вдасться уникнути більш жорстких норм банківського регулювання. Втім, проблема полягає в їхній домовленості щодо єдиних заходів та універсальних стандартів. Вважається, що радше будуть накреслені певні контури, в рамках яких країни діятимуть самостійно. Масштабне запровадження загальних принципів регулювання в країнах Великої двадцятки малоймовірно внаслідок надвеликих якісних і кількісних відмінностей у рівнях національних економік і фінансових систем. Водночас слід координувати розробку нових глобальних стандартів фінансового регулювання і нагляду. Необхідність подібних заходів має розглядатися кожною країною окремо. Регуляторам слід адаптувати нові стандарти з урахуванням національних особливостей.

У кризових умовах часто пропонується посилити регулювання. Однак на сьогодні актуальним буде ефективне регулювання, тобто режим,

здатний завчасно виявляти слабкі та вразливі місця, правильно оцінювати ризики та виробляти й застосовувати відповідні заходи. В окремих випадках це потребуватиме додаткового регулювання, а в інших – якіснішого використання чинної регулятивної бази. Проводячи регулятивні реформи, важливо забезпечити їх відповідність цілям і завданням фінансової системи, яка має бути не лише стабільною, а й ефективною, інноваційною. Регулятивні реформи поділяють за кількома категоріями: реформи, які впливають на сфери діяльності регулятивних правил і нормативів; реформи, що змінюють зміст самих нормативів; перетворення, спрямовані на перебудову регулятивних і наглядових органів. Нині реформа регулятивної інфраструктури потребує впровадження таких наглядових інструментів, які здатні протистояти діям із помилкової оцінки кредитного ризику і запобігати надлишковому лівериджу, обмежувати рух до “проциклічності”. Слід також добиватися фундаментальної переоцінки структури регулятивної відповідальності.

Традиційно вважалось, що забезпечення фінансової стабільності – безумовна прерогатива держави. Однак останнім часом ці уявлення зазнали змін. Відповідальність за управління ризиками, за ефективну організацію внутрішнього контролю і корпоративного управління лежить перш за все на інститутах кредитної системи. Завдання наглядово-регулятивних органів полягає в наданні допомоги в адекватній оцінці ризиків, які приймають на себе фінансово-кредитні організації. Таким чином, нова парадигма банківського нагляду базується не на адмініструванні, а на співробітництві, яке ґрунтується не лише на формальних критеріях, а на професійному судженні, яке передбачає глибоке розуміння власних бізнес-процесів. В зв’язку з цим суттєво зростає роль банківських асоціацій і спілок в організації діалогу між наглядовими органами і банками, розширюються можливості для саморегулювання, перш за все у сфері розроблення стандартів якості банківської діяльності, корпоративного управління, ділової культури й етики.

Без ефективного і комплексного державного регулювання всієї економічної системи дії регулятора матимуть незначний ефект, і то – лише в межах банківської системи.

2.4. Аналіз застосування принципів ефективного банківського нагляду в Україні

Зазвичай, в умовах стабільно працюючої банківської системи, коли банки не мають суттєвих складнощів у своїй діяльності, системі банківського регулювання і нагляду не приділяють значної уваги чи

особливого значення. Проте в періоди, коли виникають труднощі у діяльності великих банків, зазнають краху чи банкрутства окремі банки, а також в період криз значення системи банківського регулювання і нагляду суттєво посилюється і вона стає чи не основною ланкою, що отримує найбільше критики і пропозицій реформування.

Реформування системи банківського регулювання і нагляду спричинене також і інституційними змінами, що відбуваються у фінансовій системі як окремих держав, так і світу. У зв'язку з цим системи банківського регулювання і нагляду практично усіх країн світу за останні роки зазнали суттєвого реформування і якісних змін.

Основним органом регулювання діяльності банків на міжнародному рівні є Базельський комітет з питань банківського нагляду (Комітет Кука), створений у 1975 році за участю голів центральних банків провідних країн світу. На сучасному етапі Базельський комітет забезпечує систематичне співробітництво країн світу з питань нагляду і регулювання діяльності банків, розробляє загальні підходи і стандарти щодо регулювання банківської діяльності та нагляду, а також розробляє основні принципи банківського нагляду. Незважаючи на те, що прийняті Базельським комітетом положення і директиви носять рекомендаційний характер, більшістю країн світу вони сприймаються як обов'язкові, зважаючи на високий авторитет цієї організації.

У вересні 1997 року Базельський комітет затвердив 25 принципів ефективного банківського нагляду, що визначають критерії, за якими можна оцінити ефективність банківського нагляду. У жовтні 2006 року дані принципи було переглянуто Базельським комітетом, проте суттєвих змін не відбулось, а метою нової редакції було забезпечення неперервності та послідовності застосування принципів ефективного банківського нагляду.

Основні принципи використовуються країнами у якості стандартів пруденційного регулювання і нагляду для оцінки якості систем нагляду та регулювання банків, а також для планування діяльності у цій сфері з метою досягнення базового рівня ефективної та надійної практики наглядової та регулятивної політики.

Ці принципи стали орієнтирами для органів нагляду практично всіх країн світу. Понад 160 країн світу застосовують принципи ефективного банківського нагляду, в тому числі Україна. Починаючи з 1998 року, Національний банк України поетапно запроваджує принципи ефективного банківського нагляду, дотримуючись при цьому погляду щодо необхідності реалізації даних принципів повною мірою.

Враховуючи значення міжнародних принципів ефективного банківського нагляду, доволі тривалий їх процес впровадження в Україні, на сучасному етапі, в умовах глобалізації та загострення кризових явищ на

світових ринках, в умовах відкритості банківської системи України для входження іноземного капіталу, актуальним напрямом наукових досліджень є аналіз застосування принципів ефективного банківського нагляду Національним банком України та їх відповідність вимогам часу, враховуючи сучасні міжнародні вимоги щодо процесу регулювання та нагляду за діяльністю банків (Базель II, Базель III).

Дієва реалізація національними органами банківського нагляду принципів ефективного банківського нагляду має важливе значення в практиці банківського нагляду кожної країни. З метою аналізу впровадження даних принципів в Україні, а також з метою здійснення оцінки ефективності банківського нагляду Базельські принципи можна згрупувати за певними критеріями й ознаками. Незважаючи на те, що загальна кількість принципів ефективного банківського нагляду не змінилась у редакції 2006 року в порівнянні з попередньою редакцією 1997 року (їх залишилось 25), проте по суті певні зміни є (табл. 2.1), зокрема важливі зміни стосуються третьої групи принципів – пруденційних правил і вимог. Принципи 6-18 у редакції 2006 року більшою мірою відповідають вимогам Базеля-II і скоординовані на обмеження ризиків у діяльності банківської установи.

Таблиця 2.1

Порівняння груп принципів ефективного банківського нагляду у редакції 1997 і 2006 рр.

Основні принципи ефективного банківського нагляду			
Вересень 1997 року		Жовтень 2006 року	
Передумови ефективного банківського нагляду	принцип 1	Передумови ефективного банківського нагляду	принцип 1
Ліцензування і структура нагляду	принципи 2-5	Ліцензування і структура нагляду	принципи 2-5
Пруденційні правила і вимоги	принципи 6-15	Пруденційні правила і вимоги	принципи 6-18
Методи поточного банківського нагляду	принципи 16-20	Методи поточного банківського нагляду	принципи 19-21
Вимоги щодо інформації	принцип 21	Бухгалтерський облік і розкриття інформації	принцип 22
Офіційні повноваження наглядових органів	принцип 22	Офіційні повноваження наглядових органів	принцип 23
Транснаціональні банківські операції	принципи 23-25	Консолідований і транснаціональний банківський нагляд	принципи 24-25

Зокрема, пруденційні правила і вимоги визначають:

- необхідність дотримання мінімальних вимог щодо достатності капіталу банку, визначення складових капіталу банку, зважаючи на його здатність покривати ризики (принцип 6);

- наявність у банків процедур для всебічного управління ризиками відповідно до розміру і специфіки діяльності банків (принцип 7);

- механізм управління кредитним ризиком, що повинен включати процеси надання кредитів і здійснення інвестицій, оцінку їх якості, а також поточне управління кредитним та інвестиційним портфелями (принцип 8);

- необхідність дотримання банками адекватних принципів і процесів управління проблемними активами, формування та здійснення належної оцінки достатності резервів для відшкодування можливих втрат за певними групами операцій банків (принцип 9);

- обмеження на сумарні обсяги наданих кредитів (максимальний розмір кредитного ризику щодо окремих осіб, або груп пов'язаних осіб) (принцип 10);

- обмеження на кредитування пов'язаних осіб (інсайдерів), дотримання принципу «на відстані витягнутої руки» при кредитуванні інсайдерів, а також використання стандартного підходу при списанні таких кредитів (принцип 11);

- необхідність визначати ризик країни та ризик переказу при здійсненні міжнародної діяльності з кредитування та інвестування (принцип 12);

- необхідність ретельного визначення, оцінки, моніторингу і контролю ринкових ризиків (принцип 13);

- ризик ліквідності, розроблені процедури для управління ліквідністю, в тому числі й на щоденній основі (у банків повинна бути стратегія управління ліквідністю, що враховує профіль ризиків банку) (принцип 14);

- наявність стратегії, принципів і процедур управління ризиками для визначення, оцінювання, моніторингу і зменшення операційного ризику (принцип 15);

- необхідність розробки та впровадження банком стратегії щодо процентного ризику, принципів та процедур для визначення, оцінювання, моніторингу та контролю процентного ризику (принцип 16);

- наявність в банках систем внутрішнього контролю та аудиту, адекватних розміру та складності діяльності банків (принцип 17);

- високі професійні та етичні стандарти для запобігання фінансових зловживань чи здійснення злочинної діяльності (принцип 18).

Що стосується інших груп принципів ефективного банківського нагляду, то істотних змін вони не зазнали, хоча стали досконалішими як по суті, так і за формою. Аналіз нової редакції Базельських принципів і методологічних роз'яснень до них дозволяє стверджувати, що як до органів нагляду, так і до банків і банківських груп висуваються більш

комплексні та складніші вимоги, виконання яких прийнято вважати лише мінімальним стандартом ефективної системи банківського регулювання і нагляду держави.

В Україні впровадження міжнародних принципів ефективного банківського нагляду на практиці розпочато у 2000 році, і цей процес триває й до сьогодні. Важливим кроком на шляху впровадження міжнародних принципів було прийняття у серпні 2001 р. Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні [5], у якій знайшли відображення (повністю або частково) більшість принципів, що стосуються пруденційних правил і вимог (принципи 6, 8, 10, 11, 14).

Оцінку впровадження в Україні міжнародних принципів ефективного банківського нагляду двічі здійснювала (у 2002 і 2007 рр.) спільна місія МВФ і Світового банку у рамках Програми оцінки фінансового сектору України (FSAP). У 2007 році оцінка фахівців МВФ і Світового банку щодо дотримання Базельських принципів була здійснена за оновленою версією (2006 року), також було відмічено, що з початку запровадження принципів Національний банк зробив значні кроки щодо ефективного впровадження стандартів Базельського комітету та кращої світової практики в наглядову діяльність [6, с. 28].

Впродовж останніх років Національним банком України в сфері банківського нагляду було здійснено багато позитивних змін, зокрема зміцнено нормативно-правове забезпечення пруденційного регулювання діяльності банків. В цьому напрямку НБУ підвищено мінімальний розмір регулятивного капіталу банків до 120 млн. грн., підвищено норматив адекватності регулятивного капіталу з 8 до 10%, встановлено норматив співвідношення регулятивного капіталу до сукупних активів банку в розмірі 9%; підвищено значення нормативів поточної (до 40%) і короткострокової ліквідності (до 60%); обмежено можливість кредитування банком пов'язаних осіб (норматив максимального сукупного розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих інсайдерам, знижено з 40% до 30% від обсягу статутного капіталу банків); значно вдосконалено порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків [7], встановлено жорсткіші вимоги до формування банками резервів, а також практично унеможливлено уникнення банками адекватного формування резервів за кредитними операціями шляхом встановлення вимоги формування резервів за реструктуризованими (продлонгованими) кредитами в обсягах, що відповідають рівню ризику таких операцій (саме формування банками резервів у повному обсязі, зважаючи на ступінь кредитного ризику, призвело до суттєвого збільшення збитків банків у 2009-2010 рр.).

Значно покращилася за останні роки нормативно-правова база з питань боротьби з відмиванням грошей, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванням тероризму. Як на рівні держави, так і в межах банків створені департаменти (відділи) фінансового моніторингу, діяльність яких відповідає міжнародним стандартам (принципу 18). Це дозволило викреслити Україну в жовтні 2011 року із списку на моніторинг процесу боротьби з відмиванням грошей і протидії фінансовому тероризму FATF – міжнародної організації, яка розробляє заходи боротьби з відмиванням грошей.

У травні 2011 року прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законів України (щодо нагляду на консолідованій основі)» [3], згідно з яким нагляд Національний банк здійснює за фінансовими установами – учасниками груп на консолідованій основі. Це дозволяє ефективніше управляти ризиками фінансових груп – як на рівні групи, так і на рівні окремих її членів (принципи 21 і 24).

Вдосконалено Національним банком за останні роки процес управління ризиками в діяльності банків, впроваджено систему оцінки ризиків під час здійснення банківського нагляду. Проте, доцільно зазначити, що процес впровадження в Україні адекватної і комплексної системи оцінки та управління ризиками банківської діяльності, в тому числі і з боку комерційних банків, ще далекий до завершення, оскільки лише перші кроки здійснено щодо належної оцінки рівня ринкового та операційного ризику, не в усіх банках достатньо уваги приділяють системі управління ризиками, в окремих банках вона хоча й створена, проте носить формальний характер.

Провівши аналіз сутнісних характеристик міжнародних принципів ефективного банківського нагляду, їх суттєві та додаткові критерії, що повинні виконуватися державою (з метою аналізу розрізняють не 25, а 30 принципів, позаяк перший принцип є об'ємний і включає в себе шість складових, кожна з яких трактується як окремий принцип), можемо зазначити, що станом на 2011 рік в Україні усі принципи ефективного банківського нагляду певною мірою виконуються, проте повністю або переважною мірою система банківського нагляду в Україні відповідає 27 принципам¹⁷.

Проблемними все ще залишаються питання щодо ефективного застосування в банках систем ризик-менеджменту та засад корпоративного управління, важливим є встановлення на законодавчому рівні вимог до банків щодо створення та функціонування систем ризик

---

¹⁷ Відповідно до структури і методології підготовки звітів за результатами оцінки, що проводиться МВФ і Світовим банком, при аналізі дотримання країною міжнародних принципів ефективного банківського нагляду оцінка дотримання принципів включає такі компоненти: дотримується принципу; переважно дотримується принципу; суттєво не дотримується принципу; не дотримується принципу; не застосовується принцип.

менеджменту і корпоративного управління в їхніх організаційних структурах (принципи 3, 7, 17).

Здійснивши аналіз імплементації в практику регулювання та нагляду за діяльністю банків України міжнародних принципів ефективного банківського нагляду, можемо зробити висновки, що переважна більшість принципів певною мірою виконуються. За останнє десятиріччя Національний банк зробив багато для покращення ефективності банківського нагляду, зокрема й у сфері відповідності міжнародним принципам. Проте головна увага регулятора в сучасних умовах, зважаючи на зростання обсягів активних операцій, активізацію процесів створення банківських об'єднань та фінансово-промислових груп, повинна приділятися мінімізації ризиків у діяльності банків. Національному банку важливо впроваджувати в щоденну діяльність підходи і методи, зорієнтовані на виявленні проблем у діяльності банків на ранніх стадіях їх виникнення, необхідно здійснювати оцінку та управляти ризиками превентивно, а не по факту.

Саме вироблення системи та адекватних механізмів мінімізації ризиків у діяльності банків є основою нової редакції Основних принципів ефективного банківського нагляду. Тому Національному банку доцільно поглиблювати здійснення банківського нагляду на основі оцінки ризиків, вживати превентивні заходи для забезпечення стабільності як окремих банків, так і банківської системи у цілому, підвищуючи при цьому роль корпоративного управління в банку, а саме ризик-менеджменту та внутрібанківському контролю. Доцільно також на законодавчому рівні чітко розмежувати відповідальність керівних органів банку щодо дотримання адекватної політики управління ризиками, підвищити особисту відповідальність власників та вищого керівництва банків за ризикову діяльність, що загрожує стабільній фінансовій діяльності банку.

Врахування зазначених пропозицій дозволить наблизити систему регулювання та нагляду за діяльністю банків в Україні до кращих традицій світової практики, а також досягнути більш повного дотримання Базельських принципів ефективного банківського нагляду.

2.5. Оптимізація наглядово-контрольної роботи Національного банку України

Банківська система України є одним з найбільш розвинутих секторів економіки нашої держави. В умовах розвитку фінансово-економічної кризи в економіці, в умовах спаду виробництва, зростання безробіття, економічної та політичної невизначеності лише ефективно функціонуюча банківська система здатна забезпечувати стабільність фінансової системи

держави. При цьому завданням банківської системи держави в умовах кризи повинно бути забезпечення мобілізації грошових коштів та їх концентрації на пріоритетних напрямках розвитку економіки, що сприятиме подоланню інфляційних та кризових процесів, посиленню кредитної та інвестиційної діяльності, стабілізації економіки держави загалом.

Проте на розвиток банківської системи України, основу якої складають комерційні банки, впливають різноманітні чинники, до яких ми можемо віднести: суттєве зростання впливу закордонних банків на розвиток банківської системи; концентрація банківського капіталу в найбільших банках; посилення конкуренції між малими і великими банками, що призводить до надризикової діяльності окремих банків; орієнтація окремих банків на прибуткові, проте ризикові сфери діяльності тощо.

Враховуючи ситуацію на світових фінансових ринках, наслідком якої стало банкрутство багатьох відомих банків, в Україні особливої актуальності набуває проблема забезпечення стабільності і стійкості національної банківської системи, підвищення транспарентності процесів, що відбуваються в ній.

Незважаючи на значні здобутки в дослідженні проблем забезпечення стійкості банківської системи через здійснення ефективного регулювання діяльності банків та забезпечення належного нагляду, не знайдено єдиного погляду в теорії і практиці щодо найбільш ефективних механізмів здійснення банківського нагляду в умовах фінансово-економічної кризи. Дискусійними залишаються окремі аспекти наглядово-регуляторної діяльності НБУ.

Власне це й визначає актуальність і практичну цінність дослідження сучасного стану регулювання банківської діяльності в Україні та ефективності системи банківського нагляду з метою мінімізації негативних наслідків фінансово-економічної кризи, забезпечення безперебійного та стабільного функціонування системи банківських установ загалом та окремих банків зокрема і підвищення рівня довіри до банківської системи держави.

Відтак необхідно проаналізувати виконання Національним банком України наглядово-контрольних функцій в період розгортання кризових явищ в економіці та обґрунтування пропозиції щодо підвищення ефективності заходів НБУ в сфері забезпечення стабільної роботи банківської системи.

У кожній країні світу органи державної влади суттєво втручаються у діяльність банківського сектору економіки. Можна виділити два основні компоненти впливу держави на функціонування банківських установ. З однієї сторони, держава намагається забезпечити стабільність банківської

системи та безпеку діяльності банків, що проявляється у створенні державної системи гарантування вкладів громадян, підтримці ліквідності, безперебійності роботи банківської системи через належне виконання функції «кредитора останньої інстанції» центральним банком держави. З іншої, держава здійснює вплив як на окремі банки, так і на банківську систему у цілому через механізм пруденційного регулювання діяльності банків, встановлюючи вимоги щодо підтримки необхідного рівня капіталу банків, показників ліквідності, максимальних розмірів ризиків у діяльності банку, а також надаючи органам банківського нагляду повноваження щодо застосування заходів впливу до банків, діяльність яких є надто ризиковою.

Отже, основний вплив держави як регулятора макроекономічних процесів на банківську систему здійснюється через центральний банк, який виступає головним органом державного регулювання макроекономічних процесів за допомогою грошово-кредитних методів.

Проте для забезпечення стабільності роботи банків та збереження довіри до банківської системи держави необхідно не лише своєчасні та ефективні дії основного регулятора фінансових ринків – центрального банку, але й виважена та скоординована діяльність різних гілок влади, в першу чергу виконавчої.

На наш погляд, в системі антикризових заходів уряду і НБУ чи не найважливішим в сучасних мовах є забезпечення довіри серед суб'єктів господарювання та населення (і в жодному разі недопущення паніки) щодо належного і ефективного регулювання діяльності банків Національним банком України, а також щодо можливості окремими банками не виконувати свої фінансові зобов'язання.

Окрім необхідності проведення чіткої і послідовної політики НБУ в умовах кризи, підвищення довіри до регулятора банківської системи, важливим є також забезпечення стабільної і безперебійної роботи банків. На наш погляд, для вирішення цього завдання НБУ в умовах кризи повинен сконцентрувати свої зусилля на підвищенні ефективності регулювання діяльності банків та банківського нагляду, проводячи іноді навіть доволі жорсткі заходи в сфері банківського нагляду.

Сутність державного регулювання банківської діяльності полягає в тому, що механізм регулювання здійснюється перш за все в межах банківської системи та виражається у впливі центрального банку на комерційні. Метою державного регулювання банківської сфери є підтримка стійкості національної банківської системи, запобігання банкрутства окремих банків, підтримка конкуренції в банківській сфері, задоволення потреб суспільства та клієнтів банків у отриманні якісних банківських послуг.

Методи регулювання діяльності банків, основою яких є законодавчі і нормативні акти країни, у різних країнах можуть суттєво відрізнятися. Тому організація системи банківського регулювання і нагляду зазвичай базується на комбінованій моделі, для якої є характерними такі підходи:

- *неформальний підхід* – в його основі лежать консультації, переговори та попередження банків органом банківського регулювання і нагляду з метою упередження можливих помилок у діяльності банку і мінімізації банківських ризиків;

- *формалізований підхід* – передбачає процедуру активного втручання органів банківського нагляду і аудиту в діяльність банківських установ шляхом інспекційних перевірок на місцях;

- *легалістичний підхід* – базується на широкому обговоренні банківської громадськості (наприклад, представників асоціації банків та органу банківського регулювання і нагляду) сукупності нормативних показників, яких повинен дотримуватися комерційний банк, і, відповідно, визначенні сфер і масштабів повноважень з інспектування банківської документації на місцях.

Як правило, реалізація функції банківського регулювання забезпечується кількома державними інститутами – парламентом (законодавчим органом, що визначає загальні правові основи регулювання банківської діяльності); урядом (видає додаткові нормативні акти з питань регулювання діяльності банків); безпосередньо органом банківського нагляду (регламентує банківську діяльність нормативними документами і перевіряє відповідність діяльності банків чинному законодавству). Органом реалізації функції банківського нагляду є, як правило, лише один державний орган.

В Україні відповідно до Закону “Про Національний банк України”, головним органом регулювання грошово-кредитної сфери є Національний банк, який здійснює постійний нагляд за дотриманням банками та іншими фінансово-кредитними установами банківського законодавства, нормативних актів НБУ, економічних нормативів.

Законодавчо визначено, що наглядові та регулятивні функції можуть здійснюватися Національним банком безпосередньо або через створений ним орган банківського нагляду. На сьогодні весь спектр регулятивно-наглядових функцій Національний банк реалізує виключно самостійно, шляхом реалізації таких повноважень:

- здійснює усі види перевірок на місцях банків, інших фінансово-кредитних установ в Україні, а також перевірку достовірності інформації, що надається юридичними та фізичними особами при реєстрації банків та ліцензуванні банківських операцій;

- може вимагати від банків та інших фінансово-кредитних установ проведення загальних зборів акціонерів і визначає питання, за якими мають бути прийняті рішення;

- може брати участь у роботі зборів акціонерів, засідань спостережної ради, правління і ревізійної комісії банку та іншої фінансово-кредитної установи з правом дорадчого голосу;

- може пред'являти вимоги щодо здійснення обов'язкових аудиторських перевірок банків, отримує висновки незалежних аудиторських організацій про результати діяльності банків тощо.

Зміст регулювання діяльності банків Національним банком України (згідно функцій НБУ) полягає у здійсненні впливу на банки та інші фінансово-кредитні установи з метою забезпечення стабільності національної грошової одиниці, сприяння дотриманню стабільності банківської системи та цінової стабільності.

Форми регулювання банківської діяльності відображають характер впливу НБУ на банки та інші фінансово-кредитні установи, засоби і прийоми його здійснення. Згідно статті 66 Закону України “Про банки і банківську діяльність” державне регулювання діяльності банків здійснюється Національним банком України у таких формах:

- 1) адміністративне регулювання: реєстрація банків і ліцензування їх діяльності; встановлення вимог та обмежень щодо діяльності банків; застосування санкцій адміністративного чи фінансового характеру; нагляд за діяльністю банків; надання рекомендацій щодо діяльності банків.

- 2) індикативне регулювання: встановлення обов'язкових економічних нормативів; визначення норм обов'язкових резервів для банків; встановлення норм відрахувань до резервів на покриття ризиків від активних банківських операцій; визначення процентної політики; рефінансування банків; кореспондентських відносин; управління золотовалютними резервами, включаючи валютні інтервенції; операцій з цінними паперами на відкритому ринку; імпорту та експорту капіталу [2].

В основу адміністративного регулювання покладено використання засобів впливу переважно організаційно-владного характеру. За допомогою адміністративного регулювання забезпечується нормальне функціонування банківської системи України. Форми адміністративного регулювання утворюють цілісну підсистему й охоплюють повний управлінський цикл.

Індикативне регулювання передбачає використання комплексу змінних індикаторів фінансової сфери, що дають можливість НБУ за допомогою інструментів (засобів та методів) грошово-кредитної політики здійснювати регулювання грошового обігу і кредитування економіки з метою забезпечення цілей діяльності НБУ.

Структура банківського нагляду в Україні змінювалася декілька разів, що свідчить про пошук Національним банком оптимальних форм організації системи банківського регулювання і нагляду в умовах постійних змін в банківській системі держави.

Питання зміни організаційної структури банківського регулювання і нагляду в Україні є елементом наукових і практичних дискусій тривалий період часу. В основі дискусій лежить теза про доцільність виведення нагляду безпосередньо з компетенції Національного банку України і організаційної побудови органу банківського нагляду як окремої структури, підпорядкованої Кабінету міністрів.

Прихильники виведення функції банківського нагляду з безпосередньої компетенції НБУ аргументують свою позицію міжнародним досвідом регулювання банківського сектору і наголошують, що у більшості країн Європи практика суміщення центральним банком функцій реалізації грошово-кредитної політики, валютного регулювання і нагляду за діяльністю банків була відмінена ще 20-30 років тому. Окрім того, процеси фінансової глобалізації, розвиток фінансових систем країн світу потребують взаємоузгоджених систем регулювання і нормативно-правового забезпечення не лише банківського сектору, а й фінансової системи країни у цілому. Відповідно, зростає потреба в координації зусиль органів нагляду за окремими сферами банківської і кредитної системи країни, створення інституту мегарегулятора фінансового ринку, який би об'єднав наглядово-контрольні функції Національного банку, Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг і Державної комісії з цінних паперів і фондового ринку.

Європейський досвід переконує нас у доцільності ґрунтовного вивчення можливості створення єдиного органу нагляду, до компетенції якого входив би нагляд за діяльністю фінансових установ різних секторів фінансової системи – банків, кредитних спілок, страхових компаній, пенсійних фондів, інвестиційних компаній тощо. Актуальність цієї проблеми в Україні особливо загострилась в період розгортання кризових явищ в економіці країни, оскільки ми спостерігали у 2009 році не лише негаразди у діяльності багатьох банків, а й суттєві проблеми у діяльності парабанківських інститутів, зокрема кредитних спілок, страхових компаній. Державою не розроблено на сьогоднішній день надійного механізму захисту вкладників зазначених установ, не контролюється ретельно їх діяльність. На жаль, Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг, до компетенції якої входить нагляд за діяльністю зазначених фінансових інститутів, на сьогодні не змогла ефективно налагодити нагляд за діяльністю небанківських фінансових установ, зокрема не організовано їх звітності на щомісячній основі, багато прогалин є законодавчо-нормативного характеру, що призводить до

неплатоспроможності багатьох інститутів третього рівня кредитної системи.

Що стосується банківського нагляду, то Національним банком налагоджена система щоденного контролю показників діяльності комерційних банків, є певна практика взаємовідносин між банківським сектором і регулятором – НБУ, створено належну матеріально-технічну базу, є необхідний штат професійних працівників в системі НБУ. Тобто створено всі необхідні передумови і можливості для здійснення ефективного нагляду за банківським сектором. Безперечно, – питання вдосконалення системи банківського регулювання і нагляду є актуальним, проте змінювати систему організації банківського нагляду в період кризи, – справа доволі ризиківана і може призвести до негативних наслідків.

З метою підтвердження доцільності виконання НБУ функції банківського нагляду проаналізуємо ефективність виконання Національним банком України наглядово-контрольних функцій. Особливу увагу слід приділити ефективності виконання функції банківського регулювання і нагляду НБУ в період 2008-2009 рр., позаяк фінансово-економічна криза не лише не оминула, але й суттєво вплинула на діяльність як окремих банків, так і банківської системи держави у цілому.

У період форсованого зростання банківського сектору економіки України в 2006 - першій половині 2008 рр. виникла низка структурних диспропорцій у діяльності багатьох українських банків. Зокрема, суттєве нарощення кредитного портфелю банками упродовж 2006-2008 рр. не супроводжувалося такими ж темпами зростання депозитів суб'єктів господарювання і населення. Це посилювало розрив між обсягом кредитів, наданих юридичним та фізичним особам і заощадженнями підприємств і населення (рис. 2.3).

Обсяги кредитування зросли у 2010 році з 747,3 млрд. грн. станом на початок 2010 року до 755,0 млрд. грн. станом на 01.01.2011 року. Зростання ж ресурсної бази банків у 2010 році, сформованої за рахунок коштів резидентів – юридичних та фізичних осіб, становило лише близько 25% (депозити фізичних осіб, залучені банками України збільшились на протязі 2010 року з 210,0 до 270,7 млрд. грн.). Це свідчить про активне використання банками інших джерел формування ресурсів – здебільшого залучення коштів на зовнішньому ринку.

Проте переорієнтація багатьох банків (в першу чергу банків з іноземним капіталом) на формування ресурсної бази за рахунок не залучених, а запозичених у нерезидентів коштів, окрім поточних позитивних моментів для банку (низька собівартість отримання значної суми коштів і нижча процентна ставка у порівнянні з депозитами, залученими на внутрішньому ринку), потенційно несе в собі значні ризики. Ці ризики пов'язані, в першу чергу, із тим, що при настанні

терміну погашення кредитів нерезидентів, що носять в основному нетривалий характер (1-3 роки), знайти значну суму ресурсів для банку доволі складно. Тому одним з основних завдань для забезпечення стабільної ситуації в діяльності банків є збалансування і диверсифікація джерел залучення та розміщення ресурсів.

Рис. 2.3. Динаміка зміни обсягів наданих банками кредитів і залучених депозитів на протязі 2005-2011 рр. (на кінець року, млрд. грн.) [142]

Діяльність Національного банку України як органу банківського регулювання і нагляду в період кризових явищ в економіці держави вимагає неабиякої чіткості та ефективності. Саме від регулятивних дій НБУ багато в чому залежить динаміка ситуації в банківському секторі держави.

Основними діями Національного банку в сфері наглядово-контрольної роботи з метою забезпечення стабільності банків, захисту інтересів вкладників та кредиторів банку, недопущення невиконання банками своїх зобов'язань було призначення тимчасової адміністрації, ініціювання процедури ліквідації в окремих банках.

За кількісними параметрами розвитку банківська система України у період кризи не зазнала суттєвих змін. За станом на 01.01.2011 р. в Державному реєстрі банків зареєстровано 194 банків, що становлять сектор інших депозитних корпорацій. Упродовж 2010 року було виключено 6 банків (у зв'язку з ліквідацією). Дещо скоротилася лише мережа банківських установ – на 01.01.2011 р. налічувалось 176 діючих банків, що на 6 менше, ніж на початок 2010 року [142].

Упродовж 2010 року було зупинено або припинено дію ліцензії на здійснення окремих банківських операцій у 6 банків. НБУ доволі оперативно призначав тимчасових адміністраторів у фінансово нестабільних банках з метою запобігання відпливу певної частини ресурсів банку. На протязі 2010 року тимчасові адміністрації діяли у 18 банківських установах, що складає майже 10% від кількості зареєстрованих банків в Україні [142]. На жаль, дії тимчасової адміністрації в більшості банків не привели до покращення ситуації і відновлення роботи банку в звичайному режимі. Більшість банків, у яких діяла тимчасова адміністрація НБУ, перебуває в стадії ліквідації. Окремі банки – націоналізовано.

У стадії ліквідації за станом на 01.01.2010 р. перебувало 18 банків (або 9,2% від загальної кількості банків у Державному реєстрі банків), з яких 12 ліквідуються за рішенням Національного банку України, 2 – за рішенням господарських (арбітражних) судів [142].

Розглядаючи у цілому призначення тимчасової адміністрації в проблемних банках позитивно, доцільно зупинитися на тих моментах, що потребують вдосконалення. В першу чергу, запровадження мораторію на задоволення вимог кредиторів та вкладників банку – фізичних осіб на термін 6-12 місяців є не зовсім коректним по відношенню до вкладників банку і дещо суперечить чинному законодавству. Розуміючи необхідність такого кроку НБУ, доцільно зацентрувати роботу тимчасових адміністрацій саме на вивченні питань повернення коштів фізичним особам, а максимальний термін мораторію на задоволення вимог вкладників банку скоротити до 1-3 місяців. Діяльність тимчасових адміністрацій в банках не повинна перевищувати період 1 року. У більшості банків тимчасовий адміністратор зобов'язаний прийняти рішення про ситуацію в банку значно швидше – на протязі 3-6 місяців. Після чого необхідно або ініціювати процедуру банкрутства банку, або переводити його у нормальний режим роботи. Затягування діяльності тимчасових адміністрацій в банках не сприяє покращенню ситуації в банківській системі держави загалом, а швидше нагадує зволікання з вирішенням проблем у діяльності банку, а не процес оздоровлення банку.

Підвищення ефективності діяльності тимчасових адміністрацій в банках, забезпечення прозорості у їх діяльності підвищить довіру до банківської системи держави і до регулятора – НБУ.

Проте зосередження дії НБУ в сфері банківського регулювання і нагляду на призначенні тимчасових адміністрацій в банках не повинно залишатися єдиним інструментом роботи з проблемними банками. Доцільно реалізовувати комплекс заходів, спрямованих на оздоровлення банківської системи держави. Основними антикризовими заходами в сфері санації та рекапіталізації банків, повинні бути:

- прискорення реструктуризації проблемних банків;
- розробка механізмів звільнення банку від проблемних активів за участю держави (створення перехідного банку – bridge bank, створення компанії з управління активами);
- прискорення консолідації банківської системи;
- підвищення прозорості процедури банкрутства банку;
- упровадження системи ефективного моніторингу прострочених банківських кредитів;
- суттєве посилення відповідальності власників проблемних банків;
- напрацювання чітких і прозорих критеріїв надання фінансової допомоги банкам, що дозволить як зберегти системну цілісність банківської системи на основі процесів консолідації, так і запобігти звинуваченням НБУ в упередженому ставленні до окремих банків.

Важливим напрямком збільшення прозорості діяльності банків та підвищення стійкості банківської системи держави є введення в практику діяльності органу банківського нагляду ризик-орієнтованого нагляду за діяльністю банків, ефективність якого полягає у можливості виявлення проблем в банку на початкових стадіях їх виникнення. Хоча складність введення ризик-орієнтованої системи нагляду за діяльністю банків полягає у тому, що необхідно теоретично обґрунтувати і методологічно розробити критерії оцінки певних проблем, що виникли в банку. При цьому потрібно враховувати усе розмаїття факторів і чинників, що спричинили ці проблеми. Проте альтернативи щодо переходу на систему ризик-орієнтованого нагляду за діяльністю банків в сучасних умовах не існує, оскільки діюча система банківського нагляду зосереджена в основному на аналізі попередньої звітності банку і практично не дозволяє побачити проблеми у діяльності банку в майбутньому.

Саме тому потрібно переорієнтувати систему банківського нагляду НБУ на якісно нову основу, при якій ризик-орієнтована система нагляду за діяльністю банків не лише б доповнювала діючу систему нагляду і відповідала принципам банківського нагляду, а здійснювалася б на принципово нових методах здійснення банківського нагляду відповідно до тенденцій розвитку системи нагляду за діяльністю банків провідних країн світу та з врахуванням специфіки розвитку банківської системи України.

Аналізуючи сучасні умови діяльності банків України, серед яких превалює надризикове споживче кредитування, відсутність збалансування активів і пасивів банку за строками, пріоритетним напрямом банківського нагляду є моніторинг банківських ризиків, що виникають в процесі діяльності банку. При цьому аналіз рівня ризику органом нагляду повинен починатися з моменту допуску банку на ринок банківських послуг (з моменту надання ліцензії). При розгляді пакету документів банку на

отримання ліцензії необхідно не лише звертати увагу на формальні критерії аналізу документів, а також важливим є врахування підібраних банком для роботи кадрів, мети та сфер діяльності банку, позаяк концентрація діяльності банку лише на окремих сферах (причому ризикових) свідчатиме про суттєву імовірність збільшення ризиковості діяльності банку і виникнення у ньому проблем у майбутньому.

З метою переходу до системи ризик-орієнтованого нагляду НБУ потрібно перейти від існуючих методів банківського нагляду до ризик-орієнтованих, що ускладнено наявністю таких факторів:

- відсутня методологічна основа контролю рівня ризиків у діяльності банків;
- немає належного програмного забезпечення, яке б дозволяло в режимі реального часу відслідковувати фінансовий стан банку.

Важливим для підвищення ефективності банківського регулювання і нагляду є створення інституту самоконтролю за діяльністю банку та наданням ним банківських послуг.

Організація ризик-орієнтованої системи банківського нагляду повинна базуватися на принципах ефективного банківського нагляду, серед яких основними є пріоритет змісту над формою щодо дотримання пруденційних норм та економічних нормативів, своєчасність реагування на появу проблемності у діяльності банку, адекватність заходів впливу органів нагляду умовам функціонування банківської системи та цілі нагляду загалом.

При ризик-орієнтованій системі банківського нагляду важливим є системний підхід до організації нагляду, в основі якого повинна бути розробка кількісних та якісних індикаторів, які одночасно дають можливість діагностувати проблемність банку на всіх стадіях розвитку і функціонування банку, враховують індивідуальні особливості функціонування банків і при цьому є універсальними.

З метою ефективного моніторингу ризиків у діяльності банків Національному банку України необхідно:

- здійснити правову регламентацію взаємодії органів банківського нагляду, контролю та аудиту;
- розвивати пруденційний підхід щодо організації нагляду за окремим банком і ризиками, характерними для його діяльності;
- розробляти заходи впливу на основі ранньої діагностики проблемності банків, в основі якої повинне бути сучасне комп'ютерне програмне забезпечення, що дозволяє простежувати регулятору діяльність банку в режимі реального часу;
- створити інститут самоконтролю за функціонуванням банку на ринку банківських послуг, стимулюючи при цьому мотивацію поведінки

банку, спрямовану на підвищення рівня самоконтролю та прозорості його діяльності.

Зазначені заходи підвищать ефективність ризик-орієнтованого нагляду НБУ і є необхідними для формування розвинутого банківського сектору України, функціонування якого відповідатиме міжнародним стандартам здійснення банківського бізнесу.

РОЗДІЛ 3

УДОСКОНАЛЕННЯ ІСНУЮЧИХ БАНКІВСЬКИХ

ПРОДУКТІВ ТА АКТИВІЗАЦІЯ ВПРОВАДЖЕННЯ НОВИХ ВИДІВ

ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ

3.1. Розвиток нових кредитних продуктів як необхідна умова підвищення дієвості кредитного впливу на реальний сектор економіки

На сучасному етапі найважливішим чинником розвитку економіки і суспільства в цілому є інвестиції. Тому акумулювання необхідних вкладень для стабілізації і забезпечення стійкого зростання економіки неможливе без активізації кредитної діяльності банків.

Посилений вплив кредитування на інвестиційні процеси в українській економіці зумовлений не тільки хронічною розбалансованістю грошового ринку, де пропозиція позичкового капіталу істотно відстає від попиту, наслідком чого є дефіцит інвестиційних ресурсів, а й суперечливими тенденціями в грошово-кредитній сфері, що поглиблюють ці диспропорції і негативно позначаються на інвестиційних процесах.

Таким чином, стійке зростання економіки багато в чому визначається активною участю банківської системи в інвестиційному процесі, формуванні активів підприємств, а також їх доходів і прибутків. Підвищення прибутковості підприємств призводить до зростання обсягів ВВП.

Таблиця 3.1

Динаміка кредитних вкладень банків і ВВП

Показник	Роки								
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
ВВП, млн. грн.	225810	267344	345113	441452	544153	712945	949864	913345	1094607
Темпи зростання (зниження) до попереднього року, %	110,5	118,4	129,0	127,9	123,3	131,0	133,0	96,2	119,8
ВВП у порівняльних цінах, % до попереднього року	105,2	109,6	112,1	102,7	107,3	107,9	102,3	85,2	104,2
Кредитні вкладення (кінець року, млн. грн.)	42035	67835	88579	143418	245226	426863	734022	723295	732823
Темпи зростання кредитних вкладень, %	148,2	161,4	130,6	161,9	170,9	174,1	171,9	98,5	101,3
Кредитні вкладення суб'єктам господарювання (млн. грн.)	38721	58849	73785	109895	160503	260476	443665	462215	500961
Темпи зростання кредитних вкладень суб'єктам господарювання, %	143,6	151,9	125,4	148,9	146,0	162,3	170,0	104,2	108,4

продовження табл. 3.1

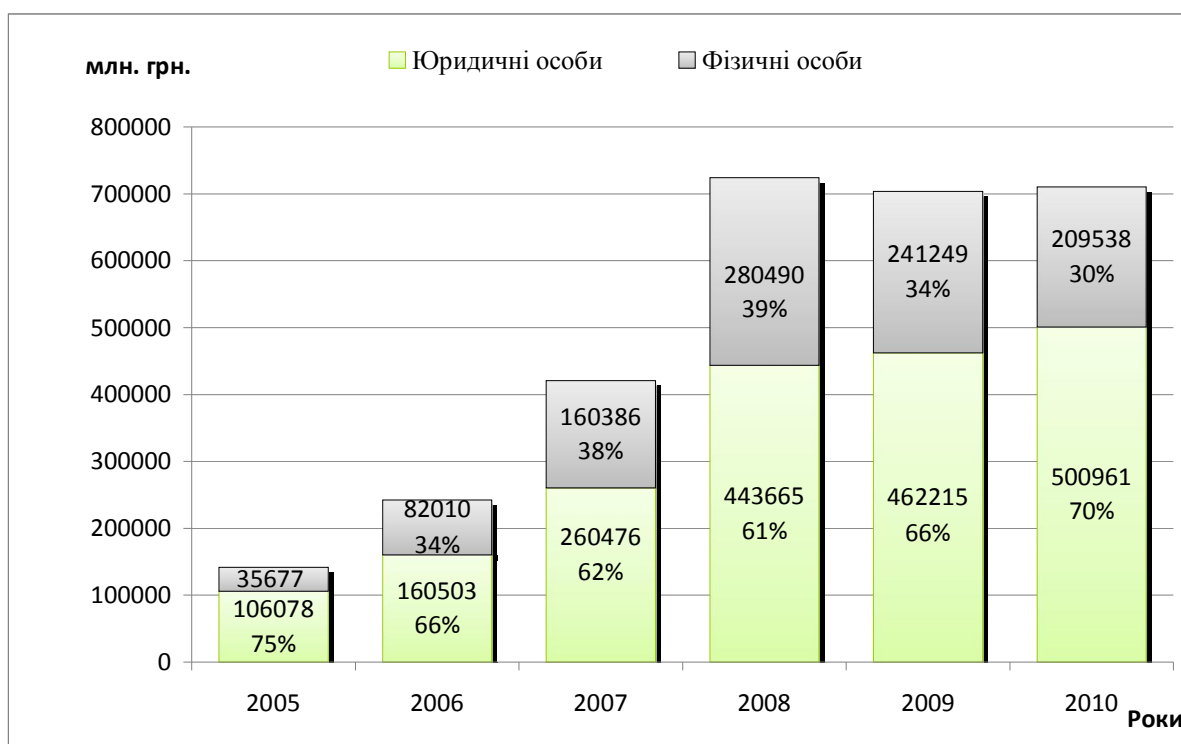
Показник	Роки								
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Частка кредитних вкладень, наданих суб'єктам господарювання у ВВП, %	17,1	22,0	21,4	24,0	30,6	38,0	46,7	50,6	45,8
Кредити, надані суб'єктам господарювання в поточну діяльність (млн. грн.)	39673	63454	80406	117339	137516	217271	359140	373759	415706
Кредити, надані суб'єктам господарювання в інвестиційну діяльність (млн. грн.)	2361	4381	8173	20076	22987	43205	84525	88456	85255

*Джерело: Бюлетень Національного банку України. – 2011. - № 9. - С. 108, 110.

Як видно з табл. 3.1, кредитні вкладення в економіку до 2009 року зростали. Зв'язки реального сектору економіки і банків відзначалися позитивною динамікою. Так, кредитні вкладення банків збільшилися у 2008 р. на 307,2 млрд. грн. (77,1%) – до 734 млрд. грн. (у 2007 р. – на 59,9%) [39].

Співвідношення сукупного обсягу банківських кредитів до ВВП у 2008 р. – 77,2%, а у 2009-2010 рр. – відповідно 79,2 % і 66,9%. Потрібно зазначити, що на показник приросту кредитних вкладень на кінець листопада 2008 р. вплинула курсова переоцінка раніше наданих кредитів у валюті.

Частка кредитів у ВВП зростає за 5 років (2005-2009 рр.) на 24,8%, тобто з 32,5 до 79,2%, однак, показник 2009 року пов'язаний не з збільшенням частки кредитів, а суттєвим зменшенням ВВП. Величину в 77,2% треба вважати для нашої економіки позитивною, але орієнтиром є рівень кредитів у ВВП в зарубіжних країнах. Для порівняння цей показник у таких розвинених країнах, як США – близько 100%, в Японії, Сінгапурі, Німеччині – до 150% [210, с. 32]. Темп приросту кредитних вкладень за 2005-2008 рр. найбільшим був у 2007 р. і становив 74%. Банківська система демонструвала достатньо високі темпи кредитування як юридичних осіб (зростання на 63%), так і населення (98%) [39] (рис. 3.1). Однак, частка кредитів у ВВП, наданих суб'єктам господарської діяльності, збільшилася за 4 роки лише на 21,8%. У 2009-2010 рр. через обмежені можливості комерційних банків, пов'язані з рядом макро– і мікроекономічних факторів, кредитування економіки в основному було припинено.

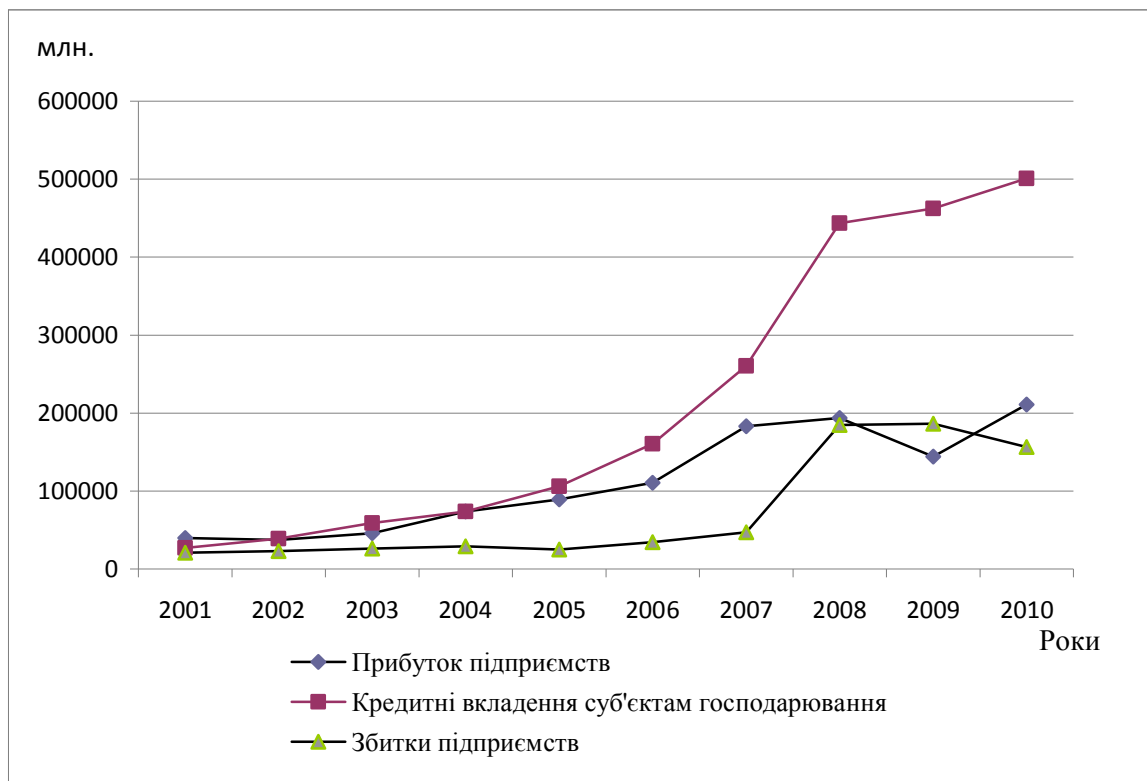

Рис. 3.1. Зміна структури кредитних вкладень комерційних банків

У строковому розрізі позитивним фактором було збільшення довгострокових кредитів, проте, таке зростання мало не інвестиційну, а споживчу спрямованість. Свідченням цьому є те, що довгострокові кредити надані фізичним особам, збільшувалися швидше (103%), ніж аналогічні за терміном кредити, надані юридичним особам (на 73%). Споживча спрямованість кредитних вкладень не сприяла економічному зростанню, оскільки значну частину отриманих коштів населення використовувало для придбання товарів закордонних виробників, що сприяло виведенню грошей з національної економіки та суттєво поглибило спад виробництва. Підтвердженням цього є збільшення частки збитків підприємств при зростанні обсягів кредитування у 2007-2010 рр. (див. рис. 3.2).

У перспективі не варто очікувати суттєвих змін у кредитуванні інвестицій, передусім через кризові явища у банківській сфері, а також проблеми капіталізації та дефіцит дешевих і довгострокових ресурсів. Таким чином, кризові явища як у банківському, так і виробничому секторах спонукають банки зміщувати акценти із високодохідних та надто ризикових споживчих кредитів на кредитування реального сектору економіки. Тому для стабілізації економіки банки повинні реалізувати свої можливості по розвитку банківського бізнесу: розширити асортимент пропонованих послуг, модернізувати систему контролю за ризиками, розширити клієнтську базу, збільшити запозичення зовні для забезпечення власної ліквідності. Поряд з цим, банки повинні розширити свої

конкурентні переваги за допомогою забезпечення лідерства в ціноутворенні (економії на витратах), високої якості обслуговування клієнтів, переважного розвитку тих продуктів і послуг, де досягнутий найбільший ефект, пропозиції нових продуктів, проникнення на нові ринки, диверсифікація діяльності.

Рис. 3.2. Динаміка кредитних вкладень та фінансових результатів підприємств в Україні впродовж 2001-2010 рр.

Саме розробка нових кредитних продуктів є одним із найважливіших чинників підвищення ефективності кредитного впливу на виробництво. Слід зазначити, що банки до осені 2008 р. розвивалися екстенсивно, в основному за рахунок розширення присутності в регіонах і збільшення кредитних продуктів тільки для фізичних осіб. Саме масове кредитування банками фізичних осіб і стало однією з причин кризових явищ у банківській системі. Сучасні умови розвитку банківської системи визначають необхідність зростання диверсифікації діяльності банків у різних сферах фінансово-банківських послуг, зокрема, впровадження і розвитку нових кредитних продуктів для виробництва. Це один зі шляхів вирішення адаптації комерційних банків до сучасних умов фінансового ринку, що постійно змінюються через кризові явища на ньому, розробки пріоритетних ринкових ніш і сегментів. В цих умовах банки повинні розробляти і пропонувати на ринку все більшу кількість кредитних продуктів і технологій (процесів) для реального сектору економіки. Це

сприятиме, перш за все, підвищенню конкурентоспроможності українських банків та забезпеченню виробництва вкрай необхідними для нього фінансовими ресурсами, а відтак зростанню ВВП та стабілізації ситуації як в економіці загалом, так і в банківській системі, зокрема.

Розробка нових кредитних продуктів в сучасних умовах залишається актуальною і для банків розвинених країн. Фінансова криза і нестача кредитування реального сектору економіки стимулює зарубіжні банки розробляти цілий ряд нових кредитних продуктів призначених для малих і середніх підприємств. Так, наприклад, ще наприкінці 2008 року банк Іспанії «Банк Популар» з Конфедерацією підприємців Іспанії (СЕОЕ) створили кредитну лінію в розмірі до 3 тис. євро для малих і середніх підприємств. Банк «Банесто» спільно з Конфедерацією індивідуального та малого підприємництва Іспанії надає безвідсоткові позики по лінії Інституту державного кредитування (ICO) на інноваційні проекти в області високих технологій і комунікацій. Банк «BBVA» розробив цілу серію фінансових продуктів для індивідуальних підприємців в області депозитів та іпотечного кредитування. Комерційний банк «Каха Канаріас» збільшив строки погашення позик малим і середнім підприємствам, здійснюючи реструктуризацію їхніх платежів. Банк «Банкаха» випустив бонусну кредитну карту для малих і середніх підприємств та індивідуальних підприємців, що передбачає страховку від нещасних випадків у сумі до 300 тис. євро. «Барклайс» відкриває для даної категорії підприємців без комісійного рахунку з поверненням 3% від вартості платежів по рахунку [39].

Слід зазначити, що до нових кредитних банківських продуктів не можуть відноситися незначні зміни часткового характеру, які не змінюють змісту і суті банківського продукту або технології. Наприклад, зміна відсоткових ставок за кредитами, страхування та ін. З урахуванням цього, новий кредитний продукт за змістом включає:

- новий кредитний банківський продукт, який уперше з'явився на вітчизняному фінансовому ринку, тобто тільки в одному банку;
- новий для України зарубіжний кредитний банківський продукт, тобто новий банківський продукт, що з'явився на фінансовому ринку, але, який вже давно реалізовується на фінансових ринках інших країн у відповідності до конкретних умов і юрисдикції;
- нові кредитні технології.

Варто зазначити, що виникнення нових банківських кредитних продуктів зумовлене в основному трьома причинами:

- розвитком підприємництва і посиленням конкуренції на ринку;
- кризовими явищами (або загальними, або приватного характеру) у банківській сфері, що є стимулом до підвищення фінансової стійкості та

конкурентоспроможності банку;

- функціонуванням фінансового ринку в зарубіжних країнах, що дає інформацію про банківські нововведення за кордоном.

Рівень корисності нового кредитного продукту й ступінь його новизни визначається рівнем попиту на цей продукт. Кредитний продукт характеризується набором важливих для позичальника характеристик, а саме, такими показниками, як «ціна» і «якість». Ціна кредитного продукту – це процентна ставка за кредитом, а поняття «якість» включає решту його параметрів: кількісні (термін, розмір кредиту), забезпечення, рівень відповідності задоволення потреб позичальника, певні пільги для позичальника. Нові кредитні продукти, повинні якнайкраще забезпечувати досягнення певної мети, – наприклад, заданого рівня рентабельності і ризику, повноти і якості охоплення сегментів ринку (частки ринку). Таким чином, кредитний продукт – це конкретний вид кредиту комерційного банку, який створюється, виходячи з кредитної політики банку і є підсистемою кредиту, що включає якісні і кількісні характеристики, які базуються на споживчих перевагах клієнтів [160, с. 16].

Реалії українського кредитного ринку вказують на його недосконалість і ті кредитні продукти, що реалізувалися до цього часу, враховуючи терміни залучення ресурсів банками, були цілком достатніми для споживчого кредитування, на яке в основному спрямовували свою діяльність банки. Однак, ситуація, що склалася на кредитному ринку зараз, спонукає банки до впровадження нових продуктів, нових технологій кредитування реального сектору. Оскільки реальний і банківський сектори взаємозалежні один від одного, без розвитку банківського сектору неможливий розвиток виробничого, а без зростання економіки неможливе зростання банківських активів. На фінансовому ринку України вже з'являються різноманітні нові банківські продукти і технології. Однак, варто зазначити, що впровадження нових кредитних продуктів для суб'єктів господарювання носить хаотичний характер.

Основними проблемами впровадження нових кредитних продуктів для виробництва є:

- втрата довіри до банківської системи, що веде до зменшення ресурсної бази комерційних банків;
- неможливість забезпечення стовідсоткової безпеки для електронних продуктів;
- відсутність кваліфікованих спеціалістів;
- відсутність механізму організації ефективної побудови і фінансування інноваційної діяльності в банківській сфері;
- слабка культура новаторства і управління інноваційною діяльністю.

Щоб підвищити ефективність впливу кредитних важелів на виробництво, підхід банків до розробки нових кредитних продуктів для виробництва повинен бути не як до ресурсу, який необхідно повернути з процентами, а як до складової, елементу, необхідного для втілення того чи іншого проекту, інвестиції.

Зараз при розробці будь-якого кредитного продукту банкам необхідно враховувати споживчі переваги і можливості його потенційних позичальників. Якщо для збільшення привабливості продукту споживачеві не можна зменшити його ціну – процентну ставку за кредит, то банк може змінити інші його споживчі характеристики, включаючи саму процедуру кредитування і супроводу.

Для кожного позичальника можлива побудова декількох кредитних портретів залежно від параметрів кредиту: процентної ставки за кредитом, схеми виплати відсотків і основного боргу. Кредитний продукт, який матиме оптимальні параметри, як для кожного конкретного позичальника, дозволить залучити більше надійних позичальників, так і оптимальні параметри щодо поворотності кредитів для банку, що дозволить йому збільшити активи. При цьому кожен банк повинен повною мірою враховувати, що його клієнтура не буває чимось єдиним, посереднім, а складається з різних сегментів і підсегментів, для яких потрібний окремий підхід.

На нашу думку, найбільший ефект від нового кредитного продукту досягатиметься через додаткові переваги для суб'єкта господарювання – пільги. Більший інтерес для суб'єктів господарювання має саме набір супутніх послуг і переваг, які забезпечують кредиту неповторність і цільовий характер, що відрізнятиме його від кредитів, наданих на загальних умовах. Надання певних пільг стимулюватиме зацікавленість суб'єктів господарювання до кредитів, зробивши їх доступнішими. Це сприятиме підвищенню ефективності впливу кредитних важелів на діяльність як суб'єктів господарювання, так і банків. Збільшення обсягів кредитування забезпечить виробничий сектор економіки необхідними ресурсами, що приведе до збільшення не тільки обсягів виробництва, а й до зростання прибутків банків, та сприятиме формуванню і збереженню тісних довгострокових відносин на взаємовигідних умовах суб'єктів господарювання і банків. Відповідно, банкам потрібно звернути увагу на розробку не тільки масових нових кредитних продуктів, а й надавати поодинокі нові кредитні продукти, як це роблять, зокрема, банки Канади. Кредитні продукти вони розробляють під потреби, можливості конкретного клієнта.

Обслуговуючи клієнта, банк володіє достатньою інформацією, щоб визначити, який продукт зацікавить клієнта, що банк може запропонувати клієнту, на які поступки він може піти і в якій мірі. Часто такі кредити є

поодинокі і банки йдуть на їх розробку, щоб якомога більше задовольнити потреби клієнта в фінансових ресурсах і цим зберегти тісні взаємовигідні довгострокові відносини з ним. Варто зазначити, що при розробці і наданні довгострокових продуктів зарубіжні банки дуже відповідально підходять до аналізу фінансового стану позичальника, його становища на ринку та роблять прогнози його діяльності на перспективу. Так, при наданні довгострокових кредитних продуктів банки Канади, зокрема банк RBC ROYAL, бере до уваги всі зобов'язання позичальника, звертає увагу на зобов'язання із заробітної плати, а саме на її розмір, чи має підприємство можливість залучати кваліфікованих працівників, адже від кваліфікованого персоналу залежить прибутковість підприємства.

Таким чином, українські банки повинні головний акцент робити не на особливостях кредитного продукту (його опису), а на перевагах і цінностях, які матиме клієнт, якщо ним скористається, тобто на причині, по якій споживач віддасть перевагу саме цьому кредитному продукту, як це роблять зарубіжні банки.

Підсумовуючи вище сказане, зазначимо, що враховуючи, нинішню ситуацію на кредитному ринку і в реальному секторі в умовах економічної кризи, для підвищення ефективності кредитного впливу на виробництво банкам варто зосередити увагу на розробці спеціальних цільових кредитних продуктів. Слід врахувати досвід зарубіжних банків в цьому плані. Для ефективної діяльності комерційних банків і суб'єктів господарювання перші повинні змінити свої традиційні загальні підходи до кредитування і застосовувати індивідуальний підхід до кожного позичальника, врахувавши потреби кожного сектору економіки та можливості погашення для кожного позичальника. В цьому плані банкам варто звернути увагу на зарубіжні кредитні технології, які розробляють для кожного позичальника індивідуально, залежно від оцінки позичальника, його доходів, потреб в кредитних ресурсах та особливостей сфери його діяльності. Так, наприклад, банк Канади Alberta Treasury Branches (ATB Financial) пропонує окремі спеціальні кредитні продукти для підприємств таких галузей як енергетична, лісова, харчова та для сільського господарства [206]. Для кредитування підприємств кожної галузі створено окремі підрозділи, які в свою чергу складаються з кількох груп, що спеціалізуються тільки на кредитуванні однієї галузі і займаються розробкою спеціальних кредитних продуктів для неї, враховуючи усі зміни як у галузі, так і на ринку загалом. Багато зарубіжних банків для зручності для клієнтів працюють і надають свої послуги цілодобово [208].

Зарубіжні банки дають позичальникам можливість вибору гнучких варіантів погашення кредитів. Так, дуже популярний за кордоном Balloon loan (у дослівному перекладі «позичка методом аеростата»). Схема

погашення побудована таким чином, що повернення кредитів відбувається відносно невеликими частинами протягом кредитного періоду й більшою сумою після закінчення терміну погашення боргу.

Наприклад, за кредитом терміном на 7-10 років з процентною ставкою 5,25% перших п'ять років можна виплачувати тільки відсотки, після чого борг або рефінансується, або виплачується повністю. В деяких випадках при кредитуванні методом «аеростата» погашення всієї суми заборгованості проводиться тільки тоді, коли термін дії позики закінчується [95].

Зарубіжні банки враховують той факт, що започаткований бізнес на перших порах має незначні прибутки, тому вони йдуть на зниження першого внеску інколи навіть до 0%, нерідко одночасно піднімаючи процентну ставку за кредит. Також можна виділити кредитні пропозиції з ануїтетом, що підвищується або знижується. Кредитні продукти з ануїтетом, що підвищується, спеціально розраховані на щойно започаткований бізнес. Суть таких кредитних продуктів полягає залежності обсягу щомісячних виплат по кредиту від платоспроможності позичальника. На початковій стадії позичальник вносить символічну суму як перший внесок, а щомісячні платежі часто складаються тільки з відсотків за кредит, але не за весь період кредитування, а, скажемо, за три-п'ять років. Після цього періоду банк перекладає клієнта на іншу програму, збільшуючи платежі і термін, за яким вони розраховуються.

Значну увагу в процесі кредитування зарубіжні банки приділяють процентним ставкам за кредит. Вони використовують фіксовані та плаваючі процентні ставки. Видача кредитів за фіксованою процентною ставкою страхує позичальника від можливих втрат при підвищенні процентних ставок на кредитному ринку підвищує ризик втрат для банку. При видачі кредитів за плаваючою процентною ставкою, кредитна ставка переглядається і встановлюється відповідно до ринкової. Видача кредитів за такою ставкою мінімізує ризик втрат для банку, однак збільшує його для позичальника. Тому деякі зарубіжні банки пропонують комбіновану форму застосування процентних ставок. Наприклад, італійський банк Intesa Sanpaolo використовує поєднання обох ставок у певних процентних співвідношеннях залежно від умов конкретного позичальника і розміру кредиту. Процентні співвідношення фіксованих процентних ставок до плаваючої можуть бути 70:30; 60:40; 50:50; 30:70. Тобто частину терміну кредиту позичальник сплачує за фіксованою процентною ставкою, а частину – за плаваючою.

Банки Канади до певної суми кредити надають за плаваючою процентною ставкою, а ті, які перевищують встановлену суму – за фіксованою. Так, банк RBC ROYAL кредити від 5000 дол. надає за плаваючими ставками, а починаючи з 10000 дол. – за фіксованими

ставками [210].

Українським банкам для збалансування ризику втрат між банком і позичальником також варто використовувати комбіновану форму процентних ставок.

Отже, вітчизняним банкам потрібно звернути увагу на зарубіжний досвід індивідуального підходу до позичальників у плані погашення позик та застосування процентних ставок за кредит, враховуючи ситуацію в реальному секторі економіці.

Сьогодні в результаті змін, що відбуваються в структурі економіки, став актуальним системний аналіз галузей, внутрішньогалузевих тенденцій розвитку, особливостей фінансово-економічної діяльності і потреб підприємств не тільки в укрупнених галузях (наприклад, в галузі «сфера послуг»), а й деталізовано (наприклад, ніші «громадське харчування», «медичні послуги», «вантажні перевезення продуктів харчування і товарів народного споживання» та всередині галузі «сфера послуг»), а також формалізації даної інформації у вигляді спеціалізованих внутрішньогалузевих продуктів.

На наш погляд, при цьому кожен внутрішньогалузевий продукт повинен складатися з двох частин:

1) вимог до позичальника - мінімально необхідні критерії для надання кредиту позичальникові, отримані шляхом аналізу ринку та статистики кредитування підприємств даної ніші. Наприклад, для ніші «виробництво продуктів харчування» – мінімальний термін роботи, максимальна частка найбільшого покупця і постачальника, наявність на ринку не менше одного альтернативного постачальника кожного виду сировини, максимальна частка закупівель сировини в імпортерів для переробки в готову продукцію тощо. В рамках «вимог до позичальника» продукти можуть відрізнятися як по набору вимог, так і з обмежень значень даних вимог;

2) умов кредитування – структура угоди, пропонована з урахуванням приналежності позичальника до конкретної підгалузі: термін кредиту (максимальний і мінімальний, а також в залежності від мети кредиту), форма надання та погашення (наприклад, кредит, вид кредитної лінії, овердрафт), валюта кредиту, забезпечення (з урахуванням найбільш типового майна позичальників, які працюють у конкретних галузях), прибутковість та ін.

При цьому в міру нагромадження досвіду роботи банку з позичальниками і досвіду роботи зі специфічними видами забезпечення (накопичення практики реалізації видів майна, найбільш властивого підприємствам) виникає можливість приймати в заставу види майна, які стандартно вважаються менш ліквідними та надійними, не підвищуючи при цьому ризик. Дана можливість найбільш актуальна в сучасних

умовах, коли число позичальників, які мають можливість надати в заставу банку достатній обсяг нерухомості та автотранспорту (з урахуванням дисконту і вимог до якості майна), значно скоротилося. Зокрема, з поля зору банків фактично виключили цілі галузі, наприклад, велика кількість галузевих ніш в сфері послуг, де більшість підприємств не має ліквідних і надійних основних засобів, що задовольняють вимоги банків до застав.

Наведений приклад побудови продуктової лінії банку для підприємств ґрунтується на глибокому аналізі внутрішньогалузевих тенденцій в економіці, виділенні пріоритетних галузей і ніш для кредитування і розробці продуктів, що дозволяють:

- на початковому етапі (у процесі залучення) проводити відсікання нецільових клієнтів з критичним рівнем кредитного ризику для банку (визначаються відповідно з першою частиною продукту «вимоги до позичальника»), а значить, знижувати число відмов за кредитними заявками, операційні витрати банку і підвищувати прибутковість кредитування;

- пропонувати клієнтам найбільш адаптований продукт (друга частина продукту «умови кредитування»), що мінімізує ризики банку (в т.ч. специфічні внутрішньогалузеві ризики позичальника) і задовольняє потреби клієнта.

Отже, при актуалізації стратегії розвитку підприємницьких структур в умовах фінансової кризи необхідно приділяти істотну увагу питанням роботи банків щодо розширення продуктового ряду. Загалом мінімізація галузевих та інших ризиків позичальників можлива за рахунок розробки внутрішньогалузевих продуктів з урахуванням потреб і особливостей роботи компаній в окремих пріоритетних галузях, тобто побудови продуктового ряду в прив'язці до галузей і нішах економіки.

Варто зазначити, що бувають інвестиційні проекти, які потребують великого обсягу ресурсів, і для підвищення дієвості кредитного важеля варто передбачати великий обсяг кредитних ресурсів. Оскільки часто коштів у одного банку недостатньо, то вирішенням даної проблеми може слугувати мало поширений для кредитного ринку України такий кредитний продукт як консорціумний кредит. Як джерело фінансування, для банків він має ряд переваг порівняно з іншими кредитними продуктами. Консорціумне кредитування дозволяє банкам акумулювати ресурси для фінансування великих проектів. Для українських банків, які досить малі як за міжнародними мірками, так і в зіставленні з великими вітчизняними компаніями, це дуже важливо. Консорціум дозволяє банкам уникнути надмірної концентрації ризиків, розподіляючи їх між учасниками консорціуму. В цілому для банківської системи розвиток консорціумного кредитування сприяє підвищенню її стійкості. Основними обмежувачами розвитку кредитування реального сектора економіки є

низька капіталізація банківської системи України і вимоги дотримання пруденційних норм. У цій ситуації ефективним інструментом розвитку кредитних відносин може стати саме консорціумне кредитування.

Суть консорціумного кредиту полягає в об'єднанні декількох банків для надання кредиту, що дозволяє акумулювати необхідний обсяг грошових ресурсів і розподілити ризики між всіма учасниками угоди. Дрібні банки матимуть можливість доступу до інвестиційних привабливих секторів економіки, набуваючи певної частки в кредитуванні. Еластичність даного кредитного продукту дозволяє інвестувати кошти, отримувати вищі прибутки і збільшувати обсяги кредитування.

В Україні в основному поширений зовнішній ринок консорціумного кредитування. Основні позичальники – великі банки і великі компанії, кредиторами ж виступали, як правило, виключно зарубіжні банки. Кредити надавали в іноземній валюті, а лідируючі позиції з отримання таких кредитів в Україні займають іноземні банки. Однак, для реального сектору такі кредити вони не видавали. Серед вітчизняних банків створювали консорціум для кредитування суб'єктів господарювання Ощадбанк і Укрексімбанк. Проте, в умовах кризи, вітчизняним банкам необхідно розвивати сегмент гривневого консорціумного кредитування суб'єктів господарювання. Консорціумне кредитування на сучасному етапі є одним з найперспективніших способів відновлення кредитування банками економіки, що посилить вплив кредитних важелів на виробництво. Розвиток консорціумного кредитування матиме позитивний ефект як для банків, так і для позичальників.

Для банків позитивні тенденції використання консорціумного кредитування полягають у:

- розширенні кредитної експансії в умовах обмеженості ресурсів;
- підвищенні конкурентоспроможності банків і збереженні пріоритетності на кредитному ринку;
- диверсифікації кредитних ризиків і їх мінімізації;
- поліпшенні якості кредитних портфелів учасників і оцінці позичальника.

Для регіональних позичальників залучення консорціумних кредитів також має переваги:

- ресурси, що залучаються таким чином, є «довшими» і «дешевшими» порівняно з традиційними кредитами через диверсифікацію джерел кредитування;
- позичальник створює кредитну історію у кількох кредиторів, що надалі сприятиме формуванню довгострокових відносин з цими банками.

Варто зазначити, що використання консорціумних кредитів вітчизняними банками пов'язане з рядом проблем:

1. Відсутність довіри між банками. Криза ліквідності в 2008-2009 рр. показала вразливість і фінансову нестійкість багатьох вітчизняних банків. Високий ризик пов'язаний і з можливістю відкликання у банку-партнера ліцензії в зв'язку з погіршенням його фінансового стану та порушенням ним пруденційних норм.

2. Недосконалість законодавчої і нормативної бази. У законодавчій і нормативній базі відсутні окремі документи, які б регулювали консорціумне кредитування. Складнощі полягають в тому, що в більшості законодавчих актів, таких як Цивільний кодекс, консорціуми згадуються побічно і для їх створення встановлені лише загальні правила. При цьому документи НБУ, що регулюють консорціумне кредитування, не відповідають стандартам, які застосовують іноземні організатори. Крім того, на ринку практично відсутні напрацьовані судові прецеденти.

Запровадження консорціумного кредитування вітчизняними банками потребує розробки методологічного підходу до його розвитку. Необхідні загальні підходи і правила організації консорціумного кредитування.

Крім розширення асортименту кредитних продуктів для суб'єктів господарювання, банки повинні прагнути інтегрувати окремі банківські операції і пропонувати комплексні рішення своїм клієнтам, що дозволить враховувати весь спектр їхніх індивідуальних потреб. Комплексні пакети банківських продуктів дозволять банку збільшити обсяги комісійних доходів за рахунок зростання продаж, а клієнту – знизити вартість комплексного продукту порівняно з роздрібною ціною на окремі продукти і послуги, сприятиме його інтеграції в тіснішу багатопрофільну співпрацю з банком.

Однак варто зазначити, що надмірна кількість кредитних програм може негативно позначитися на ефективності кредитної пропозиції і роботі кредитних відділів банків. Тому кредитні продукти можуть бути об'єднані у великі блоки за цілями кредитування і кредитними інструментами. З часом можливі варіації за ціною, сумами і термінами кредитування.

Впровадження нових кредитних продуктів українськими банками часто носить хаотичний характер, тим часом у світі давно існують і використовуються стандарти моделювання бізнес-процесів, які допомагають систематизувати цей процес, зробити його ефективнішим.

Виходячи з мінливості ринкових реалій і еволюції банківських продуктів, виділимо основні структурні зміни в роботі комерційних банків над своїми продуктами і способи їх доведення до потенційних споживачів: встановлення, формування і підтримка довготермінових відносин з клієнтами комерційного банку. У даному випадку мова йде про перехід від пасивної системи вибудовування відносин з банківськими клієнтами до активної. Під активною системою відносин комерційного

банку з клієнтами, перш за все, варто розуміти чітко визначену за своєю структурою, але гнучку, з урахуванням індивідуальних особливостей кожного клієнта, систему управління відносин між банком і його клієнтською базою. Тут варто зробити акцент саме на сукупності банківських продуктів, оскільки саме вона корінним чином змінює вектор відносин між банком і споживачем банківських продуктів.

Варто зазначити, що нові кредитні продукти, особливості їхнього функціонування потребують своєчасного моніторингу і встановлення рівня доцільності їх впровадження. Тому банки повинні проводити моніторинг задоволення клієнтів якістю банківських продуктів з урахуванням специфіки функціонування комерційних банків на ринку України. Перевагою такого методу моніторингу для банку є оперативне отримання інформації про якісний склад власних продуктів, їхні основні переваги і недоліки для виробничого сектору.

Крім нових продуктів банкам варто підвищувати якісний рівень вже існуючих продуктів і технологій.

Таким чином, для підвищення кредитного впливу на стимулювання розвитку реального сектору економіки банкам необхідно не тільки розширити спектр нових кредитних продуктів для суб'єктів господарювання через адаптацію зарубіжних кредитних технологій і продуктів до вітчизняної практики кредитування, а й удосконалювати діючу практику кредитування.

3.2. Активізація банківського кредитування малого і середнього бізнесу в системі заходів із подолання фінансово-економічної кризи

Наслідки фінансово-економічної кризи, пов'язані із глобальною рецесією світового господарства, зниженням внутрішнього та зовнішнього попиту на вітчизняну продукцію, різкою девальвацією національної валюти, невисокою інвестиційною активністю, самим негативним чином позначилися на функціонуванні в Україні малого і середнього бізнесу. Розвиток останнього слід вважати необхідною умовою подолання економічного спаду і активізації господарської діяльності. У той же час скорочення обсягів позичок банків, що направляються на розвиток малого і середнього бізнесу, ускладнення умов доступу до банківських кредитів та високий рівень процентних ставок за ними не дозволяє забезпечити потреби даного сектора у необхідних грошових ресурсах для відновлення виробничого зростання.

Відтак одним із основних завдань реалізації економічного реформування в Україні, спрямованого на подолання кризових явищ у реальному секторі господарства, є створення з боку банківської системи

країни необхідних грошово-кредитних стимулів для забезпечення економічного зростання та розвитку малого і середнього бізнесу.

Саме малими та середніми підприємствами створюється більша частина валового внутрішнього продукту в країнах із розвинутими ринковими відносинами, а такі переваги малого бізнесу як мобільність, здатність швидкого пристосування до змін споживчого попиту, гнучкість, раціональна організаційна структура, оперативність в освоєнні випуску нової продукції малими партіями, невисокі експлуатаційні витрати, свідчать про їхній високий потенціал у забезпеченні можливостей подолання наслідків світової фінансово-економічної кризи, забезпеченні зайнятості працездатної частини населення та сприянні виробничому зростанню. Адже саме низька капітало-, матеріало- і трудомісткість таких підприємств, створюючи умови для досягнення і підтримки ними високої продуктивності праці, забезпечують тим самим достатню конкурентоспроможність малого бізнесу в масштабах усього національного господарства. Потрібно розуміти, що з огляду на залучення широких верств населення розвиток малого і середнього бізнесу в країні сприяє послабленню майнової диференціації та розширенню соціальної бази реформ, а відтак слугує формуванню активного середнього класу суспільства, відкриває простір для вільного вибору економічної діяльності, пом'якшуючи соціальну напруженість і демократизуючи ринкові відносини.

Нині однією із головних проблем в розвитку малого та середнього бізнесу в Україні слід вважати істотну обмеженість грошових і матеріальних ресурсів для реалізації цього завдання, що примушує підприємців шукати якісно нові підходи, схеми та механізми фінансової підтримки своїх проектів. При цьому за умов гострого дефіциту державних коштів, що можуть бути спрямовані на розвиток реального сектора господарства, а також неможливості активних зовнішніх запозичень у зв'язку із незначними масштабами бізнесу та обмеженістю ресурсів на зовнішніх фінансових ринках через фінансово-економічну кризу, на перший план у ресурсному забезпеченні діяльності малих і середніх підприємств виходять механізми банківського кредитування даного виду господарювання. Тому на сьогодні передусім саме банківський кредит здатний відкривати перед підприємцями можливості реалізації власних проектів та досягнення успіхів в бізнесі.

Однак на практиці цілий ряд труднощів, що супроводжують організацію банківського кредитування підприємств малого і середнього бізнесу самим серйозним чином гальмують розвиток даного сектора національного господарства, не даючи можливості реалізації його потенціалу в процесі подолання негативних наслідків фінансово-економічної кризи. При цьому дані труднощі стосуються як самих

підприємців, так і банківських установ.

Для підприємців такими проблемами є, зокрема, високі проценти, короткі строки погашення, відсутність чи недостатність стартового капіталу малого підприємства, обмеженість пропозиції кредитів для малого бізнесу і відсутність конкурентного ринку послуг із кредитування, складність і довготривалість процедури отримання банківського кредиту.

Для банківських установ, у свою чергу, кредитування малого і середнього бізнесу в Україні надзвичайно ускладнено через високий рівень економічного ризику, що практично виключає можливість довгострокового інвестування. Суб'єкти малого та середнього підприємництва в основному утримують в обороті майже весь свій капітал, будучи надзвичайно чутливими до негативних проявів процесу пристосування України до умов відкритої економіки. Тому в умовах існуючої економічної нестабільності підприємства малого бізнесу надають перевагу швидким операціям, у зв'язку з чим вони втрачають інвестиційну привабливість як для вітчизняного, так і для іноземного інвестора [32, с.104]. Ще до початку кризових явищ на фінансовому ринку починали спостерігатися такі негативні явища як збільшення портфеля неповернених позичок і «поганої» заборгованості [108, с. 66]. Однак в умовах практично необмеженого доступу на ринки зовнішніх запозичень і значного попиту на споживчі кредити, дохідність за якими покривала імовірні втрати за проблемними кредитами, зазначені тенденції в організації банківського кредитування не викликали серйозного занепокоєння.

Із початком світової фінансово-економічної кризи дані проблеми загострилися ще більшою мірою, позаяк банки, намагаючись знизити рівень ризиків за своїми операціями, стали запроваджувати ще більш жорсткі стандарти кредитування малого і середнього бізнесу, а то і взагалі згорнули відповідні кредитні програми, у зв'язку із чим підприємці були позбавлені можливостей інвестувати кошти в нове обладнання, розширення свого бізнесу, створення нових робочих місць. А сама зміна банківських стандартів кредитування скоротила для підприємств можливість рефінансувати вже отримані в банках кредити. Не слід також забувати і про ті особливості діяльності малих і середніх підприємств, які істотно обмежують умови їхньої ефективної взаємодії із банківськими установами щодо організації кредитування. До їх числа можна, зокрема, віднести: тіньовий характер деяких аспектів діяльності багатьох підприємств, що пов'язано із приховуванням реальних об'ємів виручки, прибутку та фонду оплати праці; відсутність у підприємства тривалої кредитної історії, що суттєво підвищує рівень кредитного ризику для банку; невеликий масштаб бізнесу, що ускладнює для банку оцінку його стану; непрозора і недостовірна звітність, що не адекватно відображає

фінансові результати виробничо-господарської діяльності підприємства; відсутність ґрунтовно розробленого бізнес-плану щодо залучення кредиту, особливо на створення нового підприємства; відсутність або недостатність надійного і ліквідного майна, що може слугувати заставним забезпеченням отриманого кредиту. Сукупність зазначених факторів зумовлює порівняно високий ризик банківських установ при кредитуванні підприємств малого і середнього бізнесу, що визначає порівняно низьку зацікавленість банків у здійсненні кредитних вкладень саме в цей сектор економіки.

Для підвищення ефективності процесу кредитування в комерційному банку необхідно налагодити якісне інформаційно-аналітичне забезпечення. Адже жодна сама досконала методика аналізу позичальника або оцінка ризику не дасть надійних результатів, якщо вихідна інформація буде недостатньо повною або надійною [13, с. 36]. Шляхами до вирішення даної проблеми є активізація діяльності бюро кредитних історій, а також запровадження відкритої, прозорої звітності самими підприємствами малого і середнього бізнесу. Крім того, важливим напрямом активізації банківського кредитування підприємств малого і середнього бізнесу є створення гнучкої системи гарантій, яка відкрила б можливості кредитування даного сектора економіки. При цьому гарантії можуть забезпечуватись як самими банками через запровадження продажу гарантій як форми вкладення капіталу з метою отримання прибутку, так і іншими зацікавленими установами, зокрема спеціалізованими фондами або іншими інститутами підтримки малого підприємництва, а також державними та муніципальними органами влади для тих малих і середніх підприємств, які працюють у соціально значущих галузях економіки, беруть участь у виконанні державних замовлень, виконують заходи в рамках регіональних програм соціально-економічного розвитку територій. Особливо перспективним для кредитної підтримки малого бізнесу слід вважати започаткування діяльності в Україні гарантійних фондів, які зможуть взяти на себе частину ризиків комерційних банків, що кредитують малі підприємства за рахунок власних ресурсів.

Зростанню економічної зацікавленості банків у кредитуванні суб'єктів малого та середнього бізнесу сприятиме також скорочення банківських витрат, пов'язаних із опрацюванням кредитних заявок, бізнес-планів та інвестиційних проектів клієнтів. Адже адміністративні витрати банків при кредитуванні малих і середніх підприємств практично дорівнюють видаткам при розгляді кредитних заявок великих підприємств, а тому для значного розширення кредитування комерційними банками малого бізнесу необхідно запропонувати належні механізми-компенсатори високих адміністративних витрат. Таким компенсатором може бути додатковий відносно дешевий ресурс – в

рамках Національної програми сприяння розвитку малого підприємництва в Україні. Український фонд підтримки підприємництва (УФПП) має розробити механізм видачі кредитів малим підприємствам через уповноважені комерційні банки, відібрані на тендерних умовах. Іншим компенсатором є також здешевлення кредитів, задля чого необхідно розробити механізм часткової компенсації відсоткових ставок по кредитах для суб'єктів малого підприємництва через УФПП та регіональні фонди підтримки підприємництва. Зменшенню рівня адміністративних та операційних витрат комерційних банків могло б сприяти запровадження режиму пільгового оподаткування прибутку банківських установ, що кредитують малий і середній бізнес, а також зниження нормативів обов'язкового резервування для банків, які здійснюють кредитування підприємств малого і середнього бізнесу.

Серед інших факторів, які стримують розвиток банківського кредитування малого підприємництва, – низький рівень капіталізації банків, переважання у структурі банківських ресурсів коштів, залучених до запитання і на короткостроковій основі, недостатня відпрацьованість самої технології кредитування суб'єктів малого та середнього бізнесу. Знижує зацікавленість банків у кредитуванні малого бізнесу й те, що, надаючи позичку без застави, вони повинні формувати значні обсяги резервів під кредитні операції, що знижує прибутковість банківської діяльності і підвищує рівень кредитного ризику. Одним із шляхів розв'язання даної проблеми є прискорений розвиток фінансового лізингу, який може стати реальним способом отримання необхідних матеріальних ресурсів для започаткування власної справи без заставних відносин.

Розширенню банківського кредитування малого і середнього бізнесу може також сприяти активізація співпраці з міжнародними фінансовими організаціями, адже окрім довгострокових кредитних ресурсів, вони спроможні передати вітчизняним комерційним банкам передовий досвід і сучасні технології кредитування малих підприємств, що сприяє зниженню величини видатків і рівня ризиків банківських установ.

Не менш важливе значення для досягнення істотних позитивних зрушень в активізації банківського кредитування підприємств малого і середнього бізнесу слід вважати реалізацію ряду заходів законодавчо-нормативного характеру, спрямованих на забезпечення належного правового врегулювання та впорядкування відносин власності, заставних відносин, іпотеки, посилення правової відповідальності позичальників за порушення умов кредитування. Зміна правового поля в Україні, яке нині є переважно на боці боржника, а не кредитора, є ключовим завданням у системі заходів із зниження загального рівня кредитних ризиків у банківському секторі, скорочення частки проблемної і безнадійної заборгованості у кредитних портфелях банків.

Ще одним важливим фактором, котрий визначає проблемні аспекти організації кредитних взаємин між комерційними банками і суб'єктами малого і середнього бізнесу є порівняна обмеженість спектру банківських кредитних послуг, асортимент яких у вітчизняних банків налічує досить незначну кількість можливих програм співробітництва (це передусім кредит на поповнення оборотних коштів, кредит на поточну діяльність, кредит на придбання обладнання), тоді як в країнах із розвинутими ринковими відносинами масштабність і розмаїття форм кредитної співпраці налічує десятки різних програм. Очевидно, що перспективи вирішення цього питання полягають у розробці банківськими установами якнайширшого асортименту кредитних послуг, які вони будуть спроможні запропонувати для співпраці малим та середнім підприємствам. Йдеться, зокрема, про такі форми організації кредитного процесу як: консорціумне, лізингове, іпотечне кредитування, «овердрафт», відновлювані кредитні лінії, використання платіжних карток, надання гарантій на отримання кредиту, аудиторсько-консалтингове обслуговування, венчурне фінансування, комплексне обслуговування малих та середніх підприємств. У якості одного із видів такого обслуговування можна розглядати мікрофінансування як достатньо перспективний механізм кредитної підтримки малого та середнього бізнесу, який окрім власне мікrokредитів може включати також комплекс фінансових послуг (депозити, страхові продукти). Істотні відмінності мікrokредитів від традиційного банківського кредитування полягають у їх меншому розмірі і коротших термінах погашення, а також мінімальній кількості документів, необхідних для їх оформлення, що визначає значно більшу гнучкість та оперативність такого виду кредитування.

Отже розгляд основних груп проблем, що супроводжують кредитні відносини банків із суб'єктами малого і середнього підприємництва дає можливість стверджувати, що з метою всебічного обґрунтування напрямів активізації банківського кредитування малого і середнього бізнесу в системі заходів із подолання фінансово-економічної кризи необхідно розробити комплексну програму роботи банківської системи і участі держави у кредитному забезпеченні розвитку малого і середнього бізнесу, що дало б можливість визначити цілі, принципи і механізми реформування системи банківського кредитування у даній сфері, сформулювати основні заходи, необхідні для забезпечення активної участі банківської системи країни у формуванні інвестиційних ресурсів підприємств малого і середнього бізнесу, а також визначити джерела потрібних для цього грошових коштів. Таким чином дана програма мала б включати в себе чотири основні складові:

- 1) визначення стратегічних цілей програми на середньострокову перспективу;

- 2) формування принципів і механізму реалізації програми;
- 3) обґрунтування практичних кроків щодо здійснення відповідних заходів;
- 4) визначення конкретних джерел грошових ресурсів для реалізації програми.

Що стосується основних стратегічних цілей, яких має досягти реформа взаємодії банківського сектора із малим та середнім бізнесом у середньостроковій перспективі, то вони полягають у наступному:

- спрощення підходів до організації банківського кредитування підприємств малого і середнього бізнесу;
- отримання бізнесом необхідних обсягів грошових ресурсів як першооснови розвитку виробництва і створення додаткової вартості;
- збільшення частки малого і середнього бізнесу у структурі ВВП країни;
- зниження залежності динаміки розвитку вітчизняної економіки від експортного сектору і попиту на зовнішніх ринках;
- підвищення рівня зайнятості в економіці через розвиток малого і середнього бізнесу.

Щодо принципів і механізму реформи взаємодії банківської системи із малим та середнім бізнесом, то вони мають відображати ті ключові засади, на яких ґрунтується стратегічне партнерство між фінансовим та реальним секторами національного господарства в плані ефективного розміщення і використання акумульованих банками грошових ресурсів на цілі, що передбачають виробниче зростання, ріст продуктивності праці і зайнятості, збільшення добробуту населення загалом.

Основними принципами, що мають лежати в основі реалізації даної стратегії, мають бути наступні:

- розвиток підприємництва, насамперед малого та середнього бізнесу, як головного чинника соціально-економічного розвитку країни, підвищення зайнятості населення та наповнення місцевих бюджетів;
- посилення кредитного забезпечення розвитку малого і середнього бізнесу шляхом розвитку ринку фінансових послуг;
- запровадження для банківської системи дієвих гарантійних стимулів кредитування малого і середнього бізнесу.

Власне сам механізм реалізації програми має полягати у забезпеченні оптимального поєднання законодавчих, адміністративно-регулятивних і економічних важелів впливу на кредитну активність комерційних банків з метою забезпечення спрощення умов доступу підприємств малого і середнього бізнесу до кредитних ресурсів банківської системи.

З метою забезпечення активної участі банківської системи країни у формуванні інвестиційних ресурсів підприємств малого і середнього

бізнесу необхідно здійснити наступні практичні кроки:

1) розширення основних форм кредитування підприємств малого і середнього бізнесу шляхом застосування, окрім стандартного кредитування поточної діяльності, також консорціумного, лізингового та іпотечного кредитування, кредитування у формі «овердрафт» і відновлюваних кредитних ліній, в тому числі і з використанням платіжних карток, мікрофінансування;

2) внесення необхідних змін у менеджмент банків, їхню операційну та технологічну діяльність на фінансовому ринку в процесі видачі позичок, а також у сферу інформаційних банківських технологій з урахуванням особливостей функціонування і потреб клієнтів малого і середнього бізнесу;

3) диференціювання процентних ставок за кредитами рефінансування Національного банку України, наданими за цільовим спрямуванням банкам на кредитне забезпечення розвитку малого і середнього бізнесу;

4) внесення необхідних змін до встановленого Національним банком України порядку формування резервів на відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків з метою стимулювання активізації кредитної діяльності банківських установ щодо підприємств малого і середнього бізнесу;

5) удосконалення системи консультування суб'єктів малого і середнього підприємництва стосовно умов і можливостей отримання кредиту в банках і участі у державних програмах кредитування малого і середнього бізнесу;

б) оптимізація процедур моніторингу і контролю ризиків кредитної діяльності банків, що супроводжують надання позичок підприємствам малого і середнього бізнесу, активне використання скорингових систем оцінки кредитоспроможності клієнтів – підприємств малого і середнього бізнесу;

7) внесення необхідних змін до чинного законодавства в частині:

а) захисту прав кредиторів і розширення їхніх прав щодо реалізації заставленого майна;

б) підвищення ролі банків у ініціації реструктуризації підприємств малого і середнього бізнесу, участі в оздоровленні їх фінансового стану, а в разі необхідності – в ліквідації неплатоспроможних підприємств;

в) створення гнучкої системи гарантій за кредитами, наданими банками малому і середньому бізнесу, які забезпечуються спеціалізованими фондами загальнодержавного або регіонального рівня;

г) внесення змін до податкового законодавства шляхом надання пільг тим банкам, які здійснюють кредитування підприємств малого і середнього бізнесу, визначених пріоритетами державної стратегії економічних реформ;

д) створення спеціалізованих кредитних установ, які обслуговують підприємства малого і середнього бізнесу.

Невід'ємною складовою реалізації програми активізації банківського кредитування підприємств малого і середнього бізнесу є пошук необхідних для цього ресурсів. Відтак в якості основних джерел коштів, необхідних для забезпечення ефективного сприяння банківськими установами розвитку малого і середнього бізнесу можна виділити наступні:

по-перше, кошти, залучені банками за рахунок цільових кредитів рефінансування НБУ, наданих при умові їх спрямування на кредитне забезпечення розвитку малого і середнього бізнесу;

по-друге, залучення цільових коштів міжнародних кредитно-фінансових організацій і, насамперед, Світового банку та Європейського банку реконструкції і розвитку, Німецько-українського фонду на забезпечення загальнодержавних програм розвитку малого і середнього бізнесу;

по-третє, кошти Українського фонду підтримки підприємництва (УФПП), що може діяти за допомогою механізму видачі кредитів малим і середнім підприємствам через уповноважені комерційні банки, відібрані на тендерних умовах;

по-четверте, кредитні ресурси комерційних банків, що надаються малому і середньому бізнесу під мінімальні процентні ставки, знизити які дозволяє дія компенсаційного механізму на основі створення регіональних кредитно-гарантійних установ і фондів сприяння розвитку підприємництва за рахунок збільшення частки податкових надходжень, яка залишається у місцевих бюджетах.

Розглядаючи проблеми, пов'язані із кредитуванням малого та середнього бізнесу в Україні варто зосередитися на деяких особливостях та необхідності вдосконалення мікроекономічних аспектів даного питання, яке включає врегулювання процедури мікrokредитування у банківських установах.

3.3. Оптимізація діяльності банківських установ на роздрібному сегменті ринку банківських послуг

Успішна діяльність будь-якого банку великою мірою визначається спектром послуг, які він пропонує своїм клієнтам. Стимулюючими факторами, що сприяють його розширенню є, по-перше, зростання конкуренції у банківській сфері, по-друге, зниження прибутковості традиційних операцій, зокрема кредитних, по-третє, прагнення банків отримувати максимальний прибуток.

Розвиток повноцінного ринку роздрібних банківських послуг є одним із важливих завдань у загальній стратегії економічного розвитку країни та банківської системи.

Стосовно роздрібною сегменту ринку банківських послуг в Україні слід зазначити, що банківське обслуговування населення на даний момент зводиться до традиційного кола послуг, таких як депозитні та кредитно-розрахункові. З огляду на проблеми реалізації діяльності банків на відповідних сегментах ринку роздрібних банківських послуг, необхідно звернути увагу на вдосконалення діяльності банків щодо надання цих послуг.

Вітчизняні банки, працюючи на ринку роздрібних банківських послуг, повинні забезпечувати в першу чергу рентабельність, надійність і ліквідність безпосередньо банку та задоволення потреб клієнтів.

Для досягнення поставлених цілей банкам України, які вже обрали для себе орієнтир щодо обслуговування фізичних осіб і вже мають певний досвід, необхідно в першу чергу приділяти особливу увагу розвитку базових напрямків обслуговування роздрібних клієнтів, а це пов'язано з тим, що саме названі послуги складають основу банківської діяльності і не потребують значних додаткових вкладень.

Отже, комплекс заходів щодо удосконалення обслуговування клієнтів на роздрібному ринку за базовими напрямками, повинен включати три складові, а саме: удосконалення депозитних послуг, удосконалення кредитних послуг та удосконалення розрахункових послуг. Кожна із названих систем включає в себе сукупність рекомендацій по зазначених напрямках.

Перша сукупність таких заходів пов'язана з депозитними послугами. Враховуючи те, що депозитні послуги для фізичних осіб на сьогоднішній день залишаються єдиним напрямом розміщення коштів домашніми господарствами, слід зазначити, що вітчизняні банки повинні усвідомити актуальність проблеми нарощування власних зусиль щодо залучення цих коштів.

Слід виділити такі напрямки удосконалення надання депозитних послуг фізичним особам:

1. Розширення базового асортименту депозитних послуг шляхом удосконалення режимів вже функціонуючих депозитів до запитання та строкових.

2. Удосконалення нормативної бази, регламентуючої використання таких депозитів.

3. Удосконалення функціонуючої системи страхування вкладів фізичних осіб на основі прийняття ряду положень щодо особливостей діяльності Фонду гарантування вкладів фізичних осіб.

Комерційні банки повинні не тільки використовувати та вдосконалювати існуючі інструменти залучення коштів фізичних осіб, а й приділяти більше уваги впровадженню нових різновидів послуг, які сприятимуть подальшому розвитку та вдосконаленню банківської системи в цілому.

Особливої уваги заслуговує напрямок вдосконалення роботи українських комерційних банків по залученню грошових коштів населення, власне запровадження нових видів депозитів, розширення їх асортименту.

Необхідність вдосконалення банківської діяльності в цілому та запровадження нових видів депозитів можна підкріпити низкою аргументів:

- застосування маркетингових прийомів в процесі банківського обслуговування фізичних осіб вимагає індивідуалізованого підходу до клієнта, що, в свою чергу, повинно стимулювати вдосконалення асортименту депозитних послуг кожного банку, враховуючи потреби клієнта. Крім того, серед клієнтів – фізичних осіб – досить часто зустрічаються особи, які не вивчають і не порівнюють умови депозитів у різних банках, а просто вибирають будь – який банк. Таким чином, пропонуючи широкий вибір депозитів, банк залучає більше клієнтів, що забезпечує ріст доходів;

- збільшення різноманітності банківських послуг підвищує рейтинг банку, позитивно впливає на його імідж, що дозволяє залучати більше клієнтів, розширюючи тим самим дохідну базу банку;

- сучасний стан ринку роздрібних банківських послуг в Україні зумовлює необхідність диференційованого підходу до різних груп клієнтів, виходячи із особливостей вітчизняного ринку депозитів.

Таким чином, вважаємо за доцільне вітчизняним комерційним банкам розширяти асортимент депозитів, що при правильній організації роботи (в основі якої повинні бути покладені вимоги банківського менеджменту та маркетингу) позитивно вплине як на фінансовий стан банків, так і сприятиме оптимізації їх відносин з населенням. Доцільним, на нашу думку, залишається використання загальної системи депозитів, яка складається із депозитів до запитання, строкових, до яких також належать й ощадні депозити, а також трансакційних депозитів. В розрізі кожного із видів депозитів варто розглянути можливі варіанти вдосконалення роботи банків.

У групі депозитів до запитання доцільно запровадити так званий спільний депозит (депозит на кількох осіб) вкладника і його довіреної особи. При користуванні депозитом вони мають рівні права і не обов'язково, щоб між собою вони перебували у родинних зв'язках.

Перевагами такого виду депозиту є і форма спадку, і спосіб нагромадити стартовий капітал, і навіть можливість зробити подарунок.

Великим попитом серед вкладників у світовій банківській практиці користується поточний рахунок, на який зараховуються всі поточні надходження (заробітна плата, пенсія, стипендії) і здійснюються поточні платежі власника рахунку (квартплата, комунальні платежі та ін.). При нестачі власних коштів клієнт може отримати в банку позику (овердрафт), всі наступні надходження спрямовуються на погашення заборгованості перед банком. Таким чином при нестачі власних коштів клієнт банку – власник поточного рахунку – отримує позику на суму нестачі власних коштів на момент виникнення потреби в коштах у автоматичному режимі. Погашення позики також здійснюється автоматично в момент надходження коштів на рахунок.

Клієнти банків економічно розвинутих країн – власники поточного рахунку – можуть здійснювати велику кількість операцій по своїх рахунках: можливість отримання позики у формі овердрафту, щомісячного звіту про рух коштів по рахунку, отримання дебетової платіжної картки для користування банкоматом, чекової книжки, одержання дорожніх чеків, оплатити рахунок, сплатити податки, доручити банку здійснювати перерахування в певній сумі з поточного рахунку на ощадний рахунок для нагромадження тощо.

Наприклад, у Німеччині власник такого рахунку може виконувати і користуватися наступними банківськими операціями та послугами: автоматичні безготівкові перерахування місячних доходів (заробітної плати) і зручне використання цих коштів; безоплатна видача чекової книжки після зарахування першої регулярної суми; автоматичне виконання банком усіх доручень клієнта щодо списання коштів з рахунку; безоплатне перерахування частини коштів на ощадний рахунок із підвищеною процентною ставкою; можливість овердрафту в розмірі 4-х місячних доходів клієнта; можливість розміщення коштів під високі проценти; можливість отримати міжнародну пластикову картку “Viza” і “вторинних карт” для членів сім’ї; власники карток автоматично страхуються від нещасних випадків.

В Україні поточні рахунки в основному відриваються при запровадженні зарплатних проектів паралельно з емісією дебетових карток. Відповідно, можна запропонувати розширити комерційним банкам коло послуг, що надаються по поточних рахунках. Зокрема, доцільно, вітчизняним банкам пропонувати власникам цих рахунків такі послуги як: перерахування різного роду платежів; автоматичне перерахування частини коштів на строковий рахунок із виплатою вищих відсотків; збільшення розміру овердрафту; автоматичне страхування на випадок смерті, по інвалідності тощо. Це, в свою чергу, може позитивно

впливати на стан залученого банківського капіталу в цілому, сприяючи досягненню стабільності ресурсної бази комерційного банку, що позитивно відобразиться на дохідності його активів і сприятиме зниженню ризику.

Вітчизняним банкам доцільним вбачаємо запровадити у практику рахунки, які б поєднували принципи зберігання та використання строкових депозитів та депозитів до запитання.

Такі рахунки вигідні, в першу чергу, клієнту, оскільки як депозити до запитання дозволяють здійснювати розрахунки за допомогою документу, що має силу платіжного засобу, а головне – дають право отримувати по них дохід, як по строкових депозитах.

Для банку такі рахунки є привабливими тим, що кошти на них зберігаються визначений термін і тому можуть бути використані на інвестиції.

Слід було б запропонувати запровадити універсальний вид депозиту, який би поєднував в собі переваги строкового депозиту та депозиту до запитання з точки зору отримання максимального прибутку і можливості постійного користування щомісячно нарахованими процентами. Такий депозит умовно повинен складатися з двох частин: розхідно-прихідної і строково-нагромаджувальної.

Першопочатково внесена сума автоматично зараховується на строкову частину такого вкладу, де на неї нараховуються відсотки, які відразу ж повертаються на розхідно-прихідну частину. Ці відсотки клієнти можуть зняти повністю або частково в будь-який час, а також внести додаткову суму. Всі невикористані клієнтами відсотки і додатково внесені суми по закінченню місяця переводяться на строкову частину депозиту, сумуються із початково внесеною сумою і на утворений таким чином залишок нараховуються знову відсотки, які повертаються на розхідно-прихідну частину депозиту для можливого використання.

Таким чином, у строковій частині депозиту здійснюється зберігання та нагромадження внесених вкладником сум, а в розхідно-прихідній частині відображаються тимчасово нараховані відсотки. Якщо не використовувати щомісячно нараховані відсотки, то вони сумуються із залишком депозиту і на них нараховуються відсотки на відсотки. Мінімальний термін зберігання коштів на такому рахунку пропонуємо не менше 1 року, що сприятиме формування стабільної депозитної бази банку.

Таким чином, вітчизняні банки, використовуючи запропоновані нові види депозитів, зможуть розширити клієнтську базу, акумулювати більше заощаджень населення і, відповідно, розширити свою ресурсну базу.

Важливе значення депозити мають не тільки для банків, а й безпосередньо для населення. В умовах суспільного розподілу праці,

спеціалізації і кооперування неможливо уявити господарську структуру будь-якої країни без розвинутого механізму безготівкових розрахунків, які проводяться з поточних та інших рахунків, які відкриті у комерційних банках. Прискорення розрахунків відіграє важливу роль для швидкої реалізації продукції та надання послуг, а, відповідно, отримання прибутку. В більшості цьому відповідає режим функціонування банківських рахунків, особливо поточних рахунків, які допускають овердрафт, і відкриття контокорентних рахунків. Для вкладників депозити є одним із основних видів фінансових інвестицій, які приносять процент. Це стосується, перш за все, різного роду строкових вкладів і сертифікатів.

Розширюючи асортимент депозитних послуг, вітчизняним банкам необхідно певну увагу приділяти і розробці та удосконаленню діючої нормативної бази, яка забезпечуватиме регулювання їх надання. Для цього необхідно внести зміни до діючої Інструкції “Про порядок відкриття, використання та закриття рахунків в національній та іноземній валютах” в плані запровадження посадової відповідальності працівників банку за здійснення депозитних послуг. Доцільним є розробка “Положення про пільги вкладникам”, в якому було би чітко визначено коло вкладників, які можуть користуватися пільгами: постійні клієнти, акціонери, працівники банку, соціально незахищений клас; перелік самих пільг для кожної групи: відкриття і використання депозитної лінії, можливість комплексного обслуговування; система заохочення працівників банку в банківському обслуговуванні. Для того, щоб застрахувати банки від можливості одночасного вилучення депозитів, доцільним також є внесення поправки до Цивільного Кодексу, яка б описувала процедуру дострокового розірвання депозитного договору між банком і клієнтом і передбачала термін, на протязі якого це розірвання може здійснюватися.

Особливої уваги заслуговує також удосконалення існуючої системи страхування вкладів фізичних осіб, оскільки вона створює умови для вирішення кількох важливих завдань:

- зменшення ризику кризи банківської системи внаслідок втрати ліквідності та платоспроможності через масове вилучення депозитів із банків;
- захист дрібних вкладників від ризиків, яким вони піддаються при розміщенні коштів на депозити;
- сприяння мобілізації грошових заощаджень фізичних осіб для забезпечення зростання інвестицій.

На сьогодні, в Україні при страхуванні вкладів фізичних осіб застосовуються положення Закону України “Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб”. Підкреслимо, що особливої уваги заслуговують питання щодо вдосконалення роботи Фонду гарантування вкладів фізичних осіб в Україні. Зокрема, ті питання, які торкаються

безпосередньо участі комерційних банків у роботі фонду щодо порядку виплати коштів вкладникам при банкрутстві банків, щодо переліку депозитів, які підлягають відшкодуванню.

Основні напрямки удосконалення системи страхування вкладів фізичних осіб повинні включати наступні положення:

- оскільки в Україні відшкодовуються вклади, включаючи проценти у національній та іноземній валюті, які розміщені фізичною особою на її іменних рахунках в банку, тому, враховуючи той аспект, що майже всі види депозитів які пропонуються вітчизняними банками фізичним особам, за виключенням анонімних вкладів та вкладів на пред'явника, підлягають відшкодуванню, доцільно було б запровадити диференційований підхід щодо відшкодування сум за депозитами залежно від різновидів останніх;

- визначаючи оптимальний розмір відшкодування вкладів, слід враховувати як інтереси вкладників, так й інтереси та можливості банківської системи. Було б доцільно максимальний розмір відшкодування за вкладом прив'язати до курсу вільно конвертованої валюти (долара США чи ЄВРО) або мінімальної заробітної плати. При цьому, використовуючи прив'язку до вільно конвертованої валюти у разі страхування вкладів у іноземній валюті, а до мінімального розміру заробітної плати – вкладів у національній валюті. При досягненні відповідного економічного розвитку для обчислення розміру страхових виплат можна використовувати подвійну суму ВВП на душу населення;

- вітчизняним законодавством має передбачатися можливість розрахунку із вкладниками за рахунок коштів страхового фонду відразу після припинення діяльності банківської установи, а не після призначення ліквідаційної комісії. Корисним, на наш погляд, є досвід Угорщини, де виплати вкладникам здійснюються у разі “заморожування” депозитів. “Замороженими” вважаються депозити, з яких банк не може провадити платежі протягом трьох робочих днів. В умовах України, здійснювати виплати закладами після оголошення банку банкрутом недоцільно. Це пов'язано з тим, що процедура ліквідації може затягнутися на декілька років. Окрім того, актуальним є й питання черговості задоволення вимог кредиторів. Тому, доцільним було б у першу чергу задовольнити вимоги вкладників – фізичних осіб, тобто надати Фонду гарантування вкладів статусу переважного і безумовного права задоволення вимог перед іншими кредиторами однієї черги.

Рішення про початок виплат повинен приймати керівний орган організації, яка відповідає за використання коштів фонду страхування вкладів. Цій організації слід передати також право грошових вимог за депозитами. Вона має бути повноправним учасником ліквідації або санації банку. Якщо ж проблемний банк, чиї депозити відшкодовано за рахунок

коштів фонду, успішно проведе процедуру фінансового оздоровлення і відновить свою діяльність, він має компенсувати фондові його витрати.

В Україні система страхування вкладів починає діяти з дня, коли вклади стають недоступними, тобто у разі неможливості одержання вкладу вкладником відповідно до умов договору, який настає з дня призначення ліквідатора банку – учасника Фонду гарантування вкладів фізичних осіб. Однак недоступність вкладів, як правило, виникає задовго до відкриття ліквідаційної процедури та визнання боржника банкрутом. Тому, вважаємо за доцільне, щоб право вимоги вкладниками коштів з Фонду гарантування вкладів фізичних осіб наставало відразу після припинення банком виконання своїх зобов'язань. Це, в свою чергу, збільшить довіру населення до банківської системи, що сприятиме припливу коштів на банківські рахунки:

- оскільки вкладникам у більшості випадків потрібними є не самі гроші, а тверда впевненість у їх збереженості та можливості отримання за першою вимогою, тому одним із шляхів, який може використовуватися з метою страхування таких вкладів, повинен бути механізм переказу вкладів з проблемного банку до банку, що функціонує нормально, і є фінансово стійким. Зазначений механізм повинен бути нормативно закріплений у Положенні НБУ “Про механізм переказу вкладів із проблемних банків до фінансово стійких”;

- поряд зі страхуванням депозитів важливе значення для вкладників має й доступність інформації про діяльність комерційних банків і про ті гарантії, які вони можуть дати, а також про діяльність безпосередньо Фонду гарантування вкладів. Вирішуючи питання про розміщення вільних грошових коштів, кредитор-фізична особа повинна мати достатню інформацію про фінансовий стан банку, щоб самому оцінити ризик майбутніх вкладень. З цією метою, а також для практичного застосування принципу прозорості та забезпечення вкладникам вільного доступу до надійної інформації, необхідно створити інформаційні системи для вкладників банків-учасників фонду, а також розробити ефективні технології співпраці із засобами масової інформації;

- важливим напрямком роботи Фонду повинен стати контроль (звичайно, у межах його повноважень) за ризиками в діяльності банків-учасників. Для Фонду головним завданням в управлінні ризиками є виявлення на ранніх етапах проблем у діяльності комерційних банків та подання рекомендацій Національному банку України щодо застосування заходів впливу до тих банків, діяльність яких є ризиковою як для вкладників, так і для Фонду. Контроль за ризиками може дати змогу Фонду впливати на фінансову стабільність банків. З огляду на це, вважаємо за доцільне розробити Положення “Про порядок здійснення контролю за ризиками банків – учасників Фонду гарантування вкладів

фізичних осіб”, в якому передбачатиметься, що контроль за банківськими ризиками з боку Фонду гарантування вкладів фізичних осіб здійснюватиметься шляхом моніторингу. Зазначений моніторинг - це постійне спостереження за діяльністю банків-учасників фонду з метою виявлення проблем у їхній діяльності та негайного вживання заходів, спрямованих на захист вкладів фізичних осіб.

Моніторинг має забезпечувати виконавчу дирекцію фонду інформацією, необхідною для:

- прийняття програм управління ризиками, виконання якої дасть змогу утримувати їх у допустимих межах;
- внесення рекомендацій НБУ про застосування заходів впливу щодо окремих банків, діяльність яких є ризиковою (зокрема, призупинення дії ліцензії на залучення депозитів фізичних осіб з одночасним контролем за виконанням ними зобов'язань за раніше залученими коштами);
- розробки і коригування дій у надзвичайних ситуаціях;
- надання детальної інформації органам державної влади та управління про діяльність фонду.

Контроль за ризиками повинен здійснюватися на основі аналізу фінансового стану банків. За результатами такого аналізу фонд може визначити ефективність діяльності банківських установ, ступінь їхньої надійності, міру довіри до кожного банку.

Таким чином, система запропонованих рекомендацій щодо удосконалення надання депозитних послуг фізичним особам українськими банками сприятиме активізації їхньої роботи по залученню коштів населення на депозити, що матиме велике значення не тільки для зміцнення ресурсної бази самих банків, але і для підтримання збалансованості розвитку економіки в цілому.

У сучасних умовах розвитку ринкової економіки в Україні необхідно розвивати комплексне банківське обслуговування населення, надаючи широкий спектр банківських послуг, враховуючи доходи, формуючи ресурсну базу банку, розширяти кредитні взаємовідносини з населенням. Макроекономічна стабілізація в цілому і, зокрема, подолання інфляції також дозволяють населенню ширше використовувати банківські позики для вирішення життєво важливих проблем. Все це в сукупності вказує на необхідність подальшого розвитку і вдосконалення системи кредитування населення комерційними банками. Тому другою системою комплексу заходів є система удосконалення надання кредитних послуг.

Досить розвинутим на сьогодні в Україні є кредитний сегмент ринку роздрібних банківських послуг. Вітчизняні комерційні банки пропонують широкий спектр роздрібних кредитних послуг, а саме: короткострокове

споживче кредитування; автокредит; кредитування населення у іноземній валюті; кредитування купівлі житла. Майже усі кредитні послуги, що надаються вітчизняними банками, можна згрупувати у дві групи: споживчі кредити та іпотечне кредитування. Відповідно і пропозиції щодо удосконалення цих послуг розглянемо за цими двома напрямками.

Щодо удосконалення споживчого кредитування пропонуємо вітчизняним банкам наступні рекомендації:

- використовувати у своїй діяльності житлово-ощадні депозити із наступною видачею кредитів їх власникам як середньо-, так і довготермінових. Таким чином, режим функціонування таких депозитів передбачає можливість видачі кредитів вкладникам після закінчення термінів депозитного договору. При цьому комерційні банки можуть самі розробити різне цільове спрямування нагромаджуваних вкладником коштів. Це може бути і купівля житла, й індивідуальне будівництво, і придбання автомобілів та інших товарів тривалого користування;

- рекомендуємо вітчизняним банкам також модифікувати й заставну політику, яка проводиться ними в процесі кредитування, в напрямку більшої диверсифікації форм і видів кредитного забезпечення. Зазвичай наші банки при видачі споживчого кредиту вимагають від них в заставу нерухоме і рухоме майно (житлові будинки, автомобілі та ін.). В умовах подальшого розвитку споживчого кредитування вітчизняним банкам доцільно застосовувати і такі форми забезпечення кредитів як вимога про отримання позичальником усієї зарплати та інших регулярних грошових доходів виключно через банки за рахунок перерахування відповідних грошових сум на поточні або на спеціальні карткові рахунки; переуступку позичальниками на користь банків певної частини депонованої заробітної плати та інших регулярних доходів; застави позичальником грошових коштів, які знаходяться на банківських рахунках;

- українським комерційним банкам і страховим компаніям необхідно тісніше співпрацювати з приводу запровадження у вітчизняну практику страхування життя фізичних осіб при кредитуванні. На Заході такий вид страхування є різновидом страхування фізичних осіб на випадок смерті й отримав великого розповсюдження. При такому виді страхування банк, видаючи кредит особам на купівлю житла або придбання товарів тривалого користування, одночасно страхує цих позичальників за допомогою продажу їм страхових полісів. Якщо ж застрахований позичальник вмирає, не погасивши кредит, то його кредитна заборгованість відшкодовується кредитором із відповідної страхової суми. Таким чином, страхові поліси стають інструментом забезпечення споживчих кредитів банків;

- Національного банку України запровадити постійно діючу систему моніторингу розмірів, умов і строків видачі банками споживчих позик населенню, результати якого можуть використовуватися в процесі складання прогнозів розвитку національної економіки, а також при розробці монетарної політики.

Особливої уваги заслуговує іпотечне кредитування, що зумовлено його ціллю, яка полягає у формуванні ефективно працюючої системи забезпечення житлом громадян України, яка повинна базуватися на ринкових принципах придбання житла за рахунок власних коштів громадян і довгострокових іпотечних кредитів.

Житлова проблема сьогодні є однією із найбільш гострих соціально-політичних проблем держави. Згідно з соціологічними опитуваннями 77% українців мають бажання покращити свої житлові умови. Вирішенню цього питання має сприяти іпотечне кредитування.

Іпотека дозволяє мобілізувати значну частину заощаджень населення і коштів інвесторів та спрямовувати їх у важливі галузі господарства, які в першу чергу пов'язані із житловим будівництвом. Зарубіжний досвід і частково вітчизняний засвідчують, що іпотечне кредитування наділене як мінімум чотири кратним мультиплікаційним ефектом, тобто кожна гривня кредиту в кінцевому підсумку залучає в оборот не менше чотирьох гривень коштів населення [151, с.44]. Тому на основі іпотеки можна задіяти велику кількість коштів, які перебувають на руках у населення у вигляді готівкової національної та іноземної валюти. Розвиток іпотечного кредитування сприятиме укріпленню довіри населення до банків.

З метою подальшого розвитку іпотечного кредитування удосконалення потребує і законодавча база. В Україні за останні роки набули чинності такі законодавчі акти як Закони України “Про іпотеку”, “Про іпотечне кредитування, операції з консолідованим іпотечним боргом та іпотечними сертифікатами”. Проте в цих законах не передбачено багато питань, які є необхідними для розвитку саме даного виду кредитування, а саме:

- необхідно на законодавчому рівні прийняти положення, які б регламентували систему захисту прав кредитора у роботі з заставою, ведення державного реєстру застав, захисту активів кредитора від цінових та інфляційних ризиків, законодавчого забезпечення іпотечного кредитування і рефінансування іпотечних кредитів, випуску іпотечних цінних паперів. Такі нормативні акти зміцнять правові основи іпотечного кредитування, обіг іпотечних сертифікатів, врегулюють питання довірчого управління власністю;

- для забезпечення повноцінного механізму функціонування такого інструменту іпотечного кредитування як іпотечні цінні папери необхідним є прийняття Закону України “Про іпотечні цінні папери”, в якому було б

чітко визначено особливості та режим емітування таких цінних паперів, оскільки на даний момент діючі законодавчі акти не обумовлюють, хто ж повинен здійснювати таку емісію, на яких засадах, а також який механізм реалізації цих цінних паперів;

- необхідною є розробка цілісної концепції розвитку іпотечного кредитування в Україні на тривалу перспективу, яка враховувала б вже набутий вітчизняний досвід та зарубіжну практику. В розрізі зазначеної концепції доцільно було б виділити функції і роль держави, які, відповідно, реалізуються через НБУ, щодо взяття на себе зобов'язань щодо фінансування кредитів, які видані комерційними банками для організації ринку застави та організації вторинного ринку похідних цінних паперів для залучення коштів інвесторів. Зазначена підтримка з боку держави є необхідною на етапі запровадження іпотечного кредитування, що в подальшому буде сприяти трансформації такого кредитування у самофінансуючу систему, що формуватиме і стимулюватиме платоспроможний попит населення.

Слід зазначити, що в Україні система іпотечного кредитування будується як дворівнева. Кредиторами першої інстанції є комерційні банки, які надають кредити на купівлю житла, котре одночасно і є заставою. Кредитори другого рівня – це “невидимі” для клієнтів банків інституційні інвестори, які скуповують портфелі іпотечних кредитів, сформованих кредиторами першого рівня, під заставу виданих ними зобов'язань. Саме другий рівень - інституційні інвестори в Україні - відсутній, законодавчо їхня участь у системі іпотечного кредитування передбачена, проте фактично ці інститути не сформовані та не функціонують, оскільки відсутні законодавчі акти, на основі яких здійснювалася б регламентація їх діяльності.

Посередником між кредиторами першого і другого рівнів є створена відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 08.10.2004 р. № 1330 Державна іпотечна установа. На її діяльність із бюджету виділено 50 млн. грн. Основна мета зазначеної установи – викуп у банків стандартизованих іпотечних кредитів, виданих у гривнях, та випуск іпотечних боргових цінних паперів, дохідність яких планується встановити на 0,25 – 0,5% вищою, ніж за облігаціями внутрішньої державної позики [13, с.19]. За допомогою іпотечних боргових цінних паперів вдасться прискорити оборот банківських ресурсів, оскільки близько 80% коштів повертаються до фінансових установ і можуть бути повторно використані для надання нових іпотечних кредитів. Юридично це може бути реалізовано через механізм переуступки вимог або за допомогою передбачених Законом України “Про іпотеку” заставних.

Певні кроки у розвитку іпотечного кредитування в Україні вже зроблено. Це, в першу чергу, прийняття відповідних законодавчих актів, а

також створення Державної іпотечної установи. Проблеми, які виникають на сьогоднішній день, це проблеми, які пов'язані із формуванням вторинного іпотечного ринку, та у побудові взаємовідносин між учасниками цього ринку, зокрема, між банками та Державною іпотечною установою. Це зумовлено, на нашу думку, тим, що Державна іпотечна установа не є банківською установою, і тому виникають запитання чи будуть банки зацікавлені в побудові взаємовідносин із установою, діяльність якої базується на принципах і стандартах відмінних від банківських. Для того, щоб не виникало такого протистояння, вважаємо за доцільне, щоб Державна іпотечна установа була створена у формі банку другого рівня, що не суперечитиме структурі банківської системи України. В такому випадку її діяльність буде повністю контролюватися Національним банком України.

Для ефективного розвитку банків на роздрібному ринку необхідним є не тільки розширення асортименту, а й оптимізація технології, що включає в себе оцінку кредитоспроможності клієнта, методи оцінки майна, запропонованого в заставу, та сукупність документів, які є необхідними для оформлення та видачі кредиту.

Комерційні банки для оцінки кредитоспроможності фізичних осіб використовують власні методики, що призводить досить часто до неповноти висвітлення спроможності клієнта відповідати перед банком по своїх зобов'язаннях і як результат до виникнення у кредитному портфелі банку проблемних кредитів. Слід було б запропонувати уніфіковану методику оцінки кредитоспроможності фізичних осіб.

Вважаємо, що при оцінці кредитоспроможності роздрібного клієнта слід поєднувати два пов'язаних між собою методи, а саме логічний та скоринговий метод, який базується на підрахунку балів, присвоєних позичальнику за відповідними позиціями.

Логічний метод повинен базуватися на експертній оцінці з прогнозуванням і передбачає зважений аналіз особистих факторів і фінансового стану потенційного позичальника. Експертна оцінка характеризує переваги одних показників перед іншими. На основі інформації, що вже є у кредитного працівника, той намагається скласти "узагальнений образ" заявника на позику і порівняти його зі "стандартними образами" позичальників, які асоціюються (враховуючи минулий досвід) з різним рівнем кредитного ризику. Логічний метод оцінки платоспроможності позичальника повинен бути підкріплений розвитком мережі моніторингу, яка б розкривала кредитну історію потенційних клієнтів. Для цього банку необхідно використовувати інформаційні послуги кредитних бюро, діяльність яких направлена на акумуляцію та узагальнення інформації про фінансовий і майновий стан позичальника.

Методика оцінки кредитоспроможності позичальника на основі поєднання двох складових наділена такими властивостями:

- об'єктивність оцінки про позичальника;
- точність. Методика на основі використання різної інформації зможе дати достатньо точні рекомендації;
- адаптованість, тобто можливість легко пристосовуватися до умов, які змінилися;
- гнучкість, при зміні анкетних даних позичальника така методика може без серйозних змін працювати з новим набором даних.

При розробці ж скорингової складової даної методики доцільно здійснювати систематичну перевірку ефективності діючої бальної моделі з метою коригування шкали оцінок, яку необхідно здійснювати по мірі виявлення проблемних кредитів, зміни економічних умов і способу життя пересічних громадян. Таким підсумком чергової перевірки результативності відбору позичальників може бути рішення перемістити акцент з одного оціночного показника на інший, який в даний момент, на думку банку, є для визначення кредитоспроможності більш важливим. І навпаки – окремі оціночні показники повинні бути занижені в балах або ж виключені з діючої моделі взагалі. Періодично необхідно оновлювати градацію балів по одному або ж групі показників, які характеризують якість заявок на кредит. Ми рекомендуємо банку також експериментувати з критичною сумою оціночних балів для зменшення або збільшення портфеля споживчих кредитів залежно від співвідношення проблемних та неproblemних кредитів. При покращенні динаміки такого співвідношення банк, який прагне розширити клієнтську базу і отримати додатковий дохід, свідомо може піти на збільшення кредитного ризику, знизивши критичну суму “прохідних” для клієнта балів.

Як зазначалося вище, для ефективного функціонування наведеної методики з метою зменшення кредитного ризику, банки повинні володіти достатньою кількістю інформації, яка б надавалася кредитним бюро. В Україні у 2005 році вже створено Товариство з обмеженою відповідальністю “Перше всеукраїнське бюро кредитних історій”. Для повноцінного функціонування інститутів кредитного бюро в Україні необхідним є прийняття Закону “Про кредитні історії”, в якому було би прописано або розвиток ринку комерційних кредитних бюро, або законодавчо закріплено функціонування єдиного бюро; порядок ліцензування та контролю з боку держави за такими інститутами через уповноважений орган; порядок прийому, передачі та обміну інформацією, яка зберігається в бюро; передбачені санкції за подачу неправдивої інформації.

Розвиток і вдосконалення діючої практики кредитування населення за вищерозглянутими напрямками, на нашу думку, потребує поетапної розробки та реалізації програми комплексного кредитно-розрахункового обслуговування населення. На першому етапі необхідно розширити безготівкові розрахунки через банки. Реалізація взаємовідносин між комерційними банками та населенням в Україні сьогодні здійснюється здебільшого із застосуванням готівки. Переважна кількість споживчих кредитів видається банками в готівковій формі, готівка використовується населенням при здійсненні різноманітних платежів та розрахунків.

Тому третьою складовою комплексу заходів удосконалення обслуговування фізичних осіб є система удосконалення саме розрахункових послуг. У рамках комплексного кредитно-розрахункового обслуговування населення доцільним є розробити спершу цілісну систему розвитку безготівкових розрахунків, що зумовлено зацікавленістю держави, банків і населення в її реалізації.

У світлі загальнодержавних інтересів розвиток безготівкових розрахунків населення зменшить потреби у готівкових грошах, що, відповідно, призведе до зменшення витрат обігу, а також сприятиме прискоренню обороту грошових коштів, розширенню ринку платних послуг та буде сприяти росту збалансованості грошових доходів і витрат населення. Щодо населення, то розвиток безготівкових розрахунків зробить розрахунки за придбані товари та послуги більш зручними, зросте безпека при витрачанні грошових коштів. Банки, у свою чергу, отримають можливість залучення додаткових кредитних ресурсів і збільшення доходів за рахунок розвитку нових видів платних послуг.

Таким чином, головними завданнями такої системи розвитку безготівкових розрахунків, на нашу думку, повинні бути:

- значне зниження витрат, пов'язаних із готівковим грошовим обігом;
- створення умов для акумулювання вільних грошових коштів населення;
- створення нових технологій платіжного обслуговування населення, що забезпечить максимальну мобільність грошових потоків;
- розширення діапазону банківських послуг населенню.

Реалізації всіх перерахованих завдань повинен сприяти подальший розвиток та вдосконалення пластикових карток як елементів платіжних систем за такими напрямками:

1. З метою подальшого запровадження в обіг пластикових карток та популяризації їх серед населення в Україні доцільно запровадити в практику так звану “соціальну картку”, яка поєднуватиме в собі елементи як платіжного інструмента, так і різних інформаційних додатків, зокрема,

соціальних, ідентифікаційних тощо. Слід запропонувати при запровадженні такої картки в обіг не перевантажувати її надлишковою кількістю інформації та платіжних функцій. Тому доцільно, щоб за допомогою такої картки можна було б зробити необхідні платежі, а саме комунальні платежі, оплату фінансових послуг, телефонного зв'язку з вуличних таксофонів. Паралельно із запропонованим набором платіжних функцій на такій картці можна розмістити інформацію щодо програм соціального страхування та захисту; ідентифікації особи та щодо адресної допомоги. Такий набір інформації є оптимальним саме на даному етапі впровадження такої картки.

2. Запровадження нових технологій безконтактної оплати товарів та послуг серед своїх клієнтів, зокрема, підвищення функції звичайних кредитних і дебетових карток вмонтовуванням мікрочіпа або ж встановити такі чіпи в корпусі мобільного телефону. Інформація, яка міститься в чіпі, буде аналогічною тій, яка міститься на магнітній стрічці звичайної пластикової картки. Різниця полягає тільки в тому, що користування такою картою буде більш зручним, оскільки для проведення оплати її навіть не потрібно випускати з рук. Такі системи будуть особливо потрібними в місцях швидкого харчування, на заправочних станціях, в невеликих магазинах, де сума передбачених товарів незначна, але потреба в швидкості і якості обслуговування висока.

3. Поширення банкоматів, які оснащені системами автоматизованого прийому депозитів. При цьому персонал відділення буде звільнений від необхідності працювати з простими депозитами, прийом яких можуть успішно здійснювати банкомати. Мається на увазі, що співробітники, які звільнені від виконання рутинних функцій, зможуть з більшою інтенсивністю реалізувати більш вигідну для банків роботу (надання фінансових консультацій, здійснення перехресної продажі продуктів і послуг).

4. Для розвитку саме карткових кредитів, можна запропонувати вітчизняним банкам три форми кредитування по пластикових картках, власне по зарплатних. Перша форма – автоматичний торговий кредит: при запропонованій формі кредитується незначна сума, для уникнення ризику неповернення кредиту і для вивчення банком поведінки позичальника. Доцільним є здійснювати кредитування в межах половини суми місячної заробітної плати, яка надходить на картковий рахунок. Перевагою такої форми є те, що кошти використовуються лише в порядку безготівкових розрахунків, зняття готівки з картки не передбачається. Якщо позичальник користується зазначеною формою карткового кредиту регулярно, не допускає порушення регулярності платежів, що відповідно банк може запропонувати дещо складнішу форму такого кредиту. Друга форма – торговий фіксований кредит. По такому кредиту сума є вже більш

суттєвою, тому потрібним є поручительство підприємства. При цьому на договірній основі підприємству може встановлюватися ліміт кредитування, який розподіляється серед підлеглих на розсуд керівника цього підприємств. І третьою логічною формою розвитку карткового кредиту є форма – фінансовий кредит. Зазначена форма кредиту дає можливість позичальнику знімати кошти з рахунку і використовувати їх на власний розсуд. Вже відсутня прив'язка до торгівельних закладів з яким є укладені угоди про продажу товарів у кредит шляхом безготівкових розрахунків.

5. Необхідність розробки законодавчої бази функціонування карткових технологій із врахуванням сучасних розробок. В Україні фактично відсутні нормативні акти, які б регламентували комплексне банківське обслуговування населення із використанням Інтернет-технологій. Такі нормативні акти сприяли би подоланню певної хаотичності у використанні таких технологій, а також внесли би певну системність у процес розвитку комплексного обслуговування населення.

Таким чином, запропонований комплекс заходів щодо удосконалення обслуговування населення, який включає в себе три взаємопов'язані складові удосконалення депозитних, кредитних та розрахункових послуг слугуватиме тією основою, на якій буде здійснюватися розвиток ринку роздрібних послуг в Україні. Кожний банк, здійснюючи діяльність в конкретних умовах місця і часу, формує власну структуру пропонованих на ринку послуг, при цьому враховуючи умови, що склалися. Розвиток ринку роздрібних банківських послуг визначається сукупністю факторів ринкової економіки, діяльність банків на цьому сегменті ринку спрямована на оптимізацію відносин із його клієнтами і, відповідно, розширення даного сегменту буде сприяти розвитку конкуренції, усуненню тих перешкод, які пов'язані з формуванням ресурсної бази, філіальної мережі, маркетингових досліджень. В умовах нестабільності економіки, економічної політики надзвичайно небезпечним для банків є зосередження своїх зусиль лише на вузькому колі послуг, що надаються. Тому банки повинні намагатися пропонувати своїм клієнтам все більш широкий спектр банківських послуг.

Для того, щоб вітчизняні банки могли й надалі розширювати спектр нових послуг та з метою забезпечення ефективності діяльності банку, необхідним є розробка технологічної платформи запровадження нової послуги. Зазначена платформа є тією основою, на якій банк може розробляти та впроваджувати на ринку будь-які нові види роздрібних банківських послуг.

Вирішуючи завдання удосконалення діяльності банку на ринку роздрібних банківських послуг, доцільно, на нашу думку, виділити два найбільш важливих аспекти його розвитку:

- планування запровадження нових послуг з використанням прогнозу, аналізу потреб як банку, так і клієнтів, а також аналіз вже існуючих тенденцій у банківській сфері;

- власне організація запровадження із вирішенням завдань побудови якісних планів запровадження, підготовки структурних змін та оптимізації складу та обсягу залучених фінансових, матеріальних, людських ресурсів, а також термінів.

Технологічна платформа впровадження нових послуг передбачає сукупність певних організаційних дій персоналу комерційного банку щодо розробки, впровадження і просування на ринок певного виду банківських послуг. Метою функціонування такої платформи є перетворення різного виду інформації, отриманої із зовнішнього і внутрішнього середовища, у набір пропозицій по нововведеннях, а також у плани по впровадженню їх у діяльність банку. Таке перетворення може здійснюватися, перш за все, на базі вибраної стратегії банку, відповідно до фінансових можливостей і з використанням різних методів обробки даних. Здійсненням такої діяльності може займатися колектив співробітників, можливим також є залучення зовнішніх консультантів, для зручності назовемо їх ідейним центром.

Найбільш важливим засобом отримання доходів та забезпечення конкурентоспроможності банку є надання якісних послуг клієнтам, оскільки ці послуги є основним джерелом ресурсів банку. Якість послуги – поняття комплексне і може, відповідно, визначатися різними способами, проте в кінцевому підсумку ступінь привабливості послуги визначається безпосередньо клієнтом. Таким чином, на базі його судження необхідно оцінювати якість банківської послуги і на основі цих оцінок визначати вузькі місця в діяльності банку на роздрібному ринку. В зв'язку з цим першою складовою платформи формування і планування впровадження нової послуги є оцінка якості послуг з позицій клієнта.

Думка клієнта-фізичної особи здебільшого стосується зовнішньої сторони діяльності банку, на базі якої не завжди можна визначити недоліки внутрішніх процесів у банку. Тому необхідно виділяти діяльність, що дозволяє визначити вузькі місця у роботі банку, тобто зсередини, які стосуються безпосередньо діяльності самого банку. Таким чином, другою складовою програми є розробка технології та стандарту якості надання нової банківської послуги. В основу такого стандарту пропонуємо покласти створення внутрішньобанківського нормативного документу про послугу. Нормативний документ може складатися з таких елементів:

- опис банківської послуги – подається стисла характеристика послуги, визначається група клієнтів, на яких вона розрахована;

- методологічне забезпечення надання банківської послуги – містить правовий статус надання банком послуги на основі діючих законодавчих та нормативних актів;

- особливості нової банківської послуги, які відрізняють її від аналогічних послуг продуктового ряду банку та банків-конкурентів;

- загальна характеристика дій з боку банку та клієнта при придбанні послуги.

На підставі розробленого нормативного документу банк повинен розробити стандарт якості надання банківської послуги. Стандарт якості подається у спеціальному документі – технологічній карті роздрібною банківської послуги. У технологічній карті міститься детальний перелік операцій, що відповідають чинному законодавству, технічним, кадровим та іншим можливостям банку, які складають завершений процес надання послуги клієнту, а також регламентує участь відповідних фахівців у здійсненні кожної банківської операції. Фактично така карта повинна використовуватися працівником банку в процесі продажу послуги клієнту.

Наступною складовою платформи є аналіз потенційних ринків збуту нової послуги, сегментування клієнтів, визначення місткості кожного з ринків та сегментів. У розрізі такого аналізу визначаються ринки збуту нової роздрібною послуги та здійснюється аналіз кожного з них (за загальним обсягом, тенденціями та перспективами розвитку):

- за географічним розташуванням – локальні (в межах одного населеного пункту) та регіональні (в межах однієї області або сукупності сусідніх областей);

- за типами споживачів (сегментування здійснюється за певними ознаками). Такими ознаками можуть бути стать, вік, соціальний статус, місце проживання;

- за видами перспектив та розвитку – основний ринок (на якому може бути реалізовано основний обсяг роздрібних послуг), додатковий ринок (на якому може бути реалізований незначний обсяг послуг).

Після визначення конкретних видів ринків необхідно розрахувати місткість кожного з них – тобто можливі обсяги збуту (в натуральному та вартісному виразі) та можливу кількість потенційних споживачів. При цьому здійснюється оцінка:

- потенційної місткості ринку – визначення загального обсягу продукції, який максимально можуть придбати потенційні споживачі, та визначення максимально можливої кількості цих споживачів;

- потенційного обсягу продаж – визначення тієї частини потенційного ринку, яку банк реально може охопити, якщо він буде продавати нові роздрібні послуги за певною ціною та докладе при цьому певних маркетингових зусиль; тобто визначення максимального обсягу

роздрібних послуг, який він може продати, та максимальної кількості клієнтів, які придбають ці послуги;

- реального обсягу продаж – визначення того обсягу, який банк може реально продати за певний проміжок часу з урахуванням встановленої ціни, здійснених маркетингових заходів (реклама, стимулювання збуту), реакції конкурентів та впливу зовнішніх факторів.

Необхідною умовою виживання банків у сучасних ринкових умовах є орієнтація на лідерів у роздрібному обслуговуванні клієнтів, а також врахування сучасних тенденцій розвитку банківської системи в цілому. У зв'язку з цим виникає необхідність виділення ще однієї складової у технологічній платформі формування нових послуг – це аналіз конкуренції на ринках, в рамках якої доцільно виділити такі елементи:

- характеристика обраних потенційних ринків збуту нової послуги з погляду конкуренції: відсутність конкуренції, стабільна конкуренція, зростаюча конкуренція;

- визначення основних конкурентів на кожному ринку збуту та аналіз їхньої діяльності;

- характеристика послуг – аналогів конкурентів, які пропонуються на ринках збуту (з погляду рекламних заходів, рівня задоволення потреб споживачів, ціни, орієнтовних обсягів продажу).

Створення нової роздрібною послуги дозволяє виграти час у конкурентів для залучення нових клієнтів. Маркетингові заходи, які застосовуються кожним банком виходячи із його стратегії, лише викликають певну зацікавленість з боку клієнта-фізичної особи, якого в основному буде цікавити можливість отримання дешевих послуг високої якості.

Таким чином, при реалізації запропонованої програми банк концентрує свої зусилля на створенні нової унікальної роздрібною послуги, що дасть можливість йому зайняти відповідну нішу на ринку роздрібних банківських послуг.

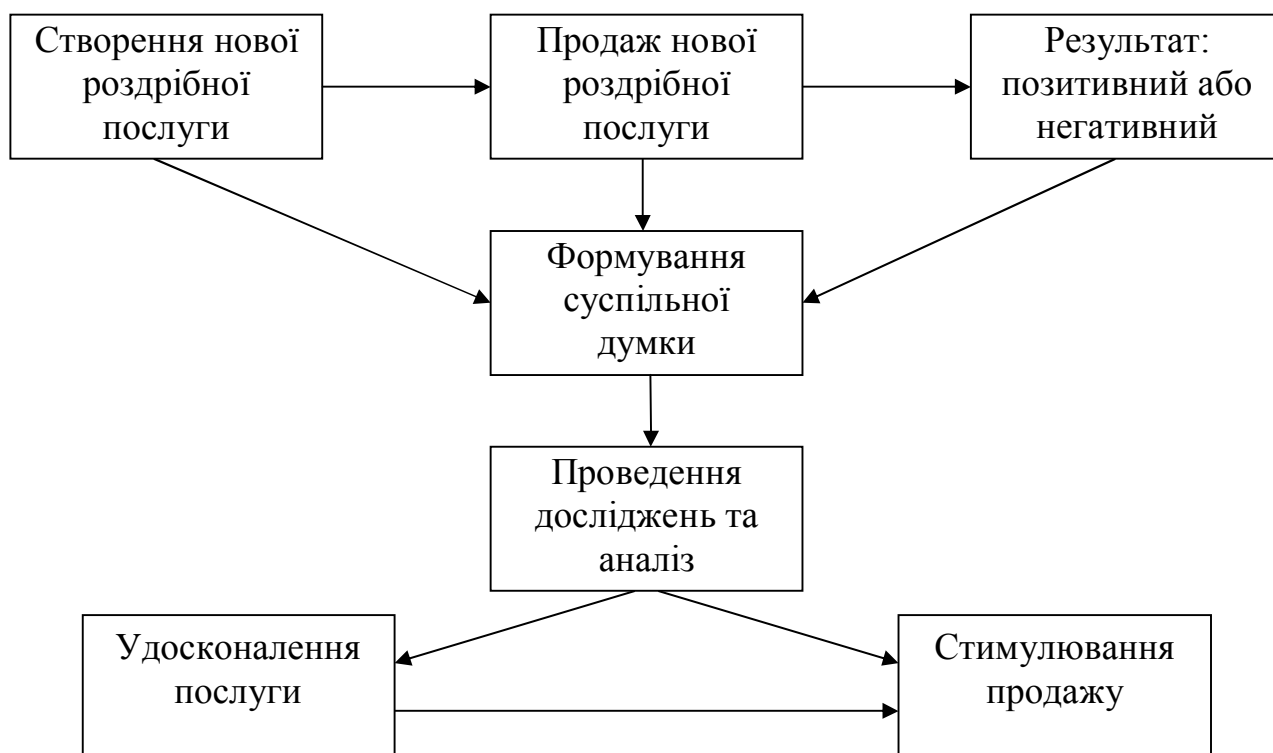
Важливим елементом, який заслуговує уваги, є процес просування роздрібною послуги на ринок. Даний процес можна представити наступним чином (рис 3.3).

Слід зазначити, що велика кількість програм по одному виду послуг, наприклад, кредитних, може негативно відобразитися на ефективності впровадження послуги та роботі клієнтських відділів. Тому однотипні послуги можуть бути об'єднані у великі блоки із врахуванням цілей та інструментів. Таке об'єднання з часом можна здійснювати і по ціні, сумах та строках.

Доцільно також періодично при зменшенні кількості нових споживачів, а також для стимулювання збуту змінювати споживчі

властивості застарілих послуг або ж запроваджувати нові послуги, які наділені унікальними перевагами. Особливо це стосується політики особистих продаж потенційним клієнтам і стимулюванню збуту.

Рис. 3.3. Процес просування нової роздрібної послуги на ринок

При здійсненні маркетингового просування послуги основна складність полягає в тому, що просування роздрібних послуг є предметом не тільки економічної науки, але й психології та соціології, оскільки кожна людина – це унікальна особистість, яка вимагає до себе певного підходу. Тому повністю формалізувати процес просування роздрібної послуги на ринок є неможливим, можна лише намітити основні напрямки.

Таким чином, розширення асортименту роздрібних банківських послуг за рахунок впровадження нових дозволить надавати клієнтам зручний сервіс у процесі задоволення їх потреб. Такий підхід буде сприяти підвищенню конкурентоспроможності самих банків, залученню нових клієнтів та збільшенню доходів. Витримати конкурентну боротьбу в сучасних умовах в Україні зможе лише той банк, який буде постійно розширювати діапазон послуг, що надаються клієнтам, знижувати їх собівартість, поліпшувати якість обслуговування клієнтів, пропонуючи різного роду консультаційні та інші послуги.

РОЗДІЛ 4

ОПТИМІЗАЦІЯ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВОЮ СТІЙКІСТЮ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОСИЛЕННЯ КОНКУРЕНТНИХ ПОЗИЦІЙ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ НА РИНКУ

4.1. Система управління фінансовою стійкістю банку та характеристика її елементів

Управління фінансовою стійкістю банків досить складний і багатогранний процес, який охоплює як макрорівневий аспект, а саме – регулятивні заходи центрального банку із встановлення відповідних нормативів; так і мікрорівневий аспект, котрий полягає у реалізації внутрішньої політики банку щодо підтримання оптимальної структури кредитного портфеля і ліквідності балансу.

Управління фінансовою стійкістю банку та його організація повинна обумовлювати здатність комерційного банку до:

- 1) ефективної реалізації притаманних функцій та виконання своєї ролі в економіці;
- 2) чіткого та оперативного проведення операцій по обслуговуванню клієнтів;
- 3) виконання своїх зобов'язань перед акціонерами та клієнтами;
- 4) реалізації інтересів усіх учасників фінансових відносин;
- 5) збереження вкладів юридичних та фізичних осіб;
- 6) власного розвитку відповідно до ринкових тенденцій та з урахуванням ймовірних ризиків;
- 7) конкурентної боротьби, до реалізації свого потенціалу в діловому співробітництві.

Управління фінансовою стійкістю банків необхідно розглядати у двох аспектах.

По-перше, у фінансовому, а саме з точки зору дотримання збалансованості та оптимального співвідношення фінансових ресурсів банку за умов підтримання належного рівня ліквідності й платоспроможності, прибутковості та мінімізації ризиків.

По-друге, у організаційному, а саме з точки зору відповідності організаційної структури банку, його кадрового потенціалу, забезпечення інформаційними технологіями та рівня контролю і банківської безпеки.

Забезпечення організаційної стійкості банку передбачає:

- 1) відповідність організаційної структури: по-перше, функціональному призначенню банку; по-друге, асортименту банківських продуктів та послуг, який визначається рівнем спеціалізації чи універсалізації банку; по-третє стратегічним і тактичним цілям розвитку; по-четверте, її гнучкості та адаптивності до змін ринкової кон'юнктури;
- 2) належну організацію міцних та надійних зв'язків з іншими суб'єктами ринкової інфраструктури;
- 3) компетентність та досвід адміністрації, професійність кадрового потенціалу;
- 4) організацію систем контролю, які б відповідали нормам чинного законодавства.

Організаційна структура банку і механізм управління нею повинні відповідати як реалізації основної функції фінансово-кредитного закладу, так і конкретному асортименту банківських послуг і продуктів, що лежать в основі тактики і стратегії банку. Організаційна стійкість банку, по-перше, залежить від рівня спеціалізації банку в обмеженому колі послуг та продуктів, що дає змогу спеціалізованому банку раціональніше та ефективніше управляти власним і залученим капіталом. Але високий рівень спеціалізації комерційного банку посилює його залежність від змін кон'юнктури на товарному й кредитному ринках і зумовлює перешкоди для можливості розширення банківських операцій у складних для банку ситуаціях.

По-друге, універсалізація банку (або розширення його операцій) також веде до підвищення організаційної стійкості, оскільки це сприяє тому, що клієнти мають можливість задовольнити свої потреби у банківських продуктах і послугах в одному банку. У свою чергу, універсалізація комерційного банку створює умови диверсифікації структури залучення грошових ресурсів від вкладників та інших клієнтів. Це послаблює залежність фінансово-кредитної установи від одного (навіть значного) клієнта і підвищує його фінансову безпеку. Разом із тим розширення обсягу та асортименту послуг та продуктів, що надаються банком, може зумовити надмірне ускладнення організації та управління банком і, як наслідок, зниження його доходності, конкурентоспроможності, чутливості до потреб ринкового середовища [81, с. 95].

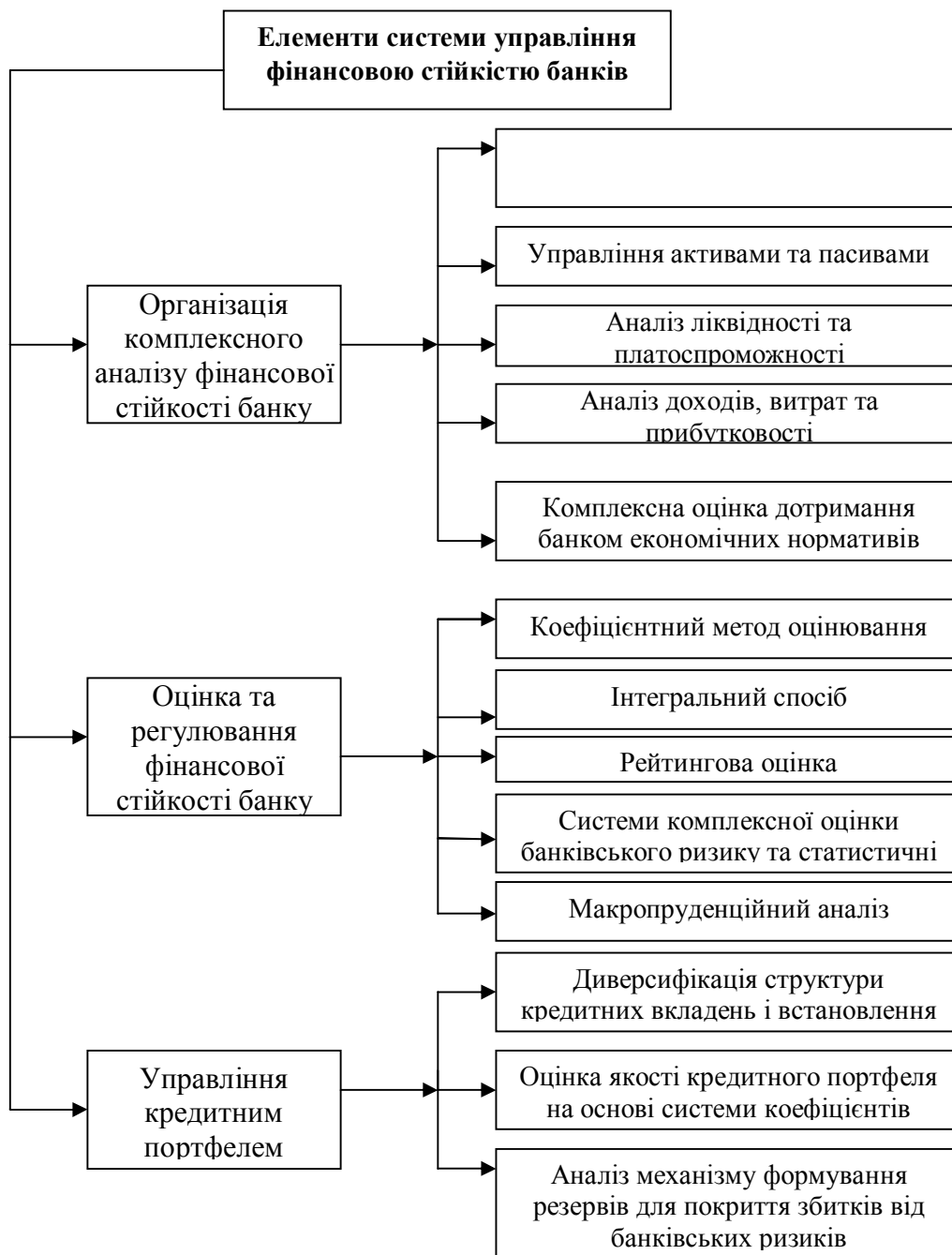
Управління будь-якою динамічною системою (у даному випадку – комерційним банком) з точки зору сучасної теорії управління полягає у визначенні її поточного і бажаного станів та управлінських заходів, які повинні перевести систему з поточного стану в бажаний. За цих обставин під фінансовою стійкістю банку, в більш широкому змісті, слід розуміти стан усієї сукупності фінансових відносин комерційного банку, що забезпечує його безперервне функціонування та розвиток. У більш вужчому розумінні фінансова стійкість банку може розглядатися як такий стан фінансових ресурсів, що виражається у їх збалансованості, достатній ліквідності активів та наявності необхідних резервів [22, с. 604].

Стійкий фінансовий стан забезпечує спроможність комерційного банку ефективно працювати, досягати окреслених цілей, протидіяти різноманітним ризикам у процесі діяльності на ринку фінансових послуг, а також зберігати та поновлювати життєздатність в разі раптового її порушення.

Отже, фінансова стійкість банку – це якісна характеристика фінансового стану банку, що забезпечує його спроможність ефективно функціонувати, зберігати та поновлювати життєздатність в разі раптового порушення, протидіючи дестабілізуючому впливу внутрішніх та зовнішніх факторів у процесі діяльності на ринку фінансових послуг. Стійкий фінансовий стан

комерційного банку відзначається достатністю, збалансованістю та оптимальним співвідношенням фінансових ресурсів за умов підтримання ліквідності й платоспроможності на достатньому рівні, зростання прибутку та мінімізації ризиків.

Система управління фінансовою стійкістю банку є основою для прийняття управлінських рішень щодо здійснення тих чи інших операцій з надання різних видів послуг клієнтам, а тому вона може бути представлена у вигляді моделі, кожен елемент якої визначає відповідну спрямованість регулятивних заходів у банку з метою забезпечення його ліквідності та прибутковості (рис. 4.1).

Рис. 4.1. Організація управління фінансовою стійкістю комерційних банків

До елементів системи управління фінансовою стійкістю банку слід віднести:

1) організація комплексного аналізу фінансової стійкості банку, яка включає: аналіз власних, залучених і запозичених коштів; аналіз активів та пасивів; аналіз ліквідності та платоспроможності; аналіз доходів, витрат та прибутковості; дотримання банком сукупності економічних нормативів, а саме: обов'язкових, встановлених центробанком та додаткових, встановлених банком для себе самостійно та даних про рух коштів за позичковими операціями;

2) вибір методів оцінювання стану фінансової стійкості банку, а саме: здійснення аналізу за допомогою коефіцієнтного методу, інтегрального способу, бально-рейтингової оцінки діяльності банку або факторного аналізу та визначення на цій основі способів управління ліквідністю комерційного банку;

3) оцінка кількісних і якісних параметрів здійснюваних банком кредитних операцій, що є основою його активів та визначення напрямів оптимізації кредитного портфеля банківської установи.

I. Основним елементом управління фінансової стійкості банку, як було зазначено вище, є організація комплексного аналізу. Так, підтримання належного рівня фінансової стійкості банківської установи значною мірою залежить від сформованого ним ресурсного потенціалу.

Саме тому, досить важливим є проведення детального *аналізу власних, залучених та запозичених коштів*. Загалом достатній обсяг власного капіталу (як грошові так і виражене у грошовій формі ліквідне майно) забезпечують економічну самостійність та прибуткову діяльність на ринку фінансових послуг, що в кінцевому підсумку позитивно відображається на фінансовій стійкості комерційного банку. Власний капітал банку, хоча й займає незначну частку у загальній сукупності ресурсів банку (не менше 8%), проте відіграє значну роль в процесі його діяльності.

При здійсненні аналізу структури зобов'язань комерційного банку, необхідно враховувати наступне: 1) частку стабільних залишків на поточних рахунках, строкових вкладів та депозитів до запитання; 2) строковість використання залучених коштів, що дозволяє оцінити політику банків у сфері управління ресурсами: довгострокові чи короткострокові вклади переважають в даному банку; 3) ступінь залежності від ринку міжбанківських кредитів.

Стійкість ресурсної бази є важливою складовою фінансової стійкості комерційного банку й охоплює такі аспекти:

- залежність діяльності банку від стану економіки країни в цілому;
- контроль галузевих (відомчих) фінансових потоків;
- ступінь інтегрованості у систему міжбанківських відносин;

- зміст і рівень співробітництва банку із суб'єктами ринкової інфраструктури (банками, клієнтами тощо);
- стабільність поповнення ресурсної бази банку;
- концентрація вкладів фізичних осіб у загальному обсязі пасивів банку;
- обслуговування коштів бюджету тощо [107, с. 42].

Можливості формування ресурсної бази комерційного банку під впливом зрушень на макроекономічному та мікроекономічному рівнях, ситуації на грошово-кредитному ринку, структурних коливань у доходах юридичних та фізичних осіб і, як наслідок, змін у регулюванні банківської діяльності не залишаються стабільними. Функції управління активами та пасивами на практиці безпосередньо пов'язані між собою.

Структура джерел фінансування при цьому має бути адекватною структурі банківських активів, тобто певні види зобов'язань (пасивів) за розмірами та строками залучення повинні відповідати також за строками та обсягами елементам активів. Таким чином, збільшення затрат на покриття боргів та збитків за рахунок власного капіталу може бути наслідком зневажання цього важливого правила.

Залучення найдорожчих ресурсів для банку – міжбанківських кредитів повинно мати цільовий характер й бути спрямованим лише під уже визначену програму кредитування чи інвестування. Ситуація, що веде до зростання витрат та ставить під загрозу короткострокову ліквідність банку, виникає, коли міжбанківські кредити з метою виконання зобов'язань перед клієнтами використовуються для поповнення кореспондентських рахунків. Водночас деякі вітчизняні банки свій прибуток збільшували саме таким шляхом, тобто наданням короткострокових міжбанківських кредитів. І все ж таки, цей спосіб підвищення дохідності може використовуватися лише за умов стабільної тенденції до зростання залишків коштів на розрахункових рахунках клієнтів та розширення депозитної бази банку. Отже, важливою умовою забезпечення фінансової стійкості банку є підтримання постійного балансу між потребами в ресурсах і можливостями їх придбання за принципом достатності. Тобто обсяг коштів, мобілізованих на грошово-кредитному ринку, має бути не меншим, але й не більшим, ніж потрібно для розміщення коштів у найприбутковіших операціях.

Доцільно розглянути ще один напрямок оптимізації структури пасивів балансу банку. Він пов'язаний із якісним удосконаленням уже існуючих видів обслуговування і пошуком варіантів модифікацій продуктів та послуг, які б не тільки задовольняли потреби клієнтів, а й сприяли освоєнню нових сегментів ринку банківських продуктів і послуг. Управління зобов'язаннями ускладнюється обмеженим розміром і

вибором боргових інструментів, які банк може успішно розмістити серед вкладників у будь-який час. Вимоги щодо ліквідності та кредитного ризику, а також цінова конкуренція з боку інших банків обмежують управління активами і встановлення плати за користування ресурсами. Спрямованість менеджменту на підтримання структури коштів має велике практичне значення. Вона забезпечує таке співвідношення власних та запозичених джерел коштів, яке дає змогу збільшити прибуток банку та підвищити його фінансову стійкість [107, с. 42-43].

Для забезпечення належного рівня фінансової стійкості важливе значення має *якість активів та зобов'язань комерційних банків*, що зумовлює необхідність проведення ефективного аналізу, оцінки та управління ними. Якість активів характеризують неоднаково, зокрема, визначають дохідність активів, рівень ризику, частку працюючих активів, рівень диверсифікованості, частку непрацюючих та неприбуткових активів. Поняття “якість активів” відображає саме ступінь (величину) закладеного в активах ризику. Якість активів обернено пропорційна до частки безнадійних та неповернутих коштів за кредитними операціями. Щодо ризикових активів, то треба, щоб їх частка не була як надмірно високою, так і надмірно низькою, оскільки це негативно впливає на фінансову стійкість банку.

Таким чином, якість активів може бути оцінена з точки зору рівня їх ліквідності, ризикованості та рентабельності. Активи аналізують, по-перше, ділячи їх на такі групи: 1) ліквідні активи; 2) працюючі активи; 3) неліквідні активи; по-друге, визначаючи динаміку активів у цілому й окремих їх видів за певний період. Звичайно негативним є збільшення частки непрацюючих активів та, відповідно, зменшення робочих активів. Далі, здійснення аналізу полягає у тому, що оцінюють рівень ризику працюючих активів. Зазначимо, що це є необхідністю при визначенні достатності обсягу сформованих резервів, а також для оцінки ефективності управління активами.

При оцінці якості активів особливу увагу слід приділити аналізу та управлінню кредитним портфелем і портфелем із цінними паперами. Зокрема, вони потребують належної оцінки з точки зору їх ризикованості. Крім того, необхідно оцінити обсяг сформованих під кредитні ризики резервів та визначити їх достатність. Механізм управління активами та пасивами банку більшою мірою розкрито у питанні 4.2. даного розділу.

Процес *управління ліквідністю банку* слід починати з її аналізу, оцінки, визначення потенційних можливостей збереження оптимального рівня ліквідності. За результатами аналізу фактичних даних та прогнозування майбутнього стану банку розробляють фінансові плани. У плані мають бути чітко відображені цільові значення показників

банківської ліквідності. Також необхідно визначити проблемні операції, що супроводжуються підвищеним ризиком. Плани, що стають основою стратегії управління ліквідністю, повинні не перешкоджати загальнообраній банківській стратегії, бути об'єктивними та реально оціненими.

Для мінімізації ризику ліквідності банк має керуватися наступними принципами:

1) пріоритетність ліквідності перед прибутковістю, в т. ч. під час вибору напрямку розміщення коштів;

2) проведення на постійній основі аналізу потреб банку в ліквідних коштах, із метою уникнення надлишку чи дефіциту ліквідних коштів;

3) ретельно підходити до визначення своєї ліквідної позиції, зокрема розраховувати її на щоденній основі, а також на 1–3 місяці наперед, що сприятиме виявленню суттєвих розривів у фінансуванні на майбутній період і дасть змогу вплинути на терміни погашення за операціями, щоб компенсувати розрив;

4) планування та прогнозування дій у випадку виникнення ризику незбалансованої ліквідності та кризової ситуації (наявність антикризового плану).

Ліквідність комерційного банку є основою його платоспроможності. Тому ліквідність можна розглядати як необхідну та обов'язкову умову платоспроможності, контроль за виконанням якої бере на себе не тільки сам банк, а й певний орган зовнішнього контролю і нагляду.

Прибутковість є одним із важливих факторів, що має значний вплив на фінансову стійкість. Зокрема, зростання прибутку сприяє поповненню резервних фондів з метою покриття збитків від проведення кредитних операцій, позитивно відображається на можливості підвищувати рівень дивідендних виплат акціонерам. Крім того, у випадку підвищення прибутковості, зростає курс акцій банку, він має здатність до проведення додаткової емісії цінних паперів, що дозволяє поповнювати капітал, тим самим підвищуючи рівень його достатності і в кінцевому підсумку позитивно відображається на стійкості фінансового стану банку. З іншого боку, прагнення банків до надприбутків призводить до зростання рівня ризиковості, і відповідно матиме негативний вплив на фінансову стійкість.

Комерційний банк має здійснювати гнучку політику щодо формування переліку послуг, які він надає, враховуючи можливості отримання прибутку. При цьому банку слід враховувати: фактичний попит на банківські продукти та послуги у відповідний момент й у певному регіоні; зміни попиту у перспективі, враховуючи при цьому рівень попиту на нові нетрадиційні послуги; ступінь готовності банків до нових операцій, надання послуг; рівень рентабельності послуг, що

надають і запланованих.

II. Методи та прийоми оцінки фінансової стійкості комерційних банків постійно змінюються і вдосконалюються, оскільки можуть змінюватися цілі моніторингу, розширюватися перелік підходів, а також сфера їх застосування.

Зокрема, нинішні підходи до організації моніторингу фінансового стану банків передбачають застосування коефіцієнтного та інтегрального методів оцінки фінансової стійкості, а також рейтингових систем оцінки, комплексних систем оцінки банківського ризику, статистичних моделей (систем “попереднього реагування”), макропруденційного аналізу тощо.

Застосування кожного з даних підходів передбачає виконання відповідних завдань, зокрема: 1) оцінку поточного фінансового стану (стійкості); 2) прогнозування майбутнього фінансового стану; 3) визначення категорії ризику; 4) кількісний аналіз та певні статистичні процедури.

Рейтингові системи, коефіцієнтний аналіз, комплексні системи оцінки банківських ризиків забезпечують оцінку поточного фінансового стану комерційних банків, тобто оцінку їх фінансової стійкості на певну дату. Для оцінки фінансової стійкості банку в майбутньому призначені статистичні моделі.

Коефіцієнтний аналіз полягає в обчисленні фінансових коефіцієнтів, котрі характеризують фінансовий стан банку, з наступним порівнянням отриманих результатів із нормативними (рекомендованими) значеннями. При високій деталізації статей банківської звітності існує можливість обчислити значну кількість фінансових коефіцієнтів, що забезпечує глибину аналізу, дозволяє виявити специфічні риси функціонування банку. За цим методом інформацію про фінансовий стан комерційного банку несуть ті фінансові коефіцієнти, що відібрані та включені до аналізу. Економічна сутність, алгоритм визначення, нормативне (рекомендоване) значення фінансових коефіцієнтів поєднані у змістовні групи, котрі окремо характеризують структуру активів, кредитну діяльність, капітал, структуру зобов'язань, ліквідність, прибутковість, витрати на персонал, кредитні ризики, інвестування, валютну позицію та можуть бути подані у наступному вигляді (табл. 4.1).

Нормативне (рекомендоване) значення фінансових коефіцієнтів залежно від їх сутності має обмеження зверху, знизу або встановлюється інтервал допустимих значень. Вихід за обмеження ще не означає негайного банкрутства банку, але свідчить про таку ймовірність у майбутньому.

Таблиця 4.1

Фінансові коефіцієнти діяльності комерційних банків

Коефіцієнт	Алгоритм визначення	Нормативне/ рекомендоване значення	Економічна сутність коефіцієнта
Структура активів			
Частка високоліквідних активів в загальних активах	Високоліквідні активи / загальні активи	Не менше 15 %	Вказує на частку активів з найвищою ліквідністю, що негайно може бути використана для будь-яких операцій
Частка високоліквідних активів в робочих активах	Високоліквідні активи / робочі активи	Не менше 20%	Вказує на частку робочих активів з найвищою ліквідністю, що негайно може бути використана для будь-яких операцій
Частка ліквідних активів в загальних активах	Ліквідні активи / загальні активи	В межах 61–70 %	Вказує на частку загальних активів з високою ліквідністю
Частка робочих активів в загальних активах	Робочі активи / загальні активи	В межах 20-65%	Вказує, наскільки продуктивно банк використовує власні активи. Перевищення 83% вважається небезпечним
Частка основних фондів в загальних активах	Основні фонди / загальні активи	Порівнюється із аналогічними показниками інших банків	Вказує на величину активів, іммобілізованих в основні фонди
Показники кредитної діяльності			
Загальна кредитна активність	Надані кредити / загальні активи	Не більше 55%	Значення показника на рівні 80% характеризує наявність у банку проблем із ліквідністю
Рівень сумнівної заборгованості	Безнадійні кредити / кредитний портфель	Не більше 5 %	Критичне значення показника становить 15 %, що свідчить про малоефективну кредитну політику
Достатність резервів	Фактичний резерв / позики, що не приносять дохід	Порівнюється з аналогічними показниками інших банків	Достатність резервів для покриття можливих втрат за позиками
Дохідність кредитного портфелю	Отримані проценти / позики, що приносять дохід	Те ж саме	Те ж саме
Ресурсна база	Кредитний портфель / (депозити строкові + депозити ощадні + депозити до запитання)	Те ж саме	Вказує, яка частина кредитних операцій фінансується за рахунок коштів клієнтів
Показники капіталу			
Адекватність основного капіталу	Основний капітал / (загальні активи - резерви)	Не менше 4%	Визначає достатність капіталу для загального обсягу діяльності банку без урахування ризиків
Платоспроможність	Капітал / пасиви	В межах 10-20%	Показує частку власного капіталу в структурі пасивів банку, чим вища його частка, тим надійніше і стійкіше працює банк
Коефіцієнт фінансування	Капітал / зобов'язання	В межах 25-30%	Вказує, наскільки заборгованість перед вкладниками та іншими кредиторами покрита власним капіталом
Структура зобов'язань			
Поточна заборгованість	(зобов'язання до запитання + залишки на коррахунках в НБУ + залишки на коррахунках в інших банках) / валюта балансу	В межах 7-10 %	Характеризує стійкість банку, міру його обтяження зайвими витратами з обслуговування залучених коштів, а також довіру до нього клієнтів
Стабільний залишок	Середні поточні зобов'язання на рік / оборот по поточних зобов'язаннях	Порівнюється із аналогічними показниками інших банків	Вказує на обсяг залучених ресурсів, котрий завжди в середньому знаходиться в розпорядженні банку
Частка МБК	МБК / зобов'язання	Не більше 20 %	Збільшення цього показника вказує на чутливість банку до системної банківської кризи і переводить його до категорії фінансово нестійких

Показники прибутковості			
Рентабельність активів ROA	Чистий прибуток / середні загальні активи	В межах 0,75 – 1,5 %	Визначає, скільки грошових одиниць чистого прибутку припадає на одиницю активів
Рентабельність капіталу ROE	Чистий прибуток / вартість власного капіталу	В межах 10-20%	Визначає, скільки грошових одиниць чистого прибутку припадає на одиницю капіталу
Чистий серед	(проценти отримані / позики) – (проценти сплачені / підпроцентні депозити)	Не менше 1,25%	Дає змогу визначити мінімальний розрив у процентних ставках, який хоча і не принесе прибутку, але принаймні покриє збитки
Чиста процентна маржа	Доходи від процентів – (витрати від процентів / середні загальні активи)	4.5 %	Дозволяє оцінити здатність банку приносити прибуток у вигляді доходу від процентної різниці як процент до середніх активів, зменшення процентної маржі свідчить про загрозу банкрутства
Чиста операційна маржа	(дохід на дохідні активи + комісія) / всі фінансові активи) – (витрати на проценти / пасиви, що фінансуються)	Теж саме	Характеризує ефективність роботи банку
Показники витратності персоналу			
Чистий дохід на 1-го працівника	Прибуток після оподаткування / загальна чисельність працівників	Порівнюється із аналогічними показниками інших банків	

Коефіцієнтний метод передбачає необхідність формування остаточного висновку, який би спирався на набір числових значень. При розрахунку єдиного параметра, що характеризує фінансовий стан банку та рівень його фінансової стійкості, в світовій практиці звертаються до інтегрального та бально-рейтингового методів.

Основною проблемою застосування коефіцієнтного аналізу є те, що для банків із різною спеціалізацією чи з індивідуальною специфікою нормальні діапазони значень деяких коефіцієнтів можуть суттєво відрізнятись, і зрозуміло, що результати такого аналізу за всією сукупністю банків будуть неточними. Для розв'язання даної проблеми банки поділяють на кілька однорідних груп за одним чи кількома критеріями (розмір активів, регіональне розміщення). Для кожної з груп визначають оптимальні значення, оцінку здійснюють у межах однієї групи. Зокрема, ділити банки на однорідні групи можна за допомогою кластерного аналізу на основі визначення ключових коефіцієнтів. Системи коефіцієнтного аналізу потребують значного обсягу інформації, проте перевагою є те, що їх можна здійснювати за допомогою нескладних математичних розрахунків.

Головна концепція *інтегрального методу* полягає в обчисленні базових коефіцієнтів, котрі найкращим чином характеризують поточний стан комерційного банку, їх зважуванні на відповідні вагові коефіцієнти, котрі характеризують важливість (значимість) кожного базового коефіцієнта; наступному визначенні узагальнюючої оцінки шляхом додавання, чи множення отриманих компонентів згідно з формулами:

$$I_{ij} = a_1 z_{1j} + a_2 z_{2j} + \dots + a_n z_{nj}, \quad (4.1)$$

$$I_{2j} = z^{a1}_{1j} x z^{a2}_{2j} x \dots x z^{an}_{nj}, \quad (4.2)$$

де I_{1j} – інтегральна оцінка фінансової стійкості j -го банку методом адитивної згортки;

I_{2j} – інтегральна оцінка фінансової стійкості j -го банку методом мультиплікативної згортки;

a_n – ваговий коефіцієнт i -го базового показника;

z_{nj} – нормоване значення i -го базового показника для j -го банку;

i – індекс базового фінансового коефіцієнта;

j – індекс банку.

Формула (4.1) носить назву адитивної, а (4.2) – мультиплікативної. Адитивна формула передбачає рівномірність зусиль у просуванні від небезпечного стану до фінансово стійкого. Застосування ж мультиплікативної формули буде означати, що для досягнення вершини рейтингу банку, стан якого визначено як задовільний, необхідно докласти значно більші зусилля, ніж відсталому банку для досягнення статусу задовільного.

Результати інтегрального оцінювання згідно із (4.1) і (4.2) визначають фінансовий стан комерційних банків, їх впорядкування за зростанням (спаданням) дає можливість зробити обґрунтований висновок стосовно рівня фінансової стійкості комерційних банків.

Позитивними рисами методу є незначна складність обчислень й отримання однієї кількісної характеристики фінансової стійкості банків. Це відкриває широкі можливості для оцінки всієї банківської системи, проведення зіставлень та порівняння банків. Інтегральний метод базується на врахуванні обмеженої кількості фінансових коефіцієнтів, що не створює проблеми із застосуванням інформації конфіденційного характеру. Він найбільш прийнятний при проведенні дистанційного аналізу, котрий не передбачає високого рівня деталізації.

Порівняльну характеристику коефіцієнтного та інтегрального методів аналізу фінансового стану комерційних банків викладено у таблиці 4.2., згідно якою зрозуміло, що для проведення розгорнутого коефіцієнтного аналізу необхідно володіти деталізованою інформацією про банки, котра досить часто носить конфіденційний характер. У разі, якщо доступ до неї обмежено узагальненими показниками, такими, як сукупні активи, зобов'язання, капітал, прибуток, резерви, статутний фонд, обсяг кредитів, інвестицій тощо, коефіцієнтний аналіз буде зведено до спрощеної форми – обчислення невеликої кількості фінансових коефіцієнтів, що несуть загальну інформацію про стан банку.

Таблиця 4.2.

Порівняльна характеристика коефіцієнтного та інтегрального методів оцінки фінансової стійкості комерційних банків

Показник	Коефіцієнтний аналіз	Інтегральний аналіз
Базова інформація	Деталізована, розгалужена, в тому числі і конфіденційного характеру	Переважно укрупнені дані
Кількість базових коефіцієнтів	Значна – для розгорнутого аналізу і незначна – для спрощеної форми	Незначна
Форма подання результатів аналізу	Система числових значень фінансових коефіцієнтів, або числовий вектор	Одне число
Широта аналізу	- один банк; - невелика кількість банків; - банківська система за середніми показниками	- банківська система в цілому; - окремий банк
Технічні вимоги	На рівні усних обчислень	Необхідність застосування стандартних пакетів прикладних програм (типу EXCEL)

Форма подання кінцевого результату кожного виду аналізу накладає відбиток на умови його застосування. Так, до коефіцієнтного аналізу частіше звертаються при дослідженні окремого банку або невеликої їх кількості. Сферою застосування коефіцієнтного методу переважно може бути банківський аудит, детальне інспекційне обстеження окремого банку, а також використання як допоміжного при застосуванні інших методів аналізу. Концепція інтегрального методу передбачає дослідження банківської системи загалом, оскільки процедура оцінювання спирається на середні показники банківської сукупності.

При цьому інтегральний аналіз дає інформацію про кожний окремий банк і його позицію відносно інших. Інтегральний метод є найбільш прийнятним при проведенні дистанційного аналізу. Вибір того чи іншого способу аналізу залежить від технічних можливостей аналітика та його знань. Так при відсутності обчислюваної техніки та відповідного програмного забезпечення аналіз буде зроблено із використанням найпростіших математичних операцій, що є достатнім для коефіцієнтного методу. Електронні таблиці типу Excel, що входять до стандартного набору програм Windows, значно спрощують процес розрахунків і придатні для проведення інтегрального аналізу, а вбудовані статистичні функції дозволяють проводити і складні математичні обчислення. Використання математично-статистичних способів краще реалізується при наявності спеціалізованого програмного забезпечення.

Призначенням *рейтингових методик* є оцінка поточного фінансового стану банків. Джерела інформації для рейтингових оцінок – фінансові звіти банків, а також дані інспекторських перевірок. Отримані рейтинги дають змогу виявити проблеми у діяльності банків та вжити адекватних заходів щодо їх усунення із боку органів нагляду – на основі

диференційованого підходу до комерційних банків.

Відомо кілька методичних підходів до побудови рейтингів:

- індексний метод – передбачає розрахунок вагових значень для кожного з аналізованих показників фінансового стану банку і визначення інтегрального індексу за результатами розв’язання лінійного рівняння;
- бальний метод – передбачає оцінку в балах за кожним аналізованим показником.

Рейтингові методики оцінки умовно поділяють на дві категорії:

- 1) “інсайдерські”, що передбачають оцінку фінансової стійкості банків на місцях;
- 2) “дистанційні”, що передбачають оцінку фінансової стійкості банків на основі даних, які містяться у відкритій фінансовій звітності.

Особливістю більшості методик складання банківських рейтингів є те, що вони містять ряд компонент (іноді інтегральних), які отримані експертним шляхом чи за допомогою найпростіших математичних операцій із даними звітності (як правило, це визначення відношень між різними показниками). Далі, на основі таких компонент обчислюється підсумковий рейтинг, який вважається адекватним відображенням ступеня фінансової стійкості банку. За кордоном перший банківський рейтинг було опубліковано рейтинговим агентством Mood’s Investors Service в 1973 році, пізніше рейтинг було опубліковано Standard&Poor’s.

Відомою рейтинговою системою “інсайдерського” типу є система CAMEL, що була сформована у США в 1979 р. й популярна не лише там, а й у інших країнах світу. Дана система складається з п’яти компонентів (С – адекватність капіталу, А – якість активів, М – стан менеджменту, Е – дохідність, L – ліквідність), а в 1996 р. її дещо переглянули та доповнили новим компонентом S (Sensitivity to Market Risk – чутливістю до ринкового ризику), який ввели з 01. 01. 1997 р. Таким чином CAMEL перетворили на CAMELS.

За кожним із перерахованих напрямків аналізу нараховується бал від одиниці, що означає сильну позицію банку, до п’яти, що відповідає незадовільній позиції, з наступним визначенням середньоарифметичної як сукупної бальної оцінки:

- **рейтинг 1** – фінансове становище банку відмінне, стійке щодо зовнішніх фінансових та економічних потрясінь, немає потреби втручатися у фінансову діяльність банку органам банківського нагляду;
- **рейтинг 2** – фінансове становище банку добре, стабільне і дозволяє йому без труднощів долати економічні коливання; втручання органів банківського нагляду є обмеженим і здійснюється лише у обсягу, що необхідний для виправлення виявлених у процесі банківського нагляду недоліків;

- **рейтинг 3** – банк має фінансові, операційні чи технічні проблеми, що призводять до неспроможності долати труднощі при несприятливих змінах економічної ситуації; органи банківського нагляду здійснюють втручання у діяльність банку з метою усунення недоліків, оскільки банк може збанкрутувати, якщо такі заходи виявляться неефективними;

- **рейтинг 4** – банк має серйозні фінансові проблеми, існує велика ймовірність його банкрутства; це вимагає детального нагляду та контролю, а також чіткого плану усунення виявлених недоліків у діяльності банку;

- **рейтинг 5** – імовірність банкрутства банку в найближчий період часу є значною, виявлені недоліки у його діяльності є настільки значними та небезпечними, що необхідна термінова підтримка фінансового стану банку зі сторони акціонерів чи інших джерел, необхідні серйозні коригуючі заходи (ліквідація банку, об'єднання, продаж).

Результат обчислення округлюється та формується остаточний висновок стосовно фінансового стану комерційного банку.

Рейтинг, що отримав банк за системою CAMELS, характеризує відповідну міру фінансової стійкості банку, наявність поточних проблем та можливість їх оперативного розв'язання, міру позитивного уявлення з боку органів нагляду, спроможність банку протистояти негативному впливу зовнішніх факторів.

Аналіз капіталу здійснюється на основі обчислення нормативів платоспроможності та достатності капіталу, визначення міри їх відповідності встановленому рівню. Додатково оцінюють, наскільки показники капіталу кращі, ніж у інших банків, а також визначається якість активів за наслідками інспекторських перевірок.

Аналіз активів ґрунтується на їх класифікації за ймовірністю повернення та потенційним розміром збитків з подальшим зважуванням на відповідні вагові коефіцієнти, назначені для кожної групи активів. В подальшому обчислюють коефіцієнт якості активів, де в чисельнику виступає середньозважена вартість класифікованих активів, в знаменнику – капітал банку. За цим коефіцієнтом роблять висновок щодо якості активів банку.

Аналіз дохідності банку базується на врахуванні чистого прибутку після сплати податків і до виплати дивідендів у зіставності з середньою вартістю активів.

Аналіз ліквідності, а також визначення сталості перевищення показників ліквідності над нормативними вимогами, рівня залучень, здатності швидкого залучення довгострокових фінансових ресурсів, порівняння названих параметрів з аналогічними інших банків.

Аналіз менеджменту нерозривно пов'язаний з аналізом попередніх чотирьох компонентів і ґрунтується на них. Додатково враховується

дотримання банком законодавства, адекватність і повнота виконання банком правил роботи, методики керівництва.

Серед рейтингових методик “дистанційного” типу, можна визначити експертну систему **CAEL** (капітал, активи, дохідність та ліквідність), яку була розроблена в середині 1980-х років органом банківського нагляду США – Федеральною корпорацією страхування депозитів (FDIC).

Дистанційні рейтингові системи як інструмент оцінки фінансової стійкості банків широко застосовують і в європейських країнах. Зокрема, однією з найрозвинутіших рейтингових систем Італії є система **PATROL** (достатність капіталу (PATrimonio), прибутковість (Redditivita), кредитний ризик (Rischiosita), організація, як функція менеджменту (Organizzazione), ліквідність (Liquidita) – частина системи контролю та оцінки фінансової ситуації в комерційних банках A.S.A. (Analisi Situazioni Aziendali). У Франції Банківська Комісія використовує систему **ORAP** (Organization and Reinforcement of Prewentive Action).

Рейтинговим методикам “дистанційного” типу також притаманні деякі недоліки:

- відображають стан банку на певну дату, не відзначаються оперативністю, оскільки їх готують після складання балансу, і саме тому не передбачають можливості завчасно реагувати на отримані оцінки;
- не є безпомилковими, оскільки базовані лише на офіційно опублікованій звітності;
- є значна ймовірність використання фальсифікованих даних, оскільки інформація не підтверджена аудиторськими висновками;
- в багатьох методиках показники банку, що аналізують порівнюють із показниками деякого оптимального банку, модель якого визначають експертним шляхом;
- якісна оцінка окремих аспектів банківської діяльності потребує обов’язкового відвідування банку та вивчення первинної інформації, що можливо тільки завдяки інспекційній перевірці.

Зважаючи на перелічені недоліки “дистанційних” рейтингів їх ефективність порівняно низька. Окрім цього, рейтингові агентства мають також ряд технічних труднощів, зокрема те, що інспекторським шляхом рейтинги складатися не можуть, оскільки для цього необхідно утримувати великий штат найнятих кваліфікованих працівників, що є досить затратним.

Оцінка стійкості поточного фінансового стану можлива також на основі *комплексної оцінки банківського ризику*, що передбачає аналіз бізнес-підрозділів банку (знизу), і потім дають загальну оцінку фінансової стійкості. Такий аналіз є порівняно капіталомістким, саме тому його здійснюють нерегулярно, у тих випадках, коли фінансову стійкість банку

вже оцінено дешевшими методами, але коли все ж необхідно дати точнішу оцінку.

Даний підхід базований на визначенні всередині банківських груп і банків важливих функціональних одиниць, присвоєнні вагових коефіцієнтів кожній із них, а також на наступній оцінці кожної одиниці за видами ризиків і категоріями контролю за ризиками. Оцінки кожної одиниці агрегують в оцінку груп вищого рівня, а потім оцінюють ситуацію в банку чи банківській групі в цілому.

Дані системи застосовують органи банківського нагляду Великобританії та Нідерландів. Зокрема, в Нідерландах з 1999 р. використовують систему **RAST** (Risk Analysis Support Tool), що передбачає:

1) загальний опис та фінансовий аналіз банку на основі отриманої звітності та результатів останніх досліджень на місцях;

2) розподіл банку на управлінські підрозділи та види діяльності;

3) оцінку ризиків та управління окремими підрозділами, де розглядають три категорії управління (внутрішній контроль, організація та менеджмент), дев'ять категорій ризику (кредитний, процентний, валютний, ціновий, операційний, стратегічний, ліквідності, репутації, цілісності, правового статусу та ІТ – ризик);

4) показники окремих підрозділів агрегують за допомогою вагових коефіцієнтів, а для визначення інтегрального показника застосовують матрицю ваг. Варто зауважити, що дана система більше підходить для оцінки фінансового стану багатofilійних банків чи банківських холдингів.

Банк Англії з 1997 р. оцінює банки за допомогою системи **RATE**, що поєднує взаємопов'язані фази процесу нагляду – оцінку ризику (Risk Assessment), інструменти нагляду – (Tools), оцінку ефективності застосування інструментів нагляду – (Evaluation). Проходження всіх фаз є обов'язковим протягом “наглядового періоду”, частота проведення якого залежить від ризиків та можливостей управління ними з боку банку (від 6 міс. – до 3 р.) (додаток 3). Варто зазначити, що даний підхід комплексної оцінки банківських ризиків забезпечує більше опосередковану оцінку компонентів фінансової стійкості через оцінку певних видів ризику і, відповідно, не дає змогу достатньо глибоко оцінити якість та достатність власного капіталу, прибутковості, ліквідності, ресурсної бази. Окрім цього зважаючи на сучасний стан розвитку банківської системи, виникає необхідність володіти докладною інформацією по кожній з компонент фінансової стійкості.

Крім оцінки стійкості поточного фінансового стану банку, є необхідність й оцінки фінансової стійкості банку на перспективу, оскільки це дає банку змогу завчасно вжити заходів для уникнення втрат.

Прогнозна оцінка фінансової стійкості банку потребує застосування складних економіко-математичних моделей із використанням сучасних статистичних інструментів. Такі економіко-математичні моделі еволюціонували від простих моделей (розроблених у США на поч. 1990–х рр.) до складних багатофакторних методик, котрі не лише оцінюють ступінь фінансової стійкості банку, а й визначають, скільки часу залишилося до очікуваної кризи. Дані моделі є “наймолодшими” інструментами оцінки фінансової стійкості банків і впроваджені у практику зарубіжних країн протягом останніх 5–7 років. У деяких країнах їх лише розробляють.

Особливостями даних систем, є те, що вони передбачають: 1) формування прогносної оцінки діяльності банків протягом визначеного інтервалу часу, визначають потенційні проблеми та ризики, що можуть вплинути на фінансову стійкість банку в майбутньому; 2) використовують тільки кількісні дані та комплексні статистичні модулі, програми і підходи (дискримінантний, кореляційний аналіз) для підготовки висновків щодо перспектив розвитку банку. Якісні фактори не враховують при побудові даних моделей.

Статистичні моделі раннього попередження банкрутства, котрі набули значного розвитку в США та Франції, можна поділити на такі групи:

- розрахунок рейтингів та рейтингових понижень (системи SEER, SCOR (США));
- прогнозування банкрутств і “виживання” (SEER rank, Bank Calculator (ОСС) – США);
- моделі очікуваних збитків (SAABA (Франція));
- інші моделі.

Моделі розрахунку рейтингів та рейтингових понижень. До першої групи належить система **SCOR** (Statistical CAMELS Off-site Rating), яка дає змогу оцінити ймовірність погіршення фінансового стану банку в найближчі 4–6 місяців. Також система **SEER** (System for Estimating Examination Ratings), яку з 1993 р. використовує ФРС США, її попередня назва – **FIMS** (Financial Institutions Monitoring System). Система SEER базована не лише на інформації, що отримана зі фінансової звітності, а й з різних рейтингів, на відміну від SCOR.

Відомо дві методики SEER (FIMS), що базовані на різних економікометричних моделях: 1) очікуваний рейтинг SEER – для оцінки поточного фінансового стану банку на основі щоквартальної звітності з використанням результатів останньої інспекторської перевірки; 2) категорія ризику SEER, що дає довготермінову оцінку прогнозного фінансового стану банку на основі щоквартально поновлювальної

інформації і з паралельним переглядом набору показників та їх вагових значень.

Предметом оцінки у статистичних моделях SEER та SCOR (розрахунків рейтингів і рейтингових понижень) є такі компоненти: якість активів, доходи, ліквідність, капітал. Порівнюючи статистичні моделі SEER та SCOR, відзначимо, що для них спільні наступні показники: кредити, протерміновані на 30–89 днів, на 90 днів і більше; кредити, на які в даний час не нараховують відсотки, нерухомість, права на котру перейшли до банку. Згадані моделі є порівняно гнучкими, оскільки коефіцієнти, що відображають змінні, переглядають щокварталу, вказуючи тим на зміни умов функціонування банківського сектору. Позитивним аспектом у даній методиці є також те, що вона об'єктивніше оцінює фінансову стійкість банку, оскільки змінні та їх вагові значення при розрахунку рейтингу визначають на основі статистичних методів.

Дана методика, враховуючи її позитивні якості, є важливою для організації моніторингу фінансової стійкості комерційних банків, проте в умовах економічної та політичної нестабільності у країні дану методику варто доповнити макроекономічними індикаторами. Методика поточного рейтингу SEER дає змогу відстежувати зміни в пониженні рейтингу банку, проте не може передбачити його банкрутство. Саме для цього застосовують моделі прогнозування банкрутства чи “виживання” банку.

До даних моделей належить друга зі згаданих моделей SEER, яка охоплює 9 базових показників, котрі розраховують щодо активів банку. Дана методика передбачає аналіз показників за 10 останніх кварталів з метою визначення сукупності факторів для ризикованості, що дасть змогу найкращим чином спрогнозувати майбутнє банку. Базовим критерієм оцінки служить імовірність неплатоспроможності банку в найближчих 2 роки. Вибір терміну пов'язаний із дослідженнями Е. Альтамана, який ще в 1960-х рр. довів, що різке погіршення фінансового стану фірми настає саме за 2-3 роки до її банкрутства. При збільшенні терміну прогнозування його точність різко зменшується. Підсумковий список охоплює 9 змінних, що статистично вагомі в усі періоди (табл. 4.3).

Категорія ризику SEER порівняно з поточним рейтингом SEER має тільки дві оцінки: 0 (провал) та 1 (виживання). Для статистичного опрацювання змінних застосовують складні методи регресійного аналізу. В основі моделі – проблема розвитку ймовірності банкрутства банку протягом 2-х наступних років. Значною перевагою даної методики поряд із гнучкістю і можливістю постійного вдосконалення є менша затратність та економія часу, оскільки прогнозні оцінки можна зробити на основі поточної інформації.

**Компоненти рейтингової моделі SEER
(прогнозування банкрутства чи виживання)**

Предмет аналізу	Показники	Вплив на рівень ризику
1.Якість активів	Комерційні та промислові кредити Кредити прострочені на 30-89 днів Кредити прострочені на 90 днів і більше Кредити на які в даний момент не нараховуються відсотки Місцеві кредити на нерухомість Нерухомість у власності Величина активів	Збільшує Збільшує Збільшує Збільшує Зменшує Збільшує Зменшує
2.Прибуток	Прибуток від активів (в середньому за період)	Зменшує
3.Ліквідність	Балансова вартість цінних паперів Депозити “до запитання”, що перевищують 100 млн.\$	Зменшує Збільшує
4.Капітал	Власний капітал	Зменшує

Служба валютного контролю США застосовує ще таку модель прогнозування фінансового стану банку, яка відома під назвою “модель Банківського калькулятора”, чи рейтингова модель OCC (Office of the Comptroller of the Currency). Дана модель, окрім того, що містить інформацію про діяльність банку, передбачає використання макроекономічної інформації (табл. 4.4).

Отже, моделі, що дозволяють розраховувати майбутні значення рейтингів створюють можливість проаналізувати фінансовий стан банку на прогнозний період. Зокрема, з однієї сторони – історичні дані за банківськими рейтингами є кількісною основою для класифікації банків та побудови статистичної моделі, а з іншої – розробка таких багатофакторних моделей може вносити суттєві корективи у сам рейтинг, оскільки дозволить відсіяти ті фактори, що здійснюють незначний вплив на стан банку та виявити справжні причини зміни рейтингу, а кількісна оцінка впливу окремих факторів забезпечує можливість коригування вагових коефіцієнтів, що були отримані емпіричним шляхом.

Моделі очікуваних збитків. Різновидом моделей прогнозування є моделі очікуваних збитків. Моделі такого типу розвивалися здебільшого у Франції. Такі моделі забезпечують можливість оцінити майбутні втрати, а з використанням додаткових даних можна також зробити висновки щодо прогнозу стійкості банку. Система підтримки банківського аналізу (SAABA) Французької банківської комісії складається з трьох діагностичних модулів:

**Компоненти рейтингової моделі ОСС
(прогнозування банкрутства чи виживання)**

Предмет аналізу	Показники	Вплив на рівень ризику
1. Ризик банківського портфеля	Відношення кредитів прострочених 90 і більше днів, кредитів на які в даний час не нараховуються відсотки, іншої нерухомості у власності до розміру активів банку	Збільшує
	Неліквідність фінансування	Збільшує
	Проблемність банку (результат рейтингу CAMELS рівний 3,4 чи 5)	Збільшує
2. Ризик фінансового стану банку	Відношення доходів до сплати відсотків та податків, поділених на активи банку до відсотків за зобов'язаннями, поділених на зобов'язання банку	Зменшує
	Відношення капіталу до активів	Зменшує
3. Ризик зовнішнього середовища	Двохрічний ріст рівня безробіття на ринковій території банку	Збільшує
4. Контролюючі змінні	Розмір банку (величина активів більше чи менше 500 млн. \$)	–
	Період протягом якого здійснювався аналіз банку	–

1) Модуль кількісного аналізу на основі банківської звітності та інших даних, що зберігаються у базах даних комісії, який дає змогу дослідити кредитний портфель банку та обчислює ймовірність неповернення різних типів кредитів. За допомогою даного модуля оцінюють очікувані втрати протягом найближчих трьох років. Якщо при таких втратах банк дотримується нормативів достатності капіталу, то його вважають стійким.

2) Модуль, що досліджує якість власників акцій банку, зокрема їх готовність підтримувати банк.

3) Модуль, що діагностує якість управління банком, внутрішній контроль та ліквідність на основі рейтингів, результатів досліджень на місцях і даних про ринки.

На основі інформації, отриманої за трьома модулями, система здійснює синтетичний діагноз банку і оцінює його стійкість за п'ятибальною шкалою.

До інших моделей належать моделі змішаного типу, що поєднують експертні оцінки з економіко-математичними методами, або ж такі, котрі розробляють для виконання специфічних завдань.

Статистичні моделі ефективні, проте є ряд труднощів у їх застосуванні:

- 1) необхідність уведення в модель тільки значимих показників, визначення залежності між “причинними” і “наслідковими” показниками;
  - 2) необхідність періодичного тестування цих взаємопов'язаних показників.
- Розвиток статистичних моделей порівняно швидкий, і в перспективі їх

доповнюватимуть ринковими й макроекономічними індикаторами, що дасть змогу чіткіше оцінити зовнішні фактори впливу на фінансову стійкість комерційних банків.

Перспективними є методи розпізнавання образів та кластерного аналізу. За даного підходу аналізують поточну економічну ситуацію та показники монетарної і банківської статистики: SWOT-аналіз, зокрема аналіз ринку банківських послуг, частка ринку, що належить банку, його становище серед банків-конкурентів; аналіз активів, пасивів, ліквідності, рентабельності; структурний аналіз активів і пасивів; аналіз фінансового ризику.

Основою оцінки фінансової стійкості банків має бути комплексний аналіз внутрішніх та зовнішніх факторів впливу на банківську систему, що передбачав би динаміку розвитку процесів. Окрім нагляду за банками, важливе місце займає моніторинг ризиків, виявлення негативних тенденцій, що шкодять банкам, а також пошук шляхів запобігання їм та здійснення цього. Такий напрямок отримав назву *макропруденційного аналізу*. Поряд зі згаданим аналізом при оцінці фінансової стійкості комерційного банку чи групи банків неабияке значення має мікропруденційний аналіз. Ці види аналізу доповнюють один одного і мають одну мету – забезпечення фінансової стійкості й захист інтересів вкладників та кредиторів банку.

З метою оцінки банківського сектору в межах взаємодії з міжнародними фінансовими інститутами здійснюють розрахунок і аналіз ключових показників для розрахунку індикаторів фінансової стабільності (ІФС), що розробив МВФ. Дані показники є індикаторами поточного фінансового стану і стабільності фінансових інститутів країни, а також їх контрагентів (компаній, підприємств, населення). Показники поєднують агреговані дані щодо банків, а також індикатори, котрі характеризують ринки, на яких працюють банки. ІФС – важливий інструмент економічної статистики, відображають її різні напрямки. По-перше, тут є поняття, запозичені з концепцій пруденційної та комерційної оцінки, розробленої для спостереження за окремими компаніями. По-друге, концепції запозичені з макроекономічної оцінки, що призначена для спостереження за економічною діяльністю в країні загалом.

ІФС побудовані на основі методології системи національних рахунків, що забезпечує можливість їх міжнародного порівняння, і вміщують 15 основних та 20 рекомендованих показників (табл. 4.5).

“Рекомендації по визначенню показників для розрахунку індикаторів фінансової стабільності” пропагують досвід розрахунку й аналізу індикаторів стану та стабільності фінансових систем більш як 100 країн-членів МВФ. ІФС характеризують зміни середньотермінового та довготермінового характеру, проте вони свідчать не про можливе нарощування кризових явищ, а лише відображають їх постфактум.

Таблиця 4.5

Основні та додаткові показники для розрахунку індикаторів фінансової стабільності фінансового сектору країни

Основні індикатори фінансової стабільності та показники для їх розрахунку	
Достатність капіталу	Регулятивний капітал до активів, зважених на ризик. Регулятивний капітал 1-го рівня до активів, зважених на ризик.
Якість активів	Кредити з порушенням умов контракту до загального обсягу кредитів. Кредити з порушенням умов контракту за відрахуванням резервів до капіталу. Розподіл кредитів за секторами до загального обсягу кредитів. Сукупний обсяг кредитів до власних коштів.
Фактичний прибуток і прибутковість	Прибуток на активи (ROA). Прибуток на капітал (ROE). Процентний прибуток до валового доходу. Непроцентні витрати до валового доходу.
Ліквідність	Ліквідні активи до загальних активів. Ліквідні активи до короткострокових зобов'язань.
Чутливість до ринкового ризику	Дюрація активів. Дюрація зобов'язань. Чиста відкрита позиція в іноземних коштах до капіталу.
Додаткові (рекомендовані) індикатори фінансової стабільності та показники для їх розрахунку	
Депозитні інститути	Капітал до активів. Коефіцієнт лівереджу. Кредити за географічним розподілом до загального обсягу кредитів. Сукупність активів, розміщених в фінансових деривативах до капіталу. Сукупність зобов'язань, розміщених в фінансових деривативах до капіталу. Прибутки (збитки) за фінансовими інструментами до валового доходу. Витрати на утримання персоналу до непроцентних витрат. Спред між кредитною та депозитною ставками. Спред між найвищою та найнижчою міжбанківськими ставками. Депозити клієнтів до загального обсягу кредитів. Кредити в іноземній валюті до загального обсягу кредитів. Зобов'язання в іноземній валюті до загального обсягу зобов'язань. Чиста відкрита позиція в цінних паперах до капіталу.
Інші фінансові корпорації	Активи до загальних активів фінансової системи. Активи до ВВП.
Сектор нефінансових корпорацій	Загальні зобов'язання до капіталу. Дохід на капітал. Прибуток до процентних та основних витрат. Чиста валютна позиція до капіталу. Кількість заявок на захист від кредиторів.
Домашні господарства	Зобов'язання домашніх господарств до ВВП. Зобов'язання домашніх господарств за послуги і основні платежі до прибутку.
Ліквідність ринку	Середнє значення спреду на фондову ринку. Середнє значення щоденного обороту цінних паперів на фондовому ринку.
Ринки нерухомості	Ціни на нерухомість. Кредити на житло до загального обсягу кредитів. Кредити на комерційну нерухомість до загального обсягу кредитів.

Важливе місце при оцінці фінансового стану відводять стрес-тестуванню, що передбачає оцінку стійкості банківського сектору в умовах негативного впливу, а саме при можливому зниженні ліквідності, зростанні волатильності процентних ставок, змінах валютних курсів. Умова стрес-тестування – врахування впливу факторів, що можуть спричинити значні збитки у портфелі активів або труднощі в управлінні ризиками. Дані фактори охоплюють компоненти ринкового, кредитного та ризику ліквідності.

Стрес-тестування передбачає компоненти як кількісного, так і якісного аналізу. Кількісний аналіз спрямований на визначення можливих коливань основних макроекономічних показників та оцінку їх впливу на різні складові активів банку. Якісний аналіз має на меті виконання двох основних завдань:

- 1) оцінити здатність банківського капіталу компенсувати ймовірні втрати;
- 2) визначення комплексу дій, які банк має вживати для зниження ризиків та збереження капіталу.

Дослідження має показати, чи стійкий банківський сектор до негативних змін. Консультації щодо вдосконалення даного підходу надають МВФ та Світовий банк. Одна з важливих методологічних проблем, що виникають при аналізі банківського сектору – процес агрегації даних. Проте відомо кілька варіантів розв'язання даної проблеми: 1) агрегацію можна здійснювати, компілюючи результати стрес-тестування окремих портфелів; 2) застосування загального стрес-тестування до агрегованого портфеля; 3) загальний стрес-тест із уніфікованими підходами до даних, що подали окремі банки.

Найоптимальнішим є варіант, коли банки самостійно здійснюють стрес-тестування, а центральний банк підсумовує отримані результати. Банки мають не лише проводити стрес-тестування на основі аналізу минулих подій, а й розробляти гіпотетичні сценарії, що характеризуються максимальним ризиком та потенційними втратами. З метою чіткої ідентифікації сценаріїв, необхідно залучати широке коло спеціалістів кредитної організації. Керівництво банку повинно приділяти постійну увагу актуальності стрес-тестування та контролювати процес його уточнення та модифікації з метою більш об'єктивної оцінки поточного фінансового стану та перспектив банку.

Отже, всі способи оцінювання фінансового стану комерційних банків надають необхідну інформацію, на основі якої можна зробити висновок щодо фінансової стійкості банку. В той же час різна концепція застосування методів та різні алгоритми обчислень визначають різні передумови їх застосування залежно від базової інформації, широти

аналізу, технічних можливостей, мети дослідження, форми подання результатів тощо.

У вітчизняній банківській практиці застосовують різноманітні методи оцінки діяльності комерційних банків – залежно від мети, яку ставлять перед собою дослідники. Зрозуміло, що єдиної універсальної методики немає, оскільки усі банки різняться за функціональним призначенням, за комплексом виконуваних операцій та послуг, за складом клієнтів, а також залежно від типу здійснюваної політики на фінансовому ринку. Найбільш поширеними, є підходи до оцінювання фінансового стану банківських установ, що базуються на коефіцієнтному аналізі, рейтингових оцінках тощо.

Зокрема, аналіз методів оцінки фінансової стійкості вітчизняних комерційних банків свідчить про те, що багато внутрішніх банківських методик застосовуваних в Україні побудовані на основі коефіцієнтного аналізу. Дані методики передбачають:

- структурний аналіз для виявлення ризиків, викликаних особливостями структури активів, пасивів, позабалансовою позицією банку;
- оцінку рентабельності діяльності банку, а також його окремих операцій;
- оцінку достатності власного капіталу;
- аналіз кредитного ризику, ринкового ризику, ризику ліквідності.

Для кожного з коефіцієнтів емпіричним шляхом визначають діапазон значень, вихід за межі якого є тривожним сигналом. Зокрема, на основі такого підходу побудовано коефіцієнтний аналіз офіційних економічних нормативів НБУ. Проте не завжди факт дотримання економічних нормативів дає змогу зробити обґрунтований та достовірний висновок щодо належного рівня фінансової стійкості певного комерційного банку.

Системи коефіцієнтного аналізу потребують значного обсягу інформації, проте перевагою є те, що їх можна здійснювати за допомогою нескладних математичних розрахунків. Методики, базовані на коефіцієнтному аналізі, доцільно застосовувати як “генератори” тривожних сигналів для глибшого дослідження стійкості фінансового стану банку за допомогою перевірок на місцях чи статистичного аналізу. Сукупність даних показників спрямована на оцінку рівня капіталізації, ліквідності, прибутковості, кредитної заборгованості та ризику банків.

Також поширеним підходом щодо оцінки фінансового стану комерційних банків є практика застосування систем рейтингової оцінки, зокрема системи CAMELS. Популярності в багатьох країнах система CAMELS набула, зважаючи на ряд переваг:

- чіткість критеріїв оцінки грошово-кредитних інститутів (за більш як 20 років оціночні підходи залишилися практично незмінними);
- уніфікована основа проведення рейтингу, що передбачає застосування стандартної методики;
- простота основних понять даної системи, що забезпечило можливість застосування даної системи органами нагляду України та Російської Федерації;
- охоплення найсуттєвіших аспектів діяльності банку та його фінансової стійкості, що забезпечує можливість отримати чітке уявлення про фінансовий стан конкретного комерційного банку;
- гнучкість даної системи, тобто перелік компонентів оцінки не є обмеженим і може бути доповнений для достовірнішого аналізу тими, що глибше відображають специфіку відповідного банку.

Саме тому, методику CAMEL, у її варіації CAMELS використовує і НБУ – вже близько десяти років, що є позитивним, оскільки дана система побудована на оцінці базових компонентів фінансової стійкості, що, відповідно, дає змогу докладно оцінити кожний із них і, як результат, об'єктивно оцінити фінансову стійкість. Перевірку здійснюють на основі використання показників, які не поширює навіть власник банку. Великого значення надають, оцінці впливу зовнішніх факторів. Тому рейтингову оцінку за системою CAMELS здійснюють не лише на основі офіційної звітності, і взагалі, методика є секретною. Особливість застосування української CAMELS – частота перевірок, ідея якої – чим надійніший банк, тим рідше його треба перевіряти. Органи нагляду інших країн усе ж дотримуються певної періодизації у частоті перевірок. НБУ використовує CAMELS для прийняття регуляторних рішень (при рефінансуванні, видачі дозволів на відкриття філій тощо).

У вітчизняній практиці моніторинг комерційних банків необхідно здійснювати частіше (раз на півроку), зважаючи на підвищену ризиковість банківської діяльності загалом та вітчизняні умови банківського бізнесу зокрема, що значною мірою обумовлені економічною та політичною нестабільністю в країні. А фінансовий стан проблемних банків необхідно оцінювати щомісяця, що сприятиме поетапному врегулюванню кризової ситуації в банку. В загальному, підвищення частоти інспекцій щодо оцінки фінансової стійкості банків створюватиме можливості до виявлення ознак погіршення фінансового стану на ранніх етапах та ефективного забезпечення їх фінансової стійкості.

Однак, сфера застосування методу CAMELS в Україні як самостійного методу аналізу без застосування інших методів є обмеженою завдяки його особливостям: по-перше, цей метод опирається на інформацію, джерелом котрої можуть служити майже виключно

результати інспекторських перевірок; по-друге, він вимагає зіставлення показників банку з іншими банками загалом та (або) по групі банків, що по деяких параметрах, які входять у склад оцінюваних, є ускладненим; по-третє, в процедурі оцінки має місце дублювання інформації. Вказані особливості ускладнюють отримання достовірного висновку щодо фінансової стійкості комерційного банку.

В Україні рейтингові методики застосовують й інформаційно-аналітичні центри “Банк-інформ”, “Кредит-рейтинг” та інші. Зокрема, рейтингова агенція “Кредит-рейтинг” успішно працює на українському ринку та є єдиною, що володіє правом присвоєння рейтингових оцінок вітчизняним емітентам облігацій. Дана агенція надає незалежні оцінки кредитоспроможності суб’єктів запозичення з присвоєнням кредитних рейтингів за українською національною шкалою. З 2003 року рейтинги агенції почало офіційно визнавати Міністерство фінансів. Для оцінки кредитоспроможності та фінансової стійкості й присвоєння кредитних рейтингів рейтингове агентство використовує власну методологію, при цьому підходи, що застосовують для оцінки ризиків, відповідають підходам провідних рейтингових агентств світу. Аналіз усіх показників здійснюють за останніх п’ять років, а також будують перспективні фінансові плани на майбутніх п’ять років.

Принципово новий підхід до рейтингової оцінки банків запропонувала група вітчизняних банківських експертів. Згідно з нею рейтинг банку визначається з урахуванням таких показників: рівень проблемних кредитів (k7), коефіцієнт миттєвої ліквідності (k8), рівень лівериджу (k9), коефіцієнт відкритої валютної позиції (k10). До складу даної рейтингової оцінки введено ще низку параметрів: проблемні кредити, загальні активи, відкриту валютну позицію банку. Але загальну кількість показників у методиці зведено до мінімуму. За цією методикою найважливішим показником визнано рівень проблемних кредитів. До проблемних кредитів автори методики пропонують відносити 100% прострочених і 45,8% пролонгованих кредитів. Найменшого значення у методиці приділено коефіцієнту відкритої валютної позиції у зв’язку з пильним контролем за нею з боку НБУ.

Аналіз ґрунтується на порівнянні показників кожного банку із середніми значеннями досліджуваної сукупності, що ставить таку методику на якісно новий рівень у системі рейтингової оцінки банків. Після нормування і перемножування отриманих значень на відповідну питому вагу, добутки підсумовуються в інтегральний рейтинговий індекс (L). Автори методики надають важливого значення оптимальності показника миттєвої ліквідності, надмірне зростання якого призводить до істотного зниження рівня прибутковості банку. Унікальність підходу – у розв’язанні відомої суперечності банківської діяльності: “прибутковість –

надійність”. Площина надійності поділяє сукупність банків на дві групи (з рівнями надійності вищим і нижчим від середньої). Ці групи, у свою чергу, поділяються ще на дві групи, зважаючи на рівень рентабельності активів. У результаті банки відносять до таких груп: група лідерів (надійність вища за середню, рентабельність перевищує середню), група надійних банків (надійність вища за середню, рентабельність – нижча від середньої), група прибутково орієнтованих банків (надійність нижча від середньої, рентабельність – перевищує середню), група ризику (надійність і рентабельність – нижчі від середніх значень).

Очевидною перевагою вітчизняної методики є механізм розрахунку показника миттєвої ліквідності, врахування не лише загальної динаміки його змін, а й амплітуди коливань. Позитивне рішення в методиці полягає у нормуванні коефіцієнтів шляхом розрахунку їхніх середніх значень і їхніх середньоквадратичних відхилень. Але до складу індикативної групи не було долучено деяких великих банків, що не дає змоги авторам зробити розрахунки достовірних оптимальних величин. На наш погляд, індикативна група повинна охоплювати різні за розміром активів банки: великі, середні та малі.

Порівняно ефективною та точною методикою рейтингової оцінки банків є математичний метод кількісної оцінки рейтингів, що запропонував І. Готовчиков [62]. Розроблення математичної моделі оцінки рейтингів комерційних банків передбачає застосування коефіцієнтів, що характеризують фінансовий стан банку. Зокрема, автор запропонував застосування п’ятнадцяти коефіцієнтів, що характеризують достатність капіталу, ліквідність, рентабельність, якість активів і пасивів банку. Визначення “фінансової ваги” коефіцієнтів передбачає розрахунок опорного значення рейтингу банку. Зокрема, значення коефіцієнтів додають для отримання опорного (базового, вихідного, нульового) значення рейтингу відповідного банку. “Фінансову вагу” коефіцієнтів рейтингового рівняння необхідно визначати за ступенем впливу цих показників на кінцеву суму даного рівняння. Для отримання оцінки впливу необхідно кожному з показників рівняння давати відповідне відхилення (20%), фіксувати решту показників та вимірювати вихідний результат моделі, тобто відхилення результату від її опорного значення. Отримані значення “фінансових ваг” характеризують значимість абсолютних банківських показників та коефіцієнтів у запропонованій моделі визначення рейтингу.

Рівняння для розрахунку рейтингового значення комерційного банку є наступним:

$$W = P1 * K1 + P2 * K2 + \dots + P15 * K15 \quad (4.3)$$

де $P1, P2, \dots, P15$ – “фінансова вага” відповідного коефіцієнта.

Дана модель дає змогу коригувати перелік відповідних коефіцієнтів.

Необхідно зазначити, що з метою оцінки банківського сектору в межах взаємодії з міжнародними фінансовими інститутами здійснюють розрахунок і аналіз ключових показників для розрахунку індикаторів фінансової стабільності (ІФС), що розробив МВФ. Зокрема, Національний банк України у грудні 2006 р. здійснив компіляцію праці МВФ щодо оцінки фінансової стабільності банківського сектору. З початку 2008 р. на офіційному сайті НБУ (www.bank.gov.ua) розміщують щоквартальні звіти за основними (12 показників) та додатковими (10 показників) індикаторами фінансової стабільності депозитних установ (банків). Питання компіляції та поширення ІФС НБУ як провідною установою погоджено з Державним комітетом статистики України та Державною комісією з регулювання ринків фінансових послуг України. Національний банк компілює дані лише для сектору депозитних установ, а даних інших фінансових та нефінансових корпорацій, домашніх господарств не охоплює.

Забезпечення об'єктивної та достовірної оцінки фінансової стійкості банків як на макро-, так і на мікроекономічному рівні є основою для застосування відповідних заходів впливу та прийняття адекватних управлінських рішень, а також важливою передумовою формування довіри з боку населення до банківської системи в цілому. Саме оцінка фінансової стійкості є одним з важливих етапів в управлінні фінансовою стійкістю з метою уникнення негативних соціальних та економічних наслідків ймовірних банкрутств.

III. В умовах постійного збільшення частки кредитних операцій у загальній сукупності здійснюваного комерційними банками інвестування акумульованих коштів, основним напрямом загального процесу управління їх фінансовою стійкістю слід вважати *управління кредитним портфелем*.

Основними цілями управління кредитним портфелем комерційного банку є: отримання банком прийняттого рівня доходу за рахунок процентів та підтримання ліквідності за рахунок своєчасного погашення наданих позик, що на рівні усього кредитного портфеля потребує мінімізації кредитного ризику шляхом диверсифікації вкладень. Управління кредитним портфелем банку охоплює цілий ряд заходів, послідовна реалізація яких дозволяє досягти тих цілей, що стоять перед банком в плані дотримання певного оптимуму між дохідністю і ліквідністю його операцій.

Щоб оцінити кредитну політику банку, необхідно знати частку виданих позичок у всіх залучених банком коштах. Кредити аналізують за термінами, а позичальників класифікують за галузями й організаційно-правовими формами. При цьому необхідно проаналізувати прострочену заборгованість і причини її появи. На основі класифікації коштів на

позичкових рахунках можна оцінити заплановані строки повернення виданих кредитів. Ці дані можуть бути покладені в основу розрахунку відносних показників, що характеризують питому вагу кредитів різної строковості в загальному обсязі наданих кредитів, забезпечених і незабезпечених кредитів у їхньому загальному обсязі, прострочених кредитів у загальному обсязі кредитів різної строковості тощо.

Окрім аналізу динаміки зростання кредитних вкладень комерційного банку, необхідний також їх якісний аналіз, що передбачає детальний розгляд кожного кредитного договору, об'єкта кредитування, термінів, сум, можливих ризиків, забезпечення кредиту тощо. Аналіз цієї інформації дає змогу зробити висновок про якість кредитного портфеля. Знаючи його структуру за категоріями якості кредиту і визначаючи статистичним шляхом середній відсоток проблемних, прострочених та безнадійних позичок за кожною категорією банк може вжити заходів, які спрямовані на зниження втрат за кредитними операціями.

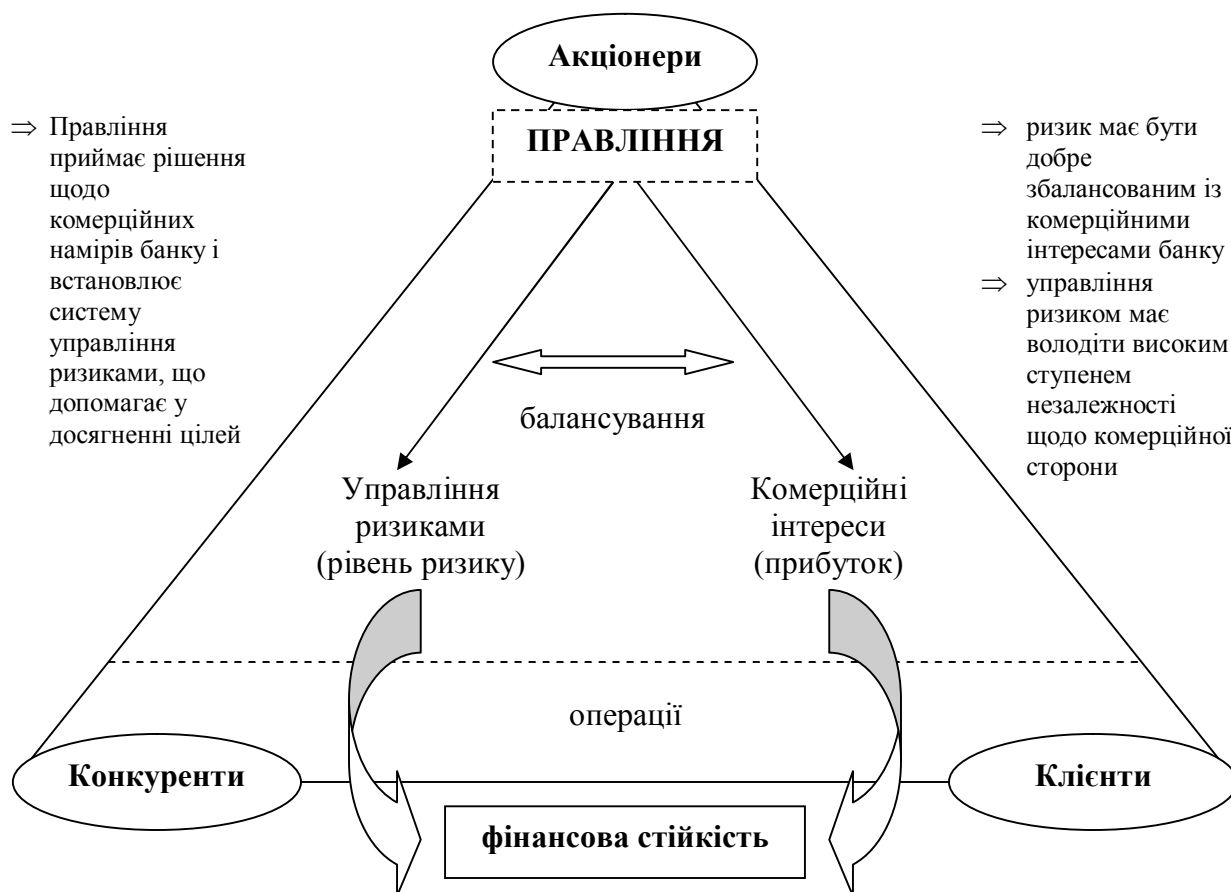
Основним напрямом захисту від ризику неліквідності, пов'язаного із неправильним управлінням кредитним портфелем є *створення комерційними банками резервів для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями*. Дані резерви створюються за всіма видами наданих кредитів для відшкодування сум основного боргу (без процентів і комісій). Сформовані банком резерви використовуються на покриття безнадійної заборгованості, яка виникла від кредитної діяльності банку.

Таким чином, важливим етапом аналізу активних операцій вважається оцінка їхньої ризиковості. При цьому з'ясовується достатність створених банком резервів, а також оцінюються методи управління активними операціями. З цією метою класифікують активи банку з погляду ступеня ризику. При цьому окремим категоріям і групам активів привласнюються відповідні поправочні коефіцієнти. Управління ризиками як елемент управління фінансовою стійкістю банків детально розглянуто у п.4.3. даного розділу.

Диверсифікація структури кредитних вкладень і встановлення лімітів кредитування є основою управління кредитним портфелем комерційного банку, що спрямовується на зменшення ризиковості вкладень. Не менш важливим напрямом управління кредитним портфелем банку є оцінка якості кредитного портфеля на основі системи коефіцієнтів. Отже, структура і якість активів значною мірою обумовлюють ліквідність і платоспроможність банку, а відтак і його фінансову стійкість. Використання банківських ресурсів залежить від особливостей конкретного банку і визначається ними. Тому для визначення головних напрямів діяльності комерційного банку необхідно розглядати структуру активної частини його балансу. Для забезпечення банківської діяльності банки повинні систематично та об'єктивно визначати свої сумнівні активи

та своєчасно створювати відповідні резерви для покриття можливих збитків.

Слід зауважити, що наявність прямої залежності між прибутком і ризиком ускладнює чітке формулювання мети та її однозначність. Саме тому банк має зорієнтуватися не лише на зниження ризиків, а й на пошук оптимальних рішень щодо підтримки компромісного та оптимального співвідношення між ризиком і доходом, що позитивно відображається на загальному рівні його фінансової стійкості (рис. 4.2).

Рис. 4.2. Забезпечення фінансово стійкого банку

Основна відповідальність за ефективність управління ризиками лежить на самому банку, воно має стати складовою частиною щоденної роботи менеджерів усіх рівнів. Комплексна система ризик-менеджменту дає змогу суттєво підвищити прибутковість банку та його інвестиційну привабливість і фінансову стійкість у цілому, що актуально у період інтенсифікації розміщення коштів іноземними інвесторами в банках України.

Отже, основними завданнями управління фінансовою стійкістю банку є забезпечення ліквідності активів банку, підтримання належного рівня його платоспроможності та максимізація загального рівня доходу від

активних операцій і передусім кредитування як основної форми розміщення банківських ресурсів.

4.2. Оптимізація управління активами і пасивами комерційного банку та підвищення їх якості

В умовах ринкового господарства важливого значення набуває вирішення задачі оптимізації діяльності банків щодо здійснення ними пасивних і активних операцій, оскільки в своїй практичній роботі установи комерційних банків повинні забезпечити стійку та ефективну політику, яка дає змогу швидко і гнучко реагувати на можливості, які відкриваються в конкретній ситуації, своєчасно передбачати зміни в умовах ринку.

Банківська система є, як відомо, одним із найважливіших елементів економіки країни, оскільки, мобілізуючи тимчасово вільні кошти, перетворює їх у функціонуючий капітал. Успішна діяльність будь-якої банківської установи визначається досягненням мети банківської діяльності, а саме отриманням прибутку. Передумовами, що створюють можливості для досягнення цієї мети, є формування надійних ресурсів банку – формування власного капіталу банківської установи та мобілізація достатніх обсягів залучених і позичених ресурсів. Від оптимально сформованих ресурсів банків залежать такі важливі показники їх діяльності, як рентабельність та ліквідність. Формування банківськими установами надійних ресурсів – одне з важливих завдань у стратегії економічного розвитку країни загалом і банківської системи зокрема, оскільки саме банківські ресурси створюючи передумови для ефективного проведення банками активних операцій розширюють можливості банку проводити активні операції, а відтак розвитку економіки країни загалом. Роль банків у економіці країни значною мірою залежить від їх фінансової стійкості. Важливим показником, що характеризує фінансову стійкість окремої банківської установи та банківської системи загалом, є банківські ресурси. Очевидне те, що від того, наскільки банки приділятимуть увагу формуванню своїх ресурсів, залежатиме спроможність цих установ здійснювати банківські операції та надавати послуги, а отже, фінансова стійкість як банку, так і банківської системи загалом та її роль у економічних процесах перетворень і подальший розвиток економіки країни.

Формування оптимальних за складом ресурсів банківської установи, які б повною мірою задовольняли можливості банку в проведенні активних операцій – це складне багатofакторне завдання, для вирішення якого слід враховувати інтереси економіки країни в цілому, комерційного

банку як суб'єкта економіки, клієнтів і персоналу банку. Їх інтереси здебільшого не співпадають, а відтак проведення такої роботи передбачає насамперед узгодження таких інтересів. Окрім того, необхідно зазначити, що формуючи ресурси банк повинен забезпечити досягнення оптимального співвідношення ліквідності, дохідності й ризику та інших цілей функціонування банківської установи.

Диверсифікація та оптимізація складу банківських ресурсів є необхідною складовою управління пасивами й активами та головною умовою успішного управління ліквідністю. До факторів, що впливають на ліквідність банку з боку його ресурсів, можна віднести наступні:

- 1) розмір і структуру власного капіталу банківської установи, обсяги сформованих спеціальних та резервних фондів у складі власного капіталу;
- 2) структуру залучених ресурсів банку з огляду на їх строковість та суб'єктність;
- 3) рівень чутливості залучених банківських ресурсів до зміни відсоткових ставок;
- 4) обсяги сформованих обов'язкових резервів за вимогами центрального банку;
- 5) можливості запозичення коштів на міжбанківському ринку, їх обсяги й терміни;
- 6) диверсифікація ресурсів за різними факторами впливу на них;
- 7) наявність сезонних або циклічних коливань рівня ресурсів банку;
- 8) наявність коштів на кореспондентському рахунку банку та в його касі;
- 9) обсяги платіжних потоків.

Метою будь-якої кредитної установи є передусім максимізація прибутку, оскільки за рахунок прибутків розширюють банківську діяльність, збільшують власний капітал, а також створюють позитивну репутацію, що сприяє припливу нових клієнтів й акціонерів, оскільки прибутковість банку є свідченням його надійного фінансового стану і вдалої економічної діяльності. Передумова отримання прибутків – формування банківською установою стабільних і дешевих ресурсів, а відтак надзвичайно важливо передбачати мінімізацію витрат на їх формування за одночасного врахування рівня процентних ставок на фінансовому ринку та потреб клієнтів.

Тому пропонуємо розробити концепцію політики формування ресурсів, що охоплювала б комплекс заходів стосовно вдосконалення мобілізації банківських ресурсів за основними напрямками й містила б наступні заходи: систему вдосконалення формування і нарощення власного капіталу банку; систему вдосконалення залучення коштів фізичних та юридичних осіб на депозитні рахунки банків; систему вдосконалення мобілізації коштів на позичковій основі.

Перша система заходів пов'язана з формуванням ресурсної бази банків та підтриманням її на необхідному для ефективного функціонування банківської установи рівні. Це зумовлено тим, що власний капітал банку є первинним джерелом банківської системи і, крім того, слугує основою для акумулювання ресурсів інших суб'єктів господарювання та фізичних осіб пропорційно до свого обсягу.

Складовою ресурсної політики в частині формування власних банківських ресурсів мають стати передусім пошуки джерел поповнення власного капіталу банку, оцінка їх позитивних та негативних сторін.

Серед основних шляхів збільшення власного капіталу розрізняють джерела внутрішнього та зовнішнього походження. Вибір конкретного способу збільшення власного капіталу визначається його динамікою, змінами банківських активів, допустимими затратами на залучення додаткового капіталу ззовні. Якщо банк передбачає повільне нарощення капіталу з урахуванням зростання активів, то цього можна досягти за допомогою внутрішніх джерел поповнення, зокрема нерозподіленого прибутку; якщо ж банк передбачає швидке збільшення капіталу, наприклад для виконання підвищених вимог регулятора, то таке нарощення можна здійснити за допомогою додаткової емісії акцій або залучення зовнішніх інвесторів.

У практичній діяльності банківські установи використовують обидва джерела поповнення власного капіталу, враховуючи реальні потреби і можливості.

Основним внутрішнім джерелом нарощення власного капіталу банку можна вважати чистий прибуток. Для будь-якого банку він є джерелом реалізації інвестиційної, фінансової та дивідендної політик, а також кінцевим результатом їх здійснення. З одного боку, чистий прибуток – складова частина власного капіталу, збільшує його величину за рахунок своєї абсолютної величини; а з іншого ж боку, прибуток банку є джерелом нарощення власного капіталу. Після сплати податків його розподіляють за двома основними напрямками – виплата дивідендів акціонерам та фінансування подальшої діяльності банківської установи. А отже, банківська установа має дві можливості щодо нарощення власного капіталу банку: по-перше, це безпосереднє збільшення обсягів прибутку як складової власного капіталу шляхом ефективних активних операцій, по-друге, – реінвестування прибутків. Слід зазначити, що кожен із цих напрямів має переваги та недоліки. Зокрема, збільшення обсягів та прибутковості активних операцій спричиняє можливості виникнення більших ризиків та необхідність створення внутрішніх резервів для компенсації можливих втрат, а відтак прагнення отримати більші доходи за активними операціями має бути підкріплене досконалою системою контролю за ризиками.

При реінвестуванні банківського прибутку важливу роль відіграють дивідендні виплати банку, оскільки чим більша частина прибутку буде спрямована на поповнення капітальної бази банку, тим меншими стануть виплачені дивіденди. Розмір дивідендів та регулярність їх сплати безпосередньо впливають на зростання курсу акцій банку на фінансовому ринку, а відтак систематичне спрямування прибутку на капіталізацію банківської установи може призвести до зниження ринкової вартості акцій банку, що, своєю чергою спровокує втрату інвесторів. Завищений рівень дивідендних виплат приваблює акціонерів, однак може призвести до сповільнення процесу накопичення капіталу та звуження дохідних активних банківських операцій і втрати прибутків у майбутньому.

Таким чином, серед переваг збільшення власного капіталу за рахунок прибутку можна назвати наступні: відсутність витрат на залучення капіталу; збереження існуючого кола власників та збереження контролю над банком; простота здійснення.

Недоліками реінвестування прибутку є ймовірність значного зменшення дивідендних виплат; можливість зниження курсу банківських акцій на фондовому ринку, повільні темпи нарощення власного капіталу.

Отже, збільшення власного банківського капіталу за рахунок прибутку має враховувати не тільки необхідність його нарощення, а й інтереси акціонерів, враховувати ринкову вартість банківських акцій і загальне становище банку на ринку. Саме в цьому завдання ресурсної політики банківської установи щодо управління власним капіталом і прибутком.

У різних країнах банки застосовують різні методи концентрації банківського капіталу. Наприклад, банки США масово нарощують капітал за рахунок додаткового випуску акцій та субординованих облігацій, а також збільшення фонду перерозподіленого прибутку. У Великобританії банки надають перевагу коригуванню структури портфеля активів (а саме – розміру класифікованих активів за ступенем розвитку). Японські банки впродовж багатьох років активно використовували засіб «роздування» капітальної бази, вводячи до неї номінальний прибуток від зростання ринкової ціни інвестиційного портфеля. Якщо американська практика може бути прийнятною для вітчизняних банківських установ, то досвід банків Великобританії та Японії доцільно використовувати обережно. Проте варто мати на увазі, що залучення додаткового капіталу в формі випуску нових акцій спричиняє скорочення дивідендів, а відтак несхвалення акціонерів.

Основні способи збільшення капіталу банками продиктовані змінами нормативних документів Національного банку України.

Тактичними заходами щодо розв'язання проблеми капіталізації банківської системи можна вважати:

- збільшення капіталу за рахунок субординованого боргу, що охоплює вдосконалення механізму його залучення; залучення субординованого боргу за рахунок випуску банківських облігацій, а також за рахунок випуску банківських єврооблігацій;

- збільшення статутного, додаткового капіталу та механізму розрахунку капіталу (збільшення капіталу шляхом удосконалення механізму розрахунку регулятивного капіталу; збільшення за рахунок зростання банківського прибутку; збільшення за рахунок додаткових внесків акціонерів/учасників банку; за рахунок випуску банками привілейованих акцій);

- збільшення показника адекватності капіталу за рахунок консолідації банківської системи, зокрема консорціумного кредитування, створення банківських об'єднань, груп та корпорацій, а також злиття банків.

Досвід розвинутих країн свідчить, що в їхніх фінансових системах капітал консолідується за кількома напрямками:

- серед установ, які конкурують в одному сегменті фінансового сектору країни (банк – банк);

- серед установ, які функціонують у різних ринкових сегментах однієї країни (банк – страхова компанія);

- серед установ, що діють в одному й тому самому сегменті фінансового сектору, але розташовані в різних країнах (банк однієї країни – банк іншої країни);

- серед установ, які займають різні ринкові сегменти і діють у різних країнах (банк однієї країни – інвестиційна компанія іншої країни).

До причин фінансової консолідації можна віднести:

- прагнення до зниження витрат за рахунок економії на масштабах, зменшення податкових зобов'язань і ефективнішого розміщення ресурсів;

- прагнення до збільшення прибутку через диверсифікацію продуктів і універсалізацію діяльності.

До інших причин належить диверсифікація й оптимізація кредитних ризиків, оптимізація організаційної та управлінської структур. Загальні причини фінансової консолідації відповідають потребам банківської системи України, характерними рисами якої є велика кількість дрібних банків, високі операційні витрати, низька рентабельність активів, висока процентна маржа, недосконалий менеджмент тощо.

Сучасний розвиток економіки характеризується глобалізацією, диверсифікацією, уніфікацією та лібералізацією фінансових ринків. Основними причинами злиття є конкурентне середовище. На думку спеціалістів, банки з активами, рівень яких менший за середньоукраїнський і які залежать від обмеженого кола клієнтів, мають

нестабільну ресурсну базу, недостатньо капіталізовані – основні претенденти на консолідацію з ефективнішими або більшими банками. Практично консолідації підлягають усі банки 4 групи, а нині це 117 банків [13].

У країнах Центральної та Східної Європи також активізувалися процеси концентрації банківського капіталу. Збільшенню капіталізації банківської системи сприяє приплив іноземного банківського капіталу. Особлива увага іноземних банків спрямована на Східну Європу, де частка банківських активів під іноземним контролем зросла майже до 60%. На нашу думку, це пов'язано передусім із процесами глобалізаційного проникнення економік і загостренням конкурентної боротьби на банківському ринку. Більшість іноземних банків у країнах Центральної та Східної Європи належить великим банківським структурам Євросоюзу. Вони мають у розпорядженні стабільну капітальну базу та здійснюють постійний моніторинг операцій своїх закордонних підрозділів.

Однак роль іноземного капіталу у вітчизняній банківській системі трактують неоднозначно. Питання присутності іноземного капіталу та його ролі в банківській системі України неодноразово розглянуті у наукових дослідженнях. Відомий український учений-економіст М. І. Савлук стверджує, що істотна присутність іноземного капіталу в банківській системі матиме суттєві негативні наслідки для розвитку національної політики країни – і грошово-кредитної, і фіскально-бюджетної, й інвестиційної [12].

Наприклад, Польща, допустивши іноземні банки на свій ринок (близько 70%), стикнулася з недостатньою можливістю забезпечення фінансової стабільності країни через нестійкість внутрішньої фінансово-банківської системи. Стратегічні цілі економіки Польщі й того іноземного капіталу, що влився в банківський сектор країни, не збіглися.

Приклад Китаю, який нині належить до трійки інвестиційно найпривабливіших країн світу, свідчить про цілком протилежне: ця країна залучає іноземні інвестиції, але при цьому залишає у власності національного капіталу (державного та приватного) всі стратегічні інфраструктурні системи, в т. ч. у банківську систему.

Збільшення капіталізації банківської системи України за рахунок припливу іноземного капіталу має в кінцевому результаті привести до розвитку як банківської системи, так і економіки країни в цілому. Однак іноземний капітал для інвестування реальної економіки поки що не застосовується.

Статистичний аналіз свідчить, що хоча питома вага банківських кредитів у інвестиційну діяльність за останні роки збільшилася, майже всі вони довготермінові, проте згідно зі структурою кредитних вимог банків за суб'єктами згадане зростання обумовлене головним чином потужним

збільшенням довготермінового кредитування фізичних осіб. Частка такого кредитування суб'єктів господарювання, як і кредитування їх у цілому, зменшилася.

Дана тенденція проявляється через зацікавленість іноземних банків у власних прибутках. Сукупна частка іноземних банків на ринку кредитування фізичних осіб у передкризовий період становила 46%, а ринок іпотеки іноземні банківські установи контролювали більше ніж на 65% [13].

Отже, переважна більшість іноземних банків заробляла гроші на споживчому ажіотажі нашого фінансового ринку, залишаючи поза увагою потреби реальної економіки. Як обмеження негативного впливу іноземного капіталу на економіку України можна було б використати обмеження операцій іноземних банків, наприклад на користь довготермінових кредитів підприємствам, а також створити інші економіко-правові умови для вітчизняних банків, за яких вони на внутрішньому ринку створять конкуренцію іноземним банкам.

Вітчизняні банки є недостатньо конкурентоспроможними навіть на українському фінансовому ринку; одна з причин цього – недостатня капіталізація банків. Одним зі шляхів її збільшення є реорганізація банку. Згідно зі Законом України «Про банки і банківську діяльність» основні форми реорганізації банків – це злиття, приєднання, виділення, поділ банку, зміна його організаційно-правової форми [11]. Українським банкам потрібно усвідомити, що злиття чи приєднання є кращим розв'язанням проблеми низької капіталізації, ніж банкрутство або ліквідація.

У цьому контексті слід було б запропонувати банкам спрямувати зусилля на залучення додаткових інвесторів, додаткову емісію цінних паперів, а також розглянути можливості щодо отримання інвестицій шляхом рефінансування іноземних міжбанківських кредитних ресурсів, залучених у формі позичок (особливо субординованих), емісії боргових цінних паперів або сек'юритизації кредитних портфелів. Проблемою для залучення таких коштів може стати дорожча вартість іноземних міжбанківських ресурсів для українських банків через їх нижчі рейтинги, що значно уповільнить зниження процентних ставок за кредитами в середині країни. Однак це допоможе банкам підвищити свою конкурентоспроможність та не бути витісненими з банківського ринку.

Якщо таке розв'язання проблеми неможливе або не дає позитивного результату, слід звернути увагу на пропозиції інших фінансово-кредитних установ щодо злиття чи поглинання. Стимулювати ці процеси мають Національний банк України і законодавча влада шляхом удосконалення законодавства, яке регулює процеси об'єднання. Водночас реформувати банківську систему можна іншим шляхом – створивши банківське об'єднання. Згідно зі Законом України «Про банки і банківську

діяльність» банківська холдингова група – це банківське об'єднання, до якого належать тільки банки [11].

При цьому материнському банку банківської холдингової групи має належати не менше 50 відсотків акціонерного (пайового) капіталу або голосів кожного з інших учасників групи, які є його дочірніми банками. Дочірній банк не має права володіти акціями материнського банку. Якщо ж дочірній банк набув права власності на акції материнського банку, то зобов'язаний відчужити їх протягом місяця. Банківські холдингові групи дозволено створювати лише за умови, що угодою про їх створення передбачено виконання головним банком групи додаткових організаційних функцій стосовно банків-членів групи, а також формування системи управління спільною діяльністю. Банківський нагляд за діяльністю банківської холдингової групи здійснюють на індивідуальній та консолідованій основі. Материнський банк зобов'язаний подавати консолідовано-фінансовий і статистичний звіти групи. Материнський банк банківської холдингової групи відповідає за зобов'язаннями своїх членів у межах свого внеску в капіталі кожного з них, якщо інше не передбачено законом або угодою між ними.

Утворення банківських холдингових груп має як позитивні, так і негативні сторони, зокрема створення таких груп ускладнює організаційну структуру об'єднання, що, своєю чергою ускладнює управління та потребує нових управлінських рішень; виникає проблема прозорості діяльності холдингу і загроза монополізації банківського ринку. Однак на користь таких об'єднань можна віднести: збільшення ресурсів холдингових груп, що дасть змогу розширити проведення активних операцій без зниження нормативів діяльності; можливість вкладання коштів у великі інвестиційні проекти; зростання конкурентоспроможності вітчизняних банків стосовно, як вітчизняних, так і іноземних банків; збереження юридичної незалежності банків-учасників об'єднання.

Отже, можна зробити наступні узагальнення щодо основних напрямів подальшої капіталізації банківської системи та підвищення ефективності функціонування банківського капіталу:

- приділяти належну увагу державному регулюванню розміру капіталу для зменшення ризику банкрутства;
- підтримувати довіру до банківської системи країни, оскільки джерелами зростання банківського капіталу є прибуток суб'єктів підприємницької діяльності й доходи населення, і без істотного розвитку підприємницької діяльності та зростання оплати праці кардинальне нарощування банківського капіталу буде проблематичним;
- збільшувати капітал за рахунок залучення коштів на умовах субординованого боргу, проводити емісію боргових цінних паперів, сек'юритизацію активів;

- дотримуватися основних положень Базельської угоди з урахуванням стану економіки України;
- проводити збалансовану і стабільну дивідендну політику банків;
- залучати міжнародний капітал для розвитку вітчизняної економіки, водночас контролювати присутність іноземного капіталу на рівні, що не призведе до руйнівних наслідків;
- як метод консолідації та концентрації банківського капіталу активно використовувати злиття і поглинання банків, створення банківських об'єднань;
- спростити й затвердити на законодавчому рівні процедури злиття і поглинання банків;
- у період здійснення об'єднання банків створити для них пільгові умови (зменшення податків, економічних нормативів діяльності).

Для кардинального збільшення капіталу банківської системи з метою виходу на рівень розвинених країн необхідні значні ресурси, а нарощення ресурсів потребує певного часового періоду. Від вирішення цього питання залежить майбутній рівень банківської системи.

Збільшення капіталізації вітчизняної банківської системи – одна з умов подальшої інтеграції банківських структур України у світову банківську систему.

Другою системою запропонованих заходів є заходи пов'язані з депозитним залученням ресурсів. Слід зазначити такі складові системи вдосконалення депозитного залучення ресурсів банку:

- 1) удосконалення режимів функціонування вже наявних депозитів різних видів і термінів відповідно до зміни ринкової кон'юнктури та потреб клієнтів;
- 2) удосконалення функціонуючої системи страхування депозитів фізичних осіб;
- 3) своєчасне виконання банками норм обов'язкового резервування при залученні коштів на депозити.

Запровадження у практику вітчизняних банківських установ новітніх конкурентоздатних кредитних продуктів та покращення якісних характеристик кредитно-розрахункового обслуговування банками клієнтів можливе, насамперед, за умови формування довготермінових ресурсів, а саме шляхом стимулювання залучення коштів населення на депозитні рахунки, котрі становлять значну частину грошової маси, яка перебуває поза банками. Слід підкреслити, що на сьогодні обсяг готівки на руках у населення є досить значним, і ті комерційні банки, які зможуть запропонувати індивідуальним вкладникам більший комплекс високоякісних послуг, отримають у своє розпорядження значні суми додаткових ресурсів.

Розвиток таких послуг вимагає від банківських установ нових підходів до встановлення форм депозитних рахунків, впровадження нової техніки та технології ведення банківських операцій із застосуванням різноманітних засобів (чекових книжок, кредитних карток та ін.). Це дозволило б повніше задовольнити потреби клієнтів банку у різноманітних послугах, поліпшити якість обслуговування, підвищити зацікавленість фізичних осіб у розміщенні своїх коштів на поточних рахунках в банку і таким чином залучити нових вкладників.

Робота банків із залучення депозитів потребує особливої уваги в сучасних кризових умовах, так як стабільні депозитні ресурси забезпечать банку не тільки приплив коштів, а також буде створювати репутацію надійності.

Курс акцій фінансової установи в значній мірі залежить від депозитного портфеля. Здатність фінансової установи залучити заощадження населення та підприємців говорить про існуючу довіру до банку, а відтак вплив кризи на його діяльність незначний. У розвинутих країнах банки звикли шукати фінансування на біржах, проводячи торгівлю забезпеченими облігаціями. Для того, щоб мати змогу виставити свої цінні папери на ринку, необхідно отримати оцінку рейтингового агентства. Банки, які мають надійну депозитну базу отримують істотно вищий рейтинг, ніж банки, які не приділяють належної уваги роботі з депозитами. Банки, які створили сильний депозитний портфель, сплачували більш високі дивіденди своїм акціонерам, серед банків, які виставлялися на продаж майже всі не мали стабільної депозитної бази.

Отже, кількість залучених вкладів та їх розмір мають велике значення для банку. Наприклад, на сьогодні 80% капіталу, який використовується для обслуговування клієнтів в американських фінансових інститутах, припадає на залучені від населення та дрібних підприємців кошти.

Ще кілька років тому в США депозитні ставки були достатньо високими, для того, щоб привабити споживачів, зараз попит почав стрімко падати, оскільки величезний ризик, пов'язаний з кредитуванням, відбивається і на ставках по депозитах, роблячи їх менш цінними для клієнтів. Не всі учасники ринку можуть зробити своїм клієнтам вигідну пропозицію. Крім того, сильну конкуренцію традиційним фінансовим інститутам складають інтернет-банки, оскільки собівартість оформлення електронних депозитів набагато нижча, ніж у відділенні.

Втім, необхідність залучення додаткових ресурсів викликає зацікавленість банкірів до розробки депозитних продуктів, адже для того, щоб отримувати прибуток з кредитування, необхідно мати стабільне джерело капіталу, яким і стають вклади залучені у індивідуальних клієнтів. У банках починають враховувати кожен рух наявних на рахунках коштів і його вплив на прибутковість роздрібних послуг.

Наприклад, більше 40% клієнтів американських банків мають на своїх поточних рахунках менше 1,5 тис. доларів. Прибуток, який можуть отримати банки від їх обслуговування, поступає комісійному прибутку від грошових переказів і штрафних санкцій по кредитах цього ж клієнтського сегменту. При цьому, багато вкладників бажали б, щоб на їх заощадження нараховувалися відсотки для покриття своїх витрат на інші банківські продукти. Інша ж частина клієнтів (близько 25%) мають на депозитних рахунках до 50 тис. доларів. Ця категорія клієнтів витрачає значно менше на обслуговування в банку, ніж попередня. До таких клієнтів можна застосувати стратегію перехресних продажів з метою залучення їх до придбання додаткових послуг. Але, для того, щоб дійсно зробити цікаву пропозицію клієнтам, банкам необхідно мати певні аналітичні інструменти і розробляти програми лояльності. Банкірам необхідно налагодити роботу банку беручи до уваги роздрібний бізнес та необхідність впровадження дієвих пропозицій по депозитах.

У сьогоdnішній ситуації розробка потрібних пропозицій для клієнтів з одного боку, та прибуткових для банків з іншого, є досить складним завданням.

Клієнти у всьому світі прагнуть зберігати свої гроші в різних формах і для конкретних цілей. Споживачі із недостатнім рівнем доходу або населення, яке не особливо задіяне в банківському секторі, будуть розміщувати вклади тільки у випадку якщо для них будуть створені спеціальні умови у банках. Проте останнім часом більшість банківських установ приділяли увагу лише кредитуванню і недостатньо звертали увагу на залучення депозитів.

Домашні господарства прагнуть розміщувати депозити для компенсації нерівномірності своїх доходів. Клієнти із недостатнім рівнем доходу, вкладаючи свої кошти на ощадні рахунки, переслідують різні цілі, наприклад бажання застрахувати себе від розладу здоров'я, від можливої непрацездатності та інших випадків, а також для того, щоб заощадити кошти для майбутніх витрат. В цьому випадку безпека вкладу, конфіденційність, довіра між клієнтом і банком набувають великого значення. Швидкий доступ до депозитного рахунку також може бути надзвичайно важливою обставиною для громадян із невеликим рівнем доходів, оскільки при непередбачених витратах вони повинні мати можливість оперативного доступу до своїх грошових коштів. Також має значення і вартість таких операцій як відкриття і закриття депозитного рахунку. Час, який витрачає клієнт на перебування в банківському відділенні, очікування в черзі, заповнення необхідних паперових форм у поєднанні з високими витратами на оформлення рахунку можуть викликати у клієнта негативну реакцію від співпраці з банком і примусити його звернутися до неформальних способів заощадження. Висока реальна

процентна ставка по депозитах, на сьогодні залишається головним способом залучення клієнтів низьким рівнем доходу до ощадних послуг. Установи банків, які здійснюють мікрофінансування, орієнтуючись на ощадні стратегії змогли б розширити і поглибити свою ринкову присутність, адже значна кількість малозабезпечених громадян прагне використовувати ощадні послуги, а не кредитні. Крім того, надходження від населення грошей для їх розміщення на депозитах є більш стійким каналом надходження коштів, ніж альтернативні джерела, наприклад кредити на міжбанківському ринку та залучення коштів на зовнішніх ринках капіталів.

Таке постійне джерело припливу грошових коштів може допомогти в розвитку кредитного напряму діяльності банківських установ, а відтак, принести вигоду як банку, так і клієнтам. Оскільки клієнти стають зацікавленими особами по відношенню до банківської установи, що займається депозитами, то такі структури повинні забезпечувати різноманітність пропонованих нових продуктів і ефективність обслуговування. Прибуткова, зважена стратегія діяльності банківської установи та дієвий контроль повинні викликати впевненість клієнтів у фінансових операціях, що проводяться банком.

Під час політичної та економічної нестабільності, зростаючого рівня інфляції та зниження доходів населення, залучення коштів малозабезпечених або недостатньо задіяних в банківській сфері клієнтів є досить складним завданням навіть для ефективно працюючих банків. При найменшій невпевненості в майбутньому вкладник віддає перевагу альтернативним джерелам заощадження своїх коштів, щоб застрахувати себе від нестабільності.

Розглядаючи маркетинговий аспект залучення коштів таких клієнтів, слід розглядати питання ціноутворення, оскільки саме ціна є важливим фактором взаємовигідних відносин клієнтів з банками.

Традиційний підхід до визначення стабільності депозитів полягає у розрахунку двох-трьох основних показників, таких як середній строк зберігання грошових коштів, рівень осідання коштів, величина залишку коштів, які можна використати. Однак за допомогою цих коефіцієнтів неможливо оцінити тривалість періоду на який можуть бути розміщені залучені ресурси.

Дані методи не призначені для аналізу клієнтської бази та виявлення стабільних депозитних ресурсів, вони не дають відповідей на ряд актуальних питань, які виникають при реалізації депозитної політики, зокрема, які види ресурсів, яких саме клієнтів та в якій кількості слід залучати банкам для забезпечення стабільності ресурсної бази [9, с. 64].

Важливим аспектом при формуванні ресурсів є планування роботи щодо залучення вкладів, необхідно визначити яку кількість клієнтів

потрібно мати або залучити для забезпечення необхідного об'єму депозитів.

При формуванні залучених ресурсів постає також питання аналізу клієнтської бази та питання виявлення стабільних депозитних ресурсів.

Для якісного управління депозитними ресурсами комерційним банкам необхідно вирішити наступні завдання:

по-перше, визначити найбільш вигідних клієнтів, тобто клієнтів, які забезпечать більшу стабільність депозитної бази та більш високий залишок на своєму рахунку;

по-друге, визначити кількість клієнтів яких необхідно залучити для підтримання заданого об'єму депозитної бази;

по-третє, проводити роботу щодо залучення найбільш вигідних потенційних клієнтів, однак продовжувати утримувати старих клієнтів;

по-четверте, проводити гнучку цінову політику в розрізі окремих клієнтів.

Досвід зарубіжних банків, які працюють з незадіяними в банківському секторі клієнтами, щодо залучення депозитів, показує, що існує декілька головних чинників для досягнення успіху в цій сфері фінансової діяльності.

По-перше, лібералізація банківського сектору набуває дуже великого значення, оскільки веде до підвищення конкуренції. Конкуренція примушує банки розробляти і пропонувати клієнтам нові фінансові продукти і послуги, у тому числі і ощадні. При цьому ділова репутація є одним з вирішальних факторів для залучення вкладників, оскільки допомагає сформувати довіру у потенційного клієнта.

По-друге, ощадні продукти і технології здійснюють вплив на залучення депозитів. Найбільш успішним способом залучення внесків небагатих клієнтів є індивідуальні ощадні рахунки, без плати за користування, з відкритим доступом до них.

По-третє, управління ліквідністю і ризик-менеджмент, регулятивна система і внутрішній контроль забезпечують загальний курс і направлення розвитку фінансових стратегій, а також захищають інтереси вкладників.

По-четверте, зниження вартості розміщення депозитних вкладів, зменшення адміністративних витрат завдяки розробці простих ощадних продуктів, система диференційованих процентних ставок дозволяють досягти високого рівня операційної ефективності і залучити великі обсяги депозитів.

Підсумовуючи вищенаведене можна зробити висновок, що основним завданням банку при розробці пакету депозитних послуг має стати чітке формулювання того, чому клієнти повинні принести свої заощадження в цей банк. Для його досягнення необхідно:

- розробити прості і зрозумілі споживачеві депозитні продукти, які б не потребували значних витрат з боку банку;
- при розробці депозитних послуг необхідно враховувати загальну ситуацію на ринку і в середині самого банку;
- депозити повинні враховувати інтереси певного сегменту споживачів на який орієнтується банківська установа;
- необхідно залучити до роботи в банку досвідчених менеджерів, які володіють навиками розробки і впровадження пакетів депозитних послуг;
- забезпечити депозитним послугам рівну частку у загальному портфелі роздрібного бізнесу банку поряд із кредитними і платіжними картками, споживчим і іпотечним кредитуванням, інвестиційними продуктами, приділяти кожному з цих напрямів рівноцінну увагу;
- провести дослідження кола своїх існуючих та потенційних клієнтів, проаналізувати джерела їх доходів і фінансові очікування з метою повного задоволення їхніх потреб;
- провести дослідження цінової чутливості того споживчого сегменту, який обслуговує банк та встановити оптимальні ціни на продукт, який пропонується;
- встановити конкуренту перевагу банківської установи, добитися високої якості сервісу і рівня диференціації банківського бренду;
- звернути увагу на навчання і мотивацію персоналу, щодо роботи із збільшеними обсягами активів і пасивів, а також належним чином управляти ліквідністю. Різниця між вартістю залучення коштів і прибутковістю кредитування повинна коректуватися обережно, щоб забезпечити фінансову стійкість банку;
- залучати кошти від громадян не тільки за допомогою традиційних депозитів, а використовувати також перспективний напрямок розвитку – реалізацію ощадних сертифікатів. Сертифікати мають підвищену, в порівнянні з депозитом, прибутковість, що привабить інвесторів, разом з тим вони погодяться з дисконтом в разі дострокового пред'явлення сертифікату в банк.

Ефективна робота в області розробки депозитних продуктів неможлива без взаємодії з іншими напрямками банківського бізнесу. Така взаємодія не тільки допоможе налагодити внутрішньобанківські комунікації, але і надасть можливість кожному з фахівців підвищити свою кваліфікацію в банківській справі. Відтак особливої актуальності набуває необхідність оптимізації ресурсної бази комерційних банків та необхідність вирівнювання дисбалансів між залученими та розміщеними коштами. Дисбаланси можна розділити на три групи:

1) процентні (цінові) дисбаланси, в результаті яких виникає процентний ризик;

2) часові дисбаланси, в результаті яких виникає ризик ліквідності;

3) валютні дисбаланси, в результаті яких виникає валютний ризик.

Управління ціновими дисбалансами – це управління різницею між активами, чутливими до змін відсоткової ставки та пасивами, процентні ставки по яких можуть змінювати в той же період відповідно до ринкової кон'юнктури.

Управління часовими дисбалансами – це управління розривом в термінах погашення між активами та пасивами, тобто ступенем трансформації короткострокових зобов'язань в середньострокові та довгострокові фінансові інструменти [11, с. 19].

Управління валютними дисбалансами – це управління валютною позицією (різницею між активами та пасивами в певній іноземній валюті).

Часовий та процентний дисбаланси тісно пов'язані між собою чим більший обсяг трансформації короткострокових ресурсів в довгострокові активи, тим більшим є строковий дисбаланс і тим більше процентний ризик, оскільки збільшується розрив між чутливими до відсоткової ставки активами та пасивами.

Ризик зміни відсоткових ставок визначається ймовірністю того, що середня ставка за залученими коштами банку протягом періоду дії може перевищити середню відсоткову ставку за активами, що призведе до збитків банку.

Чи можна повністю уникнути процентного ризику? Теоретично – так, якщо активи повністю збалансовані з пасивами як за строками, так і за величиною. Проте на практиці досягти такої відповідності майже неможливо. Отже, банки постійно наражаються на процентний ризик. Це зумовлює потребу безперервно контролювати рівень допустимого ризику та свідомо керувати цим процесом. Основними параметрами управління процентним ризиком за допомогою балансування структури активів і зобов'язань є строки та суми.

Розглянемо методику організації управління залученими та розміщеними коштами. На підставі фактичної інформації, тенденцій, що мають місце в банківській системі та економіці країни, розраховуються прогностні обсяги активно-пасивних операцій та фінансового результату, розробляються пропозиції щодо процентної політики по операціях з клієнтами та по перерозподілу ресурсів всередині системи кожного банку. При управлінні активами та пасивами банк обирає стратегію мінімізації ризиків при збереженні визначеного рівня прибутковості. Ця стратегія передбачає досягнення максимальної узгодженості строків та обсягів активів і зобов'язань.

При управлінні процентним ризиком банк використовує захисну стратегію, тобто намагається привести розрив між чутливими до відсоткової ставки активами та пасивами до мінімального значення. Оцінка процентного ризику здійснюється на основі розрахунку “гепу” (GEP – розрив, дисбаланс).

Головна ідея методу управління гепом полягає в тому, що розмір та вид (позитивний або від’ємний) гепу мають відповідати прогнозам зміни відсоткових ставок згідно з таким правилом:

- якщо геп позитивний, то із зростанням процентних ставок маржа зростатиме і, навпаки, при їх зниженні маржа зменшуватиметься;
- якщо геп від’ємний, то з ростом процентних ставок маржа зменшуватиметься, а з їх зниженням – збільшуватиметься.

Це означає, що не так вже й важливо, в якому напрямі змінюються ставки, головне, щоб геп відповідав тому напрямку руху ставок, який принесе підвищений прибуток.

Для управління процентним ризиком використовуються наступні інструменти:

- видача кредитів та залучення депозитів із плаваючою процентною ставкою;
- подовження терміну кредитування;
- встановлення граничних мінімальних відсоткових ставок по кредитах та граничних максимальних відсоткових ставок за депозитами;
- зміна графіку погашення кредитів.

Оцінка ризику ліквідності здійснюється на основі розрахунку та аналізу гепу, нормативів НБУ та внутрішніх коефіцієнтів. Управління ризиком ліквідності поділяється на строкове (стратегічне) та оперативне (поточне). При стратегічному управлінні ризиком ліквідності використовується метод фондування активів та встановлення граничних значень внутрішніх коефіцієнтів (нормативів). Існують такі етапи управління ліквідністю банку за допомогою методу фондування активів.

Перший етап – розподіл зобов’язань банку на наступні групи:

- “гарячі гроші” – кошти інших банків (крім цільових кредитів), кошти бюджету та кошти прирівняні до них;
- “мінливі” зобов’язання – поточні кошти юридичних та фізичних осіб, які мають нестабільний характер;
- “стабільні” зобов’язання – незнижувальні залишки на рахунках юридичних та фізичних осіб, строкові депозити юридичних та фізичних осіб, а також цільові кредити міжнародних фінансових організацій;
- безстрокові пасиви.

Другий етап – розподіл портфеля активів на групи:

- високоліквідні активи;

- вторинні резерви – ліквідні державні цінні папери та кошти, розміщені в інших банках;
- ліквідні активи – працюючі кредити, недержавні цінні папери та дебіторська заборгованість;
- низьколіквідні та неліквідні активи – проблемні активи, вкладення на власні потреби.

Третій етап – закріплення групи пасивів за групами активів, яке здійснюється на основі наступних принципів:

- найменш стабільні пасиви спрямовуються в найбільш ліквідні активи;
- неліквідні активи фінансуються виключно за рахунок власних джерел.

З метою забезпечення необхідного рівня ліквідності, визначення лімітів кредитно-інвестиційного портфеля використовуються внутрішні нормативи: норматив короткострокової ліквідності (покриття високоліквідними та ліквідними активами поточних коштів клієнтів); норматив довгострокової ліквідності (покриття строковими пасивами строкових активів); норматив покриття високоліквідними та ліквідними активами бюджетних та прирівняних до них коштів (крім місцевих бюджетів).

Отже, основним завданням оперативного управління активами та пасивами є забезпечення необхідного рівня ліквідності банку на кожен день. Потреба банку в ліквідних засобах визначається на основі платіжного календаря шляхом порівняння вхідного та вихідного грошових потоків протягом визначеного періоду. Різниця між сумою надходжень та сумою використаних коштів показує розрив ліквідності.

Оперативний аналіз розвитку ліквідності здійснюється в декілька етапів:

- здійснюється прогнозування обсягів та строків проведення активно-пасивних операцій в фіксованих часових інтервалах;
- обчислюється розрив ліквідності в кожному з інтервалів та сукупний розрив ліквідності за період планування;
- здійснюється планування заходів щодо використання надлишку або компенсації дефіциту ліквідних коштів.

Прогнозна структура активно-пасивних операцій пов'язується з фінансовими результатами банку за допомогою моделі розрахунку межі беззбитковості або нульової маржі.

Маржа беззбитковості визначає мінімальний рівень прибутковості продуктивних активів, необхідний для покриття непроцентних витрат банку, які перевищують непроцентні доходи.

Достатня дохідність продуктивних активів визначається з урахуванням необхідності формування страхових резервів під активні операції.

Підсумовуючи вищесказане, робимо висновок, що наведена модель дозволяє здійснювати розрахунки за різними сценаріями, беручи за основу різні прогностні параметри зовнішнього середовища; оцінювати позитивні та негативні сторони існуючої структури банківських залучених та розміщених коштів; визначити, які зміни в їх структурі необхідно здійснити, щоб досягти бажаного результату.

Отже, для досягнення успіху в сфері здійснення банками залучення ресурсів та проведення депозитних операцій можна виділити декілька головних чинників:

По-перше, лібералізація банківського сектора набуває дуже великого значення, оскільки веде до підвищення конкуренції. Конкуренція примушує банки розробляти і пропонувати клієнтам нові фінансові продукти і послуги, у тому числі і ощадні. При цьому ділова репутація є одним з вирішальних факторів для залучення вкладників, оскільки допомагає сформувати довіру у потенційного клієнта.

По-друге, ощадні продукти і технології здійснюють вплив на залучення депозитів. Найбільш успішним, на сьогодні в Україні, способом залучення внесків небагатих клієнтів є індивідуальні ощадні рахунки, без плати за користування, з відкритим доступом до них.

По-третє, зниження вартості розміщення депозитних вкладів, зменшення адміністративних витрат завдяки розробці простих ощадних продуктів, система диференційованих процентних ставок дозволяють досягти високого рівня операційної ефективності і залучити великі обсяги депозитів.

Підсумовуючи вищенаведене можна зробити висновок, що залучені ресурси займають найбільшу питому вагу в банківських ресурсах і, як основний елемент грошової маси залучені кошти банків відіграють важливу роль в економіці, тому вони є об'єктом державного регулювання, яке здійснюється у формах обмеження відсотків, встановлення норм обов'язкового резервування і деяких нормативів регулювання банківської діяльності.

Для підвищення конкурентоспроможності банківських установ, підтримання оптимального складу банківських ресурсів необхідно інтенсифікувати зусилля на залучення нових та утримання наявних клієнтів, оскільки значною мірою завдяки депозитам банк може формувати довготермінові та короткотермінові ресурси, на основі яких проводити активні операції та отримувати прибуток.

Із огляду на періодичність виникнення економічних криз та циклічність розвитку економіки, беручи до уваги той факт, що українська

банківська система має тенденції до дедалі більшої інтеграції у світову банківську систему, а відтак підпадає під вплив світових економічних потрясінь, банки мають велику увагу приділяти розробленню та здійсненню комплексу заходів щодо зниження своєї чутливості до змін на ринках. Такий комплекс заходів може охоплювати наступні компоненти: банківській установі необхідно постійно вдосконалювати технології оцінки та управління ризиками; приділяти належну увагу прогнозам розвитку ринків, на яких функціонує дана установа; підтримувати на належному рівні ресурсну базу (проводити роботу щодо нарощення розміру власного капіталу, дотримуватися вимог центрального банку щодо формування страхових резервів за ризикованими активами та інших резервів, а також вимог щодо норми обов'язкових резервів, банківської ліквідності); проводити моніторинг та вживати належні заходи для поліпшення якості кредитного портфеля; створити систему антикризового управління, що регламентувала б дії банку щодо запобігання та ліквідації наслідків криз; підтримувати готовність банку до реагування в умовах кризової ситуації.

Формування надійної ресурсної бази банку стане запорукою мобілізації необхідних за обсягами і стабільністю ресурсів, що, своєю чергою, надасть можливості адекватно реагувати на виникнення кризових ситуацій із мінімальними негативними наслідками. Основним завданням банку при проведенні оптимізації роботи управління коштами банку – активами та пасивами – має стати формування належного, зваженого і продуманого планування діяльності банку та фінансового менеджменту.

4.3. Система управління банківськими ризиками та їх вплив на фінансову стійкість комерційних банків

Запорукою забезпечення фінансової стійкості комерційних банків слугує необхідність ефективного та високоорганізованого управління ризиками, котрі, як відомо, постійно супроводжують діяльність банку. Питанням теорії і практики управління ризиками в зарубіжних країнах протягом останнього півстоліття приділяють підвищену увагу, зокрема дані дослідження спрямовані на пошук ефективних методів аналізу й оцінки, моніторингу та контролю ризиків, створенню ефективних систем управління останніми [40; 147]. Проте далеко не всі рекомендації щодо ефективного управління банківськими ризиками доцільно використовувати у вітчизняній банківській практиці, зважаючи на специфіку розвитку українських банків, недостатню розвиненість окремих сегментів фінансового ринку (фондового, ринку страхування тощо).

Вітчизняні науковці також зробили значний крок уперед у напрямку дослідження банківських ризиків та формування систем ризик-менеджменту (управління ризиками) в банках, свідченням чого є ряд праць [49; 50]. Коли йдеться про “систему управління ризиками”, то мають на увазі систему процесів прийняття управлінських рішень, головним завданням яких є необхідність максимально знизити невизначеність, в якій приймають рішення.

Серед основних причин необхідності формування комплексних систем управління банківськими ризиками варто відзначити, на нашу думку, наступні:

1) зростання регулятивних вимог, зокрема спрямування на виконання положень Базельського комітету посилює регулятивний тиск на ризик-менеджмент банку;

2) глобалізація ризику, мінливість та диверсифікація фінансових ринків, збільшення конкуренції;

3) стратегічне партнерство та необхідність формування позитивного інвестиційного іміджу (потенційні інвестори і партнери, оцінюючи фінансову стійкість банку, вивчають і систему управління ризиками, тобто банки, які зацікавлені в інвестиціях та розвитку міжнародного співробітництва, просто зобов’язані вирішувати питання щодо побудови системи управління ризиками);

4) поліпшення зовнішнього рейтингу загалом та кредитного зокрема, що сприяє зниженню вартості залучених коштів та зростанню ринкової капіталізації;

5) зниження фінансових втрат, стабільне зростання прибутковості (ROE, чистої процентної маржі) та, як результат, рух шляхом раціонального зростання і забезпечення фінансової стійкості (тобто, з метою підтримки вдалого співвідношення “дохідність – ризик” банк має побудувати власний ризиковий профіль (яким ризикам і які розміри ризиків менеджмент банку вважає прийнятними) і надалі забезпечувати контроль та підтримку ризиків на визначеному рівні.

Ефективність роботи ризик-менеджменту позначається на рівні фінансової стійкості комерційного банку. Зокрема, здатність банку регулювати ризики, нейтралізувати їх негативний вплив позитивно відображається на основних чинниках фінансової стійкості, в протилежному випадку виникають передумови дестабілізації фінансового стану банку (рис. 4.3).

Серед ризиків, що найбільше впливають на базові характеристики фінансової стійкості комерційного банку, як видно з рис. 4.3, є кредитний, відсотковий та ризик ліквідності.

Зрозуміло, що банки в процесі діяльності натрапляють не лише на дані ризики, вагоме значення мають й інші ризики (операційний,

валютний, ринковий), проте на кредитний, відсотковий та ризик ліквідності найбільше звертають увагу органи нагляду, та й комерційні банки вважають дані ризики найнебезпечнішими для свого фінансового становища, що підтверджують дані окремих експертних досліджень.

Рис. 4.3. Вплив ризиків на базові характеристики фінансової стійкості банку

Кредитний ризик може, зокрема, суттєво зменшити прибуток банку, а в найгіршому випадку призвести до банкрутства. Крім цього, банки, котрі мають значні втрати за кредитними операціями, наражаються на ймовірність зниження своєї вартості. Так, неналежне управління кредитним ризиком спричиняє виникнення непрацюючих активів, збитків за кредитами, що значно знижує рівень прибутковості, зменшує вартість банку та в кінцевому підсумку негативно відображається на фінансовій стійкості в цілому (рис. 4.4).

Кредитний ризик впливає на сукупний банківський ризик, що підтверджує індекс ризику (RI), котрий обчислюють за наступною формулою:

$$RI = \frac{[E(ROA) + CAP]}{S_{ROA}}, [19, \text{с. 466}] \quad (4.4)$$

де $E(ROA)$ – очікувана рентабельність активів; CAP – відношення власного капіталу до активів; S_{ROA} – стандартне відхилення ROA.

Рис. 4.4. Наслідки неефективного управління кредитним ризиком банку

Зважаючи на те, що головним рушієм кожної з компонент формули RI є кредитний ризик, то концептуально він може бути представлений як:

$$RI = f(\text{кредитний ризик, відсотковий ризик, ризик ліквідності...}) [72, \text{с. 466}] (4.2)$$

Відповідно, фахівці банківського ринку, провідні банкіри розуміють необхідність ефективної організації ризик-менеджменту, деякі найбільші банки впровадили, інші прагнуть до введення відповідної організаційної структури управління ризиками. Якщо ж говорити про невеликі банки, то більшість із них не те, що не мають відділу ризик-менеджменту, а й інколи навіть жодного спеціаліста в банку з відповідним функціональним навантаженням.

Органи державного регулювання також забезпечують підтримку формування та розвитку систем управління ризиками в банках, зокрема, прикладом можуть слугувати затверджені постановою Правління НБУ № 361 від 02. 08. 2004 р. “Методичні рекомендації щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України” [116].

Вітчизняним банкам слід виконати ряд як методологічних, методичних, так і організаційних завдань для побудови ефективної системи ризик-менеджменту. Кожна система управління банківськими ризиками в окремому комерційному банку має бути особливою (унікальною), з притаманними лише їй особливостями та ознаками, рівень автоматизації та програмного забезпечення якої також відрізнятиметься, зважаючи на специфіку кожного банку.

Слід зауважити, що необхідність банку зважати на обсяги та специфіку своєї діяльності при формуванні системи управління ризиками є цілком виправданою, оскільки впровадження та функціонування системи ризик-менеджменту потребує чималих затрат (побудова технології управління ризиками; добір, купівля та впровадження програмного забезпечення; підтримка технології на актуальному рівні), що за нераціонального підходу, зрозуміло негативно позначатиметься на рівні банківської прибутковості.

Ефект від запровадження системи управління ризиками є довготерміновим, оскільки ризик-менеджмент служить своєрідною ланкою щодо обмеження розвитку бізнесу на короткий термін, але на середній за тривалістю період, навпаки, створює можливості отримання прибутку. Зокрема, при визначенні вартості впровадження технології управління ризиками необхідно розраховувати не менше ніж на п'ять років функціонування системи та екстраполювати прогнозований ефект відповідно.

Отже, необхідно чітко визначити основні аспекти побудови ефективної комплексної системи управління банківськими ризиками з точки зору оптимального впливу на фінансову стійкість комерційного банку, при цьому більше уваги зосередивши на вдосконаленні порядку управління саме кредитним ризиком.

Зокрема, Л. О. Примостка вважає, що “система управління банківським ризиками повинна складатися з наступних підсистем:

- 1) ідентифікація ризиків за допомогою логічних методів аналізу;
- 2) формування системи аналітичних показників ризикованості;
- 3) кількісне оцінювання (квантифікація) ризиків;
- 4) обґрунтування рівнів допустимих ризиків (лімітів ризику);
- 5) вибір методів управління ризиками;
- 6) реалізація процесу мінімізації ризиків (аналітичне супроводження, оцінювання ефективності);

7) організація ефективних систем моніторингу ризиків.

Проте, на нашу думку, окреслені елементи є швидше етапами чи складовими компонентами процесу управління ризиками, а не підсистемами системи ризик-менеджменту, оскільки вважаємо, що поняття “система управління ризиками” – ширше й охоплює наступні елементи:

1) стратегію, політику, методики оцінки та мінімізації ризиків у банку (методологія);

2) підрозділи, які беруть участь в управлінні ризиками і сукупно формують інфраструктуру управління ризиком у банку (організація);

3) процес управління ризиком;

4) достовірні та своєчасні потоки інформації.

Стратегія відображає допустимий рівень ризику для банку і визначає за мету якість активів, прибуток, а політика та процедури управління ризиками стосуються всіх банківських ризиків, вони уповноважені реалізувати дану стратегію.

В управлінні ризиками беруть участь ряд підрозділів банку, що мають відповідне функціональне навантаження. Процес ризик-менеджменту в банку має охоплювати всі його структурні рівні – від управлінського (Спостережної ради і Правління банку) до рівня, на якому безпосередньо приймають і генерують ризики. Банк зобов'язаний чітко визначити та розподілити функціональні обов'язки і повноваження з ризик-менеджменту та схему відповідальності за таким розподілом. Варто зауважити, що відповідно до моделі управління, яка зорієнтована на передову банківську практику, за основні аспекти управління ризиками відповідають багато сторін.

Із урахуванням значимості впливу кредитного, відсоткового, ринкового, операційного та ризику ліквідності на фінансову стійкість комерційного банку можливий також варіант створення в структурі управління ризиками шести відділів та трьох груп. Зокрема, чотири з них можуть займатися кредитними ризиками (два відділи – ризиками компаній, один відділ – ризиками ритейлу (роздрібних банківських послуг) і ще один – ризиками країни і банківськими ризиками). Решта, один відділ, – ринковими ризиками і ще один відділ – операційними ризиками. Групи мають займатися проблемними кредитами, аналізом та звітністю за кредитним портфелем. Відсотковим та ризиком ліквідності у даному випадку слід займатися комітетові з управління пасивами й активами. Щодо середніх і малих банків, що прагнуть до розвитку бізнесу, то їм також необхідний ризик-менеджмент. Але, можливо, дані функції можна доручити комусь із спеціалістів, які вже працюють у штаті. Наприклад, операційними ризиками до певної міри можуть управляти внутрішні аудитори.

Процес управління ризиками має передбачити:

- 1) виявлення (ідентифікацію) ризиків, яким піддається банк; класифікацію і ранжування ризиків;
- 2) аналіз та оцінку ризиків, зокрема рівня окремих ризиків й інтегральну оцінку сукупності ризиків, яким піддається банк;
- 3) розроблення заходів щодо мінімізації ризиків;
- 4) моніторинг та реалізацію системи заходів щодо управління ризиками;
- 5) контроль коригування впливу інструментів ризик-менеджменту.

1. Безпосередня робота з ризиками починається з моменту виявлення переліку ризиків, що притаманні тій чи іншій банківській операції; визначають профіль ризиків та створюють карту, на якій їх ранжують за ймовірністю настання ризикової події та серйозністю її наслідків.

Ідентифікація певного виду ризику базована на результатах техніко-економічного обґрунтування певного фінансового проекту чи певного виду банківських операцій, що дає змогу структурним підрозділам банку виявити можливі фактори ризику, пов'язані з технічним, матеріальним і кадровим забезпеченням даного проекту (операції). Уникнення тих продуктів, що є неприйнятними з точки зору ризиковості, – свідченням високорозвинутої системи управління ризиками.

На даному етапі слід не лише ідентифікувати ризики, а й, як уже було зазначено, групувати їх (класифікувати). Щодо класифікації ризиків, то відомо багато підходів, зважаючи на певні класифікаційні ознаки [13; 94]. Зокрема, знана класифікація ризиків GARP (Generally Accepted Risk Principles) містить 7 груп та 23 підгрупи ризиків [185, с. 121]. Також поширеною є практика аналізу ризиків із точки зору джерел їх виникнення, за якою їх поділяють на дві великі групи: зовнішні та внутрішні ризики.

2. Аналіз і оцінку ризиків слід спрямувати на виявлення та оцінку їх величини. Зокрема, під час аналізу певного ризику необхідно звернути увагу на такі основні аспекти: 1) виявлення найвагоміших факторів та розподіл їх за ступенем впливу на очікуваний прибуток; 2) визначення ступеня (показника) ризику щодо кожного з факторів та інтегральна оцінка даного ризику в цілому; 3) порівняння показників ризику з граничними величинами.

Ефективність управління кредитним ризиком значною мірою залежить від достовірності та об'єктивності оцінки фінансового стану позичальника і динаміки його розвитку в майбутньому.

Є математичний апарат оцінки кредитних ризиків, проте на українському ринку дані моделі сьогодні сповна використовувати неможливо. Адже відсутні діючі системи рейтингування клієнтів, зокрема внутрішніх рейтингів банків, зовнішніх рейтингів спеціалізованих

агентств. Мало банків здійснюють рейтингування клієнтів, лише незначна кількість має зовнішні рейтинги. Навіть у тому випадку, якщо є рейтинг, нема вітчизняної статистики дефолтів. Тобто, інструменти оцінки ризиків, математичні моделі відомі, проте нема відповідних даних, які необхідно в них завантажити й отримати результат.

Оцінювати кредитний ризик пропонують на початковому етапі життєвого циклу кредитного продукту, а саме знайомства з позичальником, під час якого оцінюють його моральну, підприємницьку репутацію. Отримання позитивної оцінки на даному етапі передбачає подальший етап – оцінку кредитоспроможності клієнта. Є значна кількість методик оцінки кредитоспроможності позичальника, зокрема у закордонній практиці доволі поширені “PARTS”, “CAMPARY”, “SWOT” (Великобританія), скоринг-кредит (Німеччина), в Україні також створені та успішно використовують і складні, багатofакторні, й найпростіші моделі. Зокрема, такі методи оцінки кредитного ризику, як метод фінансових коефіцієнтів; статистичні методи, за допомогою яких можна побудувати класифікаційні моделі для результатів кредитної угоди. Проте, аналізуючи та оцінюючи фінансовий стан підприємств-контрагентів, банк має диференційовано оцінювати значення розрахованих показників, зважаючи на приналежність підприємств до певних галузей економіки, до різних сегментів однієї галузі.

Такі ризики, як ринковий, валютний, відсотковий оцінюють за допомогою наступних методів:

1) економіко-математичні моделі, особливо щодо відсоткового ризику;

2) моделі геп-аналізу, зокрема моделі статистичного розриву, моделі динамічного розриву і моделі, розраховані на основі розрахунку дюрації;

3) методологія Value-at-Risk (VaR) [111, с. 32] з метою оцінки ринкових ризиків.

Зокрема, методологія VaR є однією з найпоширеніших методологій кількісної оцінки фінансових ризиків, що передбачає статистичну оцінку максимальної суми можливих втрат, котру розраховують на весь портфель активів. Даний метод дає змогу одночасно визначити суму ризику за кожним із факторів та з урахуванням кореляції між ними і, в кінцевому підсумку, загальна оцінка ризиків є не просто їх сумою, а певною сукупністю. Визначають три основних методи розрахунків, що використовують у методології VaR: 1) статистичний метод Riskmetrics (розробив банк JP Morgan), який передбачає прогнозування матриці “змінність факторів ризику/кореляція між ними” на базі фактичних даних за попередній період; 2) метод історичного аналізу – розрахунок вартості портфеля активів за минулий період, у т. ч. в умовах можливої (реальної) кризи; 3) метод моделювання Монте-Карло, основа якого – прогнозування

суми ризиків, обумовлених імовірністю настання (ненастання) різних подій.

Із метою підвищення ефективності процесу управління ризиками необхідна організація їх інтегрованої оцінки “зверху-вниз”.

3. Етап вимірювання ризиків має передбачати визначення прийнятної для банку ціни ризику, а також встановлення критеріїв і процедур, формування резервів, створення і супроводження внутрішніх моделей та системи рейтингування, уточнення лімітів (концентрації, термінів, продуктів тощо).

На даному етапі ризик-менеджмент розробляє та використовує інші цільові стратегії (нейтралізації, обмеження, мінімізації, диверсифікації). Аналіз досліджень щодо проблем мінімізації ризиків показує, що найпоширенішими методами у цьому напрямку є наступні: 1) диверсифікація (портфельна та географічна); 2) страхування; 3) хеджування; 4) лімітування (обмеження за видами операцій, за структурою портфеля); 5) резервування.

Зокрема, метод диверсифікації дає змогу зменшити обсяг сукупного ризику за рахунок розподілу коштів між різними активами, хоча при цьому зростає кількість видів ризику, котрі необхідно контролювати. Проблему диверсифікації кредитних операцій частково регламентує НБУ за допомогою певних економічних нормативів (нормативи щодо розміру кредитів, наданих одному позичальникові й т. д.).

Метод резервування передбачає формування резервного фонду на покриття непередбачених втрат за потенційно-ризиковими банківськими операціями. Резервування дає змогу, з одного боку, уникнути негативного впливу на капітал банку, захищаючи тим акціонерів та клієнтів, а з іншого – підвищує рівень фінансової стійкості банку. Зокрема, “методи страхування та резервування не мають на меті зменшення вірогідності вияву ризику, а спрямовані переважно на відшкодування матеріального збитку від цього” [34, с. 88].

4. Банк має здійснювати моніторинг ризиків для забезпечення надійного взаємозв'язку між загальними параметрами його ризиків і капіталом, фінансовими ресурсами та фінансовими результатами (надходженнями) через відповідні механізми контролю. На даному етапі необхідно стежити за дотриманням лімітів, працювати з сигналами (індикаторами), що попереджають про можливість погіршення тієї чи іншої операції; володіти інформацією про стан ринку на предмет ознак, подій, котрі потенційно можуть вплинути на вартість активів банку.

Спектр індикаторів є широким, зважаючи на багатогранність банківського бізнесу. Зокрема, ключову роль в управлінні ризиками відіграє клієнтський підхід, який визначає як клієнтів і партнерів господарюючі суб'єкти, суспільні організації, банки-контрагенти. Кожний

із виокремлених видів клієнтів банку є носієм визначеного набору індикаторів виявлення ризику. Зокрема, що стосується фізичних осіб, то зміна соціального статусу, місця роботи, місця проживання, політичної орієнтації можуть порівняно сильно впливати на банківські ризики (кредитний, ліквідності, ринковий). Дані індикатори більш чи менш повно відображають зміну параметрів (обсягів, термінів, швидкості, інтенсивності) грошових потоків чи грошових фондів у приватних клієнтів банку.

Банк також має здійснювати оперативний кредитний моніторинг (контроль за виконанням договору та його умов), основною метою якого є ідентифікація проблемних кредитів. Ефективний метод кредитного моніторингу – схеми “особистого відвідування”, що здійснює кредитний інспектор, і це дає змогу відповідальному за даний кредитний проект на місці оцінити умови й фактори, спроможні вплинути на кредитоспроможність позичальника.

В управлінні кредитним ризиком перспективним методом мінімізації є інструменти страхування, що передбачають страхування майна, прийнятого у заставу, і страхування життя позичальника. Страхування майна – поширена практика в нашій країні, на відміну від страхування життя позичальника, хоча, на нашу думку, останнє має поширюватися в міру розвитку системи довготермінового кредитування фізичних осіб на споживчі потреби.

Для ефективнішого управління кредитним ризиком можна запропонувати: створити і запровадити в експлуатацію систему внутрішніх кредитних рейтингів; на основі реальних спостережень щоквартально обчислювати матрицю ймовірностей міграції кредитних рейтингів та оцінювати на її основі величину необхідних резервів під кредитні збитки у наступних періодах; проводити бек-тестування міграції внутрішніх кредитних рейтингів на реальних даних за максимально можливий період часу.

З метою підвищення ефективності управління кредитним ризиком банкам варто ретельніше підходити до системи лімітів та обмежень щодо величини активів, що піддають даному ризику. Зокрема, величини “кредитної позиції” стосовно окремих контрагентів, як і їх частки в структурі балансу банку з метою уникнення концентрації ризиків. Банкові важливо зберегти відповідність у величині валюти балансу та грошових потоків між банком і контрагентом. У тому випадку, якщо клієнт переважає за даними параметрами, банк має зважено підійти до встановлення лімітів за видами фінансових інструментів при операціях із контрагентом. Окрім встановлення індивідуальних лімітів при операціях із контрагентами, необхідно належну увагу приділити і встановленню галузевих та регіональних лімітів.

5. Контроль ризиків передбачає отримання об'єктивної інформації про ефективність політики управління ризиками, що проводить банк, а також щодо належного дотримання встановленого порядку та виконання процедур. Під час внутрішнього контролю готують звіти, що передають на перевірку керівництву. Першим рівнем контролю є контроль, що здійснює служба ризиків, другим рівнем – контроль із боку підрозділу внутрішнього аудиту.

Таким чином, можна стверджувати, що недотримання згаданих етапів у процесі управління ризиками або упущення одного з них на практиці призводить до неефективного управління банківськими ризиками.

4.4. Стратегія управління ліквідністю та прибутковістю комерційних банків

Із огляду на значимість рівня ліквідності та прибутковості у забезпеченні фінансової стійкості, банки мають здійснювати ефективне управління ліквідністю та прибутковістю.

Проте банки досі приділяють недостатньо уваги системному аналізу, діагностиці та прогнозуванню своєї діяльності й, відповідно, розробленню ефективних стратегій, зокрема стратегії управління ліквідністю й прибутковістю. Розроблення стратегії – своєрідний пошук балансу між внутрішніми можливостями банку та зовнішніми чинниками впливу на його діяльність. Чітко визначена й оптимально обрана стратегія є визначальним фактором успіху банку.

У сучасному трактуванні термін “стратегічний” варто розуміти як “такий, що містить загальні, основні установки для виконання якогось завдання” [130, с. 767]. Саме в такому розумінні він входить у термінологію управління економічними процесами загалом й банківською діяльністю зокрема.

Стратегія є багатогранним поняттям, зокрема М. Мінцберг, Б. Альстренд, Д. Лемпел [119, с. 24] визначили його за п'ятьма напрямками, як п'ять “П”:

- стратегія – це план, керівництво, орієнтир;
- стратегія – це принципи поведіння або модель поведіння;
- стратегія – це позиція;
- стратегія – це перспектива;
- стратегія – це прийом, маневр із метою перехитрити суперника.

Тобто, поняття “стратегії” є системою довготермінових цілей та способів їх досягнення, що характеризують напрямок розвитку комерційного банку.

Стратегія управління ліквідністю та прибутковістю комерційного банку має, бути представленою, на нашу думку, у вигляді окремого документа, котрий чітко визначав би основи банківського менеджменту щодо забезпечення належного рівня ліквідності та прибутковості. Стратегію управління ліквідністю та прибутковістю слід розглядати як процес реалізації певної послідовності заходів, а також завчасно підготовлених варіантів рішень на випадок суттєвих зовнішніх чи внутрішніх змін, котрі б у кінцевому підсумку забезпечували належний рівень ліквідності та отримання максимального прибутку.

Зважаючи на специфіку кожного банку, зокрема його величину, обсяги діяльності, особливості операцій, різноманітність клієнтури та репутацію, стратегія управління ліквідністю і прибутковістю, яку обере банк також відрізнятиметься.

Слід зауважити, що Рада директорів банку має схвалити дану стратегію та інші важливі положення, що стосуються процесу управління ліквідністю та прибутковістю. Завдання менеджменту банку – забезпечити функціонування відлагодженої структури щодо ефективного управління ліквідністю і прибутковістю відповідно до затвердженої стратегії. Зокрема, відповідальність за належне управління ліквідністю і прибутковістю покладають зазвичай на Комітет з управління активами і пасивами банку (КУАП), а також на Казначейство банку. Усі підрозділи банку мають працювати згідно з розробленою стратегією, зокрема дотримуватися встановлених процедур та лімітів.

I. Визначимо загальні положення стратегії управління ліквідністю та прибутковістю комерційного банку.

1. Управління ліквідністю є сукупністю методів та прийомів генерування банком необхідної суми ліквідних коштів на визначений момент часу і за прийнятною ціною.

2. Управління ліквідністю визначають у короткотерміновому та довгостроковому періоді, зокрема в короткотерміновому періоді передбачає управління грошовими потоками банку для виконання зобов'язань банку, а в довготерміновому – необхідність забезпечення оптимальної структури балансу, враховуючи раціональне співвідношення між ліквідністю та прибутковістю. Варто зауважити, що у короткотерміновому періоді важливого значення набуває проблема належного прогнозування залишків на депозитах “до запитання”, оскільки вони становлять основну частку залучених ресурсів, та є, з одного боку, найдешевшим ресурсом, а з іншого найнестабільнішим. А в довготерміновому періоді основним завданням є необхідність формування такого портфеля, який був би достатньою мірою диверсифікованим, прогнозованим та прийнятним за вартістю.

3. У процесі управління ліквідністю перед банком постає необхідність виконати ряд заходів, зокрема: визначити обсяг необхідних ліквідних коштів, обрати джерела та методи управління ліквідністю, оптимізувати обрані методи з точки зору мінімізації витрат і максимізації прибутку.

4. Стратегічним завданням, яке мають вирішувати банки в процесі управління ліквідністю, – це необхідність уникати як дефіциту, так і надлишку ліквідних коштів. Оскільки дефіцит призводить до виникнення ризику втрати ліквідності банку та всіх наслідків, що випливають із цього (порушення нормативних вимог, штрафні санкції, втрата платоспроможності, порушення фінансової стійкості, ймовірність банкрутства), а надлишок ліквідних коштів є наслідком нераціонального розміщення коштів банку і прямим чинником втрати його майбутнього прибутку. Саме тому з метою уникнення чи хоча б мінімізації ризику незбалансованої ліквідності, зміст якого впливає зі зазначеного, кожний банк зобов'язаний підтримувати оптимальне співвідношення між рівнем ліквідності та прибутковості, сукупність основних прийомів, методів і заходів, які повинні чітко формулюватися у стратегії управління ліквідністю та прибутковістю.

5. Управління прибутковістю передбачає необхідність забезпечення максимального прибутку та ринкової вартості банку, при дотриманні у той же час достатнього рівня ліквідності. З метою досягнення поставленого завдання банк має здійснювати систематичний та жорсткий контроль за вартістю залучених ресурсів, розміщення ресурсів за ставками, що відшкодували б їх вартість та достатню для утримання і розвитку банку відсоткову маржу, а також дотримувати систем лімітів, які обмежують рівень ризиків, що приймають.

II. Визначимо комплекс послідовних і практичних дій банківського менеджменту, які сукупно передбачають ефективне управління ліквідністю та прибутковістю банку.

1. Процес управління ліквідністю та прибутковістю слід починати з їх аналізу, оцінки, визначення потенційних можливостей зростання прибутковості та збереження оптимального рівня ліквідності. За результатами аналізу фактичних даних та прогнозування майбутнього стану банку розробляють фінансові плани. У плані мають бути чітко відображені цільові значення показників банківської ліквідності та прибутковості. Також варто зазначити проблемні операції, що супроводжуються підвищеним ризиком. Плани, що стають основою стратегії управління ліквідністю та прибутковістю, повинні не перешкоджати загальнообраній банківській стратегії, бути об'єктивними та реально оціненими.

2. Раціональне планування ліквідності варто базувати на: 1) вимірюванні ліквідної позиції як за “нагромадженою”, так і за “купленою”

ліквідністю; 2) планах щодо підтримки ліквідності у випадку непередбачуваних обставин, які сформовані на основі стрес-тестів; 3) визначенні граничних меж відхилення ризику ліквідності.

3. Вимірювання ліквідної позиції банку. Зокрема, відомо ряд методів, спрямованих на визначення потреби в ліквідних коштах, серед них наступні: 1) метод структурування фондів, який передбачає забезпечення співвідношення між обсягом необхідних резервів ліквідності та заявок за кредитами з обсягом ліквідних активів; 2) метод коефіцієнтів, котрий передбачає розрахунок співвідношення обсягу активів різних видів та згрупованих належним чином пасивів; 3) метод джерел та використання коштів, передбачає розрахунок обсягу ліквідних активів на основі вивчення грошових потоків за всіма договорами та угодами банку.

Перших два методи зорієнтовані на визначення поточної потреби в ліквідних коштах, тобто пов'язані з управлінням поточною ліквідністю. Останній метод дає змогу спрогнозувати динаміку дефіциту чи надлишку ліквідності, і його можна вважати найефективнішим щодо прийняття рішень із управління ліквідністю.

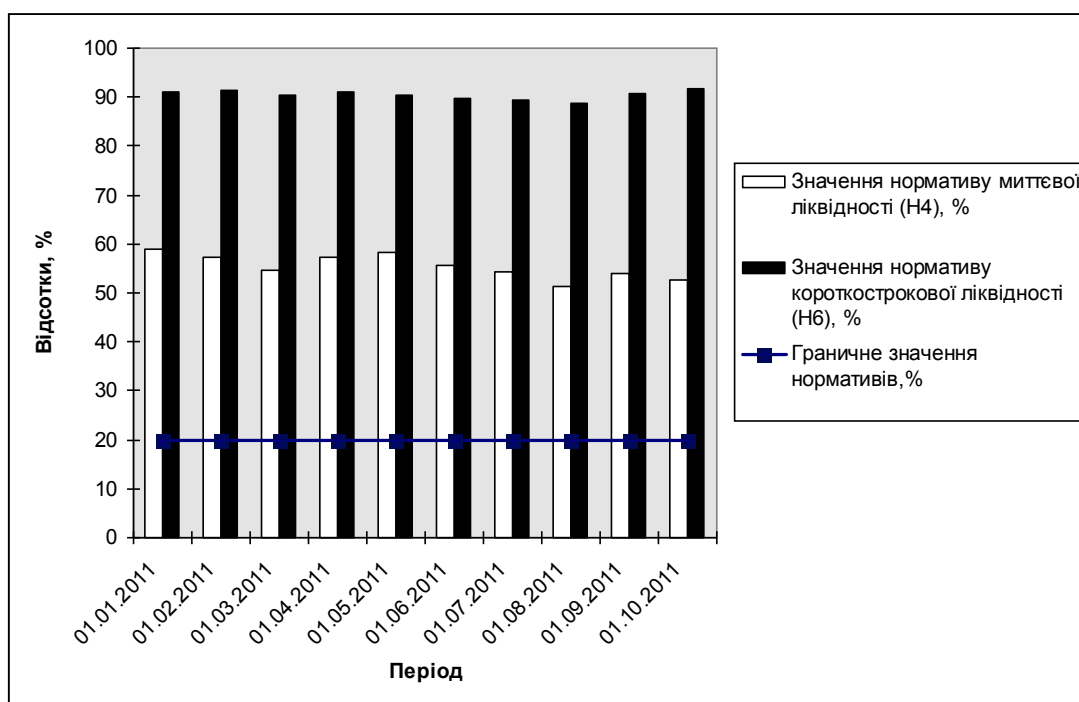
Докладніше зупинимося на визначенні сутності даних методів, їх переваг та недоліків. Зокрема, *метод структурування фондів* передбачає поділ джерел коштів на категорії, що здійснюються із урахуванням рівня ймовірності їх вилучення. А саме, на першому етапі класифікують ресурси за ступенем їх стабільності, зокрема, як один із варіантів можливий такий поділ на групи: поточних зобов'язань (позики "овернайт", міжбанківські позики з нефіксованим терміном погашення); мінливі зобов'язання (кошти "до запитання", коррахунки інших банків, кошти бюджетних та позабюджетних фондів); стабільні зобов'язання (деPOSITNІ сертифікати, строкові депозити, ощадні рахунки тощо); безстрокові пасиви (власний капітал банку, нерозподілений прибуток, резерви).

На другому етапі визначають рівень резерву коштів у ліквідній формі за кожною групою ресурсів (стабільних ресурсів, мінливих зобов'язань, поточних зобов'язань). Варто зауважити, що дані частки слід визначати на основі не лише суб'єктивних чинників (міркувань, припущень та досвіду менеджерів банку), а й об'єктивних – ретельного аналізу стабільності ресурсної бази за визначеними групами зобов'язань. Аналіз має виявити рівень осідання коштів та визначити стабільні залишки за кожною групою зобов'язань. У кінцевому підсумку це дасть змогу виявити загальні тенденції зміни стабільної ресурсної бази й точніше спрогнозувати потребу банку в ліквідних коштах. На третьому етапі необхідно чітко розподілити кошти з кожної групи зобов'язань на фінансування відповідної групи активів. Недоліком даного методу є недостатнє приділення уваги термінам закінчення конкретних депозитів та кредитів

при формуванні резерву ліквідності, що може спричинити його надмірність або дефіцит.

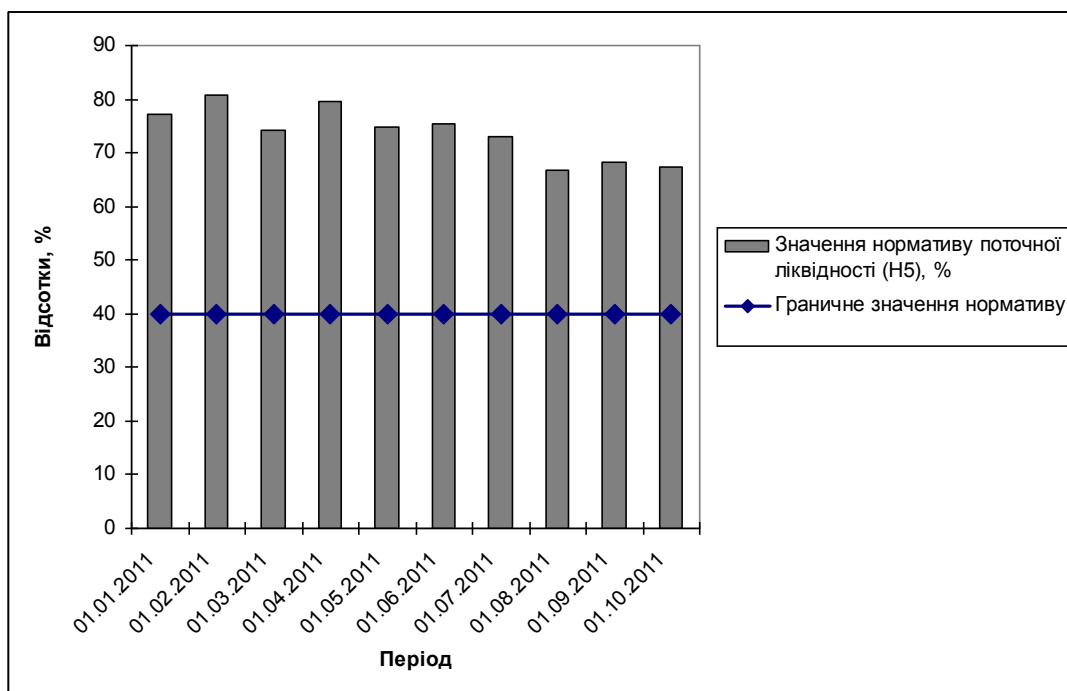
Метод показників ліквідності передбачає розрахунок комплексу показників, що сприяє аналізу потреб банку в ліквідних коштах та визначенню рівня забезпеченості банку останніми, а також точніше оцінити ризик незбалансованої ліквідності. Банки застосовують окремі коефіцієнти ліквідності порівнюють їх із середньогалузевими значеннями, з нормативними. Центральні банки окремих країн також вдаються до даного методу з метою оцінки рівня ліквідності банківської системи, зокрема НБУ визначає норматив миттєвої ліквідності (Н4), норматив поточної ліквідності (Н5) та норматив короткотермінової ліквідності (Н6). Динаміка дотримання зазначених нормативів банками України зображена на рис. 4.5 та рис. 4.6.

Рис. 4.5. Динаміка дотримання банками нормативів миттєвої та короткотермінової ліквідності протягом 2011 року

Як бачимо, протягом 2011 року комерційні банки дотримувалися встановлених НБУ нормативів ліквідності, крім того, значно перевищені граничні значення, особливо за нормативом миттєвої ліквідності майже втричі та поточної й короткотермінової ліквідності – практично вдвічі. Застосування методу показників ліквідності є загалом малоефективним для управління ліквідністю, оскільки, аналізуючи окремі коефіцієнти і загальні коефіцієнти не завжди можна точно оцінити ситуацію, що склалася на той чи інший момент. Метод показників забезпечує можливість визначити співвідношення різних складових структури

балансу, та, тільки здійснений далі факторний аналіз дає уяву про вплив тих чи інших чинників на кінцевий результат, і лише після його проведення спеціалісти банку можуть вжити відповідних заходів щодо управління ліквідністю. Даний метод можна застосовувати, як додатковий, у комплексі з іншими методами управління ліквідністю.

Рис. 4.6. Динаміка дотримання банками нормативу поточної ліквідності протягом 2011 року

Щодо *методу джерел та використання коштів*, то він передбачає оцінку обсягу ліквідних коштів із урахуванням вхідних та вихідних грошових потоків (погашення і видачі кредитів, залучення й повернення депозитів), а також відсоткових платежів за ними. Слід зауважити, що при розрахунку враховують не лише балансові активи і пасиви, а й позабалансові вимоги та зобов'язання.

Саме шляхом підрахунку вхідних та вихідних грошових потоків можна розрахувати ліквідну позицію банку (ЛПБ) за наступною формулою:

$$ЛПБ = K + K_k + П_k - П_b, \quad (4.5)$$

де K – залишок коштів у касі;

K_k – залишок коштів на кореспондентському рахунку банку;

$П_k$ – платежі клієнтів на користь банку за активними операціями (в т. ч.: повернення коштів за кредитними операціями; надходження від сплати клієнтами відсотків за кредитами; частка спекулятивного портфеля, яку передбачають реалізувати на найближчих торгах; отримання комісійної винагороди за надання послуг) і платежі клієнтів за пасивними операціями

(приплив коштів клієнтів на розрахункові, поточні, депозитні рахунки; приплив коштів за рахунок продажу власних боргових зобов'язань банку, до яких належать депозитні й ощадні сертифікати, облігації; збільшення статутного капіталу банку);

ЛПБ – платежі банку за активними операціями (в т. ч.: виплата заробітної плати, орендні виплати, видача кредитів) і пасивними операціями (у т. ч.: погашення кредитів центробанку, погашення міжбанківських кредитів, погашення боргових зобов'язань, що випустив банк, за якими закінчився термін обігу (депозитні сертифікати, ощадні сертифікати), облігації, виплата відсотків та комісійні винагороди, виплата дивідендів акціонерам).

Показником, що характеризує стан ЛПБ, є розрив ліквідності, або нетто-ліквідна позиція банку (тобто різниця між обсягом ліквідних коштів, що є в банку, та попитом на них). Банк має бути здатним оперативно залучати кошти у випадку від'ємного розриву (дефіциту) ліквідності та розміщувати в дохідні активи у випадку додатного розриву (надлишку) ліквідності.

Для максимально точного прогнозу при використанні даного методу застосовують імітаційне моделювання процесу руху грошових коштів банку, що враховує не лише ситуації, які можна точно передбачити, а й середньостатистичні показники зміни ресурсної бази та робочих активів. Важливі параметри, котрі слід враховувати – це приріст основних депозитів та збільшення попиту на кредити, що є найскладнішими для прогнозування, оскільки залежать здебільшого від зовнішніх факторів (темтів і стабільності економічного зростання, рівня міжбанківської конкуренції, дохідності альтернативних секторів фінансового ринку).

Для оцінки рівня прибутку банку використовують наступні підходи: аналіз системи фінансових коефіцієнтів, факторний аналіз та структурний аналіз джерел прибутку. Застосування даних прийомів забезпечує достатній рівень аналітичної інформації щодо оцінки рівня прибутковості комерційного банку.

Стратегічне завданням щодо прибутковості – досягти конкурентоспроможної рентабельності активів (ROA) за її мінімальної волатильності. ROA та ступінь її мінливості залежать від чистої процентної маржі (ЧПМ) та її мінливості (табл. 4.6).

Зважаючи на дані табл. 4.6, можна зазначити, що протягом 01.01.2001-01.01.2011 рр. спостерігалася більша мінливість значень ЧПМ порівняно зі значеннями ROA. Зокрема, середнє значення ЧПМ становило 5,60% при стандартному відхиленні 0,73%, а середнє значення ROA – 0,38% при стандартному відхиленні 0,24%.

Таблиця 4.6

**Волатильність чистої процентної маржі та ROA банків України
протягом 01.01.2001–01.01.2011 рр.**

Дата	Показники	
	ЧПМ, %	ROA, %
01. 01. 2001	6,31	- 0,09
01. 01. 2002	6,94	1,27
01. 01. 2003	6,00	1,27
01. 01. 2004	5,78	1,04
01. 01. 2005	4,90	1,07
01. 01. 2006	4,90	1,31
01. 01. 2007	5,30	1,61
01. 01. 2008	5,03	1,50
01. 01. 2009	5,30	1,03
01.01.2010	6,21	-4,38
01.01.2011	5,79	-1,45
Показники	Значення	
Середнє	5,60	0,38
Стандартне відхилення	0,73	0,24
Коефіцієнт варіації (К _{в.})	0,130	0,631

Примітка. Складено за даними [107].

Стандартне відхилення показує, наскільки широкий розрив між значеннями конкретного спостереження (у даному випадку ЧПМ чи ROA) та середнім значенням ряду, і його обчислюють за наступними формулами:

$$\sigma_{\text{ЧПМ}} = \sqrt{\frac{1}{n-1} \sum_{i=1}^n \left(\text{ЧПМ}_i - \overline{\text{ЧПМ}} \right)^2} \quad (4.6)$$

$$\sigma_{\text{ROA}} = \sqrt{\frac{1}{n-1} \sum_{i=1}^n \left(\text{ROA}_i - \overline{\text{ROA}} \right)^2}, \quad (4.7)$$

де $\text{ЧПМ}_i, \text{ROA}_i$ – значення ЧПМ та ROA в i -му спостереженні;

$\overline{\text{ЧПМ}}, \overline{\text{ROA}}$ – середні значення ЧПМ та ROA;

n – кількість спостережень.

Коефіцієнт варіації (К_{в.}) дає змогу наглядніше показати ступінь волатильності: К_{в.} ЧПМ (0,73/5,60) = 0,130, а К_{в.} ROA (0,24/1,11) = 0,216. Нагадаємо, що більше значення К_{в.} свідчить про вищий ступінь волатильності, проте в нашому випадку значення ЧПМ та ROA – практично з однаковим ступенем мінливості. Тобто, можемо вважати, що протягом досліджуваного періоду банки отримували ЧПМ з достатнім рівнем стабільності, але не в достатній кількості, що відповідно відобразалось і на рівні ROA.

В основу стратегії управління ліквідністю та прибутковістю покладено принципи і методи управління активними, пасивними чи активно-пасивними операціями банку, які сформовані у так звані стратегії,

зокрема: стратегію управління активами, стратегію управління пасивами і стратегію управління активами й пасивами [45; 72; 97; 139; 148; 151]. Передумовою до формування даних стратегій стали чотири класичні теорії (теорія комерційних позик, теорія переміщення, теорія очікуваного доходу і теорія управління пасивами), які широко відомі у сучасній банківській науці й практиці [24; 148], і кожна з даних теорій має свої переваги та недоліки.

Ефективне управління ліквідністю забезпечують можливість банківського менеджменту швидко реагувати на зміну зовнішніх та внутрішніх факторів, що впливають на банківську ліквідність. Банк має визначити основні параметри управління ліквідністю у різних ситуаціях, зокрема:

- 1) в умовах звичайної ділової активності;
- 2) в умовах кризової ситуації в банку;
- 3) в умовах загальної фінансової кризи, з метою мінімізації ризику незбалансованої ліквідності.

Банк має створити адекватну систему внутрішнього контролю за процесом управління ліквідністю та прибутковістю, запровадивши контрольні положення та процедури і постійно їх перевіряти.

Отже, варто зазначити, що стратегія управління ліквідністю та прибутковістю має забезпечити оптимальне співвідношення між рівнем ліквідності та прибутковості (при цьому пріоритетне місце слід відводити ліквідності), яке б одночасно мінімізувало ризик незбалансованої ліквідності та відсотковий ризик.

4.5. Проблеми підвищення рівня капіталізації банків України в період ринкової трансформації економіки

Банківська справа є однією із найбільш динамічних сфер бізнесу як в Україні, так і в усьому світі. Процес економічних перетворень у нашій державі об'єктивно розпочинався саме з банківських установ, котрі є центральною ланкою ринкової системи організації економічних відносин. Стрімкий розвиток українських банків став основою формування повноцінних ринкових інститутів та сукупності тих базових елементів, котрі пов'язані із рухом фінансових ресурсів та без яких узагалі неможливе функціонування ринкового господарства.

Однією із *головних проблем* діяльності банківської системи України на сьогоднішній день є недостатній рівень капіталізації банків для розширення операцій із реальним сектором економіки. У зв'язку із тим, що банки об'єктивно перебувають у центрі багатьох суперечливих, кризових та складно прогнозованих явищ, які відбуваються в економіці та

соціальної сфері і які особливо притаманні перехідному періодові, незаперечним є зв'язок цієї проблеми із стратегічними макроекономічними завданнями державної політики щодо забезпечення ефективного розвитку фінансового сектора господарства у трансформаційний період та недопущення кризових явищ саме у банківському секторі.

Виконання банками своєї найважливішої ролі – фінансового посередництва в економіці – визначає необхідність розробки цілісної політики управління ресурсною базою загалом і власним капіталом зокрема. Саме достатній розмір власного капіталу банку виступає необхідною умовою підтримання його ліквідності і фінансової стабільності.

Нині до питання сутності власного капіталу банків не сформовано єдиних підходів. Так, на думку проф. А.М.Мороза, до власного капіталу належать фонди, які створюються банками для забезпечення фінансової сталості комерційної і господарської діяльності, а також прибуток поточного і минулого років [21, с.41]. Подібна позиція обґрунтовується і у праці колективу авторів на чолі із проф. О.І. Лаврушиним, на думку яких, під власним капіталом банку слід розуміти спеціально створювані фонди і резерви, призначені для забезпечення економічної стабільності, поглинання можливих збитків, що знаходяться в користуванні банку в період його функціонування [25, с.73]. Подібні позиції поділяються і деяким іншими авторами [12, с.50; 86, с. 143; 93, с. 93].

Більш простий погляд на власний капітал передбачає розгляд його як суми власних коштів банку, що складають фінансову основу його діяльності та джерело ресурсів [176, с. 86]. І вже зовсім спрощеною позицією видається розгляд власного капіталу банку як величини, що визначається шляхом розрахунку [18, с. 633]. У зарубіжних дослідженнях втім більш поширеним є так званий бухгалтерський підхід до визначення сутності власного капіталу банку, під яким розуміють залишок, одержуваний в результаті вирахування із суми активів банку величини його зобов'язань [106, с. 358]. Дане визначення проте досить чітко характеризує місце власного капіталу комерційного банку з точки зору структури його активів і пасивів на основі облікової формули балансу [132, с. 29]:

$$\text{Активи} = \text{Зобов'язання} + \text{Власний капітал} \quad (4.8)$$

Проте слід враховувати, що розмір капіталу банку, наведений в балансових звітах, характеризує його облікове значення, окрім якого ще потрібно враховувати також реальну ринкову вартість активів, у які вкладено капітал.

З нашої точки зору, власний капітал банку можна визначати як грошові кошти, що належать його засновникам, пайовикам, акціонерам у вигляді сукупності різних за призначенням фондів, які забезпечують економічну самостійність та стабільність функціонування комерційного банку.

Із розумінням важливості власного капіталу як основи діяльності банку необхідно розглянути проблему капіталізації вітчизняної банківської системи. Водночас потрібно наголосити, що попри широке вживання даного поняття у теорії і практиці банківської справи, нині відсутня чітко визначена дефініція, яка характеризувала б зміст капіталізації комерційних банків. Зазвичай дане поняття в економічній літературі характеризується як перетворення додаткової вартості на капітал, тобто розглядається суто політекономічний аспект справи [33, с. 232] або йдеться про обіг цінних паперів, коли під капіталізацією розуміють загальну суму цінних паперів, випущених корпорацією [182, с. 395].

Проте стосовно капіталізації банків слід розуміти це поняття передусім як такий рівень достатності власного банківського капіталу, що забезпечує стабільне функціонування банківської установи з точки зору підтримання належної платоспроможності і отримання прибутку за прийнятною величиною ризику. Рівень капіталізації банківської системи у будь-якій країні є по суті ключовим показником, що визначає саме достатність банківського капіталу в економіці.

За умов глобалізації фінансових ринків, розширення спектру банківських послуг та набору фінансових інструментів роль банків в економічному розвитку не обмежується вже виключно фінансовим посередництвом, але й через концентрацію більшості грошових потоків в економіці передбачає участь у реалізації монетарної політики і регулятивного впливу на господарські процеси, що означає необхідність підтримання капіталізації банків на рівні, необхідному для стабільності економіки в цілому.

Відтак рівень капіталізації має бути адекватним до характеру і масштабів здійснюваних банками операцій. Низький рівень капіталізації банків означає надмірну концентрацію ризиків у банківській діяльності, обмеження асортименту фінансових послуг та збільшення затрат на їх надання. Втрата ж капіталу робить неможливим функціонування банку і може призвести його до банкрутства. Важливість проблеми збільшення капіталізації банківської системи визначається дією наступних основних факторів:

по-перше, достатній обсяг власного капіталу є необхідною умовою успішного виконання банками своєї посередницької функції у

перерозподілі грошових ресурсів, ефективного кредитування виробничого процесу і просування товарів і послуг на ринок;

по-друге, рівень капіталізації визначає довіру до банківської системи з боку клієнтів, а відтак є однією із головних умов підтримання її фінансової стабільності;

по-третє, достатня капіталізація банку є необхідним елементом у системі заходів щодо забезпечення його конкурентоспроможності на ринку.

Рівень капіталізації банківської системи України на сьогодні є одним із головних факторів, що визначають ефективність її діяльності. Як відомо, сумарний сплачений статутний капітал усіх банків нашої країни приблизно дорівнює обсягу капіталу одного із провідних зарубіжних банків. Порівняно низька величина капіталу вітчизняних банків на сьогодні залишається однією із основних проблем ефективності банківської системи України, позаяк це істотно обмежує кредитний потенціал банків і їхні можливості щодо повномасштабного кредитування інвестиційних проектів та структурних перетворень в економіці. Так, сумарний сплачений статутний капітал усіх банків країни на 1.01.2011 р. склав 145,8 млрд. грн.

Однак, будь-які порівняння (особливо в абсолютному вираженні), приведені самі по собі, без зв'язку із реальними умовами економічного розвитку, не можуть слугувати основою для об'єктивної оцінки тих чи інших явищ і процесів. І коли наводиться факт нижчого рівня капіталізації усієї вітчизняної банківської системи, ніж одного середнього американського банку, то при цьому рідко зазначається, що 130 млрд. дол. ВВП України є величиною, зовсім не співставною із 13 трлн. дол. ВВП США, не кажучи вже про інші обставини (інвестиційна привабливість економіки, розвиток інфраструктури фінансового ринку, міжнародний рух капіталів, регуляторна політика держави тощо). Те ж саме можна сказати і про інші розвинуті країни, де ліберальні умови економічного розвитку суттєво відрізняються від українських і банківська система, звісно, є не якимось зовнішнім елементом, а органічною складовою будь-якої національної економіки.

Водночас не можна заперечувати і той факт, що проблемою недостатньої капіталізації зумовлюється і недосконалість як усієї вітчизняної банківської системи в цілому, так і окремих банків, які не мають можливості у крупних обсягах залучати ресурси та вести масштабні активні й насамперед кредитні та інвестиційні операції. Якщо, скажімо, порівнювати вітчизняну банківську систему із банківськими системами зарубіжних країн, то частка банківських активів у ВВП України складає 40%, тоді як у США цей показник перебуває на рівні 350%, у Німеччині – близько 200%, у Великобританії – 130%, а у Східній

Європі – 80-90%. А це вже ті відносні показники, що відображають якісний аспект розвитку банківської системи. Відтак цілком закономірними видаються ті обмеження, яких зазнають можливості функціонування вітчизняних банківських установ з точки зору забезпечення економіки необхідним обсягом фінансових ресурсів.

Нинішній рівень капіталізації банківської системи України є недостатнім для забезпечення стабільного функціонування і розвитку банків, а також належного покриття ризиків банківської діяльності, що істотно обмежує можливості банків розширювати асортимент своїх продуктів і послуг для підприємств і населення, спричиняючи не виправдано високу вартість ведення банківського бізнесу. Нестійкий характер розвитку економіки, що пов'язаний із високим ризиком втрати банківських доходів, а також інфляція, котра збільшуючи номінальну вартість активів і пасивів банку, водночас зменшує реальну вартість його капіталу, об'єктивно зумовлюють потребу реалізації заходів із збільшення рівня капіталізації. Крім того, відставання темпів зростання капіталів комерційних банків від їхніх активів поступово перетворюється на стійку тенденцію (табл. 4.7).

Таблиця 4.7

Динаміка активів і капіталу комерційних банків України*

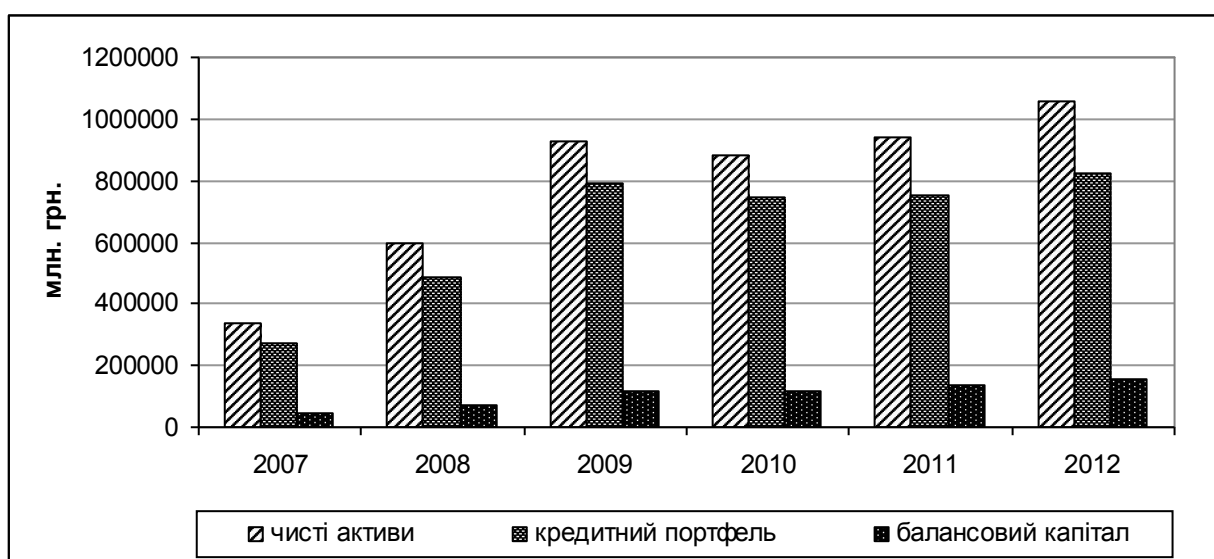
	1.01.2005	1.01.2006	1.01.2007	1.01.2008	1.01.2009	1.01.2010	1.01.2011
1. Чисті активи, млн. грн.	134348	213878	340179	599396	926086	880302	942088
2. Темпи зростання, %	-	159	159	176	154	95	107
3. Балансовий капітал, млн. грн.	18421	25451	42566	69578	119263	115175	137725
4. Темпи зростання, %	-	138	167	163	171	96	119
5. Статутний капітал, млн. грн.	11648	16144	26266	42873	82454	119189	145857
6. Темпи зростання, %	143	138	162	163	192	144	122
7. Частка капіталу в пасивах, %	13,7	11,9	12,5	11,6	12,9	13,1	14,6
8. Адекватність регулятивного капіталу (H2), %	16,81	14,95	14,19	13,92	14,01	18,08	20,83

*Розраховано за даними: Вісник НБУ. – 2011. – №2. – с. 27.

Природно, що на сьогодні актуальною залишається проблема відставання темпів капіталізації банків від зростання їхніх активів навіть попри те, що при нормативі адекватності капіталу 10% його фактичний рівень складає близько 15%, що за оцінками Асоціації українських банків

є резервом для потенційного збільшення активів на 60 млрд. грн. Разом з тим, зрозуміло, що якщо за останні кілька років темпи приросту банківських активів суттєво перевищували відповідні темпи приросту капіталу, а середній норматив адекватності капіталу знижувався, то це не може не викликати занепокоєння.

Водночас встановлення для комерційних банків нормативів адекватності капіталу як частки власних коштів у сукупних банківських активах є необхідною умовою обмеження рівня ризикованості банківської діяльності з боку державних регулятивних органів в особі НБУ. Якщо банки вирішують збільшити розмір кредитного портфеля або придбати інші активи, то це накладає на них відповідні зобов'язання щодо фінансування у необхідному обсязі розміру власного капіталу. А тому очікуваний дохід від збільшення активів має виправдовувати затрати на збільшення банківського капіталу. Отже, такі обмеження є надзвичайно важливими з точки зору підтримання стабільності банківської системи і недопущення спекулятивного зростання активів. В Україні ж нині спостерігається небезпечна тенденція значного випередження темпів зростання активів і кредитного портфеля банків порівняно із темпами зростання власного капіталу (рис.4.7). Сьогодні в Україні не створені сприятливі адміністративні, податкові й економічні умови для інвестицій в банківський капітал, що і має своїм наслідком менші темпи його зростання, ніж зростання банківських активів. Таким чином, низькі темпи капіталізації банків посилюють ризик банкрутства, стримуючи збільшення активів, що приносять дохід.

Рис. 4.7. Динаміка показників діяльності банків України, млн. грн.

Вочевидь, банки, які не здатні збільшити свій капітал, змушені будуть зменшити обсяги кредитування із-за неспроможності виконувати

нормативи адекватності капіталів. А так як близько 70% доходів комерційних банків припадають саме на кредитну діяльність, то зменшення її масштабів за таких обставин є прямою загрозою стабільності усієї банківської системи, не кажучи вже про ті негативні наслідки для економічного розвитку, які матиме обмеження кредитних вкладень у реальний сектор. Адже через обмеження величини власного капіталу банки не зможуть генерувати необхідні для підтримання високих темпів економічного зростання кредитні ресурси.

Потрібно наголосити, що для ефективного управління банком важливо знати саме ринкову вартість його капіталу, а не бухгалтерську. Перевищення ринкової вартості активів банку над їх обліковою величиною означатиме наявність у банку прихованих резервів, котрі фактично збільшують його капітал. Від'ємна різниця ринкових і облікових показників, навпаки, означатиме приховані збитки банку. Таким чином, ризик потенційних банкрутств банківських установ більшою мірою пов'язаний із ринковою, а не бухгалтерською вартістю капіталу. У зв'язку із цим дії регулятивних органів в особі НБУ щодо очищення банківської системи від штучно створеного капіталу не будуть достатньо ефективними до тих пір, поки розмір власного капіталу банків визначатиметься за допомогою виключно бухгалтерських методів, які неспроможні завжди надавати достовірну інформацію про реальну ринкову вартість капіталу.

Проблему становить не лише кількісний аспект недостатньої капіталізації вітчизняної банківської системи, але й якісна сторона справи. Річ у тім, що у структурі капіталу багатьох вітчизняних банків порівняно значна частка може належати і таким складовим як переоцінка основних засобів, нараховані, але несплачені проценти, субординований борг. Зрозуміло, що ріст таких складових являє собою у ряді випадків ні що інше, як завуальовану форму штучного нарощування капіталу. Як проведення переоцінок, так і відсутність чітких вказівок на джерела заміщення субординованої заборгованості (при необхідній умові її амортизації за п'ять років) може становити серйозну загрозу для фінансової стабільності банківської системи. Проблему може також становити практика збільшення капіталу за рахунок кредитів, які надаються самим банком тим комерційним структурам, які пов'язані із його акціонерами, котрі потім реінвестують ці кошти до статутного капіталу банку.

Зрозуміло, що пошук адекватних підходів до розв'язання проблеми нарощування капіталізації вітчизняної банківської системи має перебувати у площині вирішення питання про джерела відповідних надходжень коштів та тих складових банківського капіталу, які можуть бути збільшені за рахунок вказаних джерел.

Об'єктивно існує два головних види джерел збільшення власного капіталу банку: внутрішні і зовнішні.

Якщо вести мову про джерела вкладення коштів у банківську систему України з позицій внутрішнього чи зовнішнього інвестування, то слід, очевидно, правильно співвіднести можливості вітчизняних інвесторів із тими ризиками, якими може супроводжуватися залучення капіталів із-за кордону. З одного боку, йдеться про достатність у підприємств і фізичних осіб у нашій країні належного обсягу фінансових ресурсів для інвестування у банківський капітал, а також, що головне, готовність здійснювати відповідні вкладення коштів з огляду на їхню вірогідну дохідність та рівень ризику. Нині внутрішні фінансові можливості діючих і потенційних акціонерів щодо інвестування значних обсягів коштів у капітал банків суттєво обмежені, тим більше, що такі інвестиції традиційно не забезпечують високого рівня дохідності на вкладені кошти (рентабельність банківських активів перебуває на рівні 1%). З іншого боку – слід ретельно проаналізувати можливі наслідки поглинання зарубіжним капіталом вітчизняних банків з позицій безпеки для усїєї фінансової системи країни в умовах нестабільності світової економіки та забезпечення належного контролю національних органів регулювання за діяльністю такої ключової галузі, якою є банківська система.

У сучасних умовах іноземні банки не конкурують активно із вітчизняними кредитними установами на фінансовому ринку країни, що може бути пояснено і порівняно високим рівнем ризиків, і обмеженим колом клієнтів, яких ці банки обслуговують (особливо після краху ринку ОВДП у 1998 році). На сьогодні в Україні діють лише 20 банків зі 100% іноземним капіталом, що складає 10,3% від їх загального числа. Отже на перший погляд питома вага іноземних банків у “чистому” вигляді є незначною. Проте це твердження справедливе, якщо тільки розглядати діяльність банків із 100% -м іноземним капіталом. У реальній же дійсності за результатами 2010 - 2012 років частка іноземного капіталу загалом у банківській системі України зростає із 35,8 до 41,9%. За цей період загальна кількість банків, створених за участю іноземного капіталу, зростає з 51 до 55.

Прихід іноземного капіталу природно підвищує загальний рівень капіталізації вітчизняної банківської системи і конкуренцію між банками. Однак подальша експансія іноземного капіталу може істотно знизити керованість вітчизняною банківською системою. Уже сьогодні банкам з іноземним капіталом належить 45% ринку активних банківських операцій. За неповні два останні роки іноземним інвесторам вдалося взяти під контроль майже всіх основних лідерів вітчизняного банківського ринку.

Слід розуміти, що у подальшому з урахуванням тенденцій глобалізації економічних процесів нерезидентам за будь-яких умов будуть

надані ще ширші можливості інвестувати кошти у вітчизняну банківську систему. Тому вже тепер необхідно розробити цілий комплекс важливих обмежувальних умов, яких слід суворо дотримуватись у процесі залучення іноземного капіталу в банківську систему країни. Серед таких заходів доцільно виділити наступні.

По-перше, необхідно за допомогою нормативних актів Національного банку забезпечити недопущення надмірної концентрації іноземного банківського капіталу на одному із сегментів ринку банківських послуг з метою обмеження можливостей його подальшої монополізації, а відтак і відповідного диктату цін на банківські послуги для клієнтів.

По-друге, необхідно забезпечити належний рівень прозорості джерел зовнішнього інвестування коштів у банківську систему, підтверджений міжнародними рейтинговими агентствами із високою репутацією, з метою зниження вірогідності відтоку великих обсягів капіталу в разі посилення спекулятивних тенденцій його руху на міжнародних фінансових ринках.

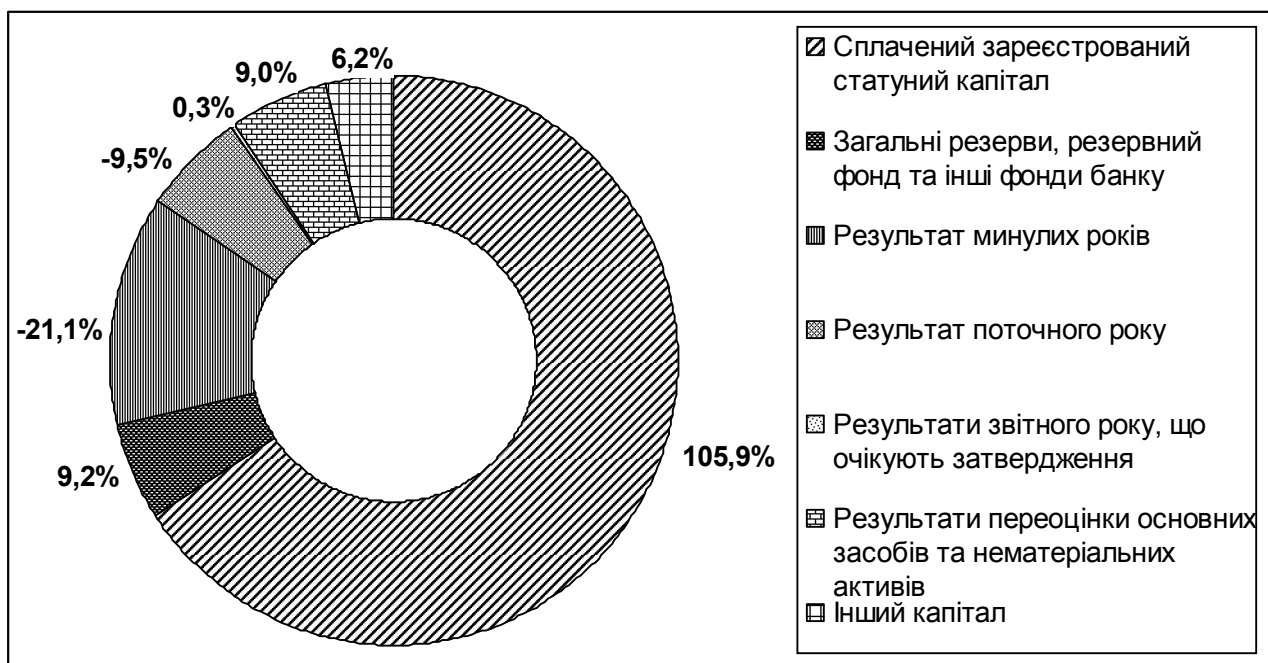
По-третє, необхідно розробити систему заходів щодо стимулювання не просто притоку коштів у вітчизняну банківську систему, а привнесення іноземним капіталом новітніх технологій ведення банківського бізнесу, нових послуг і продуктів, програмного забезпечення, що на конкурентних засадах заохочувало б вітчизняні банки до підвищення рівня обслуговування власної клієнтури. За відсутності подібних обмежувальних заходів прихід іноземного капіталу у вітчизняну банківську систему матиме більшою мірою негативні наслідки та супроводжуватиметься падінням її стабільності і підвищенням вразливості до змін кон'юнктури світового фінансового ринку.

Що стосується внутрішніх джерел збільшення рівня капіталізації банківської системи, то їх слід розглядати з позицій перспектив нарощування окремих складових частин банківського капіталу, тобто йдеться про перспективи збільшення як основного так і додаткового капіталу, що у сукупності утворюють регулятивний капітал банків, від величини якого залежать згідно чинних нормативів можливості якісного росту банківських активів. До складу основного капіталу включаються статутний капітал банку, створені або збільшені за рахунок прибутку розкриті резерви, емісійні різниці (від продажу акцій за ціною відмінною від номіналу), загальні резерви, що створюються під невизначений ризик за активними операціями. До складу додаткового капіталу належать нерозкриті резерви (прибуток поточного року), нерозподілений прибуток минулих років, субординований борг, результат переоцінки основних засобів та деякі гібридні капітальні інструменти, що визначаються Національним банком.

Головними шляхами збільшення основного капіталу, вже багаторазово апробованого банками, є проведення додаткових емісій

акцій, а також капіталізація прибутку (реінвестування дивідендів). Додаткова емісія акцій є більш дорогим способом залучення капіталу, який до того ж пов'язаний із високим ризиком для акціонерів щодо втрати контролю над управлінням банком. Крім того, потенційні інвестори зазвичай не в стані належним чином оцінити реальний фінансовий стан банку, перспективи його розвитку, а відтак і ефективність своїх вкладень. Загалом банківська справа в Україні є менш прибутковим видом бізнесу, аніж деякі інші види підприємницької діяльності, зокрема, торгівля, експортно-імпорتنі операції тощо. При цьому рівень дохідності на вкладені до статутного капіталу банку кошти зазвичай перебуває у межах дохідності за банківськими депозитами, що знижує стимули для інвесторів та не дозволяє поки що розглядати вкладення в акції банків як серйозне альтернативне джерело дохідного розміщення коштів.

На сьогодні у структурі балансового капіталу банків головна частка (60,7%) належить саме оплаченому зареєстрованому статутному капіталу, тоді як частка прибутку і резервів перебуває на рівні 10% (рис.4.8).

Рис. 4.8. Структура власного капіталу банків України станом на 01.01.2011р.

Водночас потрібно розуміти, що занадто високий обсяг акціонерного капіталу з точки зору ринку знижує ефективність залучених коштів і інвестиційну дохідність активів, приносячи банку менший прибуток, що в кінцевому підсумку знижує курсову вартість його акцій. Тому банки повинні обережно проводити політику додаткових емісій, використовуючи різні джерела поповнення власного капіталу та рівномірно збільшуючи різні його складові.

Разом із тим, потрібно відзначити, що використання продажу додаткових банківських акцій на фондовому ринку як основного джерела збільшення капіталізації є проблематичним з огляду на вітчизняну банківську практику хронічної невиклати дивідендів акціонерам у грошовій формі, що є додатковим стимулом розміщення коштів радше на банківських депозитах, доходи за якими до того ж, на відміну від акцій, не обкладаються податком на доходи громадян.

Іншим важливим внутрішнім джерелом збільшення власного капіталу банків є прибуток, що не виплачується акціонерам у вигляді дивідендів, а також нерозподілений прибуток. Його перевагою є незалежність від коштів, що можуть бути залучені на відкритому ринку, а відтак це більш дешевий спосіб нарощування капіталу, який до того ж не несе загрози для акціонерів втрати контролю над банком. Однак природно, що розміри банківського прибутку в абсолютному вираженні безпосередньо залежать від структури доходів і витрат банку, що визначається як ендогенними факторами, пов'язаними із ефективністю управління активами і пасивами банківської установи, так і з екзогенними, зумовленими змінами внутрішньої і зовнішньої ринкової кон'юнктури, політичної ситуації, динаміки економічного розвитку країни. Дані фактори об'єктивно зумовлюють нестабільність розмірів банківського прибутку, що не дозволяє розглядати його як цілком надійне джерело збільшення рівня капіталізації банківської системи. Банку потрібно постійно прогнозувати рівень зростання прибутку для того, щоб зрозуміти чи достатньо його для забезпечення потреб у збільшенні капіталу. Збільшення загальної величини прибутку банківської системи України в абсолютному вираженні також може бути додатковим стимулом для спрямування більшої його частини на поповнення власного капіталу банків. Так за результатами 2010 року збиток банків становив 13,02 млрд. грн., що майже утричі більше, аніж за результатами 2009 р., у якому його величина склала 3,84 млрд. грн.

Зрозуміло, що систематичне спрямування прибутку на поповнення капіталу, а відтак невиклата дивідендів знижує привабливість банківських акцій для потенційних інвесторів. Справді, навіщо володіти цінними паперами, які не приносять доходу і можливості росту курсової вартості яких невизначені у зв'язку з відсутністю розвинутого вторинного фондового ринку? За таких обставин стимулом для відповідного розподілу прибутку на користь капіталізації може бути запровадження певних пільгових умов для оподаткування тієї його частини, яка спрямовується на збільшення банківського капіталу.

Цілком очевидно, що занадто низька частка дивідендів може призвести до зменшення курсової ринкової вартості акцій. Тому мета дивідендної політики банку має полягати у тому, щоб знайти оптимальну

пропорцію розподілу прибутку на дивіденди і капіталізовану частину із тим, щоб забезпечити компроміс між поточними і майбутніми інтересами акціонерів, тобто між поточним «споживанням» прибутку і майбутнім його зростанням. За таких обставин метою дивідендної політики має бути вочевидь підтримання на певному постійному рівні виплат акціонерам, що зумовлюватиме привабливість акцій банку на ринку, позаяк потенційні інвестори розглядатимуть їх як надійне джерело стабільних доходів. Тому така політика спроможна максимізувати ринкову вартість акцій банку. Зниження ж розмірів дивідендних виплат, навпаки, призводить до зниження курсової ціни акцій, що дестимулює потенційних покупців. Відтак кінцевою метою дивідендної політики має бути максимізація ринкової вартості банку, що забезпечує його стратегічний розвиток.

Якщо вести мову про додатковий капітал, то тут насамперед слід розглянути можливості оптимізації залучення коштів на умовах субординованого боргу. У цьому зв'язку навряд чи може сприяти розв'язанню проблеми капіталізації банків введення ряду обмежень на залучення субординованого боргу – зокрема, встановлення граничних процентних ставок (10% в іноземній валюті, 12% – в національній валюті). І те, що НБУ дозволив комерційним банкам залучати кошти на умовах субординованого боргу через випуск облігацій, дозволяючи враховувати ці кошти в регулятивному капіталі, лише ускладнює роботу банків при встановленні прийняттого рівня дохідності за емітованими інструментами.

Очевидно, що можливості поліпшення ситуації будуть безпосередньо пов'язані із формуванням повноцінної інфраструктури вітчизняного фондового ринку, лібералізацією режиму операцій банківськими облігаціями, визначаючи їх як привабливий об'єкт для вкладення коштів, здатний конкурувати як з депозитами, так і з іншими фондовими інструментами. Перевагою залучення коштів на умовах субординованого боргу є відсутність змін у структурі власності капіталу банку, а відтак такий спосіб залучення коштів може бути достатньо привабливим для акціонерів. Однак певні труднощі мають місце з огляду на обмежений для банку термін користування такими коштами (5 років), граничні обсяги залучення (50% основного капіталу) та потребу щорічного їх зменшення на 20% від первинної вартості. До того ж у разі банкрутства чи ліквідації банку такі кошти повертаються кредиторам в останню чергу – після погашення претензій усіх інших кредиторів (не враховуючи акціонерів).

Ще один напрям підвищення рівня капіталізації вітчизняної банківської системи – це концентрація банківського капіталу шляхом активізації процесів злиття і поглинання банків. Власне процеси концентрації банківських капіталів у такий спосіб набули вже загальносвітових тенденцій, позаяк виявились досить дієвим

інструментом для скорочення витрат, підвищення прибутковості та розширення банківського бізнесу. Вітчизняна практика, однак, засвідчує відсутність істотних зрушень у даному напрямку передусім із-за відсутності належним чином розробленої для цього нормативної бази (саме для банків такого роду процедури слід було б виписати в окремому законодавчому акті), а також неготовністю в ряді випадків власників банківських установ поступитися контролем над ними через перерозподіл чи взаємний обмін пакетами акцій. Крім того, існує ще цілий ряд технічних проблем концентрації банківського капіталу, пов'язаних із необхідністю реалізації комплексу заходів, спрямованих на досягнення необхідної узгодженості між управлінськими підрозділами, систем мінімізації ризиків, організації внутрішнього контролю та взаємодії із клієнтами.

Водночас слід підкреслити, що будь-який адміністративний тиск у даному процесі, тобто штучне скорочення числа банків і збільшення у такий спосіб банківського капіталу може принести лише шкоду. За умови розробки належної нормативної бази процеси злиття і поглинання банківських установ мають носити виключно добровільний характер, зумовлений об'єктивними економічними потребами, а не втручанням регулятивних органів держави. При цьому слід відзначити і ті переваги, які можуть надати банкам з невеликим розміром капіталу процеси злиття: скорочення адміністративного апарату та інформаційних і технічних витрат, розширення клієнтської бази і спектру банківських продуктів, збільшення можливостей диверсифікації портфеля активів та, відповідно, зниження рівня ризиків, доступ до висококваліфікованих управлінських кадрів, підвищення рівня конкурентоспроможності і обмеження вразливості до короткострокових коливань ринкової кон'юнктури.

Вибір того чи іншого напрямку підвищення рівня капіталізації банку має визначатися з урахування дії цілого комплексу факторів, що впливають на ефективність банківської діяльності. Серед основних таких факторів можна відзначити наступні: 1) відносний рівень витрат, пов'язаних із залученням коштів на поповнення банківського капіталу із різних джерел; 2) можливості впливу на дохідність акцій, зміну їх курсової вартості та перспективи отримання дивідендів акціонерами; 3) вартість та вигоди від альтернативних до банківського капіталу можливостей інвестування коштів для зовнішніх інвесторів; 4) кон'юнктура на вітчизняному і світовому фінансовому ринку, що визначається динамікою процентних ставок за різними видами активів; 5) вплив на контроль за діяльністю банку як вже існуючих, так і потенційних інвесторів; 6) регулятивна політика впливу на капіталізацію банків, що проводиться Національним банком України; 7) відносний рівень ризиків, пов'язаний із поповненням банківського капіталу з різних джерел.

Таким чином, заходи щодо збільшення рівня капіталізації кожного банку мають розроблятися з урахуванням загальної стратегії управління банківськими активами і пасивами з точки зору ризиків за усіма можливими операціями і очікуваного рівня їхньої дохідності, що має відображати ефективні умови організації діяльності банку в плані підтримання оптимального співвідношення ліквідності і прибутковості. Це означає, що підвищення рівня капіталізації банку не є самоціллю само по собі, а передбачає постійний періодичний контроль ефективності використання капіталу банку, виявом чого може бути, зокрема, такий показник як норма прибутку на капітал. Нагромадження зайвого капіталу у цьому зв'язку є також не зовсім вигідне для банку, позаяк вартість власних коштів зазвичай є вищою порівняно із залученими ресурсами. Тому визначення оптимального розміру власного капіталу необхідно банку з урахуванням його цілей, існуючих і передбачуваних нових послуг, прийняттого рівня ризику і умов державного регулювання.

Загалом реалізація кожним банком власної стратегії із підвищення рівня капіталізації має ґрунтуватися на певній належним чином розробленій концепції, що як внутрішній документ банку передбачала б відповідну систему заходів та їхню послідовність у напрямку збільшення величини власних коштів. Така система заходів могла б включати, зокрема, наступні:

- визначення стратегічних напрямів розвитку банку та основних груп клієнтів, на обслуговування яких спрямовані його активні і пасивні операції;
- оцінка величини і структури власного капіталу та рівня затрат на формування його складових частин у попередні періоди;
- визначення рівня ризикованості основних напрямів здійснюваних банком активних і пасивних операцій;
- аналіз і прогнозування потреб у власних коштах виходячи із масштабів та ризикованості банківських операцій;
- вибір пріоритетних джерел залучення грошових ресурсів на формування власного капіталу;
- оцінка ефективності використання власного капіталу виходячи із основних показників результативності діяльності банку.

Реалізація указаних заходів спрямована на ефективну організацію роботи банків щодо збільшення своєї капіталізації і повинна мати своїм наслідком підвищення рівня їх конкурентоспроможності на ринку, розробку і впровадження нових видів фінансових продуктів та покращення обслуговування різних груп клієнтів.

РОЗДІЛ 5

СТРАТЕГІЯ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ У КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ТА ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

5.1. Теоретико-методологічні аспекти процесів інтернаціоналізації і глобалізації та їх вплив на розвиток банківської системи

Характерною ознакою сучасного етапу світового розвитку є інтернаціоналізація та глобалізація економічних і політичних процесів у всіх країнах, що суттєво впливає також на розвиток банківського бізнесу.

Під інтернаціоналізацією банківської системи розуміють як процес виходу за межі вітчизняного ринку, так і входження закордонних інвесторів до вітчизняних банків. Інтернаціоналізація банків передусім полягає в їх локалізації у віддалених регіонах світу і керівництво ними представлене керівниками різних націй. Процес інтернаціоналізації впливає на збільшення, загострення та вирівнювання конкуренції між банками, змушуючи удосконалювати системи безпеки та контролю, а також призводить до усунення правових перешкод, що захищають вітчизняні банківські системи від конкуренції закордонних банків. Інтернаціоналізація банківських систем стала причиною значної концентрації в банківських секторах, покращуючи конкурентні позиції універсальних банків перед спеціалізованими. У результаті цього процесу значні зміни відбулися в організаційних формах закордонної діяльності багатонаціональних банків. Перед початком інтернаціоналізації банківських систем банкам, які хотіли розпочати діяльність за кордоном, необхідно було шукати зв'язки з закордонним банком-кореспондентом. Таким чином, саме процес інтернаціоналізації сприяв безпосередній присутності банків за кордоном.

Середовище міжнародних економічних відносин має особливі форми та закономірності розвитку, пов'язані з різноманітністю політичних та економічних систем, наявністю відмінних валют, різним рівнем економічного розвитку країн світу. Теорія та практика свідчить про очевидні переваги, які несе з собою інтеграція ринків капіталу. Країни, які мають тимчасові потреби в капіталі, пов'язані з економічними кризами або стихійними лихами, можуть отримати позики у міжнародних банківських груп і світових фінансових організаціях. Більшість країн, що розвиваються, за умови обмеженості інвестиційних ресурсів залучають іноземні капітали, не обмежуючи цим споживання матеріальних благ, необхідних для функціонування. Інвестори, отримуючи контроль над активами різних країн, мають можливість знизити свої цінові ризики. На глобальному рівні міжнародний ринок капіталів оптимізує використання фінансових ресурсів і заощаджень з акумульованих на світовому фінансовому ринку.

Участь іноземного капіталу відіграє важливу роль у розвитку банківської системи та економіки будь-якої країни. Адже в останні роки зарубіжний капітал, у більшості країн світу, є важливим джерелом фінансування економічних процесів, що відбуваються. За умов

нестабільного розвитку економіки України, спричиненого переважно відсутністю стабільних джерел фінансування, присутність іноземного капіталу в банківській системі дає можливість залучати необхідні ресурси на внутрішні фінансові ринки. Доповнення та сприяння розвитку національних фінансово-кредитних інститутів є головною передумовою ефективного функціонування іноземного капіталу в банківській системі. Розвиток країни в сучасних умовах залежить від рівня інтеграції її економічної системи в світовий господарський комплекс. Це призводить до зростання взаємозалежності економіки країн світу, формування єдиного загальносвітового ринку товарів, послуг, капіталів і робочої сили. Тому зовнішні фактори активно впливають не лише на транснаціональний бізнес, але й на національні господарства. Особливої уваги потребує регулювання руху міжнародного капіталу, який прискорює динамічний рух ресурсів, формування глобальної системи виробництва, фінансової і господарчої інфраструктури.

У широкому значенні інтернаціоналізація означає участь банків в різних інтегрованих структурах (банківських консорціумах, банківських корпораціях, фінансових холдингових групах) та створення “наднаціональних банків”, якими є транснаціональні банки (Goldman Sachs, Merrill Lynch, Reiffeisenbank, Societe Generale, Citigroup та ін.), Міжнародний банк реконструкції та розвитку, регіональні банки розвитку (Європейський центральний банк, Азіатський банк розвитку, Африканський банк розвитку та ін.).

У вузькому значенні інтернаціоналізація банківської діяльності означає відкриття національними комерційними банками представництв, відділів та філій в інших державах, а також допуск іноземних банків на власний банківський ринок. Фактично такий підхід означає вільне створення філій іноземних фінансових установ в Україні та вихід українських банків на закордонні ринки.

Глобалізація – це новий, вищий ступінь інтернаціоналізації, на який вона почала підніматися з кінця XIX століття. Це – категорія, яка відображає процес обміну товарами, послугами, капіталом та робочою силою, що виходить за межі державних кордонів. Глобалізація почала досліджуватися зарубіжними науковцями давно, однозначного трактування щодо визначення її сутності, основних чинників, проявів та переваг не існує, оскільки зміни у світі відбуваються безперервно, і під їх впливом змінюються парадигма мислення та пріоритети суспільства. Згідно з комплексним підходом, глобалізація – це комплексне геополітичне, гео економічне, геокультурне явище, що має потужний ефект для усіх сторін життєдіяльності суспільства.

Глобалізація (фр. global – загальний, всесвітній, лат. globus – куля) – це категорія, яка відображає об’єктивний, закономірний процес розвитку

країн світу у вирішенні спільними зусиллями нагальних проблем майже у всіх галузях суспільного життя: торгівлі, інвестиціях, виробництві, послугах, фінансах, ринку робочої сили, медицині та ін. [56]. Тобто це процес, який за своїм масштабом або застосуванням охоплює весь світ. Глобалізація перетворюється в ідеологію та стратегію розвитку міжнародних фінансових інститутів, міжнародної фінансової інтеграції та інтенсифікації розвитку фінансових інновацій [101, с. 141].

Більшість науковців вважають, що наприкінці ХХ ст. розпочалася друга ера глобалізації, якій передувала еволюція глобальної економіки у ХІХ ст. Якщо “старий глобалізм” 80-х років ХІХ ст. означав лише систему мислення з її “глобальними проблемами сучасності”, то “новий глобалізм” – це вже економічна система, яка розвивається в напрямі нового суспільно-політичного ладу. Прихильники цього підходу зазначають, що кінець ХХ – початок ХХІ ст. ознаменований переходом від інтернаціоналізації господарського життя до глобалізації світового господарства [43, с. 14]. Найбільш категоричною щодо глобалізації є школа так званого “гіперглобалізму”, представники якої вважають, що у світі вже не існує кордонів. Національні держави втрачають своє значення.

Але з іншого боку, існують дослідники, які виступають проти гіперглобалізації. Вони не заперечують, що глобалізація є визначальною рисою міжнародної економіки, але основними детермінантами економічних процесів все ще вважають національні держави [209].

Узагальнюючи, можна сказати, що глобалізація – це процес всесвітньої економічної, політичної та культурної уніфікації, основними наслідками якого є міжнародний поділ праці, міграція в масштабах усієї планети капіталу, людських та виробничих ресурсів, стандартизація законодавства, економічних та технічних процесів, а також зближення культур різних країн. Це об’єктивний процес, який носить системний характер, тобто охоплює всі сфери життя суспільства. В результаті глобалізації світ стає більш зв’язаним і залежним від усіх його суб’єктів. Відбувається збільшення як кількості спільних для груп держав проблем, так і кількості та типів інтегрованих суб’єктів.

Передумовою процесів глобалізації була інформаційна революція, яка забезпечила технічну базу для створення глобальних інформаційних мереж, інтернаціоналізацію капіталу і посилення конкурентної боротьби на світових ринках, дефіцит природних ресурсів і загострення боротьби за контроль над ними, демографічний вибух, а також посилення техногенного навантаження на природу і накопичення зброї масового знищення, яке збільшує ризик загальної катастрофи. За останнє десятиліття кількість приватних інвесторів в Західній Європі збільшилася

майже в 5 разів, а в США учасниками фондового ринку є більше 55% всього населення країни.

Таким чином, у світі утворилася нова система устрою, яка стала домінантним чинником світового розвитку – це система глобалізму. В основу її покладено зрощування інтересів, стратегій та механізмів світового панування наддержав, глобальних транснаціональних корпорацій (ТНК) та міжнародних організацій.

Вітчизняні науковці вважають, що ключовим законом геополітичної економії глобалізму, як нової суспільно-політичної системи, є закон глобальної (тотальної) монополізації світової економіки й політики з боку наймогутніших держав, глобальних ТНК і глобальних міжнародних організацій, серед яких можна виділити СОТ, МВФ, Світовий банк та інші.

Глобалізація фінансових ринків передбачає усунення бар'єрів між внутрішніми та міжнародними ринками й розвиток багатоваріантних зв'язків між окремими секторами, тому поняття стабільності є фундаментальним для сучасної світової економіки, оскільки без достатнього рівня стійкості національних і світових фінансових ринків неможливо забезпечити економічне зростання й надійне функціонування фінансового сектора. Особливої актуальності ця проблема набуває в умовах активного розгортання глобалізаційних процесів у фінансово-кредитній сфері для країн із ринками, що розвиваються.

Банківська глобалізація – це процес розширення сфери діяльності великих банків за межі національних кордонів, що супроводжується створенням мережі зарубіжних філій, з одного боку, і зростанням числа іноземних банків – з іншого. Внаслідок інтернаціоналізації фінансових ринків, банківські установи стикаються із змінами кон'юнктури ринків не тільки національних, але і світових, що ще більш ускладнює управління банківськими установами. В умовах ринкової економіки можливість залучення додаткових ресурсів для банків однозначно зумовлена мірою їх фінансової стійкості. Зростає зацікавленість в якості фінансового становища банку з боку його клієнтів і власників. Фінансова стабільність банківської установи стає питанням її виживання, оскільки банкрутство в умовах ринку виступає вірогідним результатом фінансової діяльності нарівні з іншими можливостями.

До числа основних причин, котрі спричинили значні зміни в банківському секторі внаслідок глобалізації, можна віднести такі:

1. Розвиток ТНК і їх мережі в світі призводить до збільшення потреб в банківському обслуговуванні, в т.ч. в нових його формах.

2. Стратегію розвитку, тактику і захист від ризиків банки визначають, орієнтуючись не тільки на національну економіку, але і на зміни економічної ситуації у світі.

3. Уніфікація нефінансового, фінансового і банківського секторів в діяльності на внутрішньому і світовому ринках. При цьому слід враховувати те, що всередині країни фінансово-банківська система здійснює акумуляцію і перерозподіл фінансових ресурсів на національному рівні, а міжнародний ринок капіталів перетворюється на самостійний чинник розвитку світової фінансової системи.

4. Збільшення експансії банків на міжнародному ринку капіталу, особливо на фондовому ринку в секторі прямих капіталовкладень, впливає на грошову політику держави.

5. Збільшення наукоємних галузей економіки призводить до того, що інвестування та кредитування їх негативно впливає на прибутки і строки повернення кредитів.

6. Збільшення кількості і якості інформаційних послуг, що надаються клієнтам, стає одним з чинників конкурентоспроможності на ринку банківських послуг.

Вихід банківського капіталу за національні межі – це об'єктивний процес, неминучий наслідок тих змін в економіці, які відбуваються під впливом розвитку продуктивних сил, процесів конкуренції, інтернаціоналізації виробництва. В основі розвитку банківського капіталу лежать ті самі економічні процеси, які зумовлюють рух капіталу взагалі. Ефект економії на витратах спостерігається при зростанні обсягів виробництва не лише в промисловості, а й у кредитно-фінансовій сфері. Крім того, закономірне прагнення до збільшення прибутку, розширення свого ринкового сегмента, поліпшення конкурентної позиції стимулює процеси концентрації та централізації банківського капіталу. Нарощування промислового капіталу, концентрація виробництва також є об'єктивною передумовою зростання банків. Слідом за промисловими гігантами банківські установи долають національні межі й стають транснаціональними.

Взагалі транснаціональний капітал перетворився на самостійний важливий суб'єкт світової економіки завдяки адекватним його потребам транснаціональній банківській системі. Звільнившись від опіки національних держав, фактично вийшовши з-під їхньої юрисдикції, транснаціональний капітал у процесі тривалої економічної еволюції створив фінансові інституції – транснаціональні банки. Вони виконують усі основні фінансові функції, необхідні для забезпечення руху транснаціонального капіталу. Концентрація і централізація капіталу у банківській сфері супроводжувалися створенням різноманітних типів міжбанківських об'єднань як на комерційній, так і некомерційній основі. Оскільки вони сформувалися внаслідок посилення банківської конкуренції та потреби забезпечення фінансовими ресурсами зростаючих промислових гігантів, їхня мета полягала в узгодженні цінової політики у

сфері банківських послуг (банківські картелі), конкурентної стратегії (банківські холдинги, що на основі системи участі об'єднують ряд формально самостійних, проте ринково залежних фінансово-кредитних інституцій), реалізації великомасштабних проектів (банківські консорціуми) та ін. Із розвитком транснаціоналізації інших сфер бізнесу інтеграційні схеми в банківській діяльності також швидко набували транснаціонального характеру.

Виникнення та розвиток міжнародних банків часто пов'язані зі злиттями та поглинаннями в банківській сфері. Протягом останніх десятиліть спостерігається тенденція поглинання банків, розташованих за межами країни. Цей процес пояснюється низкою переваг, які отримують міжнародні банки. Зокрема, це можливість виконувати операції, заборонені або обмежені законодавством однієї країни, в іншій, стати «своїм» з погляду банківського законодавства країни, на яку поширюється діяльність, отримати готову інфраструктуру тощо.

Глобалізація фінансових ринків створює широкі можливості для об'єднання різноманітних фінансових інституцій, веде до панування на фінансових ринках корпорацій, які за своєю сутністю є супермаркетами фінансових послуг. Основу процесів транснаціоналізації капіталу і поширення міжнародних банків становить також утворення глобальних фінансових ринків і необхідність фінансового посередництва на них. Забезпечити безперервний рух грошей на світовому фінансовому ринку і потреби транснаціонального капіталу в різноманітних послугах такого рівня здатні лише міжнародні банки як міжнародні фінансові посередники.

Виділяють кілька етапів банківської глобалізації. Так, перший етап банківської глобалізації тривав до середини 60-х років і був позначений з такими особливостями: зрощенням банківського і промислового капіталу переважно на національному рівні; концентрацією і централізацією банків, інтенсивним зростанням банківських монополій; виникненням міжнародних спілок банків, кореспондентськими відносинами між банками, концентрацією міжнародної діяльності банків не на вивезенні капіталу, а на обслуговуванні зовнішньої торгівлі, тимчасовою співпрацею банків при реалізації конкретних оборудок, виникненням перших закордонних філій та відділень банків.

Другий етап почався з середини 60-х і закінчився на початку 80-х років. На цьому етапі відбувалося розширення зарубіжних ділових зв'язків, результатом якого було розширення старих і виникнення нових фінансових центрів, транснаціональних банків, які мали підрозділи в цих центрах, але продовжували орієнтуватися на зарубіжне обслуговування національних компаній. Відбувався бурхливий розвиток ринку єврокредитів в результаті збільшення попиту з боку країн-імпортерів

нафти і подальше його скорочення через те, що країни-позичальники неспроможні були обслуговувати нові позики. Тому почався пошук нових способів обслуговування клієнтів, що зумовив переорієнтацію банків на інвестиційну діяльність і розвиток ринку цінних паперів. Крім того, на цьому етапі банки через розвиток мережі філій перейшли на цілодобову роботу для того, щоб здійснювати торгівлю валютою у будь-який час на всіх основних ринках.

Третій етап бере початок у 80-х роках, коли значно зросли позабалансові валютні зобов'язання банків (купівля прав на здійснення операцій), збільшився обіг грошових ресурсів через міжнародні банківські установи та фондові біржі. При цьому закордонні філії і відділення банків все більше уваги приділяли обслуговуванню не національних, а іноземних промислових і торгових компаній. Прийнята Базельська угода, за якою встановлені стандарти капіталу банків. Завдяки злиттю капіталів транснаціональних компаній і транснаціональних банків утворився міжнародний фінансово-промисловий комплекс.

Початок сучасного етапу глобалізаційних процесів у банківській сфері позначений 1997 р., коли країни – члени СОТ підписали угоду про зняття з 1999 р. бар'єрів на ринках позикових капіталів і вільний доступ іноземних конкурентів до національних банківських, страхових і фінансових сфер.

Із поширенням глобалізаційних процесів умови функціонування українських банків істотно змінилися. Через механізми купівлі та створення фінансових установ стало можливим поглинання української банківської системи, яка менш конкурентоспроможна на світовому фінансовому ринку, системами більш розвинутих країн. Також спостерігається тенденція взаємопроникнення капіталу фінансового та виробничого секторів економіки та стирання кордонів фінансової діяльності на світовому ринку, що сприяє активізації обміну капіталами між різними країнами. Ці умови та особливості слід урахувати при розробці напрямів і рекомендацій щодо забезпечення стабільності банківської системи України. Тим більше, що головною причиною відставання України від розвинутих країн є неправильно обрані орієнтири державної фінансової політики. Після зміни державного ладу та прискореного переходу до ринкової економіки, проблеми розвитку фінансової системи практично не цікавили вищі державні інстанції, які досі все ще визначаються щодо своїх політичних інтересів та сфер відповідальності. Як наслідок, відчувається брак політичної стабільності, що утримує іноземних інвесторів від вкладення коштів у фінансову систему, а через її механізми – у розвиток економіки.

Інтеграція національної банківської системи у світовий банківський сектор відбувається за такими напрямками:

1. Наявність іноземного капіталу в національній банківській системі і національного – в банківських системах інших країн. Так, фінансова установа, яка отримала ліцензію в одній з країн – членів ЄС, може відкривати філії і надавати свої послуги в інших країнах – членах ЄС без додаткових дозволів. Закон, що передбачає можливість створення філії іноземних банків на території України і їх участь в системі гарантування депозитів, вже переданий НБУ для затвердження. В ньому сформульовані основні вимоги до іноземних банків і їх філіалів, які хочуть здійснювати операції на території України. Серед них – мінімальний розмір приписного капіталу філіалу не менше 5 млн. євро, капіталу материнського банку – не менше 50 млн. євро; активи банку – не менше 500 млн. дол. США; рейтинг надійності банку – не нижче AA+; наявність угод з органами контролю країни, де знаходиться материнський банк.

2. Встановлення прямих кореспондентських відносин з іноземними банками.

3. Участь національних банків в міжнародних банківських організаціях і платіжних системах.

Першим досягненням у сфері представництва в міжнародних економічних організаціях були вступ України до МВФ і вступ до Світового банку – провідних міжнародних валютно-фінансових установ. Це відбулося одночасно в 1992 р. Україна почала користуватися кредитами цих установ з метою розвитку і реструктуризації економіки, стабілізації національної валюти. Відносини з міжнародними організаціями складаються не просто, тому що в Україні ще не створена чітка система контролю за цільовим і результативним використанням іноземних кредитів, а також внаслідок нав'язування цими організаціями своїх моделей економічної поведінки. Однак в цілому відносини сприятливо впливають на соціально-економічну ситуацію в нашій країні. Цей вплив не обмежується тільки фінансово вигідними умовами кредитів, а й сприяє розширенню діяльності приватних кредиторів та інвесторів.

4. Співпраця України з міжнародними фінансовими організаціями на рівні Національного банку.

Наслідки інтеграції банківських систем у світовий фінансовий ринок оцінювати однозначно не можна. Існують і позитивні і негативні наслідки. До позитивних наслідків цих процесів можна віднести:

1. Розвиток можливостей залучення капіталу із економічно розвинутих країн до країн з низьким рівнем заощаджень, але багатим потенціалом зростання.

2. Використання іноземних інвесторів для кредитування малого та середнього бізнесу, а також сприяння розвитку та впровадженню новітніх банківських технологій і продуктів.

До основних негативних наслідків глобалізації для національних банківських систем можна віднести наступні:

1. Збільшення впливу економічно розвинених держав і міждержавних об'єднань на розвиток національної банківської системи та економіки в цілому.

2. Розбіжність інтересів іноземних банків з інтересами держави при фінансуванні пріоритетних галузей економіки.

3. Можливість іноземних банків контролювати весь цикл формування і використання фінансових потоків в державі.

4. Виникнення втрат у вкладників національних банків внаслідок зниження депозитних ставок.

Таким чином, дослідження питання банківської глобалізації дає змогу зробити висновки про те, що:

- стратегічним напрямом розвитку національної банківської системи України має стати її спрямованість у світовий банківський простір на основі глобалізації фінансових ринків;

- основою інтеграції національної банківської системи у світову є концентрація українського банківського капіталу та зростання капіталізації, що сприятиме підвищенню її фінансової стійкості та надійності;

- посилення конкуренції на ринку банківських послуг України сприятиме зниженню вартості фінансових ресурсів та зростанню їхньої доступності для підприємств і населення;

- збільшення присутності іноземного капіталу в національній банківській системі має відбуватися з урахуванням усіх позитивних та негативних чинників, потенційних ризиків на основі світового досвіду для того, щоб забезпечити дотримання національних інтересів та недопущення загроз фінансовій безпеці країни.

5.2. Удосконалення інструментів монетарного регулювання економіки України з урахуванням досвіду європейського центрального банку

Фундаментальні зміни економічної політики європейських країн, спрямовані на забезпечення успішного функціонування Економічного і валютного союзу (ЕВС), пов'язані із двома найвагомішими моментами: по-перше, це необхідність дотримання стійкої загальної конвергенції умов економічного розвитку країн-членів «зони євро», що передбачає наявність у всіх їхніх економіках низького рівня інфляції, здорових державних фінансів та стабільних курсів валют; по-друге, це застосування

уніфікованих механізмів грошово-кредитного регулювання, що здійснюється Європейським центральним банком (ЄЦБ) та підпорядкованими йому національними центральними банками з метою підтримання стабільності цін, а також сприяння загальній економічній політиці ЄС.

За таких обставин реалізацію стратегічної мети реформування вітчизняної економіки щодо її поступової інтеграції у європейські структури можна було б розглядати з позицій вирішення такого важливого завдання, як поступова адаптація фінансово-кредитної системи нашої країни до прийнятих у ЄВС стандартів. Цілком очевидно, що шляхи розв'язання цього завдання перебувають як у макроекономічній площині, так і в рамках функціонування центрального банку як головного державного органу монетарного регулювання економіки. Макроекономічні аспекти даної проблеми визначаються можливостями обрання в якості стратегічних цілей економічної політики України «критеріїв конвергенції», сформульованих у Маастрихтському договорі для участі країн у «зоні євро»: 1) забезпечення стабільного рівня цін (не більше 1,5 процентних пункти від середнього рівня трьох країн ЄС із найбільш стабільними показниками інфляції); 2) забезпечення стабільного обмінного курсу національної валюти; 3) низький рівень дефіциту державного бюджету (не більше 3% від ВВП) і державного боргу (не більше 60% ВВП); 4) забезпечення стійкої динаміки довгострокових процентних ставок (не вище 2 процентних пунктів від середнього рівня трьох країн ЄС із найбільшою стабільністю цін).

Що стосується діяльності центрального банку, то можливості удосконалення механізму грошово-кредитного регулювання залежать від ефективності застосування основних інструментів монетарного впливу на економіку, що використовуються центральними банками розвинутих країн та на сьогодні набувають певних уніфікованих форм в рамках функціонування ЄЦБ, загалом, визначаючи застосування ним трьох груп інструментів: 1) обов'язкових резервів, 2) постійно діючих механізмів рефінансування та 3) операцій на відкритому ринку.

Оцінюючи діяльність Національного банку України в системі заходів державної економічної політики, необхідно відзначити значний прогрес у плані використання ринкових інструментів монетарного регулювання, що де-факто охоплюють набір тих же трьох ключових важелів: 1) мінімальні обов'язкові резерви; 2) політику облікової ставки, що визначає умови рефінансування комерційних банків; 3) операції на відкритому ринку. Водночас безпосередні практичні аспекти їх застосування потребують ще досить серйозних заходів із удосконалення самих механізмів монетарного регулювання, що має бути спрямовано на досягнення максимального рівня відповідності умовам функціонування ЄВС і Європейської системи

центрального банку, а відтак вимагає більш детального, послідовного вивчення зазначених інструментів.

Мінімальні обов'язкові резерви являють собою інструмент монетарного регулювання економіки, суть якого полягає у встановленні для комерційних банків обов'язкової норми ресурсів (в процентному відношенні від величини залучених пасивів), які вони зобов'язані зберігати в центральному банку. Вперше мінімальні обов'язкові резерви для комерційних банків на офіційному рівні були запроваджені у США, досвід яких пізніше було перейнято іншими центральними банками і на сьогодні цей інструмент грошово-кредитного регулювання застосовується майже у всіх країнах з розвинутими ринковими відносинами, включаючи ЄС.

Нині основною функцією мінімальних обов'язкових резервів є вплив на кредитний потенціал комерційних банків з метою регулювання кількості грошей в обігу. Рівень мінімальних резервних вимог, що встановлюється центральним банком, безпосередньо впливає на кількісні параметри кредитування банківською системою економіки і, в кінцевому підсумку, визначає обсяг грошової маси.

Особливості впливу змін норм обов'язкових резервів на кредитну активність комерційних банків, а відтак і динаміку грошової маси виражаються через зміну грошової бази, яка включає окрім готівки в обігу ще й величину банківських резервів. Врешті величина грошової бази, на яку центральний банк країни має безпосередній вплив саме через регулювання норм обов'язкових резервів, у ринкових умовах слугує основою впливу відповідного монетарного регулятивного механізму на грошову масу, а будь-які зміни у грошовій базі так чи інакше мають позначатися і на кількості грошей в обігу. Це загалом характеризує зміну мінімальних обов'язкових резервів як досить дієвий інструмент, здатний справляти активний вплив на можливості комерційних банків кредитувати економіку. Тому, незважаючи на певні дискусії у виборі важелів грошово-кредитного регулювання ЄЦБ, загалом, було визнано необхідність обов'язкових резервів у якості ефективного механізму підтримання ліквідності кредитних інститутів, а також забезпечення стабільної кон'юнктури грошового ринку євро.

Безпосередня дія зазначеного механізму залежить від величини встановленого центральним банком нормативу обов'язкових резервних відрахувань, що мають здійснюватись комерційними банками. У переважній більшості розвинутих країн мінімальні обов'язкові резерви встановлюються відносно пасивів банківських установ, хоча в окремих країнах (наприклад, в минулому у Франції), можуть встановлюватись і стосовно активів, що визначає їхню залежність від величини наданих кредитів. Загалом, резервні вимоги поширюються або на загальну

величину пасиву банківського балансу, або на окремі його статті (в абсолютних сумах на конкретну дату чи на їх приріст за певний період). На сьогодні, згідно методики ЄЦБ, резервні вимоги поширюються на всі види банківських депозитів та емітованих цінних паперів, за виключенням зобов'язань по відношенню до кредитних інститутів, що формують обов'язкові резерви, а також установ Європейської системи центральних банків. Власне ж сам норматив обов'язкового резервування, встановлений нині ЄЦБ складає 2% (при офіційно закріплених можливостях його зміни від 0 до 10%). Виконання комерційними банками вимог ЄЦБ щодо мінімального обов'язкового резервування здійснюється шляхом підтримання необхідного залишку грошових коштів на кінець дня на кореспондентському рахунку у відповідному національному центральному банку. При цьому на відміну, скажімо, від Федеральної резервної системи США, Європейським центральним банком не приймаються до зарахування в резерви залишки готівки в касах комерційних банків.

Аналіз досвіду реалізації монетарної політики Європейського центрального банку дозволяє зробити висновок про те, що загальну схему застосування мінімальних обов'язкових резервів Національним банком України можна вважати у достатній мірі наближеною до діючої практики розвинутих країн. Водночас необхідно відзначити і наявність суттєвих розбіжностей, котрі умовно слід поділити на три основні групи, за якими в принципі можна визначити шляхи подальшого удосконалення системи обов'язкового резервування для комерційних банків нашої країни.

По-перше, якщо розглянути механізм визначення періоду для нарахування резервів, то цілком очевидно є розбіжність між подекадним, а в період кризи і щоденним нарахуванням резервів, встановленим методикою НБУ, та методами ЄЦБ, згідно яких банки формують резерви із запізненням на 1 місяць і 24 дні. У цьому плані доцільно було б розглянути можливості збільшення періоду розрахунку резервів українськими комерційними банками (принаймні до 30 днів), що могло б стати умовою досягнення належної еластичності системи обов'язкового резервування, а розрахунковий період дозволяв би належним чином враховувати коливання залишків депозитів і планувати відповідні активні операції банків, забезпечуючи відповідну дохідність.

По-друге, на відміну від України, ЄЦБ на суму середнього значення обов'язкових резервів протягом періоду підтримання нараховуються і сплачуються проценти шляхом їх зарахування на рахунок комерційного банку. Тому для вирішення проблеми неефективного використання значних сум, сформованих комерційними банками ресурсів, Національному банку слід було б розглянути можливості нарахування плати за сформовані комерційними банками резерви (принаймні у розмірі

половини встановленої облікової ставки), що могло б стати важливими засобом підвищення ефективності функціонування кредитних установ загалом.

По-третє, з метою підвищення ефективності механізму обов'язкового резервування можна було б запропонувати ряд заходів, котрі стосуються передусім диференціювання величини резервних вимог. Таке диференціювання можна здійснювати за кількома критеріями: 1) за строками залучення коштів – чим вони коротші, тим вищі ставки резервування і навпаки; 2) за абсолютними сумами коштів, внесених на банківські депозити; 3) залежно від типів кредитних установ, їх розмірів, а також вибору пріоритетів при здійсненні активних операцій.

Саме запровадження елементів диференціювання резервних вимог за різними критеріями слід вважати одним із найбільш перспективних напрямів розвитку обов'язкового резервування в системі заходів монетарного регулювання економічних процесів, що може підвищити їхню гнучкість та ефективність. Загалом же, реалізація означених вище напрямів вдосконалення системи мінімальних обов'язкових резервів може створити оптимальну схему застосування Національним банком України резервних вимог як інструмента впливу на діяльність комерційних банків, адекватного системі, що використовується нині Європейським центральним банком.

Щодо політики облікової ставки, то вона є важливою складовою монетарного регулювання, яка полягає у змінах процента за позиками, котрі центральний банк надає комерційним банкам, що відображається на кредитному потенціалі останніх. Власне, саме поняття облікової ставки історично пов'язане з діяльністю центрального банку з переобліку векселів, представлених комерційними банками з метою відновлення ресурсів, вкладених в кругообіг капіталів підприємств реального сектора, тобто по суті рефінансування. У зв'язку з цим, політику облікової ставки слід розуміти не лише у вузькому значенні – як зміну офіційної процентної ставки центрального банку, а й у широкому, що має охоплювати регулювання сукупності умов кредитування центральним банком комерційних банків.

Нині діючий набір інструментів ЄЦБ, що використовується ним для рефінансування комерційних банків, загалом охоплює, так звані, постійно діючі кредитні і депозитні механізми, які дозволяють впливати на ліквідність банківських установ країн ЄС. До їх складу належать:

- депозитні операції (“вікно” залучення короткострокових депозитів – deposit facility), що дозволяють комерційним банкам розміщувати короткострокові депозити в національних центральних банках по заздалегідь обумовленій процентній ставці. Як правило, строки депозитів встановлюються ЄЦБ в один операційний день (тобто це депозити

овернайт), а процентні ставки за ними утворюють нижню межу одноденних міжбанківських кредитів ринку євро;

- кредитні операції (“вікно” короткострокового кредитування – marginal lending facility), що дозволяють комерційним банкам отримати короткострокові позики на поповнення своєї ліквідності у національних центральних банків під визначене забезпечення.

Власне сам механізм надання позик національними центральними банками ЄЦБ жорстко не регламентується, а відтак він може охоплювати такі різноманітні види рефінансування, як: переоблік векселів (позички надаються комерційним банкам шляхом купівлі у них векселів підприємств реального сектора, попередньо облікованих цими банками); ломбардні кредити (позики під заставу цінних паперів – комерційних і казначейських векселів, державних облігацій та інших надійних зобов’язань, перелік яких визначається центральним банком); операції РЕПО (угоди про зворотній викуп, що являють собою продаж цінних паперів на умовах їх зворотного викупу через певний строк за фіксованою ціною, яка включає ставку процента або її еквівалент); кредитні аукціони (проводяться у формі задоволення центральним банком аукціонних заявок комерційних банків на отримання кредитних ресурсів); прямі кредити (як правило, у форму овердрафту по кореспондентському рахунку комерційного банку в національному центральному банку).

Нині в Україні, згідно чинних нормативних актів Національного банку, передбачена можливість реалізації усіх зазначених форм рефінансування. Проте в різні періоди реформування економіки їх практичне застосування впроваджувалось поступово, в міру формування ринкових механізмів впливу на господарські процеси. Поетапний розвиток даних операцій здійснювався від прямих кредитів, що були свого роду початковим етапом на шляху вдосконалення кредитного обслуговування комерційних банків (щоправда не у формі овердрафту, а як наслідок централізованого розподілу ресурсів) у 1992-1994 рр. – до кредитних аукціонів у 1994-1997 рр. і до ломбардного кредитування (з 1996 р.), а також операцій РЕПО (з 1997 р.). Нині основними формами рефінансування Національним банком України комерційних банків, особливо в період кризових явищ на фінансовому ринку 2008-2009 рр., залишаються переважно постійно діючі лінії рефінансування, стабілізаційні кредити, операції прямого РЕПО та операції з обміну іноземної валюти на національну валюту з метою підтримання ліквідності банків (своп).

Що ж стосується базових вимог Європейського центрального банку до порядку надання кредитів рефінансування, то вони стосуються насамперед видів цінних паперів, що використовуються в якості забезпечення і мають відповідати високим параметрам надійності і

ліквідності (наприклад, наявність юридичної адреси емітента в «зоні євро», котирування на фондових ринках ЄС, високий рейтинг одного із провідних рейтингових агентств тощо). Такі параметри вочевидь можуть стати об'єктивною перешкодою для оцінки операцій рефінансування НБУ як таких, що адекватні європейським стандартам.

Крім того, складні умови функціонування перехідної економіки суттєво обмежують не лише можливості впливу політики облікової ставки центрального банку на економічні процеси, а й навіть використання її просто у якості індикатора господарської кон'юнктури та загальної оцінки спрямування монетарної політики центрального банку. Однак і в сучасних умовах облікова ставка Національного банку має більшою мірою декларативний, аніж регулятивний характер в силу незначних обсягів кредитування центральним банком комерційних банків та спрямування останніми значних обсягів ресурсів на ринок держзобов'язань. Таким чином, маємо зворотну реакцію: не ринкові ставки реагують на зміну облікової політики центробанку (як це має місце у європейських країнах), а навпаки – ставки міжбанківського кредитування та дохідність ОВДП у кінцевому підсумку визначали динаміку облікової ставки НБУ. Тому в якості основного напрямку вдосконалення політики облікової ставки і механізму рефінансування слід вважати розширення можливостей комерційних банків отримувати кредити в Національному банку, що в принципі можливо в разі зміни пріоритетів у його кредитній активності з ринку держоблігацій на позичкові операції з комерційними банками.

Реалізація указанного завдання дала б можливість суттєво розширити сфери застосування політики облікової ставки саме як інструмента монетарного регулювання. При цьому важливо пам'ятати, що адекватна реакція ринку на зміну процентних ставок центральним банком можлива лише за умов існування адекватного конкурентного середовища на ринку банківських послуг, коли належний стан ліквідності комерційних банків і доступ до централізованих кредитних ресурсів дозволяє вести ефективну конкурентну боротьбу за клієнта ціновими методами.

Ще одним важливим інструментом монетарного регулювання економіки є операції на відкритому ринку, зміст яких утворює купівля або продаж центральним банком цінних паперів з метою впливу на ресурсну базу комерційних банків. Здійснювані центробанком операції з купівлі чи продажу цінних паперів з власного портфеля безпосередньо позначаються на кредитних можливостях банківської системи загалом.

Обсяг цінних паперів, що перебувають у розпорядженні центрального банку, безпосередньо корелює з кредитними можливостями комерційних банків, позаяк операції на відкритому ринку визначають розподіл індивідуальних портфелів активів банківських установ. При цьому об'єктом зазначених операцій можуть слугувати державні зобов'язання,

облігації місцевих органів влади, казначейські векселі, безпроцентні казначейські зобов'язання та інші першокласні цінні папери, перелік яких визначається центральним банком. Як правило, основним об'єктом операцій центральних банків на відкритому ринку у розвинутих країнах виступають найбільш надійні цінні папери – боргові зобов'язання держави.

Вперше даний інструмент реалізації грошово-кредитної політики почав застосовуватись у 20-ті рр. в США, а в 30-ті рр. – і у Великобританії, що було пов'язано із високим рівнем розвитку ринку цінних паперів у цих країнах. Нині операції на відкритому ринку здійснюються центральними банками практично усіх розвинутих країн та по суті визнані у якості основного інструмента грошово-кредитного регулювання, що використовується Європейським центральним банком.

Активне застосування операцій на відкритому ринку зумовлене рядом переваг даного інструмента монетарного регулювання (зокрема, належної контрольованості, позаяк обсяги здійснюваних операцій залежать від величини портфеля цінних паперів у центробанку або ж наміченої величини щодо збільшення резервів комерційних банків, а також достатнього рівня гнучкості, оскільки в разі припущення помилки у прогнозі ситуації на грошовому ринку, її можна порівняно легко виправити, вдавшись до контрактивних дій). Важливість же даного інструмента для Європейського центрального банку визначається передусім необхідністю забезпечення активного коригування процентних ставок грошового ринку євро, а також регулювання ліквідності банківських установ у країнах ЄС, що може досить оперативно позначитись на обсягах кредитування і грошової маси, а відтак і рівневі інфляції в країнах «зони євро».

Оцінюючи практичні аспекти реалізації операцій на відкритому ринку, необхідно звернути увагу на порівняно широкий набір їхніх видів, використовуваний ЄЦБ для монетарного регулювання:

- основні операції з рефінансування, що здійснюються шляхом щотижневого викупу у комерційних банків зобов'язань із 14-денним строком погашення та з фіксованою процентною ставкою;
- довгострокові операції з рефінансування, що проводяться кожного місяця у формі стандартних аукціонів за голландською або американською системою із наданням кредитів терміном до 3 місяців;
- операції «тонкого настроювання», що можуть здійснюватись у формі кредитних і депозитних угод, прямого і зворотного РЕПО, а також валютних свопів з метою впливу на кредитні ставки і ліквідність кредитних інститутів у разі непередбачуваних коливань кон'юнктури на грошовому ринку євро;

- структурні операції, що проводяться з метою зміни структури балансу і ліквідності банківської системи у взаєминах з ЄЦБ через емісію боргових сертифікатів і дисконтних боргових зобов'язань.

Як бачимо, в системі інструментів грошово-кредитного регулювання ЕВС поняття операцій на відкритому ринку розглядається у значно ширшому контексті, аніж це прийнято, скажімо, у практиці Федеральної резервної системи США, тобто це не просто операції на ринку державних цінних паперів, а широкий набір інструментів регулювання ліквідності кредитних інститутів, здатний справляти вагомий вплив на ситуацію на грошовому ринку країн «зони євро».

Переваги операцій на відкритому ринку в системі заходів реалізації монетарної політики вказують на необхідність їх активного розвитку і в Україні. Однак нині вони не набули ще визнання у якості основного важеля впливу центрального банку на перебіг макроекономічних процесів і кредитне забезпечення економіки. Незважаючи на те, що статтями 25 і 29 Закону України «Про Національний банк України» дані операції віднесено до числа основних засобів грошово-кредитної політики, їх практична реалізація пов'язана із певними труднощами.

Насамперед необхідно відзначити, що в якості об'єктів операцій на відкритому ринку законодавством визначено не лише казначейські зобов'язання, а й власні зобов'язання НБУ (депозитні сертифікати), комерційні векселі, інші цінні папери та боргові зобов'язання. Відсутність же конкретизації щодо останніх, низький рівень розвитку корпоративних цінних паперів (як у плані капіталізації, так і інфраструктури), а також світовий досвід реалізації грошово-кредитної політики центральними банками в розвинутих країнах вказують на пріоритетність використання саме державних боргових зобов'язань в якості основного об'єкту провадження регулятивних заходів через операції на відкритому ринку.

Однак неефективна політика уряду у сфері державних запозичень протягом 1996-1998 рр., виявом чого стала надмірна емісія боргових зобов'язань та штучне утримання їх надвисокої дохідності, в кінцевому підсумку призвела до краху ринку ОВДП в Україні та підриву довіри інвесторів до даного виду вкладень, позбавивши Національний банк головного об'єкту реалізації операцій на відкритому ринку, внаслідок чого НБУ перетворився на головного покупця державних боргових зобов'язань. У таких умовах вести мову про розвиток операцій на відкритому ринку в якості активного інструмента монетарного регулювання досить проблематично, позаяк спершу має бути відроджений сам ринок державних цінних паперів – насамперед у плані відновлення у потенційних інвесторів довіри до облігацій, що може бути забезпечено лише при беззастережній гарантії з боку Міністерства фінансів своєчасної виплати основного боргу та процентів за державними зобов'язаннями.

Разом з тим, нарівні із завданнями щодо раціоналізації фінансової політики для розвитку операцій на відкритому ринку як засобу монетарного регулювання певних заходів слід вжити і Національному банку України. Йдеться передусім про необхідність перегляду політики центрального банку нашої країни, за якої він виступає як генеральний агент з обслуговування, розміщення та погашення облігацій. Природно, що дана функція покладає на НБУ цілком визначені обов'язки щодо розміщення державних облігацій на первинному ринку державних цінних паперів через проведення аукціонів. Однак неприродним з економічної точки зору є діяльність центрального банку, спрямована на викуп ОВДП у разі відсутності попиту на них у інших учасників торгів. Тому основний шлях до оптимізації емісійної діяльності центробанку і ефективного використання на практиці операцій на відкритому ринку як інструмента монетарного регулювання полягає у відмові Національного банку від операцій щодо вкладання коштів у ОВДП на первинному фондовому ринку.

На сьогодні ж головним інструментом монетарного регулювання Національного банку в системі операцій на відкритому ринку, що певною мірою можна вважати наближеним до практики реалізації монетарної політики ЄЦБ, є випуск депозитних сертифікатів. Являючи собою свідоцтва про депонування коштів комерційних банків в системі електронного обігу Національного банку, депозитні сертифікати розміщуються на аукціонах, про умови яких (максимальна чи мінімальна сума, строк дії сертифікату, стартова ціна продажу, дата погашення) банківські установи ставляться до відома окремими електронними повідомленнями. Дохід власника сертифікату визначається у вигляді фіксованої процентної ставки річних, яка встановлюється на період випуску сертифікату, виходячи із пропозицій комерційних банків.

Врешті випуск депозитних сертифікатів можна оцінити як форму «зворотного рефінансування», при якому кредитуються не комерційні банки, а центральний банк, метою якого є обмеження ресурсної бази комерційних банків з огляду на ситуацію на грошовому ринку та можливості наростання інфляційної напруженості в економіці. Врешті, використання Національним банком власних депозитних сертифікатів в якості важеля реалізації монетарної політики можна вважати до деякої міри вимушеним з огляду на низку тих проблем, котрі супроводжують становлення і розвиток у нашій країні повноцінного ринку державних цінних паперів. Очевидно, що за умов існування цих проблем розвиток операцій на відкритому ринку на сьогодні може здійснюватись у напрямі розширення набору важелів впливу на діяльність кредитних інститутів, за наведеним вище складом інструментів, котрі використовуються Європейським центральним банком.

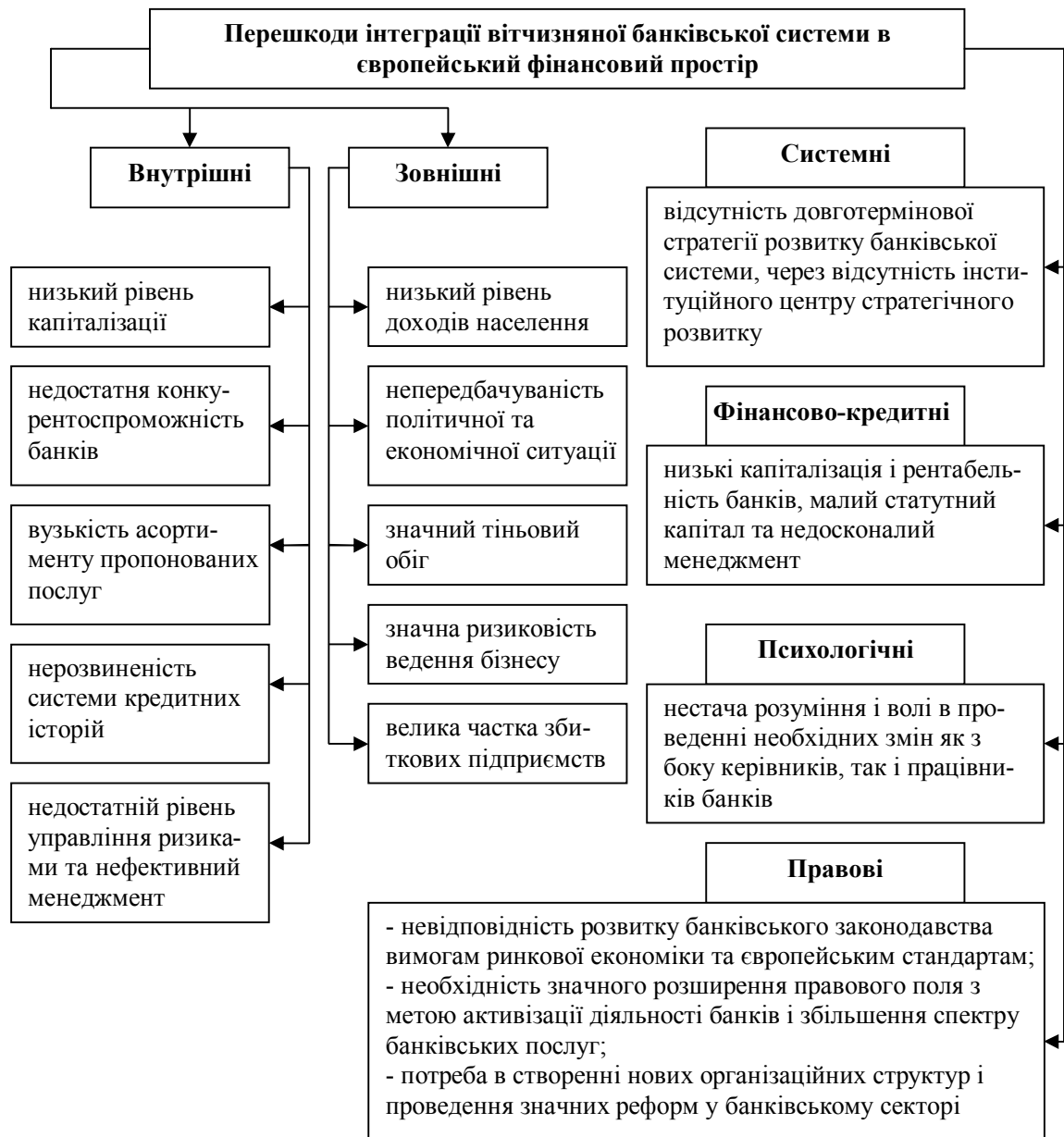
5.3. Проблеми та напрями підвищення ефективності роботи банківської системи в умовах євроінтеграційних процесів

Євроінтеграційні наміри України внесли зміни до розвитку її економіки і, зокрема, до фінансової сфери. Суттєво ці зміни торкнулись розвитку банківської системи, яка є системоутворюючою ланкою фінансово-кредитного ринку. Суть цих змін проявляється у збільшенні присутності іноземних банків, необхідності імплементації норм банківського законодавства, чинних в ЄС, та європейських методів ведення банківського бізнесу у вітчизняну практику.

Перспективи участі України у євроінтеграційних процесах зумовлюють потребу визначення напрямів та обґрунтування принципів адаптації умов діяльності усіх секторів національної економіки до вимог економічної глобалізації та регіоналізації. З огляду на це особлива увага в процесі вдосконалення інституційного забезпечення євроінтеграційних процесів повинна приділятися фінансово-кредитній системі, зокрема її банківському сектору.

Важливими напрямками розвитку банківської сфери в більшості розвинутих країн є уніфікація діяльності зі збереженням національних традицій, поєднання державного нагляду та регулювання ринку банківських послуг з поетапною лібералізацією та дерегуляцією, поширення та вдосконалення інформаційних технологій, загострення конкуренції, а також зростання ризиковості, що, за недосконалості системи управління ризиками, призводить до кризових явищ у банківському секторі. Усе це зумовлює актуальність розроблення проблематики ефективного розвитку банківської системи України в умовах євроінтеграції.

Банківській системі України притаманні ті ж загальні принципи, які характеризують діяльність банківських систем країн ЄС і безпосередньо Центральної та Східної Європи (дворівнева побудова, розділення функцій центрального банку та всіх інших банків, контроль за діяльністю банківських установ). Однак вони здійснили реформування своїх банківських систем значно швидшими темпами, ніж Україна, що зумовило вищий рівень конкурентоздатності їхніх банків, якщо порівнювати з українськими, та вищу ефективність їх розвитку. Крім того, інтеграції вітчизняної банківської системи в європейський фінансовий простір перешкоджають як зовнішні, так і внутрішні чинники, а також перешкоди системного, фінансово-економічного, правового, психологічного характеру (рис. 5.1).

Рис. 5.1. Перешкоди інтеграції вітчизняної банківської системи в європейський фінансовий простір*

*Примітка: складено на основі [46 с. 7-8; 134 с. 9; 146 с. 292].

Таким чином, шляхами до подолання відставання в розвитку банківської системи України від європейських країн мають стати підвищення ефективності її роботи, імплементація європейських норм регулювання діяльності, підвищення рівня конкурентоспроможності вітчизняних банків, полегшення їх доступу до ринку європейських кредитних ресурсів.

Відмітимо, що ознаки інтеграції національної банківської системи в європейський фінансовий простір полягають у забезпеченні вільного руху капіталів та заощаджень, вільному доступі акцій на фондовій біржі європейських країн, підвищення ліквідності фінансових ринків, створенні

ефективної ринкової економіки, забезпеченні подолання конкурентного тиску з боку ЄС.

Саме тому забезпечення перетворень у банківській системі України сприятиме прискоренню темпів європейської інтеграції, налагодженню більш тісного міжнародного економічного співробітництва і підвищенню конкурентоспроможності вітчизняних банків на ринку банківських послуг, дасть можливість збалансувати інтереси банків та клієнтів. Разом це дозволяє визначити шлях до інтеграції банківської системи України в європейський фінансовий простір [46, с. 6-7] (рис. 5.2).

Рис. 5.2. Шлях до інтеграції банківської системи України в європейський фінансовий простір.

Відмітимо, що в Україні, на відміну від європейських країн, немає довгострокової стратегії монетарної політики, за допомогою якої визначались би інструменти грошово-кредитної політики на довгостроковий проміжок часу. Основні засади грошово-кредитної політики приймаються на рік і в них не визначено інструментів монетарної політики на значний часовий проміжок, які б дозволили прогнозувати розвиток економіки. З огляду на це, підтверджується необхідність поступового переходу до таргетування інфляції з метою вжиття антиінфляційних заходів у тісному поєднанні із заходами розвитку реального сектора економіки.

Для виконання поставлених цілей Національному банку України бракує функціональної незалежності. Він повинен отримати більшу свободу в здійсненні грошово-кредитної політики та нагляду за фінансовим сектором. Тому необхідне посилення незалежності Національного банку України, в тому числі шляхом внесення змін до Закону «Про Національний банк України» з метою приведення його у відповідність до стандартів ЄС [155, с. 122].

Поглиблення інтегрованості економіки України до європейського та світового фінансового ринків означає, що інструменти контролю за рухом капіталу втрачають свою ефективність. Як результат, вони лише призводять до зростання трансакційних витрат, пов'язаних із рухом капіталу, однак не обмежують його. Відмітимо, що Україна контролює практично всі типи операцій з капіталом, однак численні інструменти контролю за ними є несистематичними і недостатньо узгодженими між собою. Крім того, інструменти контролю несиметрично визначають правила, що регулюють припливи та відтоки капіталу, операції резидентів і нерезидентів

Відповідно до аналізу розвитку вітчизняної банківської системи та ґрунтуючись на світовому досвіді, можна запропонувати таку послідовність дій щодо лібералізації руху капіталу:

- ухвалення закону, який би регулював транскордонні потоки капіталу і замінив велику кількість чинних нормативних актів. У новому законі вільний рух капіталу та відсутність контролю будь-якого виду повинно бути проголошено як кінцеву мету лібералізації;
- перехід до сучасних інструментів управління на основі плаваючого валютного курсу і таргетування інфляції;
- запровадження нагляду за банками на основі оцінки ризиків і поліпшення можливості прогнозування волатильних короткострокових потоків капіталу, а також управління ними. Для цього необхідно буде узгоджувати політику лібералізації руху капіталу із запровадженням таргетування інфляції та програмою розвитку фінансового сектору [192, с. 79].

Однак, зазначимо, що розгортання процесів фінансової глобалізації протягом останніх років призвело до виникнення певного парадоксу, сутність якого в тому, що лібералізація руху капіталу спочатку сприяє притоку прямих інвестицій і підвищенню ефективності національних економік, а потім, завдяки руху спекулятивного капіталу й нарощуванню обсягів боргових зобов'язань, спричиняє високий ступінь залежності та, відповідно, рівень ризиків від тенденцій розвитку глобального ринку [184, с. 14].

Притаманна фінансовим ринкам циклічність розвитку засвідчує наявність поперемінних економічних бумів та спадів, основою чого стають фінансові спекуляції, які проявляються в мінливій динаміці цін на біржові товари, цінні папери, валюту, нерухомість. Останній приклад – іпотечна криза США 2007 р., яка ще не закінчилась і має негативний мультиплікативний ефект дії фінансових ринків світу та інших ринків у різних країнах [150, с. 102].

Варто зазначити, що банківська система України сьогодні є повністю відкритою для входження іноземного капіталу. Загалом, основним

спонукальним фактором входження іноземних банків на український ринок є бажання отримання більш високого прибутку за умови прийнятної ризику. Позитивні чинники та імовірні ризики входження іноземного капіталу в Україну проаналізовано у додатку 1.

Відмітимо, що прихід іноземного капіталу може викликати як позитивні, так і негативні наслідки в кожному з виділених параметрів, що стимулює банківську систему адаптуватися до нових змін. До прикладу, іноземні банки, з одного боку, сприяють насиченню приймаючих банківських систем необхідними кредитними ресурсами, а з іншого – схильні до стратегії “збирання вершків” – вибіркового кредитування, що надає перевагу іноземним підприємствам або ж великим місцевим компаніям, дискримінуючи решту корпоративних позичальників.

Отже, експансія іноземних банків може мати суперечливий характер. Наприклад, для державних органів влади приплив капіталу з-за кордону, з одного боку, став вирішенням проблеми залучення інвестиційних ресурсів, а з іншого – загостренням проблеми економічного суверенітету держави. Зростання мобільності міжнародного банківського капіталу збільшує не тільки шанси країн, що розвиваються, на отримання інвестиційних вливань, а й ризики його відтоку у найбільш несприятливий для економіки момент. Також існує ризик перерозподілу інвестиційних потоків на користь підприємств з іноземним капіталом, торговельного та споживчого секторів, що негативно впливає на відтворення засобів виробництва на інноваційній основі.

Відмітимо, що існують ряд факторів, які визначають характер, спрямованість і силу впливу іноземного банківського капіталу на банківську систему, які подані в додатку 3.

Таким чином, ми приходимо до висновку, що однозначної відповіді на питання про позитивний чи негативний характер діяльності іноземних банків не існує, оскільки це залежить від комбінації перерахованих вище факторів. Однак при розгляді конкретної економічної ситуації, що склалася у визначеній банківській системі, уповноважені органи влади мають змогу, комплексно оцінивши переваги та ризики, розробити ефективний інструментарій регулювання експансії іноземних банків. У цьому контексті важливими завданнями регулятивних органів країн-реципієнтів є постійний моніторинг параметрів експансії іноземних банків для створення адекватної системи регулювання і нагляду з метою максимізації переваг і мінімізації ризиків, пов'язаних з приходом міжнародних інвесторів [106, с. 150-153].

Однак, потрібно розуміти, що в подальшому, з урахуванням тенденцій глобалізації економічних процесів нерезидентам за будь-яких умов будуть надані ще ширші можливості інвестувати кошти у вітчизняну банківську систему. Тому вже тепер необхідно розробити цілий комплекс

важливих обмежувальних умов, яких потрібно суворо дотримуватись у процесі залучення іноземного капіталу в банківську систему країни. До таких заходів слід віднести:

- по-перше, за допомогою нормативних актів Національного банку забезпечити недопущення надмірної концентрації іноземного банківського капіталу на одному зі сегментів ринку банківських послуг з метою обмеження можливостей його подальшої монополізації;

- по-друге, забезпечити належний рівень прозорості джерел зовнішнього інвестування коштів у банківську систему;

- по-третє, розробити систему заходів щодо стимулювання не просто припливу коштів у вітчизняну банківську систему, а й привнесення іноземним капіталом новітніх технологій ведення банківського бізнесу, нових послуг і продуктів, програмного забезпечення;

- по-четверте, раціональна стратегія державного управління зазначеним процесом полягає в тому, щоб максимально інтегрувати іноземні банки в українську економіку, орієнтуючи її на досягнення пріоритетів національної соціально-економічної політики;

- по-п'яте, з метою прискорення капіталізації банків шляхом покращення умов інвестування в банківську систему слід реалізувати заходи щодо легалізації некримінальних тіньових капіталів, розширити участь банків в організованому фондовому ринку, підвищити вимоги до розміру статутного капіталу банків при їх реєстрації;

- по-шосте, обов'язковою вимогою, на нашу думку, є введення заборони доступу на вітчизняний ринок банків з офшорних зон.

За відсутності подібних обмежувальних заходів прихід іноземного капіталу у вітчизняну банківську систему матиме більшою мірою негативні наслідки та супроводжуватиметься підривом її стабільності і підвищенням вразливості до змін кон'юнктури світового фінансового ринку.

Важливого значення в умовах присутності іноземного капіталу в банківській системі України набуває питання підвищення конкурентоспроможності вітчизняних банків, заходи щодо реалізації якого повинні проявлятися у здійсненні певних завдань, зокрема щодо підвищення рівня капіталізації, якості банківських послуг, відповідності міжнародним стандартам корпоративного управління в банках, розвитку ризик – менеджменту, захисту прав кредиторів і вкладників [155, с. 130-134] (докладніше в додатку 4).

Відмітимо, що вітчизняна банківська системи в основному придатна до обслуговування внутрішньогосподарського економічного обороту проте через невеликий розмір власного капіталу та залучених коштів виступає проблема у реалізації суспільних проектів. В сучасних умовах

завдання збільшення капіталізації банків актуалізується у зв'язку з істотними структурними диспропорціями в соціально-економічній системі [134, с. 11].

У сучасних умовах найпоширенішими способами збільшення капіталу банку є проведення додаткових емісій акцій, а також капіталізація прибутку. Слід зазначити, що додаткова емісія є найдорожчим джерелом збільшення капіталу, який до того ж пов'язаний із ризиком для акціонерів втратити контроль над управлінням банку. Водночас, вона сприяє зниженню курсової вартості акцій банку.

З іншого боку, зменшення виплат акціонерам у формі дивідендів також зменшуватиме привабливість банківських акцій, а отже, попит на них на фондовому ринку, та їх курсову вартість. Вирішенням цієї проблеми могло б стати впровадження пільгового оподаткування тієї частини нерозподіленого прибутку, яка спрямовується на поповнення власного капіталу банку та встановлення вищих вимог до його розміру [78, с. 105].

Перспективним напрямом підвищення рівня капіталізації банківської системи України може стати також її консолідація за рахунок злиття банків та створення банківських об'єднань. Міжнародний досвід свідчить, що внаслідок злиття банків розширюється доступ до капіталізації внесків через зростання довіри вкладників до добре капіталізованого новоствореного банку, а також підвищується стійкість останнього до подолання будь-яких фінансових ускладнень. Крім того, великі банки можуть забезпечувати економію, пов'язану з масштабом операцій. Наприклад, за півроку після злиття Morgan Stanley з Dear Witter, DISCOVER & Co ринкова капіталізація групи зросла майже на 50 %. Завдяки цьому банки отримали доступ до більшої кількості клієнтів і, отже, стали менш уразливі як до окремих безповоротних боргів, так і до втрати важливих клієнтів [31, с. 7]. Тому, на наш погляд, доцільно створити банківські об'єднання на зразок фінансових та банківських холдингових груп, банківських корпорацій. Вони зберігають право володіння та управління, а також пропорційного розподілення прибутку.

Слід зазначити, що підвищення рівня капіталізації банківської системи України неможливо здійснити без відповідних заходів НБУ, зокрема щодо підвищення розміру мінімального статутного капіталу, а також здійснення більш жорсткої політики відносно регулювання значень економічних нормативів діяльності комерційного банку.

Відмітимо, що український банківський сектор є найменш концентрованим в Європі та серед країн СНД. Ще на початку 1990-х років в Україні сформувалася порівняно оптимальна кількість банків – близько 100. Потім вона почала стрімко зростати. Експерти відзначають надмірну кількість банківських установ в Україні (наприклад, їх більше, ніж у

Польщі, Чехії та Угорщині разом узятих). Причому кількість банків і далі збільшувалась і вже за станом на жовтень 2011 ліцензію Національного банку України на здійснення банківських операцій мали 177 банків України.

На нашу думку, Україні не потрібна така кількість банківських установ, які, не маючи достатньо високого рівня капіталізації, здійснюють дуже широке коло операцій на території декількох областей або на території усєї України. Така ситуація в будь-який момент може призвести до виникнення у банку з низьким рівнем капіталу фінансових труднощів та до подальшого банкрутства, яке в свою чергу негативно відіб'ється на фінансовому становищі банківської системи в цілому та на довірі населення до банків, що дуже важливо в сучасних економічних умовах.

Таким чином, можна зробити висновок, що структура банківської системи вимагає вдосконалення. Основним шляхом має стати створення в Україні нової ланки банківських установ – спеціалізованих банків (іпотечних, лізингових, трастових, факторингових та ін.), які будуть виконувати вузьке коло операцій і обслуговувати визначене коло клієнтури.

Задля запровадження запропонованих структурних змін необхідно створити відповідну законодавчу базу. На сьогоднішній день в Законі України “Про банки та банківську діяльність” передбачена можливість існування в Україні спеціалізованих банків (банків, в яких більше 50 % активів є однорідними), але не передбачено ніяких особливостей у підходах до таких банківських установ. Фактично їх діяльність не регламентована, а таку регламентацію необхідно розробити. Загалом спрогнозувати наслідки запропонованих змін можна так:

1. Підвищення рівня капіталізації банківської системи України в цілому.

2. Зменшення кількості банків – юридичних осіб.

3. Підвищення рівня якості послуг, що надаються суб'єктам економіки України та фізичним особам через спеціалізацію частини банківських установ.

4. Зменшення рівня вимивання коштів із регіонів із низькою інвестиційною привабливістю.

В сучасних умовах розвитку банківської вітчизняної банківської справи надзвичайно актуальним виступає питання інвестиційного спрямування роботи банківської системи України. Одним із заходів, який має сприяти цьому процесу має стати розробка гнучкої політики щодо оподаткування доходів, отриманих банками від інвестиційних вкладень. У випадку зменшення податкового тиску на банки, які здійснюють інвестиційну діяльність, інтерес при розробці та реалізації таких проектів з боку банківських установ значно зросте. Основним шляхом тут має

стати створення гнучкої системи оподаткування доходів, отриманих від реалізації інвестиційних вкладень в економіку регіону. Мова, в першу чергу, іде про створення пільгової системи оподаткування, яка буде застосовуватись до банків, що здійснюють інвестування в реальний сектор економіки і своїми вкладеннями сприяють його розвитку. В майбутньому державний бюджет все одно отримає кошти від реалізації інвестиційного проекту у вигляді сплати платежів від діяльності об'єкта інвестиційної програми. Ще одним шляхом зниження податкового навантаження на банк-інвестор може бути відстрочка сплати платежів в бюджет на певний термін, залежно від специфіки інвестиційного проекту. Можливий також варіант, при якому користуватись пільгами будуть лише проекти, спрямовані в окремі галузі, які є пріоритетними для розвитку в регіоні. Це має сприяти посиленню розвитку даної галузі через надходження до неї інвестиційних вкладень банківських установ. Запровадження державної підтримки банківського інвестування має сприяти спрямуванню грошових потоків, які проходять через банківські установи, саме у виробничий, а не інші сектори економіки [83, с. 288-290].

Необхідністю виступає й реформування інституту банківського регулювання і нагляду. Ці функції не повинні належати центральному банку, тому що надання дозволів на будь-який вид діяльності і встановлення правил є функцією державних органів виконавчої влади. Це підтверджується й аналізом практики країн-учасниць зони євро, де банківський нагляд залишається в компетенції держав, а не переданий Європейському центральному банку. З огляду на це, як із правової, так і з економічної точки зору, існує необхідність створення в Україні спеціального державного органу, функції якого полягатимуть у нагляді за діяльністю банків, платіжною системою та здійсненням валютного контролю. Проте існують причини, які вказують на передчасність створення у фінансовій системі України єдиного регуляторного органу. На нинішньому етапі це може призвести до певних процедурних ускладнень у діяльності окремих регуляторів і погіршити якість управління фінансовими посередниками, а також підвищить ступінь ризику їх діяльності.

Для розвитку банківської системи та економіки в цілому особливої актуальності набувають стандарти прозорості та розкриття інформації. З підвищенням зацікавленості вітчизняних інвесторів до банків та появою на ринку банківських послуг міжнародних інвесторів, які вимагають об'єктивного аналізу інформації, зміни в стандартах розкриття інформації та прозорості є дуже важливими. Якщо фінансова (тобто кількісна) інформація розкривається банками в достатньому обсязі, шляхом оприлюднення звітів про свою діяльність, то частина нефінансової (якісної) інформації, зокрема стратегії управління ризиками та параметри

ризиків, концентрація ризиків, оцінка фінансових інструментів практично не розголошується.

Таким чином, Національному банку України у сфері підвищення прозорості банківської системи потрібно проводити цілеспрямовану політику щодо внесення змін та доповнень у нормативні акти, що регулюють банківську діяльність, з метою зобов'язання банків більш повно розкривати інформацію фінансового та не фінансового характеру. Така політика Національного банку буде сприяти покращенню інформаційної прозорості банківської системи та наближенню до міжнародної практики.

Доцільним є і застосування прикладу Польщі, зокрема щодо впровадження європейських стандартів, а саме принципу прозорості шляхом створення кредитних бюро і бюро економічної інформації, а також інституту банківського арбітра. Якщо питання кредитних бюро в Україні частково вирішене (діє чотири Бюро кредитних історій, створених на добровільних засадах банками, страховими, інвестиційними компаніями, тощо), то питання створення бюро економічної інформації, які функціонують за різними видами економічної діяльності залишається відкритим. Подібні структури існують і в інших державах світу, в тому числі – в більшості країн Європейського Союзу. Вивчення польського досвіду підтвердило доцільність формування нормативно-правового забезпечення функціонування бюро економічної інформації (БЕІ), покликаного надавати об'єктивну інформацію про фінансовий стан суб'єктів економіки, як негативного, так і позитивного характеру. У Польщі на сьогодні функціонує три бюро економічної інформації і їхніми акціонерами є Польський банківський союз, Бюро кредитних інформацій (БКІ), Польська фабрика цінних паперів і ще дві комерційні структури. Економічну інформацію ці фірми отримують від страхових компаній, комерційних і кооперативних банків, операторів телекомунікаційних мереж, енергопостачальних і газопостачальних компаній і ще від низки інших постачальників послуг. Генеровану БЕІ інформацію отримують ті структури, які мають з ним укладені угоди. Відмітимо, що істотна відмінність БЕІ від БКІ є ще в тому, що тут можна отримати на клієнта, крім негативної, і позитивну інформацію. Тобто фірми, які мають угоди з БЕІ, можуть надавати туди свої економічні показники, які характеризують позитивно їхню діяльність. Таким чином використання послуг БЕІ у вітчизняній банківській практиці покликане полегшити співпрацю між учасниками ринкових відносин і надати змогу банкам отримувати більш об'єктивні дані про клієнтів та про їхню спроможність реалізовувати бізнес-проекти.

Враховуючи демократичні традиції ЄС, зокрема роль недержавних організацій у регулюванні ринкових процесів, та досвід Польщі, для

вирішення суперечливих питань в банківській сфері доцільно також створити в Україні інституції банківського арбітра – омбудсмена, уповноваженого розглядати скарги. У Польщі ця інституція створена шляхом добровільного підписання умови між комерційними банками за посередництвом Банківського Польського Союзу з метою моніторингу порушень, які виникають при обслуговуванні клієнтів банками, і попередження дискримінації. Рішення банківського арбітра практично задовольняють сторони і не призводять до передачі матеріалів у державні судові органи. Якщо ж сторони не доходять до порозуміння, то справи передаються у звичайні суди. В Україні суперечки між клієнтами і банками вирішуються судами та Апеляційною комісією Національного Банку (розгляд звернення фінансово-банківських установ щодо застосування Національним Банком України заходів впливу на порушників банківського законодавства), а також Комітетом банківської етики (сприяння формуванню конкурентного середовища, запобігання некоректним діям банків і порушенню професійної етики на банківському та валютному ринках). Функції вказаних установ не є аналогічними до завдань банківського омбудсмена в Польщі та інших країнах ЄС.

Діяльність банківського арбітра дасть змогу аналізувати, які банківські продукти й операції спричиняють найбільший відсоток конфліктних ситуацій і це надасть можливість ініціювати перед Національним банком зміни до нормативних актів. В результаті, покращиться ефективність законодавчого регулювання і зменшиться кількість скарг клієнтів. При Асоціації Українських банків створено Третейський суд, який міг би виконувати подібні до польського банківського арбітра функції, проте на даний час його активність надзвичайно мала. Також, крім вирішення спорів, арбітр може надавати консультації, особливо це актуально для клієнтів перед укладанням кредитних угод.

Таким чином, із врахуванням вищезазначеного, можемо окреслити основні напрямки сприяння інтеграції банківської системи України в європейський фінансовий простір, які наведені в додатку 2, та підвищення, таким чином, ефективності її функціонування,

Отже, на основі здійсненого аналізу можна зробити висновки, що рівень розвитку вітчизняного банківського сектору залишається, за європейськими мірками, відносно низьким [9, с. 296]. Низька кредитоспроможність переважної частини підприємств-позичальників та домогосподарств, недостатня капіталізація банків спричиняють надзвичайно високу ризикованість банківської діяльності, ускладнюють підтримку їх ліквідності. Усе це послаблює посередницьку роль і трансформаційну функцію банків і банківської системи в цілому, адже українські банки не здатні належним чином задовольняти попит на

позичкові капітали, насамперед з боку суб'єктів реального сектору економіки, які постійно відчують глибокий дефіцит грошей як платіжних засобів і як капіталу. З іншого боку, всі економічні суб'єкти, в яких з'являються вільні грошові кошти, не можуть їх надійно розмістити і віддають перевагу конвертації в іноземну валюту, інвестуванню в тіньову економіку чи переведенню за кордон. Із врахуванням зазначених обставин виникає необхідність розгляду тих глобалізаційних процесів у фінансовій сфері, які сприятимуть притоку інвестиційних ресурсів в країну та яким на сьогодні неможливо і непотрібно протистояти. Стратегічним вектором банківської системи України має стати її інтеграція у світовий фінансовий простір. Водночас, збільшення відкритості українських ринків банківських послуг має супроводжуватись адекватною політикою держави щодо зменшення ризиків глобалізації та підтримки вітчизняної банківської системи.

Щоб запобігти цьому, доцільно, з урахуванням світового досвіду, розробити і задіяти механізм підвищення конкурентоспроможності вітчизняної банківської системи, а поки її рівень є відносно низьким – запровадити систему протекціоністських заходів. Зокрема, посилити контроль за діяльністю банків, особливо в напрямі підвищення рівня їх капіталізації, обмежити частку іноземного капіталу в капіталі українського банку. Необхідно управляти процесами входження іноземних банків на вітчизняний фінансовий ринок, регулювати їхню діяльність у тих напрямках, які відповідають інтересам національної економіки, забезпечують стабільність функціонування вітчизняної банківської системи.

Отже, підсумовуючи, відмітимо, що задля адаптації вітчизняної банківської системи до вимог європейського банківського простору, доцільно:

- привести національне законодавство у відповідність до європейських стандартів, забезпечивши, з одного боку, захист прав кредиторів, а з іншого – знизивши ризик банківських операцій;
- розробити механізм управління ризиками як на загальнодержавному рівні, так і на рівні окремого банку;
- стимулювати підвищення капіталізації вітчизняних банків з метою забезпечення їх конкурентоспроможності порівняно з іноземними банками;
- створити законодавчу та економічну основу раціоналізації доступу на вітчизняний ринок іноземного банківського капіталу;
- удосконалити функціонування Національного банку України з реалізації грошово-кредитної політики на основі врахування вимог євроконвергенції.

Для подальшого ефективного розвитку банківської системи України та її інтеграції в європейський фінансовий ринок виникає об'єктивна необхідність у вдосконаленні її організаційної структури. Для реалізації даного завдання варто реалізувати наступні заходи:

- відокремити служби банківського нагляду від Національного банку України в окрему структуру (що дозволить підвищити ефективність його роботи та прозорість банківської діяльності);
- удосконалити роботу об'єднань комерційних банків (які представлятимуть інтереси комерційних банків, надаватимуть консультації, працюватимуть над підвищенням кваліфікації банківських працівників, узагальнюючи та поширюючи банківський досвід, співпрацюючи зі службою банківського нагляду);
- створити інституції банківського омбудсмена (з метою підвищення авторитету банківської системи та вирішення спірних ситуацій між банками та клієнтами);
- створити умови для виникнення у країні спеціалізованих банків зі спеціалізацією за сферами бізнесу, кооперативних, муніципальних банків, які б сприяли розвиткові регіонів, малого та середнього бізнесу, місцевих громад, тощо.

5.4. Забезпечення стабільності та стійкості національної банківської системи на шляху інтеграції у світовий фінансовий простір

Спостереження за процесами, які відбуваються у сучасній банківській діяльності вказує, що одним з істотних факторів, які свідчать про конкурентоспроможність розвинутих банківських систем, у контексті здійснення їх функцій, є фінансова стабільність.

У забезпеченні фінансової стабільності держави та підвищенні рівня розвитку економіки країни провідну роль відіграє банківська система. Її успішне функціонування загалом залежить від фінансового стану кожного окремого банку зокрема та його здатності протидіяти негативним чинникам і динамічно розвиватися. Необхідно зазначити, що діяльність комерційних банків тісно пов'язана із загальним станом національної економіки, яка знаходиться в умовах коливань рівня пропозиції та попиту на банківські послуги, конкуренції, наявності різноманітних ризиків тощо. Фінансова стабільність повинна бути не лише короточасними досягненнями комерційних банків, а стратегією їх розвитку, тому підтримання банком фінансової стійкості є вкрай складним завданням,

вирішення якого можливе за умови узагальненої оцінки та всебічного аналізу діяльності комерційного банку.

Банківський сектор віддзеркалює фінансово-економічний стан країни, першим реагує на будь-які позитивні та негативні тенденції її розвитку. Надання повноцінних послуг і висока рентабельність банківських установ мають прямо пропорційну залежність від фінансової стійкості економіки.

Банки як фінансові інституції, виконуючи посередницьку функцію на ринку ресурсів, відіграють вагомую роль у стабілізації економіки. Водночас вони залежні від рівня розвитку національної економіки, який визначає відповідний фінансовий стан акціонерів банків, вкладників, кредиторів, адже банки несуть відповідальність за залучені від них кошти [80, с. 17]. З іншого боку, специфіка активних банківських операцій зумовлює постійні ризики у сфері банківської діяльності, що потребує постійного їх страхування, особливо в умовах макроекономічної нестабільності. Як і господарюючі суб'єкти, банківські установи прагнуть отримання максимальних прибутків. Очевидно, що фінансово стійкими банки можуть бути лише за умови застосування у своїй діяльності ефективного, виваженого, якісного менеджменту, здатного забезпечити максимальні прибутки та відповідну ліквідність за мінімального рівня ризику і витрат.

Стабільне функціонування банківської системи має важливе значення для забезпечення поступального соціально-економічного розвитку в Україні, мінімізації фінансових ризиків для всіх учасників розрахунків, скорочення неплатежів, активізації кредитних відносин, незмінності інвестиційних та ощадних стратегій економічних агентів, зростання добробуту населення, а відтак – підвищення ефективності економічних процесів в Україні та її фінансової системи. Стабільність діяльності банківської системи України значною мірою залежить від рівня її капіталізації, який сьогодні є недостатнім.

В умовах інтеграційних перетворень відбувається взаємопроникнення, переплетення світових економік, наслідком яких є міграція капіталу. Тому кожній державі, у тому числі й Україні, необхідно зосередити увагу на підтриманні стабільності та надійності національної банківської системи, і зокрема на забезпеченості достатнім обсягом фінансових ресурсів. Це, в свою чергу, вимагає належного виконання банками своїх функцій та підвищення ефективності їх функціонування.

Сьогодні процеси, які розгортаються навколо банківської системи, свідчать про її нестабільний розвиток та наявність проблемних банків. Так, за даними НБУ, станом на 01. 01. 2012 р. в Державному реєстрі банків зареєстровано 198 банківських установ, що збільшилось порівняно із минулим роком (у 2010 році – 194). Серед зареєстрованих банків діючих нараховується 176. Згідно із даними на 01.01.2012р. 21 банківська установа перебуває на стадії ліквідації, а в одному банку (ПАТ «Інпромбанк»)

продовжує діяти тимчасова адміністрація. Крім цього, простежується зменшення кількості банків з іноземним капіталом упродовж досліджуваного періоду з 55 до 53 одиниць, проте зросла кількість банківських установ зі стовідсотковим іноземним капіталом з 20 до 22 одиниць; не дуже сприятливим явищем є збільшення кількості банків, що перебувають у стадії ліквідації, з 18 до 21 (табл. 5.1).

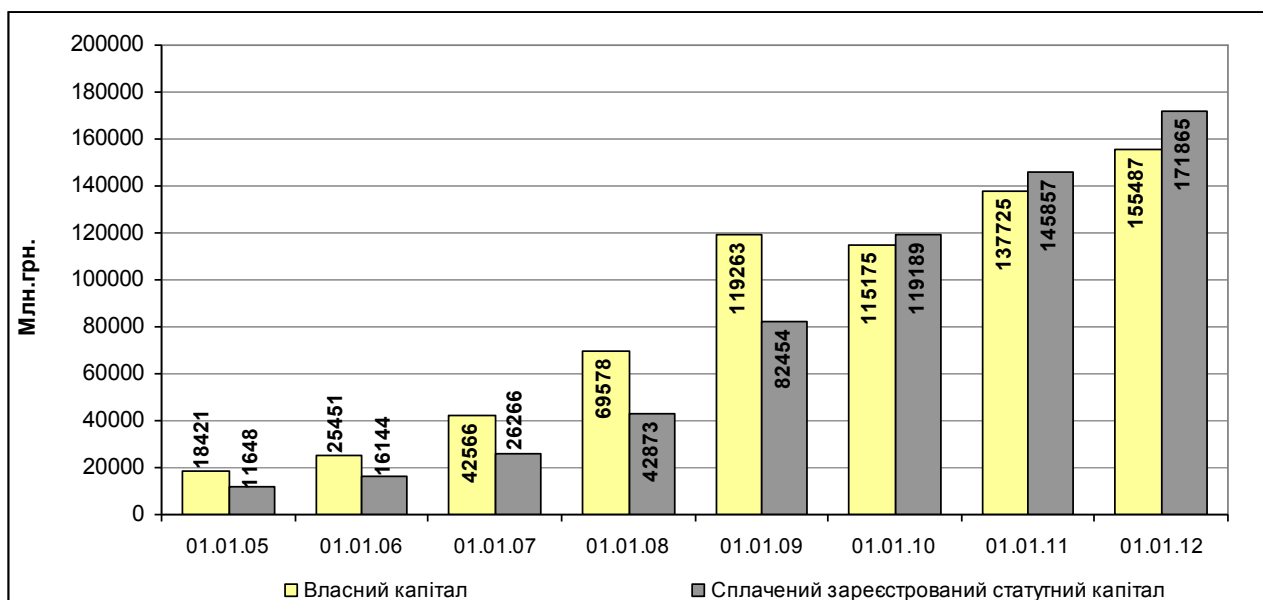
Таблиця 5.1

Окремі дані щодо діяльності банків України у 2007-2011 рр. [142]

Показники	2007	2008	2009	2010	2011
Кількість банків за реєстром	198	198	197	194	198
Кількість діючих банків	175	184	182	176	176
Кількість банків на стадії ліквідації	19	13	14	18	21
Кількість банків з іноземним капіталом, у тому числі із 100 %-им іноземним капіталом	47 17	53 17	51 18	55 20	53 22
Частка іноземного капіталу в статутному капіталі банків, %	35,0	36,7	35,8	40,6	41,9
Статутний капітал діючих банків, млн. грн.	42 873	82 454	119 189	145 857	171 865
Частка статутного капіталу в пасивах, %	11,6	12,9	13,1	14,6	14,7

Зростання ризикованості банківської діяльності в умовах трансформації економіки, підвищення її обсягів вимагають збільшення банківських капіталів. Враховуючи важливу роль банків у розвитку економіки як провідних фінансових посередників, регулятивні органи встановлюють мінімальні нормативи до розмірів та достатності капіталу банків. З урахуванням цих вимог, для розширення можливостей здійснення активних операцій більшість банків прагне до нарощування власного капіталу. Крім того, збільшення банківських капіталів підвищує надійність банків, сприяє підтримці довіри до них з боку суспільства.

Упродовж трьох років відстежується чітка тенденція до збільшення абсолютної суми як статутного, так і власного капіталу банківської системи: на 26 008 млн. грн., або у 1,1 рази та на 17 762 млн. грн., або в 1,1 рази порівняно з 2010 р. Враховуючи вимогу НБУ щодо нарощення статутного капіталу, банки збільшили його розмір порівняно з 2010 р. на 84,8%, а його частка у власному капіталі зросла на 1% (рис. 5.3). Станом на 01.01.2012р. 54 банки не виконали вимогу стосовно нарощення розміру статутного капіталу до 120 млн. грн.

Рис. 5.3. Динаміка власного та статутного капіталу банків України станом на 1.01.2012р. [142]

З наведених даних можна зробити висновок, що особливістю банків України є висока питома вага статутного капіталу у структурі власного капіталу, частка якого станом на 1.01.2012 р. становила 110%. Збільшення як суми, так і частки статутного капіталу банків упродовж аналізованого періоду підтверджує їхнє намагання підвищити рівень капіталізації саме за рахунок нарощення цієї складової власного капіталу.

Чим вищий капітал, тим вища стійкість банку, тобто банківський капітал слугує забезпеченням по всіх його операціях – від видачі кредитів до купівлі цінних паперів. При цьому незначний обсяг власного капіталу помітно знижує інвестиційні можливості кредитної установи.

Проте абсолютні показники свідчать, що банківській системі України потрібне значне нарощування капіталу: на одного громадянина України припадає банківського капіталу в еквіваленті 100 доларів США, при цьому в сусідніх Росії та Польщі – 132 і 230, а в розвинених країнах цей показник перевищує 1 000 доларів США. Негативним явищем для банківської системи є перевищення темпів зростання витрат над доходами, так на 1 січня 2011 р. різниця становила 7 708 млн. грн.

У контексті розвитку даної проблеми варто також відзначити, що у 2009 році несприятливий розвиток подій у світовій та вітчизняній економіці зумовили збереження нестабільної ситуації на грошово-кредитному ринку України. З даних таблиці 5.2 бачимо, що за 2008 рік залучений і запозичений капітал банків України збільшився на 52,3 % і на 01.01.2009 становив 806 823 млн. грн. Разом з тим, ми спостерігаємо його зменшення у 2009 р. на 5,2%, у зв'язку із виведенням коштів як суб'єктів господарювання, так і фізичних осіб з банків, що пов'язано не лише з

втратою довіри до банківської системи, а й зі зменшенням доходів населення внаслідок погіршення економічної ситуації загалом. За таких обставин значна частка заощаджень населення витрачалася на поточне споживання, а також на виконання взятих раніше зобов'язань, у тому числі за кредитами. Проте уже у 2011 році знову спостерігається збільшення залученого капіталу, що є наслідком поступового відновлення довіри до банківських установ.

Таблиця 5.2

**Основні показники, що характеризують
структуру капіталу банків України, млн. грн. [142]**

Складові банківського капіталу	Дата						
	01.01.06	01.01.07	01.01.08	01.01.09	01.01.10	01.01.11	01.01.12
Капітал, усього	213878	340179	599396	926086	880302	942088	1054280
Власний капітал	25451	42566	69578	119263	115175	137725	155487
з нього: статутний капітал	16111	26266	42873	82454	119189	145857	171865
Частка власного капіталу у сукупному капіталі (капіталомісткість)	11,9	12,5	11,6	12,9	13,1	14,6	14,7
Залучений і запозичений капітал	188427	297613	529818	806823	765127	804363	898793
з них: кошти суб'єктів господарської діяльності	61214	76898	111995	143928	115204	144038	186213
з них: строкові кошти суб'єктів господарської діяльності	26807	37675	54189	73352	50511	55276	74239
Вклади фізичних осіб	72542	106078	163482	213219	210006	270733	306205
з них: строкові вклади фізичних осіб	55257	81850	125625	175142	155201	206630	237438

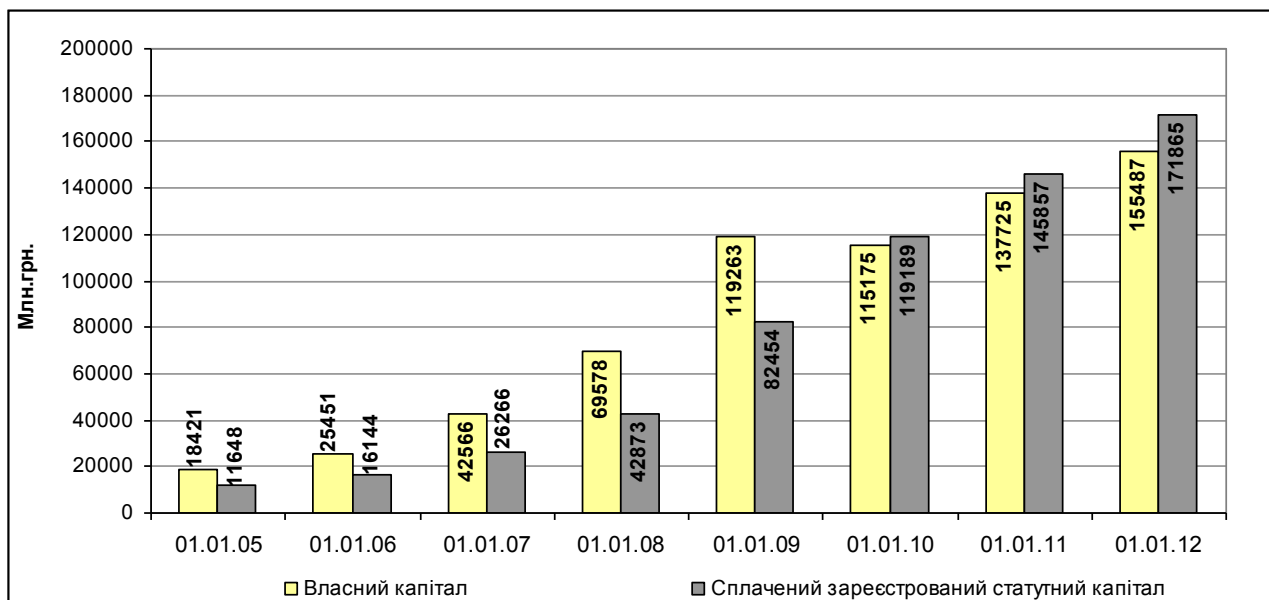
Весь 2009-й рік українські банки переживали кризу ліквідності. У січні – лютому минулого року кореспондентські рахунки банків зменшилися на 19,2%. Причиною цього був відтік депозитів з банків, у тому числі великих. У березні – липні ситуація поліпшилася – коррахунки банків збільшилися на 63%. Але за підсумками року падіння все одно склало 13,8% (до 16,1 млрд. грн.)

Зменшення довіри – це саме той час, коли позитивна репутація надійної і стабільної фінансової установи є основним капіталом будь-якого банку. Більшість українських банків виявилися не готовими до випробування в жорстких умовах інформаційного пресингу вітчизняних засобів масової інформації і втрачали свої позиції в рейтингах довіри громадськості.

На сьогодні у банківській системі України ключовими проблемами залишаються повернення довіри населення, відновлення кредитування економіки, досягнення стабільності обмінного курсу та його прогнозованості. І хоча у 2011 році, завдяки зусиллям урядів і центральних

банків розвинутих країн із підтримки фінансового сектору за рахунок державного фінансування, спад світової економіки припинився і почалося повільне відновлення. Проте воно має нестійкий характер та може уповільнитись внаслідок високого державного боргу в багатьох країна та надмірного боргового навантаження на їхні бюджети. Тому і надалі залишається можливість виникнення другої хвилі глобальної рецесії.

Поступове відновлення довіри вкладників у 2011 році сприяло закріпленню позитивної тенденції до нарощування депозитної бази (див. рис. 5.4). Відбулося зростання залученого і запозиченого капіталу українських банків за всіма його складовими. Так, за поточний рік зобов'язання банків зросли на 94,4 млрд. грн. і на 01.01.2012 року становили 898,8 млрд. грн. Протягом 2011 року залишки коштів фізичних осіб збільшилися на 13,1%, але досить високою залишається частка депозитів на вимогу, яка становить 36% та депозитів на термін до одного року – 31%. Переважання короткострокових депозитів робить ресурсну базу, яка сформована за рахунок залучених коштів, нестабільною і стримує розвиток довгострокового кредитування для розвитку економіки України.

Рис. 5.4. Динаміка коштів фізичних осіб [150]

У цілому по системі (згідно з попередніми підсумками роботи банків НБУ на 01.01.2012) кошти фізичних осіб на рахунках банків трохи зросли – на 1,13%. Але головне – змінилася структура уподобань. Строкові вклади зросли на 13%, а поточні рахунки виростили на 6,8%.

Протягом 2011 року обсяг депозитів фізичних осіб повільно зростав. Вкладники принесли у банки близько 35 мільярдів гривень переважно в іноземній валюті. Хоча тенденція поживлення депозитного бізнесу

виглядає досить загрозливою з огляду на значну кількість невирішених проблем на банківському ринку.

Так, у період подолання фінансової кризи, НБУ запропонував розробку законодавчої ініціативи щодо заборони на дострокове вилучення строкових депозитів. Однак, Асоціація українських банків стверджувала, що це спричинить зниження привабливості строкових депозитів для вкладників у разі введення заборони на дострокове зняття таких вкладів. На думку асоціації, оптимальним варіантом вирішення проблеми дострокового вилучення вкладниками строкових депозитів було законодавче встановлення відмінностей між депозитами до запитання й строковими депозитами із закріпленням права клієнта й банку самостійно в договірному порядку встановлювати механізм і строки повернення (у тому числі дострокового) строкових вкладів [113, с. 16]. Це сприяло б підвищенню рівня свідомості вкладників при виборі банків для розміщення коштів. Крім того, доцільним було б законодавче надання Національному банку права на введення тимчасового мораторію на повернення банками вкладів.

Варто також відмітити, що досить важливою проблемою залучених ресурсів залишається їх короткостроковість, що може викликати при наданні довгострокових кредитів розрив ліквідності. У свою чергу, низька ліквідність банку спричиняє втрату бази клієнтів, їх довіри, що ускладнює залучення ресурсів і доступ банківської установи до інших джерел фінансування для підтримки ліквідності.

Поповнюючи обов'язкові резерви на вимогу НБУ, банки мають від'ємні фінансові результати, а також проблеми з ліквідністю. В умовах недовіри зовнішніх інвесторів та відпливу оборотних коштів корпоративних клієнтів, гроші населення – вкрай необхідний ресурс для українських банків, за який точиться жорстока конкурентна боротьба.

Варто відзначити, що у банківській справі серед основних показників діяльності банку, його розвитку та регулювання головне місце займає показник достатності власного капіталу, або капітальної адекватності масштабам і характеру здійснюваних банком операцій. Достатній обсяг власного капіталу сприяє стабільному функціонуванню банківської установи й зниженню ризиків, що виникають у процесі її діяльності. Крім цього, рівень адекватності банківського капіталу забезпечує відповідний ступінь довіри до банку з боку інвесторів, кредиторів та вкладників.

Визначення достатності капіталу банківської установи відіграє значну роль, і не лише для оцінки окремо взятого конкретного банку, а й для того, щоб можна було визначити надійність усієї вітчизняної банківської системи. Національний банк України постійно повинен аналізувати достатність капіталу з метою прийняття правильних рішень щодо запровадження структурних змін у банківській системі. Це може

стосуватись як реорганізацій окремих банків, так і злиття банківських установ, а також розширення мережі нових філій. Капітал дає можливість банківській установі виконувати наступні функції [44, с. 6]:

- забезпечувати якісне банківське обслуговування, як суб'єктів підприємницької діяльності, так і населення, надаючи їм необхідні обсяги банківських операцій та відповідні послуги;
- забезпечувати довіру, як до окремих банків, так і до всієї національної банківської системи, а також впевненість у стабільності її діяльності;
- рівномірно розподіляти ризик банківської діяльності між усіма учасниками розрахункового процесу (банківські установи, інвестори, клієнти, кредитори, позичальники);
- задовольняти попит клієнтів на кредити;
- забезпечувати надійний захист від можливих втрат та збитків.

Проте потрібно зазначити, що за показником надійності банківських систем: Україна посідає останнє місце в глобальному рейтингу кредитоспроможності, проведеному Світовим економічним форумом [75]. Зазначений рейтинг базується на таких показниках, як рівень регулювання, прозорість банківської системи та достатність капіталу. Вітчизняні експерти вважають, що зазначені показники комплексно не відображають рівень стабільності банківської системи. З ними можна не погодитись, оскільки перші два показники є комплексними інтегральними характеристиками. Крім того, існує проблема розбіжності порогових значень показників проблемності банків, визначених за національними (значення нижчі) і міжнародними (значення вищі) стандартами, що й пояснює реальну картину фінансової нестійкості українських банківських установ.

Достатній розмір власного капіталу, створює своєрідний буфер, який дає змогу банкам залишатися платоспроможними та продовжувати свою діяльність, незважаючи на можливі ризики й несприятливі ситуації на ринку. Очевидно, що «недокапіталізовані банки» піддаються значно більшим ризикам банкрутства у разі погіршення макроекономічних або інших умов у ринковій економіці. Водночас занадто капіталізований банк звичайно є низько маневреним та неконкурентним на ринку капіталу і кредитних ресурсів. Через це загальним критерієм при вирішенні питання про достатність власного капіталу банку є підтримання його величини на такому рівні, при якому забезпечувався б, з одного боку, максимальний прибуток, а з іншого – ліквідність банківської установи. Так, В. С. Шапран стверджує: «Банківська система України має сама вирішити питання про рівень достатності власного капіталу банків для задоволення нагальних потреб і потреб розвитку національної економіки» [198]. Однак сьогодні

вітчизняний ринок та банківська система ще не здатні вирішити цього питання самостійно. Таким чином, очевидною стає необхідність регулювання стандартів власного капіталу банку наглядовими органами, головним представником яких на банківському ринку нашої держави є Національний банк України.

Сьогодні вітчизняний банківський сектор потребує додаткових ресурсів для підтримки кредитної активності. Як свідчать дані, власний капітал банків в Україні на 01.01.2011 р. становив 137,7 млрд. грн. Протягом поточного року його розмір дещо збільшився і на 01.01.2012р. становив 155,5 млрд. грн. Незначними є розміри власного капіталу відносно активів банків. Співвідношення між ними на 01.01.2011 р. становило 0.146, на 01.01.2012 р. – 0.147. Не винятковими є випадки, коли банки, щодо яких застосовано процедуру запровадження тимчасової адміністрації, виконували нормативи достатності регулятивного капіталу, що свідчить про недосконалість методики розрахунку цих нормативів регулювання банківської діяльності.

І ще один, на наш погляд, важливий аспект проблеми. Процес світової фінансової глобалізації та інтеграції привели до значного росту частки зарубіжних інвесторів у капіталі банківської системи України. Це відбувається головним чином шляхом покупки контрольних пакетів акцій українських банків. З моменту вступу України до Світової організації торгівлі іноземні банки також отримали можливість створювати свої відділення на території України. Так, за станом на 01.01.2012 р. питома вага іноземного, капіталу в банківській системі України уже становила 41,9% (це – 53 банки; із них 22 зі 100-відсотковим іноземним капіталом, у докризовий період цей показник становив 35% (табл.5.3).

Таблиця 5.3

Показники розвитку банківських установ з іноземним капіталом [142]

Показники	01.01.2007	01.01.2008	01.01.2009	01.01.2010	01.01.2011	01.01.2012
Кількість зареєстрованих банків	193	198	198	197	194	198
Кількість діючих банків	170	175	184	182	176	176
Кількість банків з іноземним капіталом	35	47	53	51	55	53
Частка банків з іноземним капіталом у загальній кількості банків, %	27,6	35,0	36,7	35,8	40,6	41,9
Кількість банків зі 100-відсотковим іноземним капіталом	13	17	17	18	20	22

Протягом 2004-2007 рр. участь іноземних інвесторів у банківському секторі України збільшувалась. В цей час до вітчизняного банківського ринку входять потужні західноєвропейські банки, які спочатку, відкривають

свої представництва, а через певний проміжок часу створюють безфілійні банки з подальшим розвитком мережі власних філій.

Зростання частки банківських установ з іноземним капіталом супроводжувалось перерозподілом кредитів на користь споживчих угод в іноземній валюті. В боротьбі за високими прибутками більшість банків з іноземним капіталом використовували нові моделі кредитних відносин із позичальниками, видаючи кредити без застави і на короткий час, намагаючись таким чином компенсувати свої ризики великими відсотками, що призвело до масового відпливу коштів із рахунків вкладників у восени 2008 року.

Вплив іноземного капіталу на розвиток національної банківської системи багатосторонній і досить неоднозначний. З одного боку, прихід іноземного капіталу у вітчизняний банківський сектор означає додаткові ресурси для активних операцій, кредитування нашої економіки і громадян. Важливо, що з надходженням іноземних інвестицій до нас приходить і зарубіжний передовий досвід роботи та управління банками, ведення банківського бізнесу, нові банківські послуги, автоматизація банківських процесів [77, с.78].

Але, з другого боку виникає і небезпека: маючи сприятливіші стартові умови, передусім у сфері капіталізації, іноземні банки можуть витіснити з ринку українські, як уже сталося в деяких східноєвропейських країнах (Польщі, Чехії, Угорщині тощо). І якщо не буде вжито кардинальних заходів щодо підтримки своєї банківської системи, то це загрожуватиме економічній незалежності України та незалежності національної банківської системи. Тому, на наш погляд, має бути економічна межа оптимального впливу зарубіжного капіталу на вітчизняні банки.

Відповідно, збільшення участі зарубіжних інвесторів у діяльності банківської системи потребує контролю і управління з боку державних органів, насамперед центрального банку. Його завданням повинно бути визначення позитивних сторін збільшення участі іноземних інвесторів у діяльності вітчизняної банківської системи та мінімізація потенційних ризиків.

Прихід іноземних інвесторів призводить до появи нових ризиків у діяльності банківської системи. Однією з причин входження іноземних інвесторів у вітчизняну економіку є освоєння нових ринків банківських послуг, що породжує високий рівень конкуренції та низький рівень прибутковості. Це змушує банки шукати нові, менш насичені ринки, з більш високим рівнем прибутку. Банківські установи з іноземним капіталом не будуть зацікавлені у розвитку конкурентоспроможності вітчизняних виробників, а сконцентруються переважно на фінансуванні споживчих кредитів, метою яких є купівля закордонної продукції (автомобілів, техніки і т.д.). Таким чином банки будуть фінансувати

розвиток зарубіжних, а не вітчизняних виробників. Тому прихід зарубіжних банків пов'язаний із збільшенням ризикованості вітчизняної банківської системи.

Ще одним ризиком є вірогідність значного відтоку фінансових ресурсів з банків, що контролюються іноземними інвесторами в разі погіршення економічної та політичної ситуації. Зарубіжний досвід показує, що таке можливо. Як приклад можна привести Азіатську кризу, коли відтік фінансових ресурсів через банківські системи значно посилив її наслідки [198, с. 50]. Через деякий час після кризового стану економіки іноземний капітал досить швидко повертається в країну і, як правило, використовується для покупки здешевлених за час кризових процесів банків-резидентів.

Проте поряд з існуючими потенційними ризиками зростання участі зарубіжних інвесторів в роботі національної банківської системи існують і позитивні моменти. Серед них особливо важливими для української банківської системи є можливість збільшення ресурсів банків шляхом отримання додаткових коштів з-за кордону та впровадження передових форм корпоративних та управлінських стандартів ведення банківського бізнесу.

Банківська система – один із великих одержувачів прямих іноземних інвестицій в Україну в цьому році. На цей сектор економіки було витрачено 30% всіх прямих іноземних інвестицій, які надійшли в Україну за 2011 рік [40]. Це говорить про те, що іноземні інвестиції у банківський сектор – важлива частина прямих інвестицій, тільки от у 2011 році – вони якісно відрізняються від капіталовкладень минулих років.

Сьогодні, інвестиції в банки – це поповнення капіталу діючих українських банків їхніми закордонними материнськими компаніями. Банкам потрібна значна докапіталізація через високий обсяг проблемних кредитів. До кризи ж інвестиції у фінансові установи були пов'язані переважно з тим, що їх купували іноземні інвестори, і супроводжувалося це не лише великими вливаннями капіталу, а й тотальною перебудовою структур, експансією в регіони, поліпшенням технічного забезпечення та запровадженням нових продуктів.

Ще однією причиною відсутності серйозного надходження інвестицій в Україну є те, що наша держава займає 145 із 183 місце у восьмому щорічному звіті з умов ведення бізнесу Міжнародної фінансової корпорації та Світового банку «Doing Business 2011: Making a Difference for Entrepreneurs». Крім того, у міжнародному інвестиційному співтоваристві існує стійка недовіра до репутації українських бізнесменів [40].

Таким чином, можна стверджувати, що наявність банків з іноземним капіталом в Україні позитивно впливає на розвиток фінансової системи,

сприяє залученню іноземних інвестицій і розширенню ресурсної бази соціально-економічного розвитку. Однак є досить серйозні фінансові й економічні ризики швидкого зростання частки іноземного банківського капіталу, пов'язані з можливою втратою суверенітету в сфері грошово-кредитної політики, можливим посиленням нестабільності, несподіваними коливаннями ліквідності банків, спекулятивними змінами попиту та пропозиції на банківському ринку, можливим відтоком фінансових ресурсів. Тому для ефективного функціонування банківської системи України потрібно вжити певні заходи, до яких можна віднести:

- орієнтація та спрямування банківських ресурсів на потреби внутрішнього виробництва і ринку, зменшення значної залежності від зовнішніх чинників;
- встановлення жорстких критеріїв відносно надання дозволів на відкриття в Україні філій іноземних банків;
- встановлення норми участі іноземного капіталу в загальному капіталі банківської системи України;
- забезпечення державою рівних конкурентних умов для всіх учасників фінансового ринку.

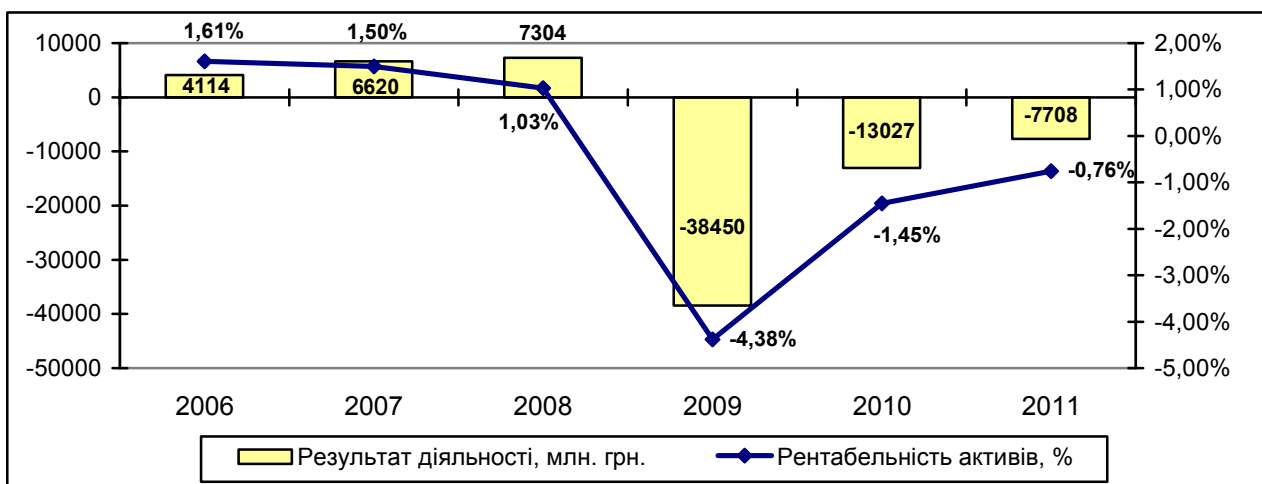
Ефективність державного регулювання іноземного банківського капіталу в Україні безпосередньо залежить від правильно визначених цілей і пріоритетів розвитку банківського сектора та економіки, вибору та оптимізації основних форм, методів, способів та інструментів державного регулювання, визначення механізму та розроблення стратегій розвитку іноземного банківського бізнесу на території України, а також забезпечення взаємоузгодженості та функціональної відповідності державних регуляторних органів в Україні.

Ще одним фактором впливу на діяльність банківської системи та її стабільність є робота із банківськими ризиками. Загалом ризик – це ситуативна характеристика діяльності будь-якого виробника, зокрема банку, що відображає невизначеність її результату і можливі несприятливі наслідки у разі неуспіху [44, с. 6]. Ризик виражається вірогідністю отримання таких небажаних результатів, як втрати прибутку і виникнення збитків унаслідок неплатежів за видані кредити, скорочення ресурсної бази, здійснення виплат по позабалансових операціях. Але в той же час чим нижчий рівень ризику, тим нижча і вірогідність одержати високий прибуток. Тому, з одного боку, будь-який виробник прагне звести до мінімуму ступінь ризику і з декількох альтернативних рішень завжди обирає те, за якого його рівень мінімальний; з іншого боку, необхідно обирати оптимальне співвідношення рівня ризику і ступеня ділової активності, прибутковості.

Світова фінансова криза загострила необхідність переосмислення принципів регулювання діяльності банків, а також посилила потребу у розробці та впровадженні нових підходів і методів оцінки системних ризиків, створенні контрциклічних норм достатності капіталу та формуванні резервів на покриття можливих збитків за позиками на періоди економічних піднесень і спадів.

Слід зазначити, що динамічний розвиток вітчизняного банківського сектора супроводжувався накопиченням ризиків. Це вимагає підвищеної уваги до питань фінансової стійкості кредитних організацій, подальшого вдосконалення системи управління ризиками і внутрішнього контролю, розвитку конкуренції, підвищення якості капіталу, врахування достовірності звітності, тобто адекватного відображення наявних ризиків.

Діяльність банків протягом 2001-2010 років характеризувалася підвищенням фінансової стабільності, нарощуванням капітальної бази, залученням депозитів, проте залишається збитковою (рис. 5.5). За 2009 рік збитки у банківській системі України становили 38450 млн. грн., за 2010 рік – 13027 млн. грн., а за 2011 рік – 7708 млн. грн. У 2010 році від’ємний фінансовий результат був зафіксований у 35 банків, або 20% загальної кількості діючих кредитно-фінансових установ. Чистий збиток у 2011 році отримав 31 український банк (17,7%). При цьому з 17 банків першої групи чистий збиток у 2011 році отримали лише три фінансові установи: Укрсиббанк з групи BNP Paribas (3,717 млрд. грн.), підконтрольний уряду Укргазбанк (3,614 млрд. грн.) і банк «Фінанси і Кредит» (79,163 млн. грн.). Таким чином, прогнози експертів, які на початку 2011 року говорили про можливість виходу банківської системи за підсумками поточного року на прибуткову діяльність не збулися.

Рис. 5.5. Показники ефективності діяльності банків [142]

Серед основних причин необхідності формування комплексних систем управління банківськими ризиками варто відзначити, на нашу думку, наступні:

1) зростання регулятивних вимог, зокрема спрямування на виконання положень Базельського комітету посилює регулятивний тиск на ризик-менеджмент банку;

2) глобалізація ризику, мінливість та диверсифікація фінансових ринків, збільшення конкуренції;

3) стратегічне партнерство та необхідність формування позитивного інвестиційного іміджу (потенційні інвестори і партнери, оцінюючи фінансову стійкість банку, вивчають і систему управління ризиками, тобто банківські установи, які зацікавлені в інвестиціях та розвитку міжнародного співробітництва, просто зобов'язані вирішувати питання щодо побудови системи управління ризиками);

4) поліпшення зовнішнього рейтингу загалом та кредитного зокрема, що сприяє зниженню вартості залучених коштів та зростанню ринкової капіталізації;

5) зниження фінансових витрат, стабільне зростання прибутковості (ROE, чистої процентної маржі) та, як результат руху, шляхом раціонального зростання і забезпечення фінансової стійкості (тобто, з метою підтримки вдалого співвідношення «дохідність – ризик») банк має побудувати власний ризиковий профіль (яким ризикам і які розміри ризиків менеджмент фінансової установи вважає прийнятними) і надалі забезпечувати контроль та підтримку ризиків на визначеному рівні.

На нашу думку, найбільшої уваги в українському економічному середовищі заслуговують такі ризики, як кредитний, валютний, процентний, ризик ліквідності та політичні ризики, хоча всі інші у певні моменти часу і за різних обставин можуть мати і більш істотне значення. Контроль за банківськими ризиками, їх аналіз та управління ними являє собою один із найважливіших факторів, що визначають прибутковість банку на перспективу.

Проте, згідно з Базельською угодою (Базель II) надається перевага оцінювання таким ризикам як кредитні, ринкові та операційні ризики (рис. 5.6) [70]. Механізм оцінки ризиків істото впливає на зменшення термінів організації процесу кредитування, що веде до зниження втрат і значного здешевлення кредитів та інвестицій.

Кредитні ризики займають домінуюче місце в ієрархічній системі банківських ризиків і є невід'ємною складовою сукупного банківського ризику у цілому. Також варто зауважити, що внаслідок пріоритетності та високої доходності кредитних операцій кредитні ризики є визначальними у діяльності вітчизняних банківських установ.

Рис. 5.6. Основні види ризиків, що оцінюються в Базелі II [124]

Ринковий ризик – це можливість втрат пов'язаних з несприятливим розвитком фінансових ринків. Цей ризик має макроекономічну природу, тобто джерелами ринкових ризиків є макроекономічні показники фінансової системи: індекси ринків, рівні відсоткових ставок.

Операційний ризик визначається як ризик збитків, спричинених збоєм внутрішніх систем, процесів, неадекватністю дій персоналу, а також впливом зовнішніх подій [35].

Найбільшою проблемою операційного ризику є неможливість його достовірно кількісно оцінити. При цьому подекуди неможливо точно визначити, що саме може бути базою розрахунку величини ризику, а отже, необхідного рівня капіталу, яка ймовірність реалізації події, котра є проявом операційного ризику.

Запровадження вимоги до капіталу на покриття операційного ризику створить для банків України додаткове навантаження на регулятивний капітал. Зважаючи, що рівень валового доходу банку залежить не лише від дій його керівництва, а й від конкурентної позиції банку, планування необхідної суми капіталу є складним процесом. Цим операційний ризик відрізняється від решти ризиків — кредитного і ринкового, — щодо яких банк може надійніше оцінити свої майбутні потреби в капіталі, а отже, своєчасно подбати про забезпечення дотримання мінімального рівня адекватності.

Варто відзначити, що до ризику схильні практично всі види банківських операцій. Аналізуючи ризики вітчизняних комерційних банків на сучасному етапі, потрібно враховувати:

- кризовий стан економіки перехідного періоду, який виражається не тільки падінням виробництва, фінансовою нестійкістю багатьох організацій, але і знищенням ряду господарських зв'язків;
- нестійкість політичного становища;
- незавершеність формування банківської системи;
- відсутність або недосконалість деяких основних законодавчих актів, невідповідність правової бази реально існуючій ситуації.

Жоден з видів ризику не може бути усунений повністю. Більше того, банківська діяльність за своєю природою припускає гру на змінах процентних ставок, валютних курсів і т.д. Чим більший ступінь ризику бере на себе банківська установа, тим вищим має бути прибуток, на який вона може розраховувати. Завдання банку при цьому полягає в досягненні оптимального поєднання ризику і прибутковості своїх операцій, а страхування ризиків (хеджування) націлене на максимально можливе обмеження дії непередбачуваних змін, забезпечення мінімального відхилення фактичного прибутку банку від очікуваної величини.

У практиці західних країн серед ризиків пасивних операцій в основному використовується страхування депозитів приватних осіб [113, с. 16]. Такий спосіб захисту вкладників від втрат використовується в США, ФРН, Великобританії і Нідерландах.

Таким чином, ризики відіграють ключову роль у банківській діяльності. Вони є найбільшою загрозою успішного функціонування кожного банку і банківської системи в цілому. Ризики породжуються невизначеністю, відсутністю достатньо повної інформації про подію чи явище та неможливістю прогнозувати розвиток подій. Поряд із різними класифікаціями вітчизняних та зарубіжних авторів є такі важливі ризики банківської діяльності, як кредитний, процентний, валютний та ризик ліквідності. Саме вони становлять велику небезпеку для кожного банку.

Надалі пріоритетними залишаються завдання щодо зміцнення фінансової стійкості вітчизняного банківського сектору за рахунок удосконалення систем управління ризиками. Фінансові установи повинні ефективно управляти стійкістю, проводячи політику вдосконалення ризик-менеджменту та менеджменту ліквідності.

Для вирішення проблеми підвищення рівня надійності та стійкості установ банківської системи України, що нині є вкрай нагальною, банкам було б доцільно в першу чергу поліпшити якість капіталу та забезпечити достатній рівень покриття ним ризиків, що приймаються комерційними установами.

Банківським установам необхідно стимулювати залучення власного прибутку для інвестицій у капітал. З метою його збільшення пропонуємо звільнити від оподаткування частину прибутку кредитних установ, спрямовану на підвищення рівня їх капіталізації, стимулювати інвесторів звільненням від податків на прибуток, який спрямовується на збільшення обсягу власного капіталу банків.

Високий її рівень можна забезпечити лише за умови, якщо рентабельність банківської діяльності буде інвестиційно привабливою, для чого необхідно значно знизити витрати банківських установ.

Для забезпечення капіталу банків на рівні адекватному потребам економіки, насамперед необхідно стимулювати його приплив за рахунок активного залучення коштів акціонерів, у тому числі портфельних інвесторів.

В умовах, у яких сьогодні опинився банківський сектор України, найоптимальнішими шляхами зростання рівня капіталізації банків є збільшення показника адекватності капіталу через консолідацію банківської системи України (консорціумне кредитування, створення об'єднань, злиття банків, їх реорганізація). Це дало б можливість підвищити стійкість і стабільність усієї банківської системи. Проте це неможливо здійснити без упровадження відповідних заходів НБУ та вдосконалення нормативної бази, яка б визначала процедуру консолідації банків. Звичайно, крім об'єктивних причин, що заважають процесу консолідації фінансових установ, є і суб'єктивні, зокрема – небажання головних акціонерів зливатися з іншими банками. Виходом із цієї ситуації може бути створення об'єднань на зразок фінансових та банківських холдингових груп чи корпорацій. Вони зберігають право власності й управління, а також пропорційного розподілу прибутку.

Підсумовуючи вищезазначене, зауважимо, щоб вирішити проблему щодо підвищення рівня надійності та стійкості установ банківської системи України, банкам було б доцільно:

1) поліпшити якість капіталу та забезпечити достатній рівень покриття ним ризиків, що приймаються фінансовими установами;

2) стимулювати залучення власного банківського прибутку для інвестицій у капітал шляхом звільнення від оподаткування його частини, яка спрямовується на підвищення рівня капіталізації кредитних установ, стимулювати інвесторів звільненням від податків на прибуток, який спрямовується на збільшення обсягу власного капіталу банків;

3) стимулювати приплив капіталу у банки за рахунок активного залучення коштів акціонерів, у тому числі портфельних інвесторів;

4) створити заходи щодо удосконалення нормативно правового поля діяльності банківських установ через внесення змін до законодавчої бази в

частині систематизації обов'язкових економічних нормативів, що дасть змогу підвищити ефективність банківського регулювання та нагляду;

5) активізувати процеси реорганізації і реструктуризації банків, як засобу зміцнення їх фінансової стійкості, а також виходячи з критеріїв економічної ефективності банків- правонаступників, законодавче врегулювати стимулюючі заходи, зокрема зменшити капітал проблемного банку, що приєднується до фінансово стійкого, на суму безнадійних та сумнівних до повернення боргів.

Таким чином, запропонована система заходів по підтримці стійкого стану вітчизняних комерційних банківських установ, своєчасної нейтралізації і запобігання розвитку дестабілізуючих тенденцій, направлена на створення передумов економічної стійкості і стабільного розвитку банківської системи України.

5.5. Координація фіскальної та монетарної політики як необхідна умова розвитку економіки України в контексті євроінтеграційних процесів

Питання координації фіскальної та монетарної політики, здебільшого, виходить на перший план в умовах нестабільності в економіці як пошук шляхів згладжування негативних макроекономічних тенденцій. Найбільшу увагу питанням координації монетарної та фіскальної політики приділено в теоретичних концепціях кейнсіанства та монетаризму.

Так, в кейнсіанській моделі фіскальна політика розглядається як найбільш ефективний засіб макроекономічної стабілізації, тому що державні витрати мають безпосередній вплив на величину сукупного попиту і сильний мультиплікативний вплив на споживчі витрати. Одночасно податки достатньо ефективно впливають на споживання та інвестиції. Особливістю кейнсіанської теорії є також те, що вона допускає дефіцит державного бюджету, більше того, він розглядається як стимул економіки. У період спаду економіки проводиться фіскальна політика, яка регулює дефіцит бюджету. Особливого значення при цьому набувають податки як «вбудовані стабілізатори». Вони самі по собі не можуть попереджати кризові ситуації в економіці, але разом з іншими стабілізаторами – страхуванням по безробіттю та збереженням коштів – мають можливість згладити кризове становище економіки [9, с. 255].

Що ж стосується дефіцитності бюджетів, то кейнсіанська теорія виділяє кілька схем (моделей) відповідної ситуації.

Модель І. Зростання державних витрат здійснюється без відповідних змін податкових надходжень. Мова йде про політику “дефіцитних витрат” (deficit spending), що фінансуються завдяки бюджетному дефіциту.

Модель II. Дефіцит державних фінансів виникає не внаслідок зростання обсягів витрат на закупівлю товарів і послуг, а через скорочення податкових надходжень. Ця модель отримала назву політики дефіциту без витрат (deficit without spending). Перша і друга моделі визначають два різновиди стимулюючої фіскальної політики, використовуваної в умовах економічної кризи. В період спаду чи депресії дефіцитне фінансування в оптимальних розмірах державних витрат сприяє зростанню ефективного попиту і служить додатковим стимулом кон'юнктури та підприємницької активності. Поряд зі стимулюючою виділяється і стримуюча фіскальна політика. Йдеться про модель III, якою передбачається зменшення закупівель товарів і послуг за одночасного збільшення або утримання на попередньому рівні податкових надходжень [54, с. 8].

У монетаристській моделі фіскальній політиці відводиться другорядна роль у порівнянні з монетарною, тому що фіскальні заходи викликають ефект витіснення і сприяють підвищенню рівня інфляції, що значно знижує їх стимулюючий ефект. Економічний зміст ефекту витіснення полягає в наступному: зростання витрат бюджету в період спаду (збільшення державних закупівель, та/або трансфертів) та/або скорочення доходів бюджету (податків) веде до мультиплікативного зростання сукупного доходу, що збільшує попит на гроші і підвищує ставку відсотка на грошовому ринку (ціну кредиту). А оскільки кредити, в першу чергу, беруть фірми, то подорожчання кредитів призводить до скорочення приватних інвестицій, тобто до «витіснення» частини інвестиційних витрат фірм, що веде до скорочення величини випуску продукції. Таким чином, частина сукупного обсягу виробництва виявляється «витісненою» через скорочення величини приватних інвестиційних витрат у результаті зростання ставки відсотка завдяки здійсненню Урядом стимулюючої фіскальної політики.

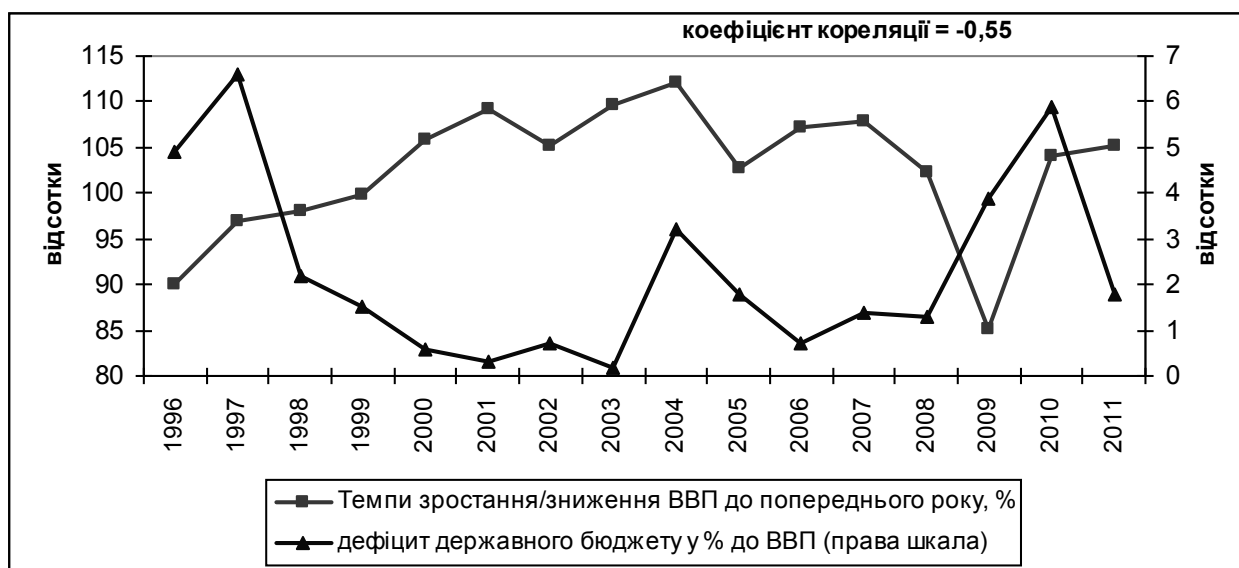
В кейнсіанській моделі монетарна політика розглядається як вторинна по відношенню до фіскальної, так як у монетарної політики дуже складний передавальний механізм: зміна грошової маси приводить до зміни ВВП через механізм зміни інвестиційних витрат, які реагують на динаміку процентної ставки.

У монетаристській моделі передбачається, що зміна грошової пропозиції безпосередньо впливає на сукупний попит а, отже, на номінальний ВВП [9, с.256].

За таких обставин напрошується висновок, що одноосібне використання інструментів фіскальної чи монетарної політики для досягнення макроекономічного розвитку є малоефективним. Тому узгодженість монетарної та фіскальної політики повинна бути стратегічною і пріоритетною ціллю Уряду і центрального банку будь-якої

країни світу, адже суперечність в застосуванні монетарних і фінансових інструментів може призвести до значних дисбалансів у розвитку економіки.

Що ж стосується України, то для проведення аналізу впливу фінансової та монетарної політики на ВВП оберемо їх класичні якорі – дефіцит бюджету (фінансова політика (рис. 5.7)) та грошова маса (монетарна політика (рис. 5.8)).

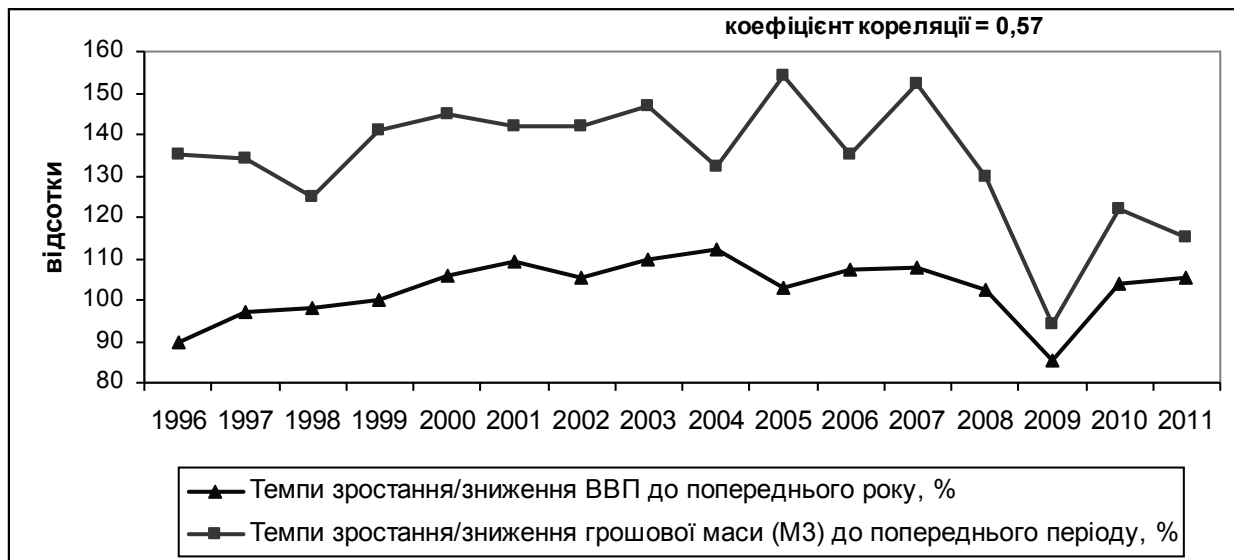

Рис. 5.7. Динаміка темпів зростання валового внутрішнього продукту та дефіциту державного бюджету України у 1996-2011 роках

Примітка: Розраховано за даними НБУ [142]

Як видно з рисунку 5.7, кореляція темпів зростання ВВП та дефіциту державного бюджету України є протилежною, а це дає підстави стверджувати, що політика дефіциту бюджету в повній мірі (так як описує кейнсіанська теорія) не стимулювала розвиток виробництва. Окрім цього, варто звернути увагу на зростання дефіциту державного бюджету в трьох проміжках часу, а саме 1996-1997 роки – дефіцит бюджету був зумовлений зростанням соціальних видатків та кризовими явищами в економіці; 2003-2004 роки – зростання дефіциту бюджету також зумовлено зростанням соціальних видатків в передвиборчий період; 2008-2010 роки – до дефіциту бюджету призвело, перш за все, зменшення бази оподаткування внаслідок фінансово-економічної кризи, а також соціальні видатки. Таким чином дефіцит державного бюджету України зумовлений соціальним характером державних видатків.

На відміну від динаміки дефіциту державного бюджету України та ВВП кореляція динаміки зростання грошової маси та ВВП є додатною, що означає пряму залежність між зростанням грошової маси та ВВП у період з 1996 по 2011 роки (рис. 5.8).

Рис. 5.8. Динаміка темпів зростання валового внутрішнього продукту та грошової маси (М3) в Україні у 1996-2011 роках

Примітка: Розраховано за даними НБУ [142]

Зважаючи на таку ситуацію макроекономічна політика в Україні тяжіє до монетаризму, про те, як свідчить практика, вітчизняна макроекономічна політика в період незалежності не забезпечила створення тих умов, які б сприяли високому розвитку національної економіки і добробуту населення, що пізніше вилилося у фінансово-економічну кризу.

На наш погляд, фінансово-економічна криза, що розпочалася в Україні у 2008 році є, в більшій мірі, наслідком неузгодженості монетарної та фіскальної політики в контексті забезпечення економічного зростання.

Так, в умовах коли Національний банк України знизив облікову ставку з метою стимулювання економічного розвитку податкове навантаження навпаки збільшилося (рис. 5.9), більше того, кількість податків залишалася на досить високому рівні (більше 100), а час на сплату податків є одним із найвищих в Європі.

Саме високий податковий тягар на вітчизняні підприємства, а особливо підприємства малого і середнього бізнесу не сприяв оновленню основних фондів, введення технологій енергозбереження та досягнення конкурентних переваг, а також знижував кредитоспроможність вітчизняного бізнесу і, як наслідок, підвищував ризиковість кредитних вкладень банків в реальний сектор економіки. За таких умов, політика «дешевих грошей» Національного банку України у 2005-2008 роках сприяла росту споживчого кредитування та фінансуванню імпортерів виробників в зв'язку з відсутністю розвинутого внутрішнього ринку товарів і послуг. В кінцевому підсумку, така ситуація призвела до

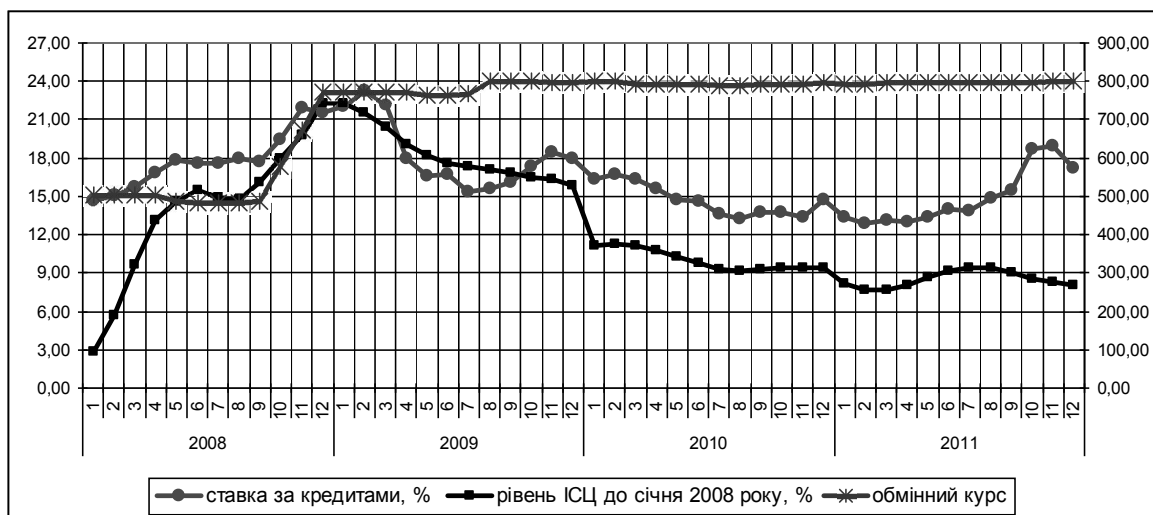
негативного сальдо платіжного балансу, значного зростання проблемної заборгованості та кризи ліквідності банківської системи. В даному контексті варто зазначити, що Національний банк України не зумів передбачити наслідків споживчого кредитного буму, дозволивши видавати кредити в іноземній валюті на споживчі цілі населення.

Рис. 5.9. Динаміка облікової ставки та податкового навантаження у 2002-2011 роках

Примітка: Розраховано за даними НБУ [142]

Підвищення податків, присутність на вітчизняному ринку монополій та олігополій, необґрунтоване зростання соціальних видатків, підвищення цін на сировину призводить до зростання немонетарної інфляції в Україні, що перешкоджає Національному банку досягнути монетарними методами стабільного рівня цін. Більше того, одним із основних немонетарних чинників інфляції є зростання цін на енергоносії, а особливо на природній газ, що без ефективних і недеklarативних Урядових програм з енергозбереження становитиме все більшу загрозу для розвитку вітчизняної економіки. Розрахунки за імпортні енергоносії в іноземній валюті, а також доларизація економіки України де-факто робить обмінний курс гривні якорем монетарної політики, що в свою чергу має суттєвий вплив на індекс споживчих цін, адже девальвація гривні в умовах переважання імпорту над експортом швидко нівелює переваги вітчизняних експортерів та призводить до зростання рівня цін за рахунок подорожчання імпортової продукції (рис. 5.10).

Рис. 5.10. Динаміка обмінного курсу гривні, індексу споживчих цін та ставок за кредитами комерційних банків у 2008-2011 роках

Примітка: Розраховано за даними НБУ [142]

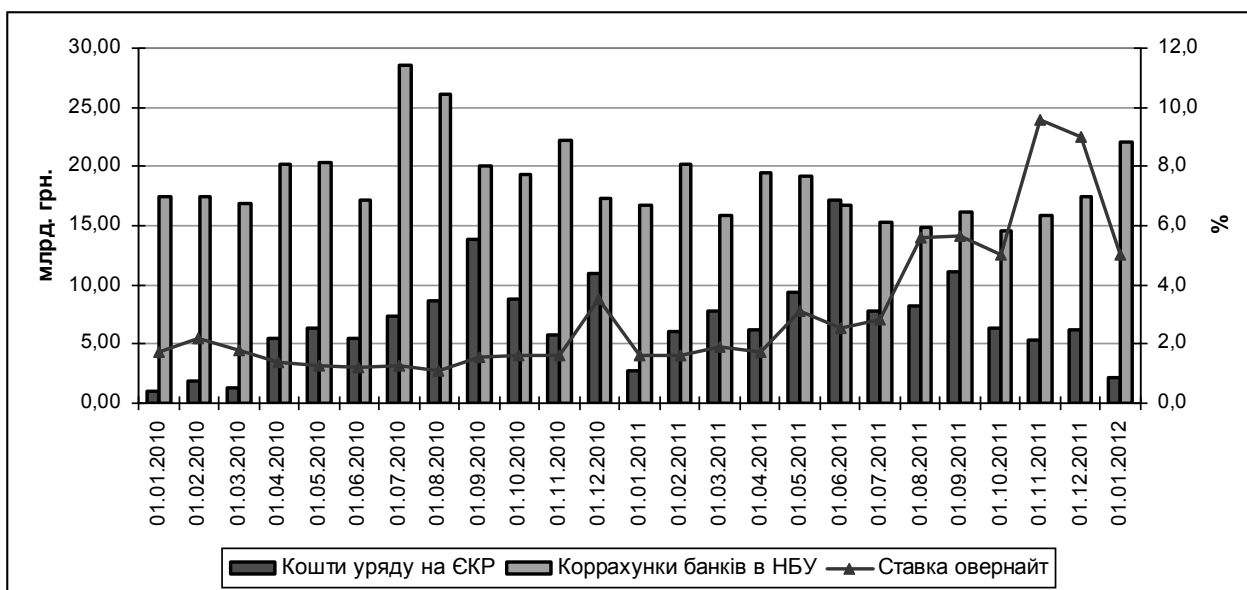
Як бачимо з рисунку 5.10, окрім зростання індексу споживчих цін внаслідок девальвації гривні зростають і ставки за кредитами, що ускладнює умови отримання кредиту на розвиток бізнесу.

Неузгодженість дій Уряду та Національного банку України в контексті ведення інфляційної політики доповнюється непередбачуваною мінливістю коштів Уряду на Єдиному казначейському рахунку (ЄКР) в НБУ.

Так, кошти на рахунку Уряду в центральному банку – це кошти вилучені з обороту банківського сектору, які не є частиною вільної ліквідності та грошових агрегатів. Отже, операції з рахунком Уряду у центральному банку безпосередньо впливають на ліквідність і на процентні ставки, оскільки, коли Уряд розміщує великі суми коштів на своєму рахунку (наприклад, після надходження податкових платежів), ліквідність зменшується, а процентні ставки підвищуються. Такі операції не перешкоджають управлінню ліквідністю банківської системи до того часу, поки Уряд завчасно повідомляє центральний банк про рух коштів на ЄКР. В разі завчасного повідомлення Урядом про використання коштів, центральний банк може запланувати і провести заходи з надання додаткової ліквідності, що нейтралізують негативний вплив руху коштів на рахунку Уряду, але коли про великий рух коштів не повідомляється завчасно, тоді центральний банк немає достатньо часу, щоб зреагувати. Як наслідок, залишки на кореспондентських рахунках банків в центральному банку і короткострокові процентні ставки стають занадто мінливими, створюючи проблеми в управлінні ліквідністю банківської системи, а також зумовлюють додаткові витрати на рефінансування комерційних банків на міжбанківському кредитному ринку.

Подібна ситуація спостерігається в Україні, що, відповідно, ускладнює управління ліквідністю вітчизняної банківської системи (рис. 5.11).

Рис. 5.11. Динаміка деяких показників ліквідності банківської системи України в 2010-2011 роках

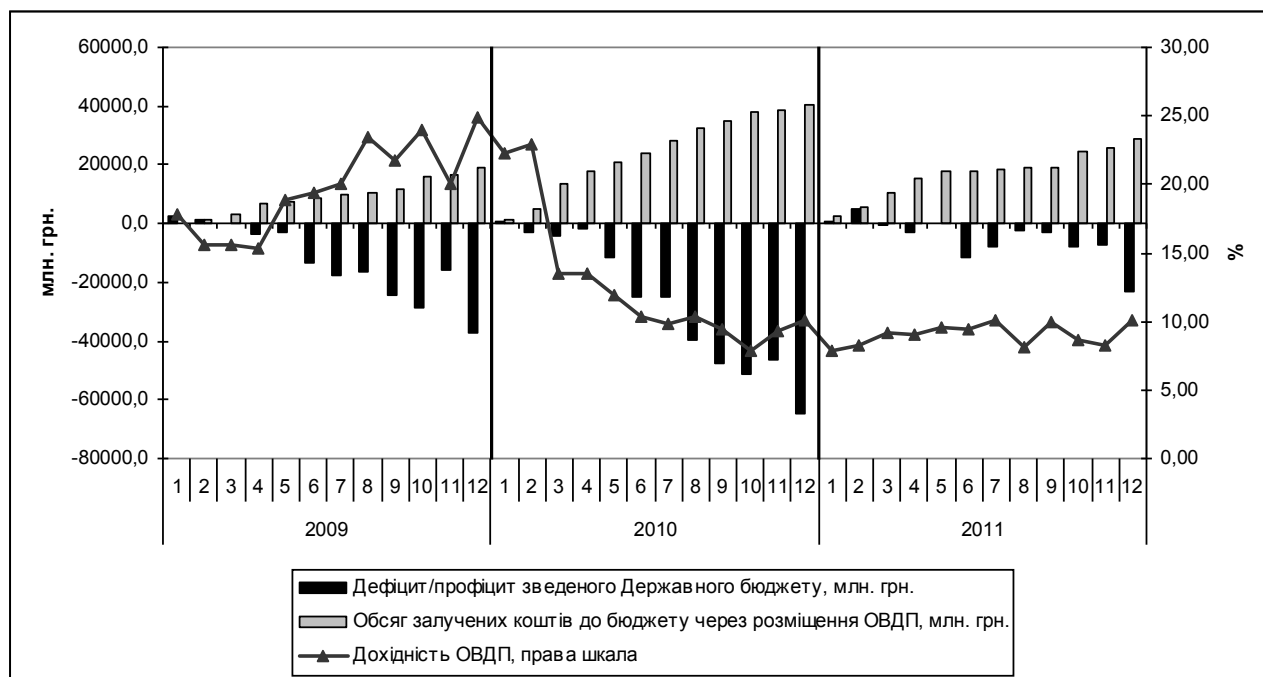
Примітка: Розраховано за даними НБУ [142]

Як бачимо з рисунку 5.11, динаміка обсягу коштів Уряду на єдиному казначейському рахунку є досить мінливою, що супроводжується мінливістю процентних ставок, а це, в свою чергу, породжує нестабільність на міжбанківському ринку та нестабільність вартості короткострокового рефінансування комерційних банків. Крім того, в такому випадку, сигнали, які подаються НБУ через монетарну політику, можуть бути викривлені та призвести до непорозуміння серед учасників ринку щодо позиції монетарної політики. Потрібно підкреслити, що для проведення монетарної політики, міжбанківський кредитний ринок має першорядну важливість.

Крім цього, через недосконалість бюджетного процесу має місце тенденція накопичення протягом року коштів на ЄКР із масовим їх витрачанням в кінці року, що позначається на зростанні надлишкової ліквідності банківської системи та інфляційних тенденціях в країні.

Окрім мінливості коштів на ЄКР досить суттєвий вплив на ліквідність банківської системи має неузгодженість дій Уряду та НБУ при проведенні антициклічної політики. В першу чергу це стосується відновлення кредитування. Так, в період коли НБУ знизив ставку рефінансування до 9% з метою поживлення кредитування, а ліквідність банківської системи внаслідок зростання припливу депозитів зросла до 19 млрд. грн., Уряд з

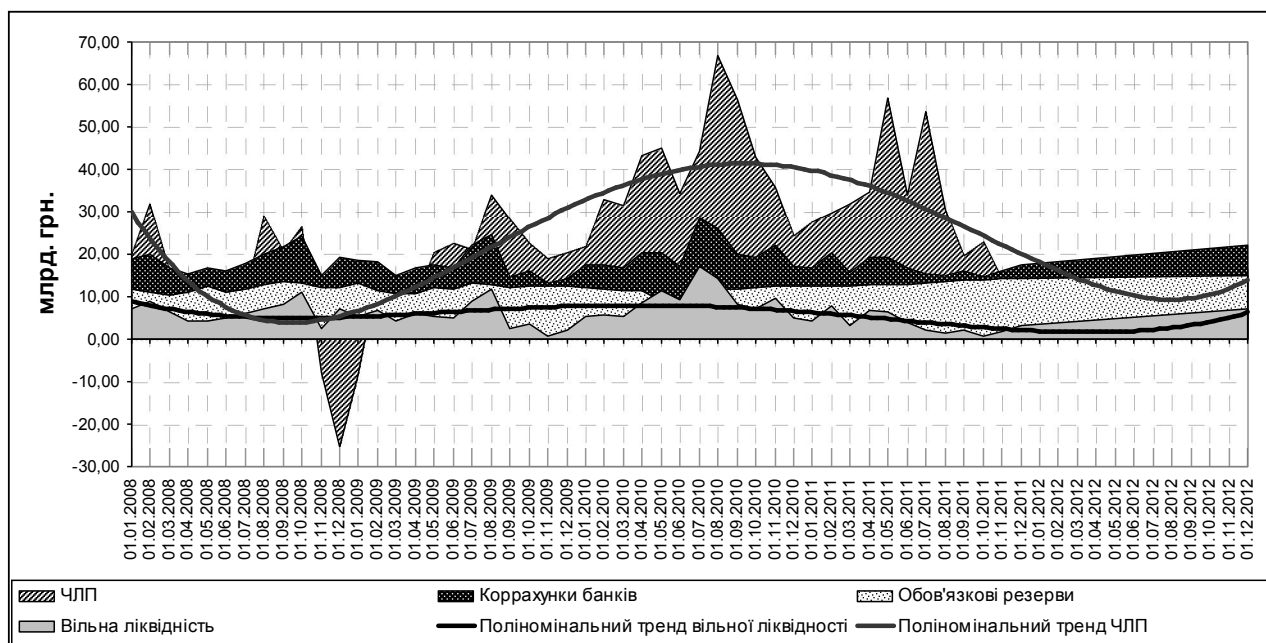
метою фінансування дефіциту Державного бюджету підвищив дохідність ОВДП до 20-23% (рис. 5.12), що в умовах збитковості вітчизняних підприємств (45% підприємств мають негативний фінансовий результат) створило конкурентні переваги для банків між вкладенням в державні цінні папери та кредитуванням реального сектору економіки, тобто спрацював так званий «ефект витіснення приватних інвестицій». За таких обставин, варто розуміти, що ті банки, що володіли вільними ліквідними коштами вкладали їх не в реальний сектор економіки, а в ОВДП, тим самим знижуючи можливості для відновлення економічного зростання.

Рис. 5.12. Динаміка дефіциту Державного бюджету України та дохідності ОВДП у 2009-2011 роках

Примітка: Розраховано за даними НБУ [142]

Як бачимо з рисунку 5.12, дохідність ОВДП зменшилася у 2010 році в середньому на 13-15% відсоткових пункти, а відповідно зменшилося фінансування дефіциту Держбюджету за рахунок розміщення цінних паперів з 40 млрд. грн. в 2009 році до 18 млрд. грн. у 2010 році. Відповідно, зменшення вкладень комерційних банків в ОВДП як одного із дохідних джерел розміщення вільних ресурсів разом з короткостроковістю депозитної бази банків (“кошти на вимогу” і “кошти до 1 року” складають на 1.01.2012 року 66,89% депозитної бази), а також висока ризиковість кредитування реального сектору економіки є одними із причин виникнення надлишкової ліквідності вітчизняної банківської системи, про що свідчить зростання чистої ліквідної позиції (ЧЛП) та коррахунків банків до 28 млрд. грн. (рис. 5.13).

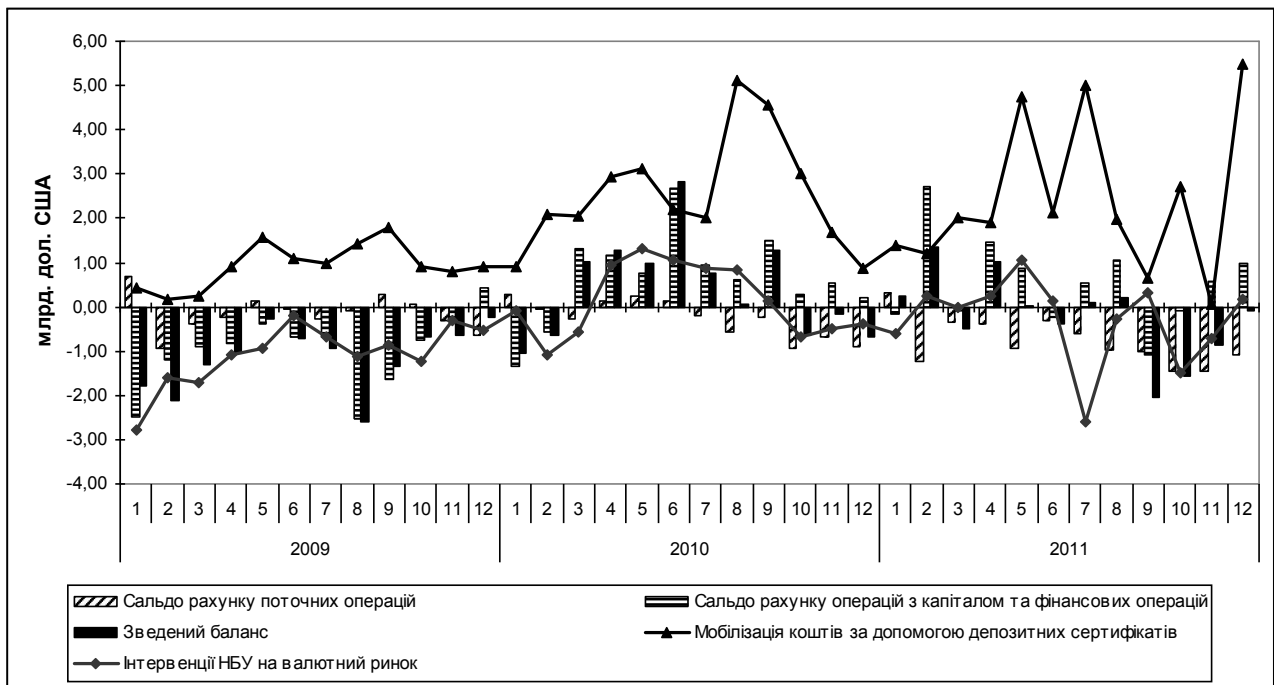
Рис. 5.13. Динаміка ліквідності системи комерційних банків України у період з 1.01.2008 року по 1.01.2012 року

Примітка: Розраховано за даними НБУ [142]

Відтак, з метою регулювання ліквідності банків та забезпечення рівноваги на грошово-кредитному ринку Національний банк України протягом 2009-2011 років постійно проводив операції з абсорбування банківської ліквідності. Так, в період з травня 2009 по вересень 2011 року НБУ за допомогою розміщення депозитних сертифікатів залучив вільної ліквідності банків на суму 497,54 млрд. грн., тобто в середньому кожного місяця Національний банк залучав 16,58 млрд. грн.

Варто наголосити й на тому, що вилучення надлишкової ліквідності банків шляхом розміщення депозитних сертифікатів забезпечувало не тільки стримування інфляційних процесів, а в основному було спрямоване на фінансування дефіциту платіжного балансу (рис. 5.14).

Використання монетарних методів для подолання кризових явищ в економіці України без реальної підтримки фіскальної політики є малоефективним, оскільки, методичне вилучення ліквідності (стискання грошової маси і грошової бази) без відновлення якісного росту економіки в кінцевому підсумку призведе до дефіциту ліквідності, про що свідчить негативний тренд ЧЛП та вільної ліквідності комерційних банків в другому півріччі 2011 (див. рис. 5.13).

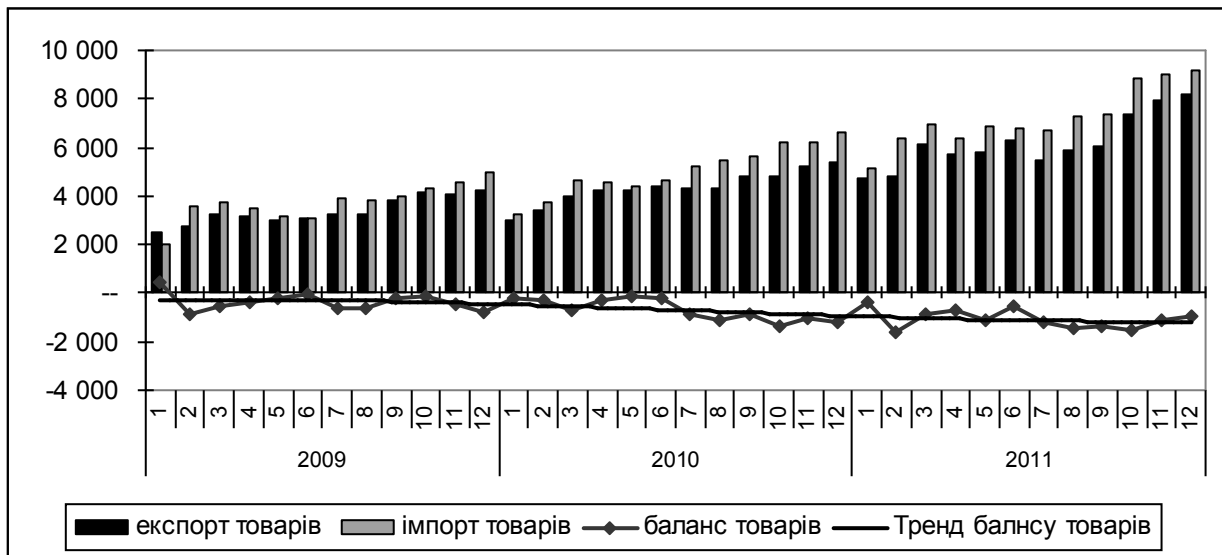

Рис. 5.14. Динаміка сальдо платіжного балансу, обсягу залучення коштів на депозитні сертифікати та інтервенцій НБУ на валютний ринок у 2009-2011 роках

Примітка: Розраховано за даними НБУ [142]

Потрібно розуміти й те, що в умовах ринкової економіки приватний банківський капітал, без вигоди для себе, у збитковий реальний сектор не піде. Відтак з метою максимізації прибутку банки починають відновлювати роботу на найприбутковішому секторі вітчизняного ринку банківських послуг – споживчому кредитуванні, яке спрямоване на фінансування перед усім імпортного виробника, і як наслідок може призвести до повторення ситуації кінця 2008 року.

З іншого боку, низька конкурентоспроможність національного виробника призводить до зменшення припливу валютної виручки з-за кордону та збільшення імпорту (рис. 5.15), що вимагає більшої кількості іноземної валюти на валютному ринку України, а це в свою чергу чинить девальваційний тиск на гривню. За таких обставин НБУ змушений здійснювати валютні інтервенції, зменшуючи тим самим обсяги золотовалютних резервів країни, а відповідно свою ліквідність. Окрім цього, наближається розрахунковий період за природній газ та за транші МВФ, що ще більше посилить девальваційні очікування, а відтак витрачання золотовалютних резервів, які в умовах поширення чуток у ЗМІ про другу хвилю кризи в Україні та кризу ліквідності банків Євросоюзу стануть чи не єдиним джерелом поповнення ліквідності вітчизняних банків.

Рис. 5.15. Динаміка експорту та імпорту товарів у 2009-2011 роках
Примітка: Розраховано за даними НБУ [142]

Окрім інструментальної неузгодженості монетарної та фіскальної політики в Україні існує також неузгодженість термінів обміну інформацією при розробленні основних прогностичних і програмних документів Уряду та НБУ. Згідно з Бюджетним кодексом України, НБУ до 1 квітня року, що передує плановому, подає до Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України проект «Основних засад грошово-кредитної політики» на наступний рік для розроблення «Основних напрямів бюджетної політики». При цьому прийняття Кабінетом міністрів України «Прогнозу економічного і соціального розвитку України» передбачено до 15 травня, а «Основних напрямів бюджетної політики» – до 25 травня. Таким чином, НБУ змушений розробляти напрями монетарної політики в умовах повної невизначеності фіскальної політики та основних прогностичних макроекономічних показників Уряду.

Таким чином, підсумовуючи вищесказане, в Україні присутня надто низька координація як монетарної та фіскальної політики, так і дій Уряду і НБУ загалом, що гальмує передусім економічний розвиток нашої країни, а також підвищує ймовірність виникнення системних ризиків.

Відтак питання удосконалення координації монетарної та фіскальної політики в контексті євроінтеграційних процесів та рецесії вітчизняної економіки є досить актуальним і вимагає застосування відповідних заходів з боку НБУ, Уряду та Верховної Ради України.

Так, з метою зміцнення координації монетарної та фіскальної політики на законодавчому рівні необхідно прописати цілі даних політики щодо досягнення помірної рівня інфляції, процентної ставки, зміни валютного курсу, дефіциту/профіциту державного бюджету, а також визначити порядок використання та умови застосування тих чи інших

монетарних і фіскальних інструментів. В першу чергу необхідно узгодити терміни розроблення основних прогнозних і програмних документів Уряду та НБУ. У перспективі доцільним є перехід від координації монетарної і фіскальної політики на основі узгодження прогнозних показників у програмних документах на короткостроковий період (один рік) до закріплення правил і принципів, які на тривалий період визначають основні параметри монетарної і фіскальної політики, що не суперечать один одному, та зменшують необхідність взаємодії з дрібних питань. Вирішення зазначених завдань необхідно здійснити шляхом внесення поправок в Бюджетний кодекс України та Закон України «Про Національний банк України».

Важливе місце у взаємодії Уряду та НБУ повинна зайняти дієва а не декларативна стратегія макроекономічної політики України, в якій окрім визначення дій та спільних цілей і порядку їх досягнення повинна бути визначена відповідальність, у вигляді відставки голови НБУ та прем'єр-міністра за недотримання стратегії.

Проте, на сьогодні, ключовим завданням Уряду та НБУ повинно стати відновлення кредитування реального сектору економіки і забезпечення макроекономічної стабільності.

В плані активізації кредитування реального сектору економіки, одним із варіантів може бути домовленість монетарної і фіскальної влади з найбільшими банками щодо кредитування пріоритетних галузей вітчизняної економіки. Звичайно така домовленість має включати певні поступки з боку держави у вигляді зменшення, для таких банків, ставок оподаткування на 2-3%, надання довгострокових кредитів рефінансування за ставкою нижчою за середню на 2-3 відсотки та відповідною інформаційною політикою спрямованою на підвищення іміджу банків-кредиторів реального сектору економіки. Зазначені банки, на наш погляд, окрім зниження ставок за кредитами повинні погодитися на безкоштовне надання консалтингових послуг підприємствам-кредитоодержувачам з метою їх швидкого зростання. Безсумнівно як зі сторони НБУ, так і зі сторони Уряду повинен бути жорсткий контроль за виконанням домовленостей.

В даному випадку корисним є досвід Федеральної резервної системи США та Європейського центрального банку, які застосовували спеціальні програми стимулювання економіки. Так, одними із програм ФРС щодо стимулювання економіки були програми розподілу коштів – прямі кредити позичальникам та інвесторам на головних кредитних ринках країни. Мета програм – підтримати кредитні ринки та знизити процентні ставки за кредитами, які стали різко підвищуватися через фінансову кризу. У рамках цього напрямку ФРС розробила 2 нові програми, метою яких стало відновлення ринків комерційних цінних паперів (*Commercial Paper*

Funding Facility) і сек'юритизованих активів (*Term Asset-backed Securities Loan Facility*). Виходячи зі змісту цих програм, ФРС скуповує цінні папери, у тому числі і при їхньому первинному розміщенні. Купівля Федеральним резервом високоякісних активів: цінних паперів Казначейства США, зобов'язань агентств, пов'язаних з державою. Мета подібних інфляційних вливань – зниження вартості та доступність кредиту для домогосподарств і бізнесу, і насамперед у сегменті ринку нерухомості [29].

Ще одним яскравим прикладом підтримки реального сектору економіки є політика Європейського центрального банку (ЄЦБ), який надав Європейському інвестиційному банку статусу контрагента в операціях рефінансування, що проводяться Євросистемою. Ця міра була спрямована на те, щоб забезпечити Європейському інвестиційному банку можливість збільшення обсягів кредитування реального сектора. Також ЄЦБ застосовував спеціальні цільові програм надання ліквідності шляхом купівлі забезпечених облігацій (CBPP2, Covered Bond Purchase Programme) [145].

Окрім цього, в контексті євроінтеграційних намірів України та в світлі зростаючого негативного сальдо торгового балансу і високої імпортозалежності вітчизняної економіки середньостроковими цілями Уряду й НБУ є підвищення конкурентоспроможності національного виробника.

В сфері державної підтримки національного виробника заслуговує на увагу досвід розвинених країн світу з підтримки підприємств малого і середнього бізнесу продукція яких займає більше 50% у ВВП країн. Для порівняння в Україні цей показник становить 9% від ВВП.

Так, на малий і середній бізнес у США поширюються спеціальні податкові пільги, наприклад «бонус першого року», коли податок сплачується не з усієї, а з половини оподаткованої суми, надання державних гарантій за банківськими кредитами в розмірі до 80% суми кредиту. Зниження абсолютних і відносних розмірів федеральних податків сприяє розвитку малого бізнесу, стимулюючи створення невеликих підприємств, посилюючи їх позиції в американській економіці, а отже, збільшуючи кількість нових робочих місць.

У Німеччині застосовується система пільгового кредитування при освоєнні високотехнологічних виробництв, створенні малих приватних підприємств. Пільгові умови – плата за користування кредитними ресурсами, як правило, не перевищує 6 % річних, а термін надання позики – 10-15 років. Заслуговує на увагу програма, спрямована на фінансову підтримку малого бізнесу на початковому етапі його діяльності. Строк кредиту не може перевищувати 10 років, причому впродовж перших двох років позичальник звільняється від погашення основної суми кредиту.

Процентна ставка визначається під час підписання кредитної угоди і є фіксованою впродовж усього терміну позики. Одна з основних переваг для позичальників – можливість одержати кредит при недостатньому розмірі його забезпечення. Що ж до банків, то для них передбачено обов'язкове “звільнення від відповідальності в розмірі 80 %”.

В Італії практикують надання пільгових довгострокових позик, наприклад, під 3-5 % річних за ринкової процентної ставки близько 15 %. Підприємства можуть отримати додаткову пільгу в 20-30 % компенсації вартості позики при довгостроковому поверненні кредиту.

В Іспанії розроблена велика кількість програм підтримки та розвитку малого і середнього бізнесу. Для тих, хто збирається починати свою справу, розроблені й успішно застосовуються різні програми з надання допомоги. Перші п'ять років підприємець не платить податки, а також має право на безстроковий кредит для розвитку бізнесу. Основну увагу іспанського уряду звернено на підприємства малого бізнесу, які мають високу соціальну значимість для Іспанії, створюють робочі місця для соціально вразливих груп населення (студентів, жінок, іммігрантів і т.д.), сприяють піднесенню слаборозвинених регіонів та районів. В Іспанії держава стимулює безліч організацій і фондів для підтримки малого підприємництва.

Як найважливіший позитивний фактор розвитку малого та середнього бізнесу в Іспанії варто відзначити мінімальний рівень бюрократії. Оформити реєстрацію підприємства, отримати ліцензію можна зробити за 24 години без зайвої тяганини з боку чиновників. Притому це може зробити навіть будь-який громадянин іншої держави. І в той же час контролюючі функції державних структур зведені до мінімуму.

Використовуючи світовий досвід підтримки малого і середнього бізнесу та враховуючи вітчизняні реалії, в Україні підтримка малих і середніх підприємств може здійснюватися наступним чином:

- звільнення від податків до Державного бюджету України протягом першого року діяльності малих підприємств, дані підприємства повинні сплачувати тільки місцеві податки і збори;
- надання можливості малим підприємствам сільського господарства сплачувати тільки половину ставки податку на прибуток протягом перших 5 років діяльності;
- надання податкових канікул малим підприємствам під час кризових ситуацій в економіці.

Дані заходи державної політики в короткостроковій перспективі зменшать обсяги податкових надходжень до держбюджету, однак в середньостроковій і довгостроковій перспективі забезпечать зростання сектору малого бізнесу, збільшать кількість робочих місць та сприятимуть розвитку внутрішнього ринку. Окрім цього, надання податкових пільг

малим і середнім підприємствам підвищить їх кредитоспроможність та призведе до зниження ризиковості банківського кредитування малого і середнього бізнесу.

Важливу роль і нішу на ринку кредитування малого і середнього бізнесу повинен зайняти новостворений Банк Розвитку, основною діяльністю якого буде кредитування реального сектору. Проте з метою зниження ризиків функціонування даного банку та забезпечення ефективної його діяльності держава повинна мати частку у статутному капіталі 50%, також необхідно розробити механізм отримання банком пільгових довгострокових кредитів рефінансування.

Задля підвищення ресурсозабезпеченості вітчизняних банків, удосконалення управління ліквідністю банківської системи та ефективного управління внутрішнім державним боргом необхідним є пришвидшення розвитку українського фондового ринку.

Що ж стосується ризику негативного впливу на економіку значної зміни (надмірного зростання, потім різкого витрачання) залишків коштів на рахунках Уряду в Національному банку, то його можна мінімізувати кількома шляхами. По-перше, можна спрямувати частину коштів до державного резервного фонду. Наприклад, формування державних запасів зерна та пального не тільки зменшить інфляційний тиск витрачання накопичених на рахунках Уряду в Національному банку коштів, а й дасть можливість державі отримати ринковий інструмент впливу на співвідношення попиту та пропозиції на ринках зерна і паливо-мастильних матеріалів та ціни на них.

Оскільки саме для цих товарів характерні різкі коливання кон'юнктури та цін, що значно впливає на індекс споживчих цін, такий механізм дозволив би значно підвищити вплив Уряду на цінові процеси, причому ринковими методами. При цьому з метою уникнення інфляційного тиску збільшення споживчого попиту (державного, через витрати бюджетних установ та організацій, чи приватного, через збільшення заробітної плати, соціальних виплат та інших трансфертів населенню) має відповідати можливостям пропозиції, для регулювання якої, знову ж таки, може стати у пригоді державний резервний фонд. По-друге, можна передбачити в Законі про бюджет норму щодо можливості не повного витрачання залишків коштів на рахунках Уряду в Національному банку в поточному році, а перенесення частини їх на наступний рік (наприклад, шляхом перенесення невитрачених на кінець року сум асигнувань на наступний рік замість їх перерахування до бюджету, що мало б зменшити стимули для головних розпорядників бюджетних коштів до раптового витрачання всіх виділених асигнувань наприкінці року, як це традиційно відбувається). У цьому випадку при наявності чіткого плану дій та достовірного прогнозу зміни залишків

коштів на рахунках Уряду в Національному банку, дефіцит ліквідності, що потенційно може виникнути через зростання залишків, буде передбачуваним та легко може бути погашений традиційними інструментами Національного банку [42, с. 69].

Цікавим у плані розв'язання цієї проблеми є досвід Словаччини. Він показує, що вплив цього чинника було нівельовано шляхом переведення з Національного банку Словаччини рахунків Міністерства фінансів в управління спеціальної Агенції. Ця Агенція є державною небанківською установою, яка зобов'язалася якісніше і за більшу плату управляти бюджетними коштами. Нині Міністерство фінансів Словаччини може розміщувати не більше 2 млрд. крон у центральному банку на безпроцентному рахунку, проте не використовує цю можливість через комерційну недоцільність [110, с. 85].

Важливе місце в напрямку зміцнення координації дій Уряду та НБУ займає проведення спільної інформаційної політики, яка повинна бути спрямована на формування позитивних очікувань в колах бізнесу та населення та зменшувати можливість виникнення паніки в суспільстві, спричиненої негативним інформаційним фоном щодо тенденцій економічного розвитку.

На нашу думку, Національному банку та Уряду потрібно розробити відповідну стратегію інформаційної політики на випадок кризових ситуацій для блокування «чорного PR» у ЗМІ, а також для спростування необґрунтованих популістських заяв політичного бомонду України.

Основою антикризової інформаційної політики НБУ і Уряду повинна бути організація спільних прес-конференцій з оприлюдненням плану заходів, спрямованих на подолання кризи, підтвердженням на реальних фактах стабільності банківської системи України, прогнозуванням курсу гривні на коротку перспективу з висвітленням засобів його підтримки на зазначеному рівні, коментарями та роз'ясненнями недостовірних і панічних чуток, статей та повідомлень, які публікуються у вітчизняній пресі. Такі конференції дадуть змогу знизити девальваційні очікування в суспільстві, і, відповідно, стабілізувати курс гривні як одного з головних джерел нестабільності фінансового ринку держави, а спростування неправдивих чуток призведе до зменшення паніки в суспільстві та підвищення довіри населення до національної валюти, монетарної та фіскальної влади.

Доцільним також є регулярні виступи та регулярні публікації представників територіальних управлінь Національного банку України спільно з представниками обласних державних адміністрацій у місцевих засобах інформації на тему роз'яснення податкового кодексу, умов і порядку реєстрації підприємств малого бізнесу, інфляційних тенденцій, умов отримання кредиту та розміщення депозитів, перспектив розвитку

вітчизняної економіки і т.д., що дасть змогу сформуванню позитивні очікування бізнесу і населення від фіскальної та монетарної влади, і тим самим запобігти ажіотажному попиту на товарних і фінансових ринках.

Окрім цього, представники Служби безпеки України повинні здійснювати моніторинг та цензуру інтерв'ю, заяв, різного роду повідомлень (чорного PR), які містять негативну інформацію, спрямовану на дестабілізацію економічної ситуації, підрив іміджу Національного банку, Уряду тощо.

Верховній Раді України варто розглянути можливість прийняття відповідного нормативно-правового акту про кримінальну та адміністративну відповідальність за поширення інформації, що шкодить національним інтересам України.

Проведення антикризової інформаційної політики повинно бути чітко спланованим і узгодженим між всіма гілками влади в Україні, що сприятиме підвищенню її дієвості.

Важливим напрямком координації дій Уряду та НБУ є робота з виявлення та мінімізації системних ризиків, яка повинна ґрунтуватися на системі макропруденційного нагляду. Безперечно задля недопущення розпорошеності функцій та повноважень монетарної і фіскальної влади функції макропруденційного нагляду повинні бути покладені на Національний банк України. Завданням макропруденційного нагляду повинен стати аналіз низки обставин, які складно піддаються кількісному виміру, – структура фінансової системи і ринків, відповідність регуляторної практики світовим стандартам, зокрема в частині класифікації кредитів, якість нагляду за фінансовими інститутами, законодавчу базу, процес лібералізації і дерегуляції. Аналіз якісних показників має відбуватися паралельно із аналізом кількісних, що дозволить врахувати інституційні фактори поведінки фінансових ринків. Роль Уряду повинна зводитися до контролю за діяльністю підприємств, збору детальної статистичної інформації про функціонування тієї чи іншої галузі економіки та своєчасну передачу цих даних Національному банку України. Вразі виявлення загроз економічній стабільності України Уряд і НБУ повинні прийняти негайні заходи щодо їх мінімізації. З погляду на це актуальним є питання розробки плану швидкого реагування монетарної і фіскальної влади на прояви кризових явищ в економіці.

Ефективність координації фіскальної та монетарної політики залежатиме також від збереження високого рівня незалежності Національного банку України та узгодженості дій структурних одиниць Уряду і НБУ, де доцільно було б прописати вимоги до незалежності НБУ не тільки від Уряду, Президента та Верховної Ради як гілок влади в цілому, а від конкретних персоналій.

Також в цьому напрямку важливим є характер переговорів між Урядом і НБУ, що повинні ґрунтуватися на корпоративній етиці та толерантності, регулярному проведенні (щомісяця) нарад та консультацій із залученням провідних фахівців з економіки та банківської справи, які повинні складати своєрідний «мозковий центр».

Варто звернути увагу і на досвід розвинутих країн, де співпраця між Урядом та центральним банком досить часто відбувається у спосіб дотримання погоджених правил фіскальної та валютної політики, що автоматично гарантує несуперечливість їх дій і мінімізує потребу у регулярних нарадах. Наприклад, запроваджується так зване фіскальне правило, що обмежує розмір бюджетного дефіциту і тому є важливим інституційним засобом гарантування незалежного центрального банку. Останній опікується лише виконанням поставлених інфляційних орієнтирів і курсових змін, що є запорукою забезпечення сталого обсягу бюджетних надходжень і видатків.

Застосування вище перелічених заходів зміцнення координації монетарної та фіскальної політики можуть виступати одним із варіантів підвищення ефективності макроекономічної політики. Проте, задля забезпеченості дієвості запропонованих заходів потрібно досягнути стабільності у проведенні і монетарної і фіскальної політики, оскільки нестабільність однієї політики автоматично призводить до нестабільності іншої, а це в свою чергу виливається в недовіру до Уряду і НБУ з боку бізнесу і населення.

Таким чином високий ступінь координації монетарної і фіскальної політики, а також стабільність їх проведення стане запорукою економічного зростання України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Закон України «Про Національний банк України» №679-XIV від 20.05.1999 р. (із змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.zakon.rada.gov.ua.
2. Закон України «Про банки і банківську діяльність» №2121– III від 7.12.2000 р. / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К.: Урядовий кур'єр. – 2001. – № 8. – С. 5–13.
3. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України (щодо нагляду на консолідованій основі)» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3394-17>
4. Закон України «Про державний бюджет на 2009 рік» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua.
5. Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні: постанова Правління НБУ: затверджена 28.08.2001 р. № 368 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0841-01>
6. Постанова Кабінету Міністрів України і Національного банку України «Про порядок рефінансування банків у період фінансово-економічної кризи» від 29 січня 2009 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua.
7. Постанова Правління Національного банку України «Про додаткові заходи щодо діяльності банків» від 11 жовтня 2008 року № 319 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua.
8. Постанова Правління Національного банку України «Про окремі питання діяльності банків» від 04 грудня 2008 року № 413 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua.
9. Агапова Т.А., Серегина С.Ф. Макроэкономика: Учебник/Под. общей ред. д.э.н., проф. А.В. Сидоровна; МГУ им. М.В. Ломоносова. – 6-е изд., стереотип. – М.: Издательство «Дело и Сервис», 2004. – 448 с.
10. Адамик Б. П. Центральний банк і грошово-кредитна політика [Текст] : підручник / Б. П. Адамик. – [2-ге видання, доп. і переробл.]. – К.: Кондор, 2011. – 416 с.
11. Адамик Б.П. Національний банк і грошово-кредитна політика. – Т.: Карт-бланш, 2002. – 278 с.
12. Алексеєнко М.Д. Капітал банку: питання теорії і практики: монографія. – К.: КНЕУ, 2002. – 276 с.
13. Афанасьєва О.Н. Проблемы банковского кредитования реального сектора экономики // Банковское дело. – 2004. – №4. – с. 34-37.
14. Базель-3» ужесточает нормы [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.prime-tass.ru/articles>

15. Базель-3»: глобальна реформа банківського сектора [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.km.ru/biznes-i-finansy/obzory/bankovskii-sector>.
16. Банки и банковские операции [Текст] : учебник / Е. Ф. Жуков [и др.] ; ред. Е. Ф. Жуков. – М. : Банки и биржи: ЮНИТИ, 1997. – 471 с.
17. Банки у всьому світі в 2012 р. чекає складне завдання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rbc.ua/ukr/finance/show>
18. Банківський менеджмент: Підручник / За ред. О.А.Кириченка, В.І.Міщенко. – К.: Знання, 2005. – 831 с.
19. Банківський нагляд [Текст]: навчальний посібник / В. І. Міщенко, А. П. Яценюк, В. В. Коваленко, О. Г. Коренєва. – К.: Знання, 2004. – 406 с.
20. Банківський нагляд: навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. : / В. І. Грушко, С. М. Лаптев, О. С. Любунь, К. Є. Раєвський. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 264 с.
21. Банківські операції: Підручник / За заг. ред. А.М.Мороза. – К.: КНЕУ, 2008. – 608 с.
22. Банківські операції: Підручник / За ред. д.е.н., проф. О.В. Дзюблюка. – Тернопіль: Вид-во ТНЕУ «Економічна думка», 2009. – 696 с.
23. Банковский надзор и аудит [Текст]: учебное пособие / ред. И. Д. Мамонова. – М. : Инфра-М, 1995. – 112 с.
24. Банковское дело : стратегическое руководство / Рук. проекта У. Гулд; под. ред. В. Платонова, М. Хиггинса. – М. : Изд-во АО «Консалтбанкир», 1998. – 432 с.
25. Банковское дело: Учебник / Под ред. О.И. Лаврушина. – М.: Финансы и статистика, 1998. – 576 с.
26. Барановський О. На шляху до нової фінансової архітектури / Барановський О. // Вісник НБУ. – 2010. – № 7. – С. 3–10.
27. Барановський О. Регулювання і нагляд у банківській сфері: quo vadis? / Барановський О. // Вісник НБУ. – 2010. – № 5. – С. 6–11.
28. Барановський, О. Антикризисні заходи урядів і центральних банків зарубіжних країн / О. І. Барановський // Вісник НБУ. – 2009. – № 4. – С. 8–19.
29. Бернанке Б. Перспективи економіки, монетарна і бюджетно-налогова політика [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fedspeak.ru>
30. Білик О. Маркетингова стратегія банку при впровадженні нових банківських продуктів // Регіональна економіка. - 2004. №4. – С.127-133.
31. Білорус О. Новий тоталітаризм глобальних корпорацій – зростаюча загроза безпеці розвитку у XXI столітті // Економічний часопис – XXI. – 2004. – № 9. – С. 3-7.
32. Бобров Є. А. Сучасний стан і перспективи розвитку кредитування малого бізнесу // Фінанси України. – 2004. – № 1. – с. 103-108.

33. Большой экономический словарь / Под ред. А.Н. Азрилияна. – М.: Институт новой экономики, 1997. – 864 с.
34. Бондаренко Л. А. Побудова системи ризик-менеджменту в комерційному банку / Л. А. Бондаренко // Фінанси України. – 2003. – № 9. – С. 85–93.
35. Брегета О. Розвиток вимог Базельського комітету щодо міжнародних стандартів банківської діяльності // Вісник Національного банку України. – 2010. – №12. – С. 3 – 7
36. Бурда М., Виплош Ч. Макроекономіка: Європейський контекст / Пер. з англ. – К.: Основи, 1998. – 682 с.
37. Бюлетень Національного банку України. – 2010. – № 2. – 196 с.
38. Бюлетень Національного Банку України. – 2011. – №2. – 177 с.
39. Бюллетень испанской прессы. / Банки // «Экспансьон», 27 ноября 2008 года. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.lithuania.rustrade.org>.
40. В Украине начинают закрываться европейские банки. [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.mignews.com.ua
41. Валравен К. Д. Управление рисками коммерческого банка: учебное пособие / К. Д. Валравен ; под ред. М. Э. Уорд, Я. М. Миркина. – Вашингтон : Мировой банк реконструкции и развития, 1993. – 112 с.
42. Вдосконалення координації грошово-кредитної та фіскальної політики: Інформаційно-аналітичні матеріали / За редакцією д.е.н. В.І. Міщенко, к.е.н. О.І. Кіреєва і к.е.н. М.М. Шаповалової – Київ: Центр наукових досліджень НБУ, 2005. – 96с.
43. Вовчак О. Д. Вплив глобалізаційних процесів на форми та методи реструктуризації банків в Україні. // Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право). – 2010. – № 1. –С. 3–9.
44. Вожжов А. П., Клименко О. І. Капітал комерційних банків як складова ресурсів банківської системи // Банківська справа. – 2003. – № 4. – С. 83 – 95. Вплив інвестицій на стабільність банківської системи України // <http://gufer.net/bankvska-sprava.html>
45. Волкова Н. И., Герасименко Р. А., Чашко Г. А. Управление банковской деятельностью: учебно-практическое пособие / [Н. И. Волкова, Р. А. Герасименко, Г. А. Чашко]; под ред. П. В. Егорова. – Донецк : ООО «Юго-Восток Лтд», 2003. – 338 с.
46. Галиць О. В. Ефективність функціонування банківської системи України в умовах євро інтеграції: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» / О. В. Галиць – Львів, 2008. – 20 с.
47. Галицейська Ю. М. Актуальні питання фінансової стійкості в контексті формування банківських ресурсів / Ю. М. Галицейська // Матеріали І Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та

молодих вчених „Розвиток банківської системи України як основа реалізації стратегії економічного зростання”. / ред. колег. Васильчишин О. Б. [голова та ін.] – Тернопіль, 31 жовтня 2008 р. – С. 35–37.

48. Галіцейська Ю. М. Капіталізація банківської системи України : проблеми та перспективи / Ю. М. Галіцейська // Вісник Тернопільського національного економічного університету. – 2008. – № 4. – С. 76–82.

49. Галіцейська Ю. М. Проблеми фінансової стійкості в контексті формування ресурсів комерційних банків / Ю. М. Галіцейська // Збірник наукових праць I Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів та молодих вчених „Фінансова політика України: реалії та перспективи розвитку”. / ред. колег. Михайлівська І. М. [голова редколегії та ін.] – Хмельницьк, 15–16 травня 2008 р. – Том II. – С. 41–43.

50. Галіцейська Ю. М. Ресурсна база комерційних банків: сучасний стан та можливі напрями оптимізації / Ю. М. Галіцейська // Вісник Тернопільського державного економічного університету. – 2006. – № 3. – С. 124–130.

51. Галіцейська Ю. М. Структура ресурсів комерційного банку та методи вирівнювання дисбалансів в процесі їх розміщення / Ю. М. Галіцейська // Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє. – Тернопіль : Економічна думка, 2006. – Вип. 11. – С. 75–82.

52. Галіцейська Ю. М. Сучасний стан та проблеми ринку банківських кредитних послуг / Ю. М. Галіцейська // Матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції „Формування єдиного наукового простору Європи та завдання економічної науки”. / ред. колег. Юрій С. І. [відп. ред. та ін.] – Тернопіль, 24–26 жовтня 2007 р. – С. 298–300.

53. Галіцейська Ю. М. Уникнення ризиків при розміщенні залучених ресурсів / Ю. М. Галіцейська // Тези доповідей II Всеукраїнської науково-практичної конференції аспірантів та молодих учених „Розвиток фінансово-кредитної системи України: здобутки, проблеми, перспективи”. / наук. ред. Смовженко Т. С. – Львів, 27–29 вересня 2006 р. – С. 24–25.

54. Гальчинський А. Основи кейнсіанської моделі регулювання економічного циклу. Питання теорії // Вісник Національного банку України. – 2009. – №1. – С. 3-8

55. Гальчинський А.С. Теорія грошей. – К.: Основи, 1998. – 413 с.

56. Генеза ринкової економіки (політекономія, мікроекономіка, макроекономіка, економічний аналіз, економіка підприємства, менеджмент, маркетинг, фінанси, банки, інвестиції, біржова діяльність): Терміни, поняття, персоналії / Укладачі: В.С. Іфтемичук, В.А. Григорьев, М.І. Манилич, Г.Д. Шутак / За наук. ред. Г.І. Башняніна і В.С. Іфтемичука. – К.: “Магнолія плюс”, 2004. – 688 с.

57. Гладких Д. Ринкова позиція банків в умовах вільної конкуренції // Вісник Національного банку України. - 2007. №9. - С.5-9.

58. Горячек І. Види банківських ризиків та управління ними / І. Горячек // Економіка, фінанси, право. – 2000. – № 8. – С. 36–38.
59. Горячек І. Ключові принципи ефективного банківського нагляду / І. Горячек // Вісник Національного банку України. – 1999. – № 5. – С. 35-36.
60. Горячек І. Регулювання організаційної структури банків як фактор підвищення ефективності банківського нагляду / І. Горячек, Л. Конопатська // Вісник Національного банку України. – 2003. – № 11. – С. 52-55.
61. Горячек І. Система своєчасного застереження проблем у діяльності банків / І. Горячек // Вісник Національного банку України. – 2004. – № 6. – С. 27-29.
62. Готовчиков І. Как оценить работу банков? Новый метод определения рейтингов / И. Готовчиков // Banker. – 2005. – май. – С. 12–14.
63. Гребеник Н. Особливості інструментів монетарної політики Національного банку України // Вісник Національного банку України. – 2002. – №6. – С. 2-4.
64. Гриценко А.А. Забезпечення макроекономічної стабільності: грошово-кредитна та валютно-курсова політика / Центральний банк в країнах з перехідною економікою: Національний банк України. – Доповіді на засіданні міжнародного круглого столу 3 грудня 2001 року у м. Києві. За редакцією Януша Ширмера. – К.: Альтер-прес, 2002. – С. 69-71.
65. Гриценко Р. Теоретичні аспекти організації банківського нагляду в сучасних умовах / Р. Гриценко // Вісник Національного банку України. – 2005. – № 4. – С. 57-59.
66. Гроші та кредит: Підручник / За заг. ред. проф. М.І. Савлука – К.: КНЕУ, 2006. – 744 с.
67. Грошово-кредитний ринок України: поточні тенденції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bank.gov.ua>.
68. Група з розвитку фінансових заходів боротьби з відмивання коштів та фінансування тероризму [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sdfm.gov.ua/articles>
69. Гузов К. О. Депозитный портфель банка: совершенствование методов и инструментов формирования / К. О. Гузов // Банковское дело. – 2006. – № 2. – С. 62–67.
70. Гуцал І. «Базель II» та сучасні тенденції до регулювання банківських ризиків / Ігор Гуцал, Василь Брич, О. Вовк // Вісник Тернопільської академії народного господарства. – 2005. – № 5. – С 11 – 16.
71. Д'яконова І. І. Державне регулювання банківської діяльності: вивчення моделей, обґрунтування категорійного апарату / І. І. Д'яконова // Вісник Української академії банківської справи. – 2007. – № 2(23). – С. 9–16.
72. Денисенко М. П., Кабанов В. Г., Худолій Л. М. Грошово-кредитна діяльність банків: навч. посібник / М. П. Денисенко, В. Г. Кабанов, Л. М. Худолій. – К. : Європейський університет, 2004. – 339 с.

73. Дзюблюк О.В. Організація грошово-кредитних відносин суспільства в умовах ринкового реформування економіки. – К.: Поліграфкнига, 2000. – 512 с.
74. Дзюблюк О.В. Особливості застосування політики облікової ставки як інструмента управління грошово-кредитними відносинами // Банківська справа. – 2000. – №3. – С. 39-42.
75. Дибя М.І. Капіталізація банківської системи як чинник підвищення надійності економіки України// Фінанси України. – 2008. – № 6. – С. 77 – 85.
76. Динаміка облікової ставки НБУ в 1992-2005рр. // Вісник Національного банку України. – 2006. – №2. – С. 25.
77. Динаміка фінансового стану банків України на 1 січня 2011 року// Вісник НБУ. – 2011. – №2. – С.35 – 37.
78. Дмитренко, М. Г. Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України [Текст] / М. Г. Дмитренко, І. Ю. Кочума // Вісник НБУ. – 2008. – № 3. – С. 102–107.
79. Дмитриева Е. Заем не по-нашему. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kommersant.ru/doc.aspx?fromsearch=3f811bed-cbca-4f5c-b018-0b5185d226f3&docid=758400>
80. Дмитрієва О.А. Оптимізація депозитної діяльності комерційного банку // Фінанси України. – 2008. – № 5. – С. 15 – 17.
81. Добринь С.В., Убілава І.Б. Аналіз впливу факторів фінансової безпеки на фінансову стійкість банків // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2010. - № 29. – С. 92-96.
82. Довідка про стан торговельно-економічного співробітництва між Україною і Російською Федерацією [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.me.gov.ua.
83. Другов, О.О. Основні напрямки реформування банківської системи України [Текст] / О.О. Другов // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: зб. наук. праць / Державний вищий навчальний заклад "Українська академія банківської справи Національного банку України". - Суми, 2004. – Т. 9. - С. 287-291.
84. Дурманова Е. Основные результаты регулярных исследований рынка банковских услуг // Маркетинговые исследования в Украине. - 2005. №6. – С.18-23.
85. Економічні проблеми ХХІ століття: міжнародний та український виміри / [Адамик В.В., Амоша О.І., Березок Р.М. та ін.]; за ред. С.І. Юрія, Є.В. Савельєва. – К.: Знання, 2007. – 595 с.
86. Енциклопедія банківської справи України / Редкол. В.С. Стельмах та ін. – К.: Молодь, Ін Юре, 2001. – 680 с.
87. Євтух О. Іпотека та іпотечний ринок // Вісник Національного банку України. - 2003. - №9. - С.18-22.

88. Жилияєва Н.М. Перспективи підвищення конкурентоспроможності економіки України: галузеві і регіональні пріоритети // Актуальні проблеми економіки. – №4(106). – 2010. – С. 51-59. 108
89. Иноземцев В.Л. Расколота́я цивилизация. –М.: Academia-Наука, 1999.–703 с
90. Іщенко.О. Перспективи розвитку вітчизняної системи страхування депозитів у світлі євроінтеграції // Вісник НБУ. – 2008. - №5. – С.52-58.
91. Кидуэлл Д.С., Петерсон Р.Л., Блэкуэлл Д.У. Финансовые институты, рынки и деньги. – СПб.: Питер, 2000. – 752 с.
92. Кириченко М.М. Альтернативні стратегії виходу банку на закордонні ринки // Актуальні проблеми економіки. – 2005. – № 7. – С. 49-55.
93. Киселев В.В. Коммерческие банки в России: настоящее и будущее. – М.: Финстатинформ, 1998. – 400 с.
94. Кисилева И. А. Методологические аспекты управления банковскими рисками / И. А. Кисилева // Финансовый менеджмент. – 2001. – № 1. – С. 13–25.
95. Коваленко В. В. Ефективність банківської системи в умовах глобальної конкуренції / В. В. Коваленко // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – №5 (83). – С. 169–175.
96. Коваленко В. В. Ефективність банківської системи в умовах глобальної конкуренції / В. В. Коваленко // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – №5 (83). – С. 169–175.
97. Коваленко В. В., Коренева О. Г., Торжник Ж. В. Обґрунтування стратегії управління ліквідністю банківської установи / В. В. Коваленко, О. Г. Коренева, Ж. В. Торжник // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: збірник наукових праць. – Т. 17. – Суми : УАБС НБУ, 2006. – С. 159–167.
98. Коваленко, В. В. Банківський нагляд: навч. посібник / В. В. Коваленко. – Суми : УАБС НБУ, 2007. – 262 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.uabs.edu.ua/bitstream/123456789/1119/1/bank%20supervision.pdf>
99. Ковальчук Т.Т., Коваль М.М. Ліквідність комерційних банків: Навч. пос. – К.: Знання, 1996. – 120 с.
100. Козюк В.В. Сучасні центральні банки: середовище функціонування та монетарні рішення. – Тернопіль: Астон, 2001. – 300 с.
101. Козьменко С.М., Горіна С.О., Андронов О.М. Глобалізація банківської діяльності й регіональні інтереси // Фінанси України. – 2000. – № 9. – С. 141-148.
102. Козьменко С.Н. Финансовая глобализация и перспективы банковских структур // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: Збірник наукових праць. Т. 6. – Суми, 2002. – С. 29-37.

103. Кондратюк Е. А. Понятие банковских рисков и их классификация / Е. А. Кондратюк // Деньги и кредит. – 2004. – № 6. – С. 43–50.
104. Копилюк О. І. Стан і перспективи регіональних банківських систем в умовах євро інтеграції України / О. І. Копилюк // Uniwersytet Rzeszowski Wydział Ekonomii Katedra Ekonomiki I Zarządzania “Prezedsiebiorstwo I Region” Rzeszow, 2009. – С. 229–237.
105. Корнеєв В. Конкурентоспроможність банків України в умовах лібералізації ринків фінансових послуг // Вісник Національного банку України. - 2007. №11. - С.14 -17.
106. Корнилюк, Р. В. Наслідки експансії іноземних банків у національні банківські системи [Текст] / Р. В. Корнилюк // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : зб. наук. праць / Державний вищий навчальний заклад "Українська академія банківської справи Національного банку України". - Суми , 2010. – Вип. 28. – С. 148-155.
107. Кочетков В.М. Забезпечення фінансової стійкості сучасного комерційного банку: теоретико-методологічні аспекти: Монографія. — К.: КНЕУ. - 2002. - 256 с.
108. Краевая А. Проблемы рынка кредитования в Украине // Банковская практика за рубежом. – 2008. – №6. – с. 66-72.
109. Кредитний ризик комерційного банку: Навч. посібник / За ред. В.В.Вітлінського. – К.: Знання, 2000. – 251 с.
110. Ліквідність банківської системи України: Науково-аналітичні матеріали. Вип. 12 / В.І. Міщенко, А.В. Сомик та ін. – К.; Національний банк України. Центр наукових досліджень, 2008. – 180 с.
111. Лобанов А., Золотарев В. Риск-менеджмент в private banking – ключевое звено на пути к успеху / А. Лобанов, В. Золотарев // Банковское дело. – 2004. – № 6. – С. 28–33.
112. Любунь О. С. Національний Банк України: основні функції, грошово-кредитна політика, регулювання банківської діяльності [Текст] : навчальний посібник / О. С. Любунь, В. С. Любунь, І. В. Іванець. – К.: Центр навчальної літератури Ун-т екон. та права «КРОК», 2004. – 351 с.
113. Лютий І. Фінансово-економічна криза 2008-2010 рр.: деякі чинники та уроки // Вісник Національного банку України. – 2011. – №1. – С.10 – 16.
114. Масленников В.В. Зарубежные банковские системы: Научное издание. – М.: ТД “Элит-2000”, 2001. – 392 с.
115. Методичні вказівки з інспектування банків «Система оцінки ризиків», затверджені постановою Правління Національного банку України № 104 від 15.03.2004 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=36986>
116. Методичні рекомендації щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України №361 від 2.08.2004 р.

[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/Bank_Supervision/Risks/361.pdf.

117. Методологічні роз'яснення до Основних принципів ефективного банківського нагляду [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=45216

118. Минина Т.И. Глобализация экономики и финансово-банковская система // Банковские услуги. – 2002. – № 4. – С. 8-15.

119. Минцберг Г., Альстрэнд Б., Лэмпел Дж. Школы стратегий / Г. Минцберг, Б. Альстрэнд, Дж. Лэмпел ; пер. с англ., под ред. Ю. Н. Каптуревского. – СПб. : “Питер”, 2000. – 336 с.

120. Мишкін, Фредерік С. Економіка грошей, банківської справи і фінансових ринків / Пер. з англ. С. Панчишин, А. Стасишин, Г. Стеблій. – К.: Основи, 1999. – 963 с.

121. Міжнародні стандарти фінансової звітності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minfin.gov.ua/control>

122. Міщенко В. Еволюція банківського нагляду: європейський досвід / Міщенко В., Крилова В., Швець Є. // Вісник НБУ. – 2007. – № 7. – С. 5–11.

123. Міщенко В. Підвищення ефективності регулювання та нагляду за фінансовим сектором в Україні / Міщенко В. // Вісник НБУ. – 2010. – № 8. – С. 4–9.

124. Міщенко В., Незнакова А. Базель III: нові підходи до регулювання банківського сектору // Вісник НБУ. – 2011. – №1. – С.4 – 9.]

125. Могильницька М. П. Ефективність діяльності банківської системи (регіональний аспект дослідження): [монографія] / М. П. Могильницька. – Львів, ЛБІ НБУ, 2007. – 205 с.

126. Монетарна політика Національного банку України: сучасний стан та перспективи змін / За ред. В.С. Стельмаха. – К.: Центр наукових досліджень Національного банку України, УБС НБУ, 2009. – 404 с.

127. Мюллер Х. И. О банковском надзоре в странах с рыночной организацией / Х.И. Мюллер // Деньги и кредит. – 1990. – № 3. – С. 45-48.

128. Нікіфоров П. Формування нової парадигми банківського нагляду в Україні / Нікіфоров П., Швець Н. // Банківська справа. – 2008. – № 4. – С. 3–10.

129. Новая единая европейская валюта евро / Под ред. В.И. Рыбина. – М.: Финансы и статистика, 1998. – 392 с.

130. Новейший словарь иностранных слов и выражений. – Минск: Харвест; М. : ООО “Издательство АСТ”, 2001. – 976 с.

131. Новий етап розвитку банківської системи України: зростання участі іноземних інвесторів : монографія / [Т. С. Смовженко, О. І. Кіреєв, О. О. Другов, В. В. Рисін, А. Я. Кузнецова та ін.] ; за наук. ред. д-ра екон. наук, проф. Т. С. Смовженко. – К. : УБС НБУ, 2008. – 231 с.

132. Облік і аудит в банках: Підручник / За ред. А.М.Герасимовича. – К.:КНЕУ, 2004. – 536 с.
133. Олейнюк Р.Є. Інструменти банківської «розвідки» з досвіду Польщі / Науковий вісник НЛТУ України: Збірник науково-технічних праць. – Львів : РВВ НЛТУ України. – 2011. – Вип. 21.08. – С. 268-272.
134. Олейнюк Р.Є. Пріоритетність банківської системи в євроінтеграційному процесі (на прикладі Польщі) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.02 «Світове господарство і міжнародні економічні відносини» / Р.Є. Олейнюк– Тернопіль, 2008. – 19 с.
135. Орлюк О. П. Банківська система України. Правові засади організації [Текст] / О. П. Орлюк. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 240 с.
136. Орлюк О. П. Банківське право [Текст]: навч. посібник / О. П. Орлюк. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 376 с.
137. Осіпова Л.В. Формування ефективної моделі відкритої економіки України як виклик глобалізації // Актуальні проблеми економіки. – 2005. – № 6. – С. 15-24.
138. Основи банківської справи та управління кредитними ризиками: Навч. посібник / О.В. Геєць, В.М. Домрачев, С.Л. Лондар. – К.: Вид-во Європейського університету, 2004. – 237 с.
139. Основні показники діяльності банків [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/Bank_supervision/Dynamics/2001-Last.htm
140. Основні принципи ефективного банківського нагляду [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // http://www.bank.gov.ua/bank_supervision/VCP%20Core%20Principles_ukr%20.pdf
141. Офіційний сайт БКНБ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bis.org>.
142. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>.
143. Петрик О. Криза довіри / Петрик О.// Вісник НБУ. – 2010. – № 5. – С.6–11.
144. Підсумки Сеульського саміту країн G20: нові пріоритети розвитку, нові можливості для України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/377/>
145. Подколзина И. А. Антикризисная политика монетарних властей зони євро // Деньги и кредит. – 2010. – №10. – С. 51-60.
146. Подплетній В.В. Вдосконалення банківської діяльності в контексті особливостей функціонування банківських систем європейських країн / Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки, вип. 18, Ч.І – Кіровоград: КНТУ, 2010. – С. 291-298.

147. Положення про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків, затверджене постановою Правління Національного банку України №279 від 06.07.2000 р. (із змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0841-07>

148. Поморина М. А. О некоторых подходах к управлению банковской ликвидностью / М. А. Поморина // Банковское дело. – № 9. – 2001. – С. 5–11.

149. Послання Президента України до Верховної Ради України. Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002-2011 роки. – Стратегія від 30.04.2002. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=n0001100-02>.

150. Поченчук Г.М. Проблеми розвитку банківської системи України в умовах нестабільності світового фінансового простору // Теоретичні та прикладні питання економіки. Збірник наукових праць. Вип. 20. – Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2009. – С. 101-108.

151. Примостка Л. О. Управління активами і пасивами комерційного банку / Л. О. Примостка // Вісник Національного банку України. – 2001. – № 2. – С. 39–43.

152. Примостка Л. О. Фінансовий менеджмент у банку: підручник / Л. О. Примостка. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К. : КНЕУ, 2004. – 468 с.

153. Про координацію законів, нормативних та адміністративних актів стосовно відкриття та діяльності кредитних установ та внесення поправок до Директиви 77/780/ЄЕС: Друга Директива Ради 89/646/ЄЕС від 15 грудня 1989 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>

154. Про координування законів, постанов та адміністративних положень щодо початку та ведення діяльності кредитних установ: Перша Директива Ради 77/780/ЄЕС від 12 грудня 1977 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>

155. Проблеми реформування банківської системи України в контексті європейської інтеграції: Інформаційно-аналітичні матеріали. Вип. 8 / В.І. Міщенко, А.В. Шаповалов, В.В. Крилова, В.В. Ващенко, Н.В. Грищук та інші – К.; Національний банк України. Центр наукових досліджень. 2007. – 266 с.

156. Пуховкіна М. Основні напрями регулювання кредитного ризику / М. Пуховкіна, В. Клименко // Вісник Національного банку України. – 1999. – № 5. – С. 37-39.

157. Річний звіт про діяльність банківського нагляду України у 2007 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document;jsessionid=3B19A0B7B68085DEB0D1DC7527EDC507?id=52860>

158. Романишин В.О., Уманців Ю.М. Центральний банк і грошово-кредитна політика: Навчальний посібник. – К.: Атіка, 2005. – 480 с.
159. Роуз П.С. Банковский менеджмент/Пер. с англ. – М.: Дело Лтд, 1995. – 768 с
160. Рыкова И. Н. Рынок новых кредитных продуктов: проблемы и перспективы в России / И. Н. Рыкова // Финансы и кредит. – 2007. – №32(272). – С.11–22.
161. Рэдхэд Кейт, Хьюс Стюарт. Управление финансовыми рисками / [Рэдхэд Кейт, Хьюс Стюарт] ; науч. ред. А. В. Ветров, М. В. Кузнецов ; пер. с англ. А. В. Дорошенко. – М. : Инфра-М, 1996. – 288 с.
162. Савлук С. Динаміка та структура банківського капіталу в трансформаційній економіці України / С. Савлук // Вісник ТНЕУ. – 2008. – № 2. – С. 15–22.
163. Семенова М. Система страхування вкладов и стратеги вкладчиков российских банков// Деньги и кредит. – 2008. - №10. – С.21-31.
164. Синев В.М. Влияние глобализации на банковский бизнес // Деньги и кредит. – 2003. – № 3. – С. 53-56.
165. Смовженко Т.С. К вопросу о регулировании уровня иностранного капитала в банковской системе // Деньги и кредит. – 2008. – №4. – С. 49-52.
166. Статистичний бюлетень Національного банку України (електронне видання), січень 2012 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=57897
167. Стельмах В.С., Єпіфанов А.О., Гребеник Н.І., Міщенко В.І. Грошово-кредитна політика. – К.: Знання, КОО, 2003. – 421 с.
168. Стратегія економічного розвитку в умовах глобалізації: Монографія / За ред. д-ра екон. наук, проф. Д.Г. Лук'яненка. – К.: КНЕУ, 2001. – 538 с.
169. Стратегія застосування міжнародних стандартів фінансової звітності в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uazakon.com/documents/dats_b1
170. Стукало Н. Державне антикризове регулювання банківського сектору: досвід ЄС та України/ Стукало Н., Литвин М.//Вісник НБУ. – 2010. – № 7. – С. 20–25.
171. Стукало Н.В. Глобалізація та розвиток фінансової системи України // Фінанси України. – 2005. – № 5. – С. 29-35.
172. Уваров К. Методичні рекомендації щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України: орієнтир на майбутнє / К. Уваров, О. Куценко // Вісник НБУ. – 2005. – № 1. – С. 60–63.
173. Указ Президента України «Про заходи щодо зміцнення банківської системи України та підвищення її ролі у процесах економічних перетворень». - Указ від 14.07.2000 № 891/2000. – [Електронний ресурс]. –

Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=891%2F2000>

174. Управление деятельностью коммерческого банка (банковский менеджмент): Учебник / Под. ред. О.И.Лаврушина. – М.: Юристъ, 2002. – 688 с.

175. Фабер С. Нагляд на основі оцінки ризиків : українська перспектива / С. Фабер, І. Пожарська, О. Куценко // Вісник Національного банку України. – 2004. – № 6. – С. 24-26.

176. Финансово-кредитный энциклопедический словарь / Под общ. ред. А.Г. Грязновой. – М.: Финансы и статистика, 2002. – 1168 с.

177. Хаб'юк О. Банківське регулювання та нагляд через призму рекомендацій Базельського комітету: монографія / О. Хаб'юк. – Івано-Франківськ: ОППІ; Снятин: ПрутПринт, 2008. – 260 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.khabyuk.de/bank/dissertation.pdf>

178. Хазин М. “Базель III”: глобальная реформа банковского сектора / М. Хазин. [Электронный ресурс] // Режим доступу: <http://www.fintimes.km.ru/obzory/bankovskii-sektor/12860>

179. Хазин М. “Базель III”: глобальная реформа банковского сектора / М. Хазин. [Электронный ресурс] // Режим доступу: <http://www.fintimes.km.ru/obzory/bankovskii-sektor/12860>

180. Хансен Э. Денежная теория и финансовая политика / Пер. с англ. – М.: Дело, 2006. – 312 с.

181. Хоггарт Г. Введение в денежно-кредитную политику / Пер. с англ. – Лондон: Центр по изучению деятельности центральных банков, 1996.–32 с.

182. Ценные бумаги: Учебник / Под ред. В.И.Колесникова, В.С.Торкановского. – М.: Финансы и статистика, 1998. – 416 с.

183. Центральний банк та грошово-кредитна політика [Текст]: підручник / А. М. Мороз, М. Ф. Пуховкіна, М. І. Савлук, та ін.; за заг. ред. А. М. Мороза і М. Ф. Пуховкіної. – К. : КНЕУ, 2005. – 556 с.

184. Черкашина К. Ф. Реформування банківської системи України як шлях інтеграції до Європейського Союзу / К. Ф. Черкашина // Вісник Української академії банківської справи. – 2004. – № 1 (16). – С. 13–16.

185. Черных С. Управление банковскими рисками / С. Черных // Вопросы экономики. – 2004. – № 8. – С. 120–127.

186. Чибисов А.А. Проблемы банковского кредитования малого бизнеса // Финансы и кредит. – 2010. – №6. – с. 41-47.

187. Чуб О. О. Адаптація банківського законодавства України до права Європейського Союзу: стан, проблеми та перспективи / О. О. Чуб // Фінанси України. – 2008. – № 4. – С. 57–67.

188. Чуб О.О. Банки в глобальній економіці: [монографія] / Чуб О.О. – К.: КНЕУ, 2009. – 340 с.

189. Чуб О.О. Банківська діяльність у контексті інтеграції та глобалізації / Чуб О.О. / Фінанси України. – 2008. – №1. – С. 138-146.
190. Чуб О.О. Ефективність банківського нагляду в контексті Базельської угоди / О.О. Чуб // Науковий вісник Національної академії Державної податкової служби України. – 2008. - №1 (40). – С. 67-74.
191. Чуб О.О. Концептуальні засади банківського нагляду в умовах глобалізації / О.О. Чуб // Фінанси України. – 2009. – №7. – С. 47-53.
192. Шаповалов А.В. Основні напрями євроінтеграційного розвитку банківської системи України [Текст] / А. В. Шаповалов // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. – 2008. – № 3. – С.78-81.
193. Шаров О. Центральний банк у ХХ сторіччі: виклики та рішення / Шаров О.// Вісник НБУ. – 2008. – № 7. – С. 18–30.
194. Швець Н. Сучасні завдання банківського нагляду/ Швець Н.// Вісник НБУ. – 2010. – № 9. – С. 34–39.
195. Швець Н. Теоретичні домінанти банківського нагляду / Швець Н. // Банківська справа. – 2010. – № 5. – С. 83–92.
196. Швець Н.Р. Принципи ефективного банківського нагляду відповідно до вимог Базельського комітету з банківського нагляду / Н.Р. Швець // Науковий вісник Чернівецького університету. Економіка. – 2009. – Вип. 456. – С. 85-87.
197. Шнипко О. Постіндустріальна глобалізація: сутність, чинники, тенденції та суперечності розвитку // Економіст. – 2005. – № 4. – С. 76-79.
198. Шулерська О. Ресурсні аспекти банківської кризи 2008 – 2009 років в Україні // Вісник НБУ. – 2011. – №2. – С. 16-19.
- 199.Щодо індексу платоспроможності кредитних установ: Директива Ради 89/647/ЄЕС від 18 грудня 1989 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http: zakon.rada.gov.ua](http://zakon.rada.gov.ua)
200. Юрек М., Маршалек П. Вплив інтернаціоналізації на польську банківську систему [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.aub.com.ua.
201. Яценюк А. П. Обґрунтування принципів і стандартів банківського регулювання та нагляду / А. П. Яценюк // Вісник Української академії банківської справи. – 2003 . – № 1. – С. 3-8.
202. Amendment to the Capital Accord to incorporate market risks. Basel Committee of Banking Supervision. – Basel. – Updated November 1996 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http:// www.bis.org](http://www.bis.org)
203. Basel Committee on Banking Supervision. Consultative Document. The New Basel Capital Accord. – 2003. April [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http:// www.bis.org/press/p030429.htm](http://www.bis.org/press/p030429.htm)

204. Begg D. Monetary Policy in Central and Eastern Europe: Lessons After Half a Decade of Transition / IMF Working paper 96/108. – Washington : IMF, 1996. – 91 p.
205. Core Principles for Effective Banking Supervision // Basle Committee on Banking Supervision. – Basle. – June. – 1999. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bis.org>
206. Corporate Financial Services Industry Expertise [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.atb.com/Dev/corporate/corp_industry.asp
207. Financial Stability Board [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.financialstabilityboard.org>
208. Flexible Credit Options for Now and the Future [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rbcroyalbank.com>
209. Gilpin R. Global political economy: Understanding the international economic order. – Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2001.
210. International Convergence of Capital Standards. A Revised Framework // Basel Committee of Banking Supervision. – Basel. – Updated November 2005. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bis.org>
211. International Convergence of Capital Standards. Basel Committee of Banking Supervision. – Basel. – June 1988 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bis.org>
212. Levitt T. The Globalization of Markets // Harvard Business Review, 61. – 1983, (May/June). – P. 92-102.
213. Monetary Policy Issues in the 1980 s. – Wyoming: Jackson Hole, 1982.
214. Moody's вважає «Базель III» небезпечним для банків Європи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://rss.novostimira.com/n_1935158.html
215. Omae K. (ed.). The end of the nation state: the rise of regional economies. – New York: Free Press, 1995.
216. Scholte J.A. Beyond the Buzzworld: Towards a Critical Theory of Globalization. Kofman E., Youngs G. (Eds). – London, 1998.
217. Soros G. The crisis of global capitalism: open society endangered. – New York: PublicAffairs, 1998. – 239 p.

ДОДАТКИ
Додаток 1
Позитивні чинники та імовірні ризики входження
іноземних банків в Україну

Позитивні наслідки	Негативні наслідки
КАПІТАЛ	
Підвищення капіталізації банківської системи	Вибірковий характер кредитування
Зростання обсягів кредитування населення та суб'єктів господарювання (особливо великі та транспарентні підприємства)	Обслуговування в основному провідних і найбільших за розміром місцевих підприємств, а також компаній країни-донора, кредитна підтримка в просуванні їх товарів і послуг
Посилення стабільності джерел надходження капіталу	Відмова іноземних банків у кредитуванні невеликих та нових підприємств
Зростання потоків прямих іноземних інвестицій у реальний сектор економіки	Відмова в кредитуванні малорентабельних підприємств і фірм, які є конкурентами для країни походження або акціонерів
Полегшення доступу до різних видів міжнародного капіталу	Сприяння кредитному буму
Сприяння розвитку міжнародної торгівлі	
<i>Загалом: економічне зростання держави</i>	<i>Загалом: гальмування рівномірного економічного розвитку, збільшення диспропорцій в економіці</i>
ТЕХНОЛОГІЯ	
Впровадження нових банківських технологій, ноу-хау, сучасних систем ризик-менеджменту	Проблема адаптації продуктів і технологій до умов нового ринку
Підвищення кваліфікації персоналу, якості обслуговування клієнтів та доступності банківських продуктів	Проблема сумісності технологій з уже існуючими
Розширення асортименту банківських продуктів, особливо нетрадиційних	При цьому поширення банківських технологій цілком можливе і без експансії іноземного капіталу
Ефект "перетоку" технологій до вітчизняних банків	
<i>Загалом: збільшення довіри до банківської системи, особливо іноземних банків</i>	<i>Загалом: зниження ефективності банківської системи</i>
Позитивні наслідки	Негативні наслідки
ЕФЕКТИВНІСТЬ І КОНКУРЕНЦІЯ	
Підвищення ефективності банківської Системи та загострення конкуренції	Зниження ефективності банківської системи
Зниження банківської маржі внаслідок здешевлення кредитів та інших послуг	Погіршення фінансового стану або банкрутство вітчизняних банків
Зниження накладних витрат	Загроза олігополізації ринку іноземними банками
Вищі ціни продажу банківських акцій	Зростання фондової капіталізації банків часто має спекулятивний характер
<i>Загалом: підвищення добробуту клієнтів</i>	<i>Загалом: зниження добробуту клієнтів</i>

Продовження додатку 1

КОРПОРАТИВНЕ УПРАВЛІННЯ ТА ФІНАНСОВА ІНФРАСТРУКТУРА	
Розвиток корпоративного управління	Окремі іноземні банки можуть віддавати перевагу задоволенню економічних інтересів країни походження капіталу
Впровадження високих міжнародних стандартів аудиту, бухгалтерського обліку, звітності та внутрішнього нагляду	Зростання соціальної напруги внаслідок масових звільнень під час реструктуризації
Збільшення прозорості банків та безпеки банківської діяльності, зростання ринкової дисципліни	Громіздкі корпоративні структури ТНБ не дозволяють швидко та адекватно реагувати на події внутрішнього ринку
Розвиток фінансових ринків і фінансової інфраструктури (зростання присутності рейтингових агентств та аудиторських компаній)	Ризик посилення суперечностей між транснаціональними та національними інтересами
Загалом: задоволення інтересів усіх Стейкхолдерів	Загалом: задоволення інтересів іноземних стейкхолдерів за рахунок національних
ФІНАНСОВА СТІЙКІСТЬ	
Підвищення фінансової стійкості банківських систем	Зниження фінансової стійкості банківських систем
Зменшення залежності банківських систем від внутрішніх політичних та економічних ризиків	Іноземні банки можуть стати провідниками криз з країн походження
Зростання кредитних і депозитних портфелів іноземних банків під час криз	Згорання діяльності іноземних банків і відтік іноземного капіталу під час криз
Позитивні наслідки	Негативні наслідки
Підтримка проблемних вітчизняних банків під час криз шляхом поглинань і ре капіталізації	Іноземні банки можуть мати короткострокові цілі і бути непередбачуваними кредиторами
Зниження ймовірності виникнення криз внаслідок географічної диверсифікації і приналежності до економічно більш стабільних країн	Транснаціональні банки можуть протягом значно тривалішого часу концентрувати на своїх балансах значні обсяги проблемної заборгованості та створювати фінансові піраміди
Збереження зв'язків з клієнтами після купівлі вітчизняних банків	Посилення загрози економічному суверенітету
<i>Загалом: стійке економічне зростання</i>	<i>Загалом: зниження стійкості банківської системи</i>
РЕГУЛЮВАННЯ ТА НАГЛЯД	
Розвиток банківського та інвестиційного законодавства з огляду на фінансову глобалізацію	Ускладнення банківського нагляду за розгалуженими транснаціональними холдинговими структурами
Стимуляція розвитку систем банківського нагляду в руслі останніх світових тенденцій	Нав'язування систем регулювання, які неадекватно відображають потреби національної економіки і просто "копіюються"
Розвиток національних систем гарантування вкладів	Відтік депозитів у країни з міцними системами гарантування вкладів
Загалом: стійке економічне зростання	Загалом: зниження стійкості банківської системи

*[93, С. 150 - 152]

Додаток 2

Напрями підвищення ефективності роботи банківської системи в умовах євроінтеграції України [45, с. 12]

Додаток 3

Фактори, що визначають характер, спрямованість і силу впливу іноземного банківського капіталу на банківську систему

Назва фактору	Характеристика фактору
<i>особливості країни походження іноземного капіталу</i>	іноземні банки з офшорних зон і країн, що розвиваються, є більш ризикованими
<i>особливості материнського банку</i>	рейтинг іноземного фінансового інституту, обсяг та адекватність капіталу, диверсифікованість діяльності, репутація на міжнародному ринку відіграє ключову роль
<i>особливості приймаючої країни</i>	різке погіршення рівня суверенного рейтингу, політичної стабільності, захисту прав інвесторів і кредиторів у країні-реципієнті може призвести до відтоку іноземних капіталів та кризи ліквідності
<i>фази бізнес-циклу в приймаючій країні</i>	в період економічного зростання основна перевага приходу іноземних банків – полегшення доступу суб'єктів господарювання до інвестиційних ресурсів, основний ризик – перекредитування та стимулювання бумів; у період спаду може відбуватись як згортання діяльності іноземних банків, так і посилення експансії через придбання місцевих проблемних банків
<i>ступінь проникнення іноземного банківського капіталу</i>	наслідки різняться залежно від етапу експансії: входження, інтенсивне проникнення, отримання контролю, наповнення і вихід на нові ринки
<i>стратегія експансії іноземного банку</i>	слідування за клієнтами, географічна диверсифікація ризиків, “прощупування” ринків, реструктуризація тощо
<i>спосіб проникнення іноземного банку</i>	банки, створені з нуля, мають менше ризиків, пов'язаних з реструктуризацією, порівняно з поглинутими місцевими фінансовими інститутами, а тому є більш ефективними
<i>форма присутності іноземного банку</i>	філія, дочірній банк і представництво мають різний характер впливу на банківську систему

*[93, с. 153 - 154]

Додаток 4
Заходи щодо підвищення
конкурентоспроможності вітчизняних банків

У напрямі підвищення рівня капіталізації банківського сектору:	
1.	залучення до банків додаткового акціонерного капіталу;
2.	розроблення банками планів підвищення рівня капіталізації з урахуванням зростання обсягів активних операцій;
3.	покращення якості капіталу та забезпечення достатнього рівня покриття капіталом ризиків, що приймаються банками;
4.	стимулювання капіталізації прибутку в банках, зокрема шляхом вдосконалення оподаткування банків.
У напрямі підвищення якості банківських послуг:	
1.	активізація процесів консолідації банків;
2.	розвиток структури банківського сектору в напрямі оптимального поєднання великих банків з розгалуженою мережею філій, регіональних, кооперативних і спеціалізованих банків з метою наближення до населення повноцінних банківських офісів;
3.	приділення уваги питанням забезпечення надійності банківських автоматизованих систем, їх резервування (дублювання), а також розроблення ефективних планів відновлення безперебійного функціонування зазначених систем у разі негативної дії на них зовнішніх факторів;
4.	створення умов для розширення спектру електронних банківських технологій;
5.	підвищення освітнього рівня персоналу банків;
6.	стимулювання розвитку факторингу та лізингу;
7.	створення умов для суттєвого розширення безготівкових розрахунків в економіці шляхом заміщення готівкових розрахунків на безготівкові платіжні інструменти через запровадження сучасних технологій оплати праці, виплати пенсій тощо, а також збільшення масштабів здійснення населенням платежів за товари і послуги у безготівковій формі, зокрема за допомогою платіжних карток;
8.	стимулювання банківського обслуговування малого та середнього бізнесу, населення, розвиток нових сегментів ринку банківських послуг, які орієнтовані на надання їх широкого спектру, зокрема роздрібного споживчого кредитування та іпотеки
У напрямі підвищення відповідності міжнародним стандартам корпоративного управління в банках:	
1.	забезпечення врегулювання на законодавчому рівні питань організації корпоративного управління у банках;
2.	підвищення рівня відповідальності керівників і власників банку за його безпечність і стабільність;
3.	внесення до законодавства змін, які надають Національному банку України право встановлювати вимоги щодо професійної придатності та ділової репутації керівників банків;
4.	встановлення вимог до кваліфікації та досвіду роботи членів ради банку;
5.	покладення на раду банку обов'язку вживати заходи щодо запобігання виникненню конфлікту інтересів в банку, а також сприяти його врегулюванню;
6.	розширення Національним банком України переліку та посилення вимог до змісту інформації, яка оприлюднюється (інформації про власний фінансовий стан, власників, структуру управління, якісні характеристики менеджменту, основні інвестиції тощо).
7.	Запровадження проведення Національним банком України оцінок якості корпоративного управління;
8.	підвищення ефективності системи внутрішнього контролю;

Продовження додатку 4

9.	підвищення якості внутрішнього і зовнішнього аудиту, в тому числі за рахунок забезпечення належної реалізації Міжнародних стандартів аудиту, об'єктивної сертифікації зовнішніх аудиторів;
10.	підвищення рівня захисту прав акціонерів на акціонерів;
11.	продовження роботи з адаптації нормативно-правової бази України з питань діяльності банків до вимог законодавства Європейського Союзу та Базельського Комітету з питань банківського нагляду.
У напрямі розвитку ризик-менеджменту:	
1.	удосконалення систем управління ризиками;
2.	забезпечення постійного моніторингу ризиків, з метою ефективного функціонування систем управління і внутрішнього контролю, запобігання прийняття правлінням і працівниками банків неконтрольованих і нерегламентованих рішень, пов'язаних з банківськими ризиками;
3.	подальше наближення зовнішнього аудиту банків до вимог стандартів аудиту та етики Міжнародної федерації бухгалтерів (IFAC);
4.	удосконалення методики розрахунку створення банками резервів на покриття їх ризиків;
5.	підтримка розвитку бюро кредитних історій та забезпечення ефективної системи збереження та використання інформації, обмін інформацією;
6.	поліпшення правових умов функціонування ринку похідних фінансових інструментів, що набуває істотного значення для розвитку ринку банківських послуг;
7.	забезпечення нормативно-правового регулювання синдикованого кредитування з метою забезпечення чіткого розподілу ризиків;
8.	удосконалення системи банківського нагляду і регулювання та її структури;
9.	поступове запровадження диференційованих ставок регулярного збору, як стимулюючої системи щодо підвищення якості управління ризиками в банках – учасниках фонду гарантування вкладів фізичних осіб.
У напрямі забезпечення захисту прав кредиторів і вкладників:	
1.	Удосконалення порядку розкриття у звітності банків інформації щодо їх власників і найбільших акціонерів та її оприлюднення;
2.	встановлення критеріїв оцінки ділової репутації засновників, учасників та керівників банків;
3.	забезпечення сприятливих умов для розвитку сучасних форм кредитування, уключаючи споживче кредитування, з одночасним удосконаленням механізму захисту прав кредиторів і споживачів банківських послуг;
4.	сприяння формуванню ефективної системи зберігання та використання кредитних історій;
5.	сприяння створенню інституту корпоративних ліквідаторів;
6.	сприяння становленню широкої мережі рейтингових агентств як незалежних оцінювачів фінансового стану банків та їх ризиків;
7.	ініціювання змін до законодавства у зв'язку із наявністю труднощів у реалізації майнових прав, що знаходяться у заставі, шляхом уступки права за законом та у примусовому порядку виконавчою службою;
8.	внесення змін до законодавства, згідно з якими акціонерів на задоволення вимог кредиторів повинен вводитися не раніше публікації про порушення справи про банкрутство;
9.	спрощення та уніфікація процедури звернення стягнення на предмет застави та задоволення забезпечених заставою вимог кредиторів;

Продовження додатку 4

10.	сприяння практичному застосуванню позасудових процедур звернення стягнення на нерухоме майно, що є предметом застави, шляхом надання права заставодержателям укладати нотаріально посвідчені правочини із заставодавцями – юридичними особами в будь-який момент дії зобов'язання, а не лише після виникнення підстав для звернення стягнення на заставлене майно;
11.	Удосконалення системи реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обмежень;
12.	забезпечення реалізації публічного доступу до Єдиного державного реєстру юридичних та фізичних осіб – підприємців з метою надання можливості кредиторам отримувати необхідну інформацію стосовно державної реєстрації юридичної особи, її керівників, які мають право підпису та власників юридичної особи;
13.	Удосконалення механізмів ліквідації банків, у яких відкликано банківську ліцензію;
14.	Удосконалення нормативної бази, що регулює процедури злиття та приєднання банків;
15.	внесення змін до Закону України "Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб» стосовно його фінансування, з метою підвищення капіталізації й фінансової спроможності Фонду, зокрема за рахунок перерахування до Фонду до 20 % перевищення доходів над видатками Національного банку України, розміщення інвестицій Фонду поряд з державними цінними паперами в іпотечних цінних паперах.

*[142, с. 130 - 134]

Наукове видання

Дзюблюк Олександр Валерійович, Адамик Богдан Петрович,
Балянт Ганна Романівна, Галіцейська Юлія Миколаївна,
Гандзола Наталія Дем'янівна, Забчук Галина Михайлівна,
Іващук Ольга Олегівна, Левченко Роксолана Володимирівна,
Малахова Олена Леонідівна, Сороківська Зоряна Казимирівна,
Стубайло Тетяна Семенівна, Чайковський Ярослав Іванович,
Прийдун Любов Мирославівна, Рудан Віталій Ярославович,
Сегеда Людмила Миронівна Матлага Лілія Олегівна

БАНКІВСЬКА СИСТЕМА УКРАЇНИ: СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ

Монографія

*За редакцією доктора економічних наук, професора
Дзюблюка Олександра Валерійовича*